

Bu şehre bir sunuş yazmak için yeterli kelimelere sahip değilim. Yıllar önce üniversiteye geldiğimde memleketimden ayrılmanın verdiği sızıyla hissettiğim çocukça nefretin böylesi bir aşka dönüşmesi herhalde sadece bana has bir duygu değildir. Ara Güler İstanbul'un değişiminden ıstırapla bahsediyor, kaydı gerektiren bir şeyin kalmadığından, rengimizin değiştiğinden; diğer yandan değişimin durmayacağından... Ben İstanbul'un bu halini gördüm ve eskiye duyduğum özlemlerle birlikte şimdiki hali ile İstanbul yine İstanbul. İstanbul hep İstanbul.

Şehirlerin kurulması uzun zamana yayılan bir olgu. İstanbul'un köklerinin yedi kat yere ve yedi kat göğe uzanır bir hal içerisinde olduğu herkesin malumu ve kabulü. İstanbul sürekli kuruluyor. Bu anlamda Sayın Baha Tanman'ın ifadesine katılmamak mümkün değil: İstanbul bir kere kurulmuş ve bırakılmış bir Venedik, bir Viyana gibi değil. Sürekli kuruluyor, sürekli canlı. Kökleri derin, her an yeni.

Bize düşen görev öğrendiğimiz, bildiğimiz, gördüğümüz, hissettiğimiz bu eskimeyen yeni şehre bir eskimeyecek tuğla ekleyebilmek.

Halil Cibran'ın *Ermış* adlı eseri, Ermış ile Orphalese halkı arasında geçen diyalog üzerine kurulmuştur. Eserde sevgi, aşk, hayat, Tanrı üzerine sorulan onlarca soru ile Ermış'nin bunlara verdiği cevaplar vardır. Uzun konuşmalardan sonra topluluktan birisi;

-“Bize dinden bahset” der.

Ermış'in cevabı:

-“Bu gün hiç başka bir şeyden söz ettim mi?” şeklinde olur.

DİN ve HAYAT Dergisi dinin hayat içindeki izlerini göstermeyi amaçlıyor. Bu sayıda İstanbul'un her yönüne küçük bir dokunuş göreceksiniz. Anlattığımız, değindiğimiz her şey inandıklarımızdır, dindir, şehirdir, hayattır. Hiçbiri ayrı, hiçbiri gayri değildir.

Dosyamız o kadar yoğun ki her bir ismi buraya taşımak imkansız görünüyor. Şehirlerin kuruluş felsefesi, İstanbul'daki Sahabe kabirleri, geçmişle gelecek arasındaki İstanbul, yabancıların gözüyle İstanbul hakkındaki makalelerimiz dosyamızdan verebileceğimiz birkaç örnek. Ayrıca musikî, fotoğraf, tasavvuf, mimarî üzerine doyurucu söyleşiler bulacaksınız. Bu kadar ipucu kâfi diyerek sizleri İstanbul'u keşfe davet ediyoruz.

Emeği geçen herkese teşekkürler...

Saygılarımla
Kerime Cesur

14 İSTANBUL'UN FETHİ İLE İLGİLİ
HADİSLER VE YORUMLARI

Doç. Dr. Mustafa KARATAŞ

36 İSTANBUL'DA TASAVVUF
KÜLTÜRÜ

Ömer Tuğrul İNANÇER

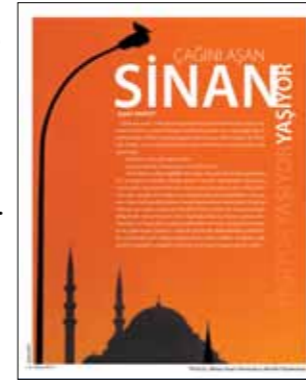

114 KENTLİLİK AHLAKI

Prof. Dr. Mustafa ÇAĞRICI

126 ÇAĞINI AŞAN
SİNAN YAŞIYOR

Prof. Dr. Suphi SAATÇI

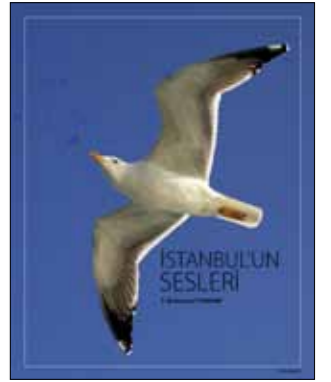
138 SÖYLEŞİ

ARA GÜLER

146 İSTANBUL'UN SESLERİ

T. Muharrem TURHAN

04 KÜLTÜR VE MEDENİYET MEKÂNI
OLARAK ŞEHİR / PROF. DR. TAHSİN GÜRGÖN08 GEÇMİŞ VE GELECEK ARASINDA
İSTANBUL / ÖNDER KAYA18 KUR'ÂN-I KERİM'DE GEÇEN
YERLEŞİM YERLERİ / PROF. DR. AHMET BEDİR22 İSTANBUL: BİR İSLÂM ŞEHİRİ /
PROF. DR. HALİL İNALCIK27 İSTANBUL'UN YÖNETİMİ VE
GÖREVLİLERİ / PROF. DR. MEHMET İPŞİRLİ

32 İSTANBUL MÜFTÜLERİ

42 PROF. DR. BAHA TANMAN İLE SÖYLEŞİ

48 MEHMET GÜNTEKİN İLE SÖYLEŞİ

54 ŞEHRE YENİDEN
HAYAT VERMEK / DOÇ. DR. M. MACİT KENANOĞLU

58 ŞEKİP AVDAGIÇI İLE SÖYLEŞİ

62 İSTANBUL'DAKİ
PADİŞAH TÜRBELERİ / DOĞAN PUR

67 KABRİSTANLAR / MUSTAFA ÖZDAMAR

68 İSTANBUL'U MAMUR
EDENLER72 İSTANBUL'UN TARİHİ MÜSLÜMAN
MEZARLIKLARI / BURAK ÇETİNTAŞ

76 SAHABE KABİRLERİ / DR. MEHMET EFENDİOĞLU

82 TAŞA KAZINAN
TARİH / DR. SÜLEYMAN BERK84 BOĞAZIÇI'NDA DENİZCİLER ŞEYHİ
YAHYA EFENDİ / MEHMET MAZAK88 EFSANELERİYLE İSTANBUL
CAMİLERİ / YRD. DOÇ. DR. FERHAT ASLAN94 İSTANBUL'UN KİLİSE VE SİNAGOGLARI/
ÖNDER KAYA

98 İSTANBUL'UN GÜZELLERİ / DURSUN GÜRLEK

100 İSTANBUL KADILICIĞI / AYHAN İŞİK

106 DİNİ DUYGU ESTETİZE EDİLİNCE / DR. SEYFİ KENAN

110 AHMET AĞIRMAN İLE SÖYLEŞİ

118 ORYANTALİSTLERİN
İSTANBUL'U / YRD. DOÇ. DR. YÜCEL BULUT123 ÜSKÜDAR SELİMİYE MAHALLESİ /
KADİR ÖZTÜRK

129 AZİZ İSTANBUL / SEYFİ KENAN

130 YAHYA KEMAL, DİN VE ŞİİR / BEŞİR AYVAZOĞLU

134 RESİMLERDE İSTANBUL / GÜL SARIDİKMEN

150 PORTRE: SEMAVİ EYİCE / FATİH GÜLDAL

154 PORTRE: OSMAN N. ERGİN / İRFAN DAĞDELEN

158 SÜLEYMANİYE'Yİ YENİDEN TASARLAMAK /
DR. ALEV ERKİLET

162 PROF. DR. SADETTİN ÖKTEN İLE SÖYLEŞİ

168 GEÇMİŞTEN BUGÜNE ŞEHİR VE
RESTORASYON/ EKREM ERDAL172 SANAT ESERİNİ HAT İLE
BEZEME GELENEĞİ/ DOÇ. DR. MURAT SÜLÜN

176 İSTANBUL'DA HAT SANATI / HASAN ÇELEBİ

178 İSTANBUL'A GİRİŞTE VİZE
KONULMASI / DR. MUSTAFA KÜÇÜK

184 KİTAP / KÂMİL BÜYÜKER

188 SİNEMA / HASANALİ YILDIRIM

KÜLTÜR VE MEDENİYET MEKÂNI OLARAK ŞEHİR

Tahsin GÖRGÜN*

BİZİM KLASİK DİLİMİZİ KULLANARAK İFADE EDECEK OLURSAK, ŞEHİR, YANI “HADARÎ UMRAN” İNSANLARIN SADECE CANLILIKLARINI SÜRDÜRDÜKLERİ BİR “MEKÂN” OLMAYIP, BUNU BELİRLİ BİR DÜZEN İÇERİSİNDE GERÇEKLEŞTİRDİKLERİ VE GERÇEKLEŞTİRME DÜZENLERİNİ BAŞKA İNSANLARA/YENİ NESİLLERE ÖĞRETEREK ONLARIN DA MEVCUDU GELİŞTİREREK SÜRDÜRMELERİNİ SAĞLADIKLARI BİR VAROLUŞ VEYA OLUŞ YERİDİR.

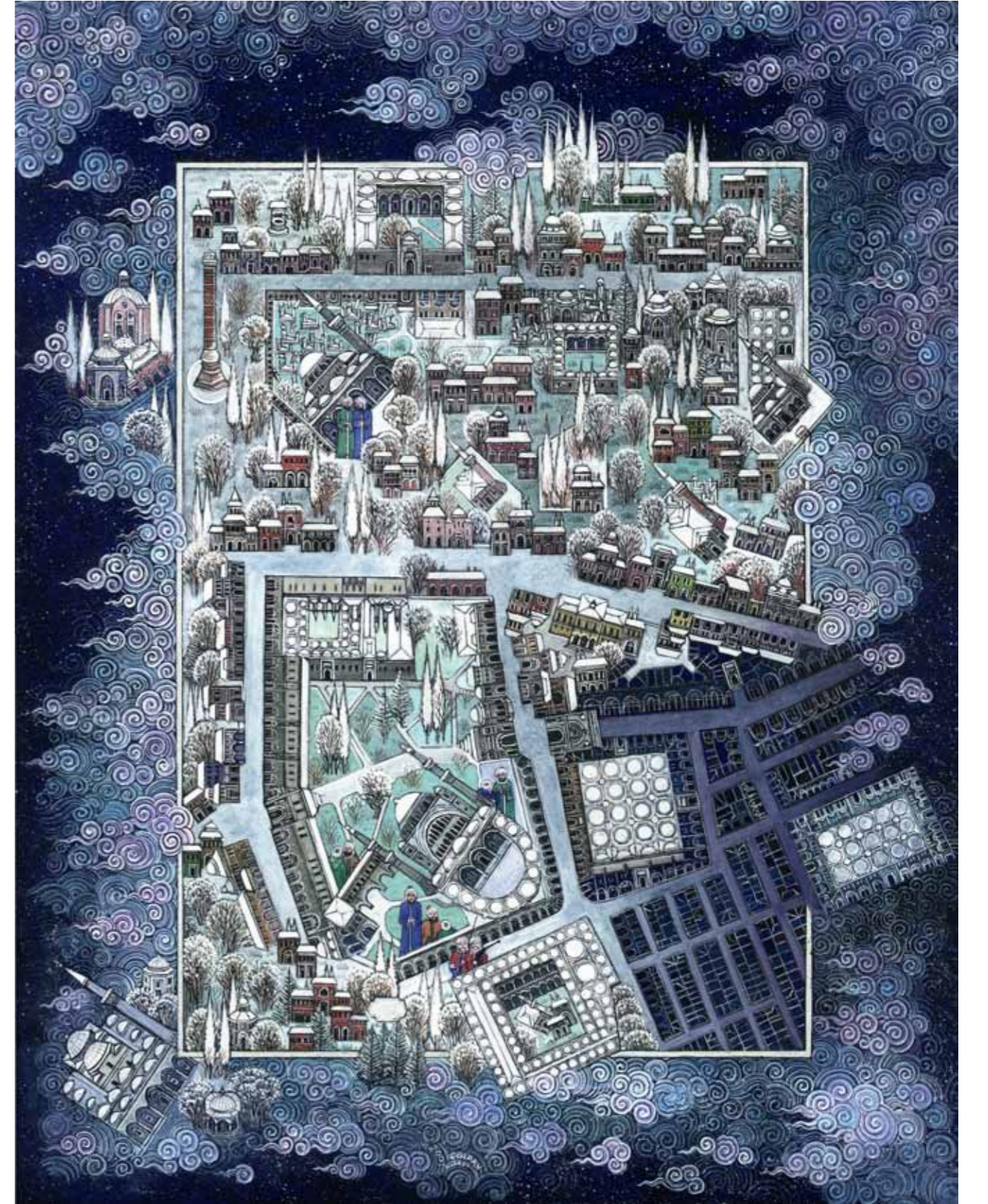
□ 1. “Kültür” ve “medeniyet”, Türkçe’de batı dillerindeki “culture” ve “civilization” terimlerini karşılamak için kullanılır. Batı dillerinde telaffuzları ve imlâları farklı olsa da, kabaca “civilization” toplu olarak yaşamakla alâkalı iken, “culture” insanın çevresi ile olan ve çevresi üzerinde, onu geliştirmeye yönelik bir ilişkisini ifade eder. Bu sebeple civilization’u “medeniyet”, cultur’ü de önceleleri “hars” olarak karşılamayı muvâfık bulmuşlardı; daha sonra “ekin” kelimesi uydurulmuş ve zaman zaman kullanılmışsa da, kültür günümüzde en yaygın kullanılan kelime gibi gözükmektedir.

Bu kelimelerin Batı’dan alınmış olması birçok insanı medeniyet ve kültürün Batı’ya has olduğu ve Batı dışında kültür ve medeniyetin bulunmadığı gibi bir düşünceye sevk etmiştir. “Medeni” ve “kültürlü” sıfatları da yaygın bir şekilde bu mânada kullanılmıştır. Medeniyet ve kültür hakkında yazılan yazıların bu çerçevede hazırlanmasının gerekçesi bu anlayıştır. Eğer mesele bunu tespit etmekten ibaret olsaydı, o zaman yapılması gereken şey, Batı’da bu terimlerin kavramlarını tespit etmek ve şimdiye kadar yapıldığı gibi, Batı’nın geçmişinde bizim geleceğimizi aramak ve halimizi de, “medenileşme sürecinde bulunan bir millet olarak”, Batı’nın aştığı aşamalardan biri ile özdeşleştirmek olacaktı. Zaten bu tavrın etkin olduğu bir dönem yaşadık ve bu döneme batıcılık veya batılılaşma dönemi dediğimiz gibi, bu tavrı benimseyenlere de batıcı denilmekteydi.

Bugün artık bu tavır anlamını yitirdi; biz artık geleceğimizi Batı’nın geçmişinde aramadığımız gibi mevcut halimizi de Batı’nın geçirdiği aşamalardan birisi olarak kavramıyoruz. Bu sebeple de bir taraftan kendimizi keşfetmeye çalışırken, Batı’nın mevcut halini ve geçmişini de, kendi gözlerimizle görmeyi ve kendi aklımızla kavramayı zorunlu kabul ediyoruz. Bu tavır bizi zaman ve mekân olarak Batı’nın ötesini ve ötesinde, Batı’yı dışlamadan ve ötekileştirmeden, hakikatin ölçüsü veya kıstası olarak değil, gerçekliğin bir parçası olarak görmeye itmektedir. Bu çerçevede biz, “Batı mevcut olmadan önce ne vardı?” sorusu yanında, “Bir gün Batı olmayacak olursa, ne olacak?” sorusunu da sormak durumundayız. Şimdi kısaca bunu “kültür-medeniyet mekânı olarak şehir” çerçevesinde tahlil edelim.

2. Bilindiği gibi günümüzde yaşayan Batı dilleri ortaya çıkmadan çok önce İslâm dünyası, şehirden başka toplum, insan, tabiat, zihni varlık alanı olarak kabul edilen geometri ve matematik, sanat ve zanaatlar, bunların ötesinde hukuk ve siyaset alanlarında kendi hayatlarını bahis mevzuu yaparak, bunu belirli terimlerle ifade etmişlerdir. Bu terimlerden iki tanesi, “edeb” ile “umran’dır. Hem “edeb” hem de “umran”, Fransızlar’ın “culture” ve “civilisation” terimlerini kullanmaya başladıkları, onlara bağlı olarak meselâ Almanların “Bildung” ve “Kultur” veya “Zivilisation” terimlerini geliştirmeye

Minyatür: Nusret Çolpan / Nuruosmaniye

başladıkları 18. yüzyıldan çok önce hakkında kitap telif edilen mühim terimler haline gelmişlerdi. 18. yüzyılda Batı Avrupa'da konuşulmaya başlanmış olan konular arasında evrensel değeri olan birçok mevzu, Müslümanlar tarafından asırlar öncesinde müzakere edilerek kara bağlanmış mevzular arasındaydı.

Bu aslı ve tayin edici tespitlerden birisi, "insanların kendi teşkil ettikleri/hazır ettikleri bir dünyada yaşadıkları" idi. Kısaca insanlar kendilerinin teşkil ettikleri dünyaya "umran", bu umranı sürdürme yollarına da "edeb" adını vermekteydiler. Edeb, daha sonra kullanımında bir incelleme yaşanarak, daha üst seviyede bir "incelik", hayat tarzında günümüzde çokça kullanılan iki terimi kullanarak ifade edecek olursak, "etik olanı estetik olan ile tevhit ederek hayatı sürdürmek" anlamında kullanılmakta; bu ise, meselâ daha sonra Almanlar'ın kullandığı "Bildung" teriminde -belki yeniden- karşılığını bularak karşımıza çıkmaktaydı. Bu çerçevede edeb, etik olanı estetik bir formda yaşamak mânası ile şehir hayatının mühim bir görünüşü olmakla, bu aynı zamanda, hayatın, yani insanın insan olarak varoluşunun "belirli bir zaman ve mekânda" tahakkukunu ifade eden "umran"ın incelenmiş bir aşamasını ifade etmekteydi. Şimdi bunu biraz daha yakından ele alalım.

3. İbn Haldun, insanî varoluşun huzuru ve zuhuru olarak nitelenebilecek olan umran üzerinde dururken bunu iki temel formda ele alır. Bu formlardan birisi, daha doğrusu birincisi ve aslısı, bedevî umran veya kısaca "bedâvet"tir. İkincisi ise, birincisinin asla, ilke ve ilkeye yakınlığı açısından "ilkelliği"ne göre tâli ve birincisinin yöneldiği varoluş şekli olmasıyla gayesi ve bu cihetten de tâli olan hadarî umran veya "hadâret"tir. İbn Haldun bedâveti hadâretten, -ikisini de umrân olarak isimlendirmekle birlikte- açıkça ayırır. Bu tefrik kriterinin ne olduğunu ortaya koyarsak, şehrin ne olduğu sorusuna da bir cevap vermiş oluruz ki, bu cevap bize şehir üzerinde düşünürken esaslı bir şekilde meseleleri değerlendirme imkânı sağlayacaktır.

Umran terimi klasik kullanımı ile "ömür" ile aynı kökten gelmek-

te ve benzer bir mânayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Umran, meselâ İbn Haldun'un (14. yüzyıl) dilinde, insanın canlılığını sürdürürken gerçekleştirdiği her şeyi ifade etmektedir ve bu her şeyden önce birbiri ile dayanışma içerisinde hayatı sürdürmeyi iktiza etmektedir. Umran, buna göre, "insanların zorunlu olarak topluca, bir toplum olarak, bir cemiyet olarak varlıklarını sürdürmeleri" anlamına gelmektedir.

İnsanların birlikte yaşaması şehir kurmayı iktiza etmediği için, umran zorunlu olarak şehri ve şehirde yaşamayı iktiza etmemektedir. Bu gerekçe ile İbn Haldun bir "bedevî umran"dan söz eder. Bedevî umran, insanların çevreleri üzerinde tasarrufta bulunmadan, onların varlığına bir "değer" katmadan, onları kullandığı hayat şartlarını ifade etmektedir. Bedâvet, insanların fikirlerini ve akıllarını, dolayısı ile bilgilerini çevrelerini şekillendirmek için kullanmadıkları; onları daha çok zarurî ihtiyaçlarını temin etmek için kullandıkları hayat şartlarını dile getirir (istihsal değil istihlak). Bedevî olarak yaşayan insanlar, kısaca ifade etmek gerekirse, (çevrelerine), ne etik, ne estetik, ne iktisâdî, ne de sinâî cihetten bir değer katmazlar. Kendileri bir şey "hazır" etmezler; sadece bulduklarını, asgarî ihtiyaçlarını karşılamak için kullanırlar. Bedevîlikte yaşayan insanların mutlaka bir hayat düzenleri, varlığı sürdürmede dikkate aldıkları ilke, kural ve alışkanlıklar bulunmaktadır. Bunların bütününe ahlâk adını veriyoruz. Bedâvet bir yaşama, hayatı birlikte sürdürme yolu olarak, aynı zamanda bir ahlâkı içermektedir. İnsanların varlıklarını sürdürmede tuttıkları yol onların umranını, bunu gerçekleştirmelerinin düzeni de ahlâklarını ifade eder. Bedevî umranda insanların hem çevreyle hem de birbirleri ile ilişkileri söz konusu olduğunda tasarruf imkanları çok sınırlı olduğu için, hayatlarının ahlâkî cihetinde estetik bir incelik bulunmaz.

Ancak insanların topluca yaşamaları, toplu hayatları zaman içerisinde, düşünce ve bilgilerini biriktirip, etraflarında bulunana bir fikre göre tanzim etmeye yönelmeleri ile birlikte, bazı şeyleri daha önceden bilinen bazı ihtiyaçlar için "hazırlama" ve "hazır tutma" halini ortaya çıkarır. Artık insanlar sadece buldukları ile iktifa etmeyip, bunun öte-

18. yüzyılda ortaya çıkmadan asırlarca önce bizim kendi hayatımızı ifade etmek için kullandığımız "umran" ve "edeb" terimleri, sadece şehri değil, insani varoluşu kendi mahiyetine uygun bir şekilde dile getiren iki mühim terimimizdir.

sine geçerek mevcut üzerinde tasarruflarda bulunarak, bazı şeyleri daha sonraki ihtiyaçları için "hazır" hale getirmeye yönelmektedirler. Bu yöneliş ile birlikte insanlar yavaş yavaş geniş arazi parçalarından ekim dikim için tarlalar, yazın sıcağın, kışın soğuktan korunabilecekleri ikametgâhlar, bu ikametgâhlarda muhtelif ihtiyaçlarını karşılamak için aletler, bu aletleri yapmayı öğreten bir irtibat şekli, yani sanat ve zanaatlar ile bunların, yani zaman içerisinde elde edilen bilgilerin muhafaza edilerek makul bir şekilde öğretilme yolları olarak da ilimleri geliştirirler.

Bütün bunlar bir iş bölümünü ve buna bağlı olarak daha farklı bir birbirine bağlılık/bağımlılık ilişkisini ortaya çıkarır. Bu bağlılık ve bağımlılık, *hazır etme* yanında, *hazır olma*, başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak için, mütehasıs olduğu alanda *hazır bulunma* halini ortaya çıkarır. Bu muhtelif mesleklerin ve zanaatların ortaya çıkmasını ifade eder. Bu meslek ve zanaat erbabı kadar, birlikte yaşayan insanların her birisinde bir şekilde tahakkuk eden ve herkes tarafından, ilgili olduğu kadar üstlenilerek bilinen ve uygulanarak geliştirilen yol ve yordamlar ortaya çıkar ki, buna "edeb" denir. Edeb, kısaca, estetik inceliklerin dikkate alındığı ahlâkî hayatın düzenini ifade eder. Bu sebeple bizim klasik dilimiz, dünyanın olduğu kadar dinin de bir edebinin olduğunu; ilimde olduğu gibi, insanın diğer insanlarla, hatta diğer canlılarla irtibatında da bir edebe riayet etmesi gerektiğini söyler. Daha başka bir ifade ile bir işi edepli bir şekilde veya edebine uygun bir şekilde veya adabınca yapmanın yoluna "ilim" denilmektedir. Hatta bir meseleyi müzakere etmenin ahlâkını estetik cihetle birleştiren yola, "adabü'l-bahs ve'l-münazara" adı verildiği gibi, bugün muhakeme usûlü olarak bildiğimiz disiplinin klasik adı "edebü'l-kâdî" idi. Edebü'l-kâdî, tarafların neticesine razı olacakları bir şekilde yapılması iktiza eden muhakemenin herkesçe bilinen, kabul edilen ve tahkik edilebilen yol ve yöntemi ni ifade etmektedir.

İşte bu hazırlama ve *hazır bulunma* halini ifade etmek için bizim klasik dilimiz "hadâret" veya "hadârî umran" terimlerini geliştirmiştir.

Şehir, varlığını insan etkinliğine

"Civilization" toplu olarak yaşamakla alakalı iken, "culture" insanın çevresi ile olan ve çevresi üzerinde, onu geliştirmeye yönelik bir ilişkisini ifade eder

borçlu olan içtimaî varoluş şeklidir. Şehirde her şey insan eliyle ve bir amaca matuf olarak "teşkil" edilmiştir. Şehrin varoluşsal esası budur.

4. Dikkat edilecek olursa insanların hayatlarını sürdürürken tuttıkları yol ve bunun şekli, iki ciheti ile şehri ifade etmektedir. Bu şehir, bir ciheti ile insanların hem mahremiyetlerini hem de canlılıklarını muhafaza ettikleri binaları ifade ederken, daha başka bir ciheti ile kurumlardır; başka bir ciheti ile ilimler ve sanatlardır. Diğer bir ciheti ile bütün bunların düzenini ifade eden ve bu düzenin manasını teşkil eden edeb olurken, bütün bunların muktezâ-yı hâle uygun olarak dile getirilmesine de, "edebiyât" denilmektedir. Bütün bunların gerçekleşmesinde ahlâkî olan ile estetik olanı birleştiren ciheti, bizim klasik dilimiz hem ahlâkî iyiyi hem de estetik güzeli ifade eden "hasen" veya "hüsün", güzel ve güzellik terimleri ile ifade etmektedir. Edebin en yüksek formunu, insanın her işini Allah'ın huzurunda ve ona takdim etmek için, bu şuurla, gerçekleştirmesi teşkil etmektedir. Bu hale, bilindiği gibi "ihsân" denilir.

Şimdi baştaki sorumuza dönecek olursak, şunu söyleyebiliriz: "Civilization" ve "culture" terimleri 18. yüzyılda ortaya çıkmadan asırlarca önce bizim kendi hayatımızı ifade etmek için kullandığımız "umran" ve "edeb" terimleri, sadece şehri değil, insani varoluşu kendi mahiyetine uygun bir şekilde dile getiren iki mühim terimimizdir. Bunların ikisi de insanın kendi "bina ettiği", bina ederken bir "mâna" kattığı, daha sonra, bu binayı manası ile birlikte yeniden düşünerek, başkaları için de anlaşılabilir ve yapılabilir kıldığı bir süreci dile getirmektedir.

Bizim klasik dilimizi kullanarak ifade edecek olursak, şehir, yani "hadârî umran" insanların sadece canlılıklarını sürdürdükleri bir "mekân" olmayıp, bunu belirli bir düzen içerisinde gerçekleştirdikleri ve gerçekleştirmeye düzenlerini başka insanlara/yeni nesillere öğretirken onların da mevcudu geliştirip sürdürmelerini sağladıkları bir varoluş veya oluş yeridir. Bunu zaten mekân'ın "kevn" ile olan irtibatı da açık bir şekilde ifade eder. ■

GEÇMİŞ VE

GELECEK ARASINDA İSTANBUL

Önder KAYA*

İstanbul'un bilinen eski tarihi, bugün Küçükçekmece Gölü yakınlarında kalan Yarımburgaz mağaralarında yatar. Burada yapılan arkeolojik kazılar neticesinde günümüzden 300 bin yıl öncesine kadar uzanan kalıntılara tesadüf olunmuştur.

□ İstanbul, tarihin her devresinde kendisinden bahset-tirmeyi bilen bir kent olagelmıştır. Nice badireler, istilalar atlatmış, defalarca el değiştirmiş, ancak hemen akabinde yeni sakinlerini kendine hayran bırakmış bir şehir ile karşı karşıyayız. İstanbul'un tarihsel süreç içinde vazgeçilmez bir yerleşim yeri olmasının nedenlerinin başında ehem-miyetli coğrafi konumunu gösterebiliriz. Her şeyden önce Haliç gibi korunaklı bir limana sahip olan şehir, bunun dı-şında Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan su yolunun kont-rolü imkânına da sahiptir. Asya ve Avrupa kıtalarını bir-leştiren konumu ise tarih içinde kentin hem avantajı hem de dezavantajı olagelmıştır. Zira fetih yolları üzerinde bu-lunan kent, geçmişte Makedonyalılar, Bulgarlar, Avarlar, Müslüman Araplar, Latinler, Türkler tarafından defalarca kuşatılmış, bu kuşatmalara ikisi haricinde başarı ile diren-meyi bilmiştir. Kent, 1204'te Latin Haçlılar tarafından zap-tedildikten sonra şiddetli biçimde yağmalanmıştır. 1453'te ki Türk fethi sonrasında ise İstanbul, kısa sürede İslâm dün-yasının en görkemli merkezlerinden biri haline gelecektir.

İstanbul'un bilinen eski tarihi, bugün Küçükçekmece gölü yakınlarında kalan Yarımburgaz mağaralarında yatar. Burada yapılan arkeolojik kazılar neticesinde günümüzden 300 bin yıl öncesine kadar uzanan kalıntılara tesadüf olunmuştur. Fikirtepe ve Pendik'te yapılan kazılar netice-sinde ise günümüzden yaklaşık 7000-7500 yıl öncesine uzanan Cilalı Taş Devri'ne ait buluntular rastlanmıştır.

Bununla beraber kentin asıl kuruluşu, bir Helen polis-kenti olan Megara'da yaşayan halkın MÖ. 7. yy'da bugün-kü Sarayburnu çevresinde temellerini attıkları Bizantion kenti ile başlatılır. Kentin ismine Pers-Yunan savaşları ve-silesi ile zaman zaman antik kaynaklarda tesadüf olunur. MÖ. 338'de Yunan şehir devletleri üzerinde egemenliğini tesis eden Makedonyalı 2. Filip, devletini bir cihan impara-torluğuna dönüştürmek için Persler üzerine sefere çıkma-

yı tasarlamış ve bu süreçte de en önemli köprübaşların-dan biri olan Bizantion'u kuşatmışsa da elde edememiştir. Bizantion, MÖ. 193'te imparator Septimus Severus tarafın-dan Roma topraklarına katılır. İmparator, önce kendisine karşı uzun süre direndiği için şehri cezalandırmaya karar vermiş, surlarını yıktırdığı gibi şehri de idarî açıdan 90 km. uzaklıkta bulunan Perinthos ya da bugünkü adıyla Mar-mara Ereğlisi'ne bağlamıştır. Öfkesi geçtikten sonra İmpa-rator Severus, oğlu Caracalla'nın da tesiri ile şehri yeniden imar etme konusunda bazı adımlar atmıştır.

İstanbul'un ilkçağ'da yaşadığı en köklü dönüşüm ise şüphesiz İmparator Büyük Konstantin zamanındadır. Roma ülkesindeki iç savaşı sonlandırarak tahta çıkan İm-parator, kendisine yeni bir başkent kurmak için kolları sı-var. Roma'nın değişen süreç içinde yeni bir merkeze ihti-yaç duyduğunu düşünen imparator, bazı nedenlerden do-layı kendi adını taşıyacak olan yeni başkent için İstanbul'u uygun bulur. Bu etkenlerin başında şehrin üç tarafının de-niz ve bir tarafının da kara ile çevrili olmasından kaynakla-nan savunma kolaylığı, imparatorluğun zengin eyaletleri-nin doğuda olması, Roma'nın en ciddi rakibi olan İran mer-kezli Sasaniler'e yakınlığı, Akdeniz'den Karadeniz'e uzanan ticaret güzergâhını denetleyebilmesi, şehrin ılıman hava-sı gibi özellikleri gelir. Büyük Konstantin 324 yılında baş-lattığı inşaa faaliyetlerinin sonunda 11 Mayıs 330'da bü-yük bir törenle başkentinin açılışını gerçekleştirmiştir. İm-parator kente bir de adını taşıyacak anıt sütun diktirmiştir ki bu abide günümüzde Çemberlitaş olarak bilinir. Ayrıca hipodromu genişletmiş, Burmalı ya da Yılanlı Sütun baş-ta olmak üzere imparatorluğun değişik coğrafyalarından bir takım abideler getirtmiş, şehre nüfus çekmek amacı-yla farklı bölgelerden sürgün yoluyla nitelikli insanları baş-kentine yerleştirmiştir.

Konstantin'in iktidarının üzerinden yaklaşık yarım

asır geçtikten sonra I. Teodosius'un ölümünün akabinde imparatorluk doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmış ve bunun sonrasında Konstantinopolis, doğunun merkezi olmaya devam etmiştir. Doğu Roma imparatorluğu Justinianus zamanında altın çağını yaşayacaktır. Bu devirde İtalya ve Kuzey Afrika yeniden fethedilecek, İspanya'nın da bir kısmı imparatorluğa katılacaktır. Dışarıdaki bu genişleme doğal olarak imparatorluğun başkentine de yansır. İstanbul tarihsel süreç içinde bazı felaketler sonrasında yeniden doğmayı başarmış ender şehirlerden birisidir. Nitekim 532 tarihinde çıkan Nika ayaklanması sonrasında şehir yakılıp yıkılmış ve akabinde de Justinianus tarafından yeniden kurulmuştur. Yeni şehrin en gözde mekânı ise hiç şüphe yok ki Ayasofya'dır. Justinianus'tan önce düz çatılı ve görece daha mütevazı olan mabet yanmış ve imparator tarafından özellikle muhteşem kubbesi ile ön plana çıkan yeni Ayasofya inşa olunmuştur.

İmparatorların sonraki yıllarda da başkente katkısı devam etti. Ancak şehir 1204'de büyük bir şok yaşadı. 1187'de Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethetmesi sonrasında Avrupa'da Haçlı çağırısı yapılmış, Haçlılar ancak 1203 tarihinde toplanabil-

Şehri fetheden II. Mehmed tarihsel mirasını, stratejik konumunu, ekonomik değerini takdir ettiği bu şehri kendisine yeni payitaht edinecektir. Sonrasında şehir, Konstantin ve Justinianus devrini aratmayan yoğun bir imar faaliyetine sahne olacaktır.

mişlerdir. Kutsal topraklara Venedikliler tarafından götürülecek olan Haçlılar, sefer için gerekli parayı bulamazlar. Bu sırada Doğu Roma başkentinde taht çekişmeleri yaşanmakta olup, genç bir Bizans prensi Haçlılardan yardım talep edecektir. Aleksius adını taşıyan bu prens, tahta kavuştuğu takdirde Haçlılar'ın Venedik'e olan borçlarını da ödemeyi taahhüt eder. Bu durum Haçlılar'ı İstanbul önlerine getirir. Sonuçta iki taraf arasında çıkan anlaşmazlıklar neticesinde Haçlılar 1204'te kenti istila ederler. Şehir, tarihinde görmediği biçimde bir vahşete ve yağmaya sahne olur. Pek çok kutsal emanet batıya kaçırılırken, Katolik Haçlılar şehirdeki Ortodokslar'a türlü zulümler eder, mabetlerini kirletirler. Yaşanan gelişmeler karşısında Doğu Roma hanedanı üyeleri çareyi İznik, Trabzon gibi şehirlere kaçmakta bulurlar. İznik'teki kol, 1261'de harabe haline gelen İstanbul'u Haçlılardan geri almayı başaracaktır.

Şehir, Doğu Roma egemenliğinde kaldığı sonraki yıllarda yaralarını sarmakla meşgul olur. Bu süreç içinde doğuda beliren yeni bir güç yani Osmanlılar, Yıldırım Bayezid devrinden başlayarak çeşitli vesilelerle şehri muhasara altına alırlarsa da türlü nedenlerle başarılı olamazlar. Ancak 1453 yi-

linin Nisan ayında genç bir Osmanlı padişahının başlattığı son muhasara 29 Mayıs 1453'de başarı ile sonlanacaktır. Şehri fetheden II. Mehmed tarihsel mirasını, stratejik konumunu, ekonomik değerini takdir ettiği bu şehri kendisine yeni payitaht edinecektir. Sonrasında şehir, Konstantin ve Justinianus devrini aratmayan yoğun bir imar faaliyetine sahne olacaktır. Sultanın devraldığı kent, harap olmuş vaziyettedir. Hatta padişah Bizans devrinden kalma sarayların oturulamayacak durumda olmasından dolayı derhal kendisine bir saray yaptırmaya girişir. Bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez kampüsü ile Bayezid Camii'nin bulunduğu alan üzerinde kurulan saray, sonradan Topkapı Sarayı'nın devreye girmesiyle birlikte Eski Saray olarak adlandırılacak, zamanla iktidarını kaybeden valide sultanların sürüldüğü bir mekân haline gelecektir.

Fatih, şehrin imar faaliyetleri bağlamında kendi adını taşıyan bir külliye de temellerini atmak emelindedir. Ancak bu külliye inşasına girişmeden önce Ayasofya ve Pantokrator İsa (Zeyrek) kiliselerini camiye, bu yapıların çevresindeki papaz odalarını da medreseye dönüştürür.

Sonrasında ise külliyesini kurmak için İstanbul'un dördüncü tepesinde, Havariyyun kilisesinin bulunduğu alanı seçer. Kilise, fetih sonrasında patriğe tahsis edilmişse de harap durumda olduğundan dolayı patrik buradan çıkmak zorunda kalmıştır. İlerleyen günlerde yapı yıktırılarak yerine Fatih Külliyesi inşa olunmuştur. Havariyyun Kilisesi, Büyük Konstantin'in emri ile yapılmıştı. Dolayısıyla sultan, kendi külliyesini bu alana inşa ettirmek suretiyle iktidarın ve egemen kültürün el değiştirdiği mesajını da verir. Fatih'in bu husustaki girişimleri sadece külliye ile de sınırlı değildir. Aynı şekilde Bizans devrinin patriklik kilisesi olan Ayasofya'nın camiye çevrilerek şehrin ulu camisi olarak kullanılması, Bizans imparatorlarının büyük sarayının bulunduğu alana Topkapı Sarayı'nın inşa olunması da bu anlamda kayda değer örneklerdir.

Fatih devrinde şehrin ihyası ile sadece padişah değil, onun emri doğrultusunda diğer devlet adamları da meşgul olacaklardır. Bu bağlamda İstanbul'un çeşitli semtlerine inşa olunan külliyeler, zamanla bu bölgelere nâm olacaktır. Arnavut kökenli devşirme sadrazam Mahmud Paşa, Tavuk pazarı da denilen bugünkü Çemberlitaş'ın alt tarafına kendi adını taşıyan bir cami ve medrese yaptırırken, Mevlânâ'nın soyundan gelen bir diğer sadrazam Karamanî Nişancı Mehmed Paşa, Kumkapı civarında bir cami yaptı-

arak bölgenin Kumkapı Nişancı olarak anılmasına yol açacaktır. Bir başka sadrazam Üsküdar'ın üst kesimlerinde ki Rûmî Mehmet Paşa semtine, Gedik Ahmed Paşa da yakın zamana kadar ayakta kalan esnafı ile meşhur Gedikpaşa muhitine isimlerini yâdigâr bırakacaklardır. Hâsılı Fatih'in iktidarının son demlerine doğru İstanbul büyük ölçüde bir Türk-İslâm kenti hüviyetine bürünecektir.

İstanbul tarih içinde âfetlere de sıklıkla teslim olur ki bunların başında deprem ve yangınlar gelir. Osmanlı İstanbul'u en büyük felâketlerden birini Fatih'in oğlu II. Bayezid'in saltanatının son yıllarında yaşar. 1509 yılının Ağustos ya da Eylül ayında gerçekleşen ve artçı şoklarla birlikte kırk gün kadar süren depremin bilançosu, hayatını kaybeden yaklaşık on bin kişi, yıkılan 109 mescit ve 1070 evdir. Sonrasında kentin esaslı biçimde yeniden ihyasına girişilecektir. Bayezid'in Anadolu ve Rumeli'den yaklaşık 60 bin kişi getirterek inşaatlarda görev verdiği biliniyor.

İstanbul'un imarı söz konusu olduğunda hiç şüp-

Osmanlı Devleti'nin yüzünü batıya döndüğü 19. yüzyılın başlarından itibaren şehir mimarisi ve toplumsal yapıda köklü dönüşümler yaşanmıştır.

he yok ki en önemli isimlerden biri Mimar Koca Sinan Ağa'dır. Sinan "çıraklık eserim" diye tanımladığı Şehzade Camii ile kalfalık eseri olarak gördüğü Süleymaniye'yi bu kente yâdigâr bırakmıştır. Hüzünlü bir hikayesi olan Şehzade Camii, Kanuni'nin en sevdiği oğullarından Şehzade Mehmed'in genç yaşta ölümü üzerine bina olunmuştur. Süleymaniye'nin yapımına ise 1550'de başlanmış olup külliye inşası yaklaşık yedi yıl sürmüştür. Fatih zamanında inşa olunan Eski Saray'ın arazisi üzerine bina edilen cami, Haliç'e hakim bir manzaraya sahiptir. Normal şartlarda 2000 işçinin görev aldığı inşaat bu sayı bazı dönemlerde 3000'e kadar çıkmıştır. Sinan, bu inşaat dönemin en namılı ustaları ile çalışmıştır. Caminin hat işleri ünlü hattat Ahmed Karahisarî'nin talebesi olan Hasan Çelebi'nin imzasını taşıırken, renkli camlar Sarhoş İbrahim adlı sanatkârın elinden çıkmadığıdır.

Fatih devrindeki sadrazamların imar faaliyetlerine benzer şekilde Kanûnî devrinin namılı sadrazamları da Sinan'a önemli külliyeler inşa ettirmişlerdir. Kanuni'nin hem damadı, hem de sadrazamı olan Rüstem Paşa'nın Eminönü semtinde bulunan ve harika çinileri ile haklı bir şöhret bulan caminin yanısıra, sultanın sadrazamı ve torunu İsmihan Sultan'ın da eşi olan Sokollu Mehmed Paşa,

biri Unkapanı Köprüsü'nün ayağında, Azeapkapi semtinde diğeri ise Kadırga'da olmak üzere iki cami inşa ettirir. Kanuni devri İstanbul'unun en ilginç gelişmelerinden bir tanesi de padişahın çevresindeki iki güçlü kadının imar faaliyetlerinde aktif olarak yer almasıdır. Kanuni'nin eşi Hürrem Sultan adına aynı zamanda Sinan'ın İstanbul'daki ilk külliyesi olan ve bugün bir semte de adını veren Haseki Hürrem Külliyesi yaptırılırken, sultanın tek kızı olduğu için babasının büyük sevgisine mazhar olan Mihrimah Sultan da biri Edirnekapi'da diğeri Üsküdar meydanında olmak üzere iki abidevi camide adını yaşatacaktır. Bu iki güçlü kadın sonraki yıllarda diğer güçlü hanım sultanlara örnek teşkil edeceklerdir. II. Selim'in eşi olan Nurbanu Sultan Üsküdar'da Toptaşı mahallesinde bir külliye yaptırır. Gelini Safiye Sultan'ın Eminönü semtinde başladığı cami ise oğlu III. Mehmed'in ölümü üzerine 1603 tarihinde yarım kalacak, ancak 60 yıl kadar sonra bir diğer kudretli hanım sultan olan Hatice Turhan tarafından Yeni Valide Camii adıyla ibadete açılacaktır. Zamanla "Valide" takısı düşecek ve yapı Eminönü Yeni Camii olarak adlandırılacaktır.

1603'te tahta çıkan I. Ahmed şehre son büyük selâtin camilerinden biri olan Sultanahmet Külliyesi'ni hediye edecektir. Külliye inşa etmekle mimarbaşı Sedefkâr Mehmed Ağa görevlendirilmiştir. Caminin temel atma töreninde I. Ahmed'in şeyhi olan Üsküdarlı Aziz Mahmud Hüdâyî de hazır bulunmuştur. Sultan, alışılmadık dışında bir hareketle temel atma törenini kendisi için hazırlanan bir köşkten izlemiş, sonrasında eline kazma alarak temel inşaatında yoruluncaya kadar çalışmıştır. Sultanahmet Külliyesi'nin Ayasofya gibi abidevi bir mabedin karşısına inşa olunması esasen sur içinde büyük bir külliye için uygun alanın da ne denli azaldığının bir göstergesidir. Nitekim 1755'te tamamlanacak olan Nuruosmaniye ve 10 yıl kadar sonra tamamlanan Lâleli gibi sultan camileri, Sultanahmet'le kar-

şılaştırıldığında görece küçük faaliyetlerdir.

1718-1730 yılları arasına denk gelen Lâle devrinde ise İstanbul'da ardı ardına önemli kültür faaliyetlerine tesadüf olunur. Bu devrede bilhassa kütüphanecilik alanında kayda değer gelişmeler yaşanır. Devrin padişahı III. Ahmed, Topkapı Sarayı içinde kendi adını taşıyan bir kütüphane inşa ettirirken, sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa da Vezneçiler semtindeki külliyesinde bir kütüphane yaptırır. Bu dönem sonrasında kişisel girişim yoluyla kurulan kütüphanelerin sayısında hızlı bir artış gözlemlenir ki en belli başlıları Koca Ragıp Paşa, Âtîf Efendi, Âşir Efendi, Murad Molla ve Koca Yusuf Paşa kitaplıklarıdır.

Osmanlı Devleti'nin yüzünü batıya döndüğü 19. yüzyılın başlarından itibaren şehir mimarisi ve toplumsal yapıda köklü dönüşümler yaşanmıştır. Reform yanlısı padişahların ilki olan III. Selim devrinde, imparatorluğun bilhassa askerî alandaki geri kalmışlığını sonlandırmak amacıyla Nizam-ı Cedid askerleri için Levent ve Selimiye'de iki büyük kışla yapılmıştır. Bu vakte kadar Osmanlı başkentindeki en önemli kapıkulu kışlaları olan ve Fatih ile Aksaray semtleri arasına yayılan Yeniçeri kışlaları ise 1826'daki Vaka-i Hayriye diye adlandırılan gelişmeler sonrasında tarihe karışacaktır. Yeniçeri ocağını ortadan kaldıran II. Mahmud, aynı yıl içinde bu olayın bir nişanesi olarak Topkane semtinde Nusretiye adında bir câmiyi ibadete açmıştır. Yüzyılın ortalarında meydana gelen Kırım Savaşı sırasında ise İstanbul, Avrupalı müttefik orduları ağırlamıştır. Bu bağlamda şehirdeki bazı yapılar ve askerî kışlalar İngiliz ve Fransız askerlerin bakımına tahsis edilmiştir. Yine modern hemşirecilik mesleğinin kurucusu olan Florence Nightingale, hemşireliğin temellerini İstanbul'da hasta bakıcı olarak geçirdiği bu dönemde atmıştır. Sultan Abdülmecid'in annesi Bezm-i Âlem Valide Sultan Ortaköy'de bir cami ve Aksaray'da bir hastane yaptırırken oğlu da Ortaköy ve Fatih'te iki cami inşa ettirecektir. Ortaköy'deki Mecidiye, Fatih'teki Hırka-i Şerif camileri bu devirden kalmadır. Sultan Aziz'in annesi Pertev Nihal Valide sultan da Aksaray'daki Valide caminin ve kendi adını taşıyan bir mektebin temellerini atacaktır.

Ulaşım konusunda da İstanbul'da bu yüzyıl içinde önemli gelişmeler yaşanır. Sultan Abdülmecid zamanında deniz taşımacılığı için Şirket-i Hayriye'nin temelleri atılırken, Sultan Abdülaziz zamanında atlı tramvaylar devreye girdi. Yine bu padişahın saltanatının son dönemlerinde Fransız mühendis Eugene Henri Gavand'ın girişimleri

ile Karaköy ve Beyoğlu'nu birbirine bağlayan tünel projesi hayata geçirildi. Eğitim konusunda da İstanbul hali hazırda faaliyetlerine devam eden iki önemli mektebine yine Sultan Aziz zamanında kavuştu. Bunlardan ilki sultanın 1867'deki Avrupa gezisinden bir yıl kadar sonra imparatorluğa, Batı diplomasisine hakim ve dil bilen bir bürokrat kadro yetiştirmesi hedefi ile açtığı Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi), diğeri ise yetim çocukların yetiştirilmesi ve topluma kazandırılmasının hedef alındığı Darüşşafaka'dır.

Sultan II. Abdülhamid devri her ne kadar gerek padişahın kişiliğinden ve gerekse siyasi ortamın bir dereceye kadar öyle gerektirmesinden dolayı istibdad devri olarak adlandırılrsa da bu devirde modernizasyon konusunda Osmanlı başkentinde ciddi adımlar atılmıştır. Modern tarım tekniklerinin ülke içinde yaygınlaştırılması için Halalkalı Ziraat ve Baytar mektebi açıldığı gibi, şehrin su şebekesi ve ulaşım hizmetleri de yeniden gözden geçirilmiştir. Güzel Sanatlar Akademisi'nin temeli olan Sanayi-i Nefise mektebi, Osman Hamdi Bey idaresinde eğitim hayatına başladığı gibi, İttihat ve Terakki'nin içinde örgütleneceği Mekteb-i Tibbiye-i Şâhâne de yine bu dönemde açılmıştır. 20. yy.da Osmanlı Devleti'nin çöküşüne paralel olarak İstanbul için de zor günler başlar. Şehir, I. Dünya Savaşı sonunda 16 Mart 1920'de İtilaf devletlerinin işgaline maruz kalır. Bu işgal 6 Ekim 1923'te Şükrü Naili Paşa komutasındaki TBMM kuvvetlerinin şehri teslim almasına kadar devam edecektir. Bu arada İstanbul, neredeyse beş asırdır süren payitahtlık vasfını da yitirmiş, Ankara'nın gölgesinde kalmıştır. Daha sonra ise İstanbul, önemli kongrelerin toplandığı, yabancı ülke liderlerinin kabul edildiği bir şehir olmaya ve yavaş yavaş eski günlerine dönmeye başlayacaktır. Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'a davet edilen Fransız şehir planlamacısı Henry Prost, yapmış olduğu şehir planı programında bilhassa sur içine büyük önem vermiş ve modern şehir gelişirken sur içinin muhakkak surette korunmasını, Sultanahmet gibi bünyesinde farklı kültürlerle mensup önemli yapıları barındıran bir merkezin sit alanı ilan edilmesini tavsiye etmiştir. Ona göre bugün Vatan ve Millet caddelerinin geçtiği Aksaray ve çevresi de Topkapı'ya kadar uzanan bir zooloji-botanik parkı şeklinde düzenlenmeliydi.

Ancak çok partili dönemde ne yazık ki bu planlamanın hilafına davranıldı. Şehir yeni yollara ve modern binalara kavuşurken, bunun için çok ağır bir bedel ödemek zorunda kaldı. Demokrat Parti'nin 1956-58 yılları arasında-

ki imar faaliyetleri sırasında Topkapı ile Lâleli güzergâhını birbirine bağlayan Vatan ve Millet caddeleri sur içinin trafik cenderesi içine girmesine neden olacaktır. Gerek Aksaray'dan Sultanahmet'e açılan yol, gerekse Karaköy-Beşiktaş yolu beraberinde plansız yıkımları getirecektir. 1980 yıkımlarında da Haliç sahil yolunun ve Tarlabası'nın açılması sırasında benzer manzaralar yaşanacak, ilkinde bir kısmı Mimar Sinan yapımı olan pek çok tarihî yapı, ikincisinde ise şehrin azınlık mimarisinin nadide örnekleri kör kazmaya kurban gidecektir. Yine 1950'lerden itibaren Türkiye'nin batıya açılmasının bir sonucu olarak şehir nüfusu 1950-60 arasında iki kat artacak ve 800 bin olan nüfus 1.5 milyonu aşacaktır. Nüfus artışının temel nedeni Anadolu'dan göç neticesi, şehre yabancı bir İstanbullu profili oluşmaya başlayacaktır. Göç eden ailelerin önemli bir bölümünün Zeyrek, Fatih, Fener, Balat gibi semtlere yerleşmesi, sur içinde yaşayan köklü ailelerin ise yeni kurulan toplu konutlarda ya da yurt dışında yaşamaya yönelmesi gibi nedenlerden dolayı tarihî doku ve bilhassa sivil mimari önemli oranda zarar görecektir.

Bugünün İstanbul'unu bekleyen en önemli tehlikelerin başında bilinçsizlik gelmektedir. Yerel yönetimler ve halkın ortak tutumu İstanbul'un büyük oranda geleceğini şekillendirecektir. İstanbul'u dünyanın sayılı şehirlerinden biri kılan özelliklerini rant unsuru olarak görmekten vazgeçmeli, bilhassa tarihî yarımada ve Galata çevresinde kalıcı bir kültür politikası devreye sokulmalıdır. Buralarda hali hazırda ayakta kalan sivil yapılar koruma altına alınmalı ve en kısa zamanda aslı özelliklerine hâle gelmeden restore edilmelidir. Prost'un teklif ettiği şekilde bu mahal bir müze kente dönüştürülmeli, bilhassa şehrin en büyük sorunlarından biri olan araç trafiğine elverdiğince kapalı tutulmalıdır. Zira İstanbul'un tarihî ve kültürel dokusuna verilecek zararların geriye dönüşü yoktur. ■

İSTANBUL'UN FETHİ İLE İLGİLİ HADİSLER VE YORUMLARI

Mustafa KARATAŞ*

□ Arapça kökenli bir kelime olan "fetih", kapatmanın zıddı olup açmak demektir. Terim anlamı ise, bir düşman beldesini, bir şehri harp veya sulh yoluyla ele geçirmek ve kapılarını Müslümanlara açmaktır. "Fetih" tabirinin özellikle iki yer için kullanılmış olması konumuz açısından anlamlıdır. Birincisi, İslâm'ın kalbi ve merkezi olan Mekke'nin fethi hakkında Kur'ân-ı Kerim'in kırk sekizinci suresinde, ikinci olarak da Hz. Muhammed tarafından İstanbul'un fethi hakkında kullanılmıştır. Fethi bize haber veren hadisin meali şu şekildedir:

Hz. Peygamber "*Konstantiniyye elbette feth olunacaktır. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, o ordu ne güzel ordudur.*" (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 325.) derken geniş zaman kipini seçmiş, ancak fiilin hem başında hem de sonunda Arapça'da sözü pekiştirdiği bilinen tekit harflerini kullanmıştır. Fiilin başına lâm harfini, sonuna ise şeddeli nun harfini ilave etmiştir. Bu durumda mâna daha çok kuvvetlendirilmiş olmaktadır. Hadis'te İstanbul'un kesinlikle fethedileceği müjdelenmiş, ancak ne zaman ve kim tarafından fethedileceği net olarak belirtilmemiştir. Bu sebeple İstanbul'un alınması Hz. Peygamber'den sonra bütün Müslüman komutanların hayalini süslemiştir. Ve nihayet Allah Resûlü'nün bu haberinden sekiz asır sonra İstanbul'un fethi, Büyük Türk Hükümdarı Fatih Sultan Mehmet'e ve onun şerefli ordusuna nasip olmuştur.

İstanbul'un Fethi ile İlgili Hadisler

İstanbul'un fethiyle ilgili meşhur olmuş yukarıdaki hadisin dışında, kaynaklarda İstanbul'un fethinin haber verildiği başka hadisler de bulunmaktadır. Ayrıca bazı rivayetlerde İstanbul'a İslâm ordularının tekbir ve tesbihlerle gireceği ve pek çok ganimet elde edebilecekleri de haber verilmektedir. Hatta Abdullah b. Amr'dan gelen bir rivayette, "Kostantiniyye'yi ismi benim isim olan bir adam fethedecektir." denilerek İstanbul'u fethedecek kimsenin isminin Muhammed olacağını haber verilmesi, haberin yer aldığı kaynak pek sağlam kabul edilmese de ilginç bir rastlantıdır. Zira bu kaynak fetihten altı asır önce kaleme alınmıştır. Ebû Nuaym el-Mervezî'nin *el-Fiten* adlı eserinde kıyamet alâmetlerinin sayıldığı bir rivayette pek çok şeyi sıraladıktan sonra İstanbul'da bir ateşin çıkacağını,

bunların dumanının gökyüzünde kalacağını haber vermiştir. Sanki bir anlamda daha sonra icat edilecek olan toplardan bahsedilmektedir. Ancak bütün bu rivayetler içerisinde gerek sıhhat, gerek meşhur olma ve gerekse sonuç bakımından yukarıda metnini ve anlamını vermiş olduğumuz rivayet öne çıkmaktadır.

İstanbul'un Fethi ile İlgili Hadisin Kaynakları ve Sihhat Durumu

Hadis kritiği bakımından özellikle şehirlerin ve şahısların faziletlerine dair rivayetler genel olarak uydurma hadis alanlarıdır. Yani bu sahalarda pek çok hadis uydurulmuş ve yayılmıştır. Dolayısıyla bu tür haberlere temkinle yaklaşmak ve araştırma yapmak gerekmektedir. Biz bu nedenle önce hadisin yer aldığı kaynakları sonra da hadisi rivayet eden râvilerin durumunu ele almak istiyoruz.

a. Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar

Konumuz olan fetih hadisi, *Sahihayn* adını verdiğimiz en güvenilir iki hadis kaynağı olarak bilinen Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde yer almamaktadır. Ancak Buhârî ve Müslim'in şartlarını haiz olduğu halde onların kitaplarına almadıkları hadisleri derlemek maksadıyla *el-Müstedrek ale's-Sahihayn* adlı eserini kaleme alan Hakim en-Neysabûrî (ö. 405/1014) fetih hadisini, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun sahih bir hadis ol-

Hadis kritiği bakımından özellikle şehirlerin ve şahısların faziletlerine dair rivayetler genel olarak uydurma hadis alanlarıdır. Yani bu sahalarda pek çok hadis uydurulmuş ve yayılmıştır. Dolayısıyla bu tür haberlere temkinle yaklaşmak ve araştırma yapmak gerekmektedir.

duğunu belirterek bilinen şekliyle söz konusu kitabına kaydetmiştir. Tespitlerimize göre İstanbul'un fethiyle ilgili meşhur rivayetin geçtiği en eski yazılı kaynaklardan biri Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* adlı eseridir. Buhârî ise, söz konusu hadisi, *Sahih*'ine almamakla beraber *et-Târihu'l-Kebîr* ve *et-Târihu's-Sagîr* adlı diğer iki eserinde rivayet etmiştir.

Diğer yandan metin olarak meşhur olan rivayetle sened ve metin bakımından aynı olmasa da, *Kütüb-i Sitte*'ye dâhil eserlerden İbn Mâce'nin, Ebû Dâvud'un ve Tirmizî'nin *Sünen*'lerinde İstanbul'un fetholunacağına dair hadislerin yer aldığı görülmektedir. Yine söz konusu *Sünen*'lerde bulunanlara benzer rivayetler onlar-

dan daha önce yaşamış olan Ebû Bekir Muhammed b. Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef* adlı eserinde de bulunmaktadır. Ayrıca sahih hadisleri derlemek amacıyla yazılmış hadis kitaplarından biri olan İbn Hibbân el-Büstî'nin (ö. 354/965) *es-Sahih* adlı eserinde de benzer bir rivayet yer almaktadır. Süleyman b. Ahmed et-Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemu'l-Kebîr* adlı eserinde de İstanbul'un fethedileceğine dair haberlere rastlanılmaktadır.

Yukarıda zikredilen eserlerden başka İstanbul'un fethedileceğini bildiren rivayetleri, ilk dönem kaynaklardan sayılabilecek eserler arasında Ebü'l-Hüseyn Abdü'l-Bakî b. Kânî'nin (ö. 351/962) *Mu'cemu's-Sahabe*'sinde, Ebu'l-Hasan ed-Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *el-İlel* adlı eserinde, Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr el-Kurtubî'nin (ö. 463/1071) *el-İstîâb fî marifeti'l-ashab* adlı eserinde de görmek mümkündür.

Daha sonraki dönemlere ait eserler arasında Ebû Sücâ ed-Deylemî'nin (ö. 509/1115) *el-Firdevs*, Sadrüddîn Ebü'l-Meâlî Muhammed b. İbrahim el-Münâvî'nin (ö. 803/1401) *Feyzü'l-Kadîr* adlı kitaplarında İstanbul'un fethini bildiren rivayetler bulunmakta-

Hz. Peygamber, Bişr el-Ganevî, Abdullah b. Bişr, El-Velîd b. el-Mugîre, Zeyd b. el-Hubâb, Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel.

Görüldüğü gibi hadis Hz. Peygamber'den Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* adlı eserine aradaki beş râvi vasıtasıyla intikal ettirilmiştir. Şimdi bu tabloda yer alan râvileri sırasıyla ele alalım:

Bişr el-Ganevî'nin, Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunduğu kaydedilmektedir. Yine onun biyografisine yer veren eserlerde, fetih hadisini ilk rivayet eden kişi olduğu zikredilmektedir. Ne yazık ki, Bişr el-Ganevî'nin vefat tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Abdullah b. Bişr el-Ganevî (ö. 125/743), babası Bişr'den fetih hadisini işittiği. Abdullah, cerh ve taddil alimleri tarafından "şeyh", "sika", "sadûk" gibi sıfatlarla tanımlanmıştır. Diğer yandan Abdurrauf el-Münâvî, Feyzü'l-Kadîr adlı eserinde her ne kadar Zehebî'nin, Abdullah b. Bişr'i zayıf kabul ettiğini söylese de, tespit edebildiğimiz kadarıyla Zehebî *Kütüb-i Sitte* râvilerine tahsis ettiği el-Kâşif adlı eserinde bunun tam aksine Abdulah b. Bişr'in güvenilir bir râvi olduğunu zikretmektedir.

El-Velid b. el-Mugîre el-Meâfirî (ö. 172/788), fetih hadisinin üçüncü tabaka râvisi olup güvenilir bir râvi olarak vasıflandırılmakta, İbn Hibbân da güvenilir râvilere yer verdiği *es-Sikât* adlı eserinde kendisini zikretmektedir.

Zeyd b. el-Hubâb (ö. 230/844), fetih hadisinin dördüncü tabaka

râvisi olup kendisinin doğru sözlü, hafızası kuvvetli ve güvenilir bir râvi olduğu kaydedilmektedir. Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Ebu Hâtim er-Râzî tarafından "sadûk" olarak nitelenen Zeyd'in, Sevrî'den yaptığı rivayetlerde hatalı olduğu ileri sürülmektedir.

Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe (ö. 235/849), fetih hadisinin beşinci tabaka râvisi olup, "sadûk" ve "sika" olarak tanınmıştır.

Pek çok kaynakta yer aldığını gördüğümüz hadis beş râvisini incelemiş bulunuyoruz. Senedi teşkil eden bu beş râviden her biri zaman içerisinde zincirleme olarak birbiriyle görüşmüş ve biri diğerinden söz konusu hadisi öğrenmiştir. Bu durum hadis tekniği bakımın-

Senedi teşkil eden bu beş râviden her biri zaman içerisinde zincirleme olarak birbiriyle görüşmüş ve biri diğerinden söz konusu hadisi öğrenmiştir. Bu durum hadis tekniği bakımından senedin muttasıl (kesiksiz) oluşunu ortaya koymaktadır. Ayrıca her bir râvi, hadis râvilerinde aranan vasıfları taşımaktadır. Bu hadisin senedindeki râvilerin tamamı güvenilir râvilerdir. Dolayısıyla söz konusu hadisin, senedin kesintisiz oluşu ve râvilerin güvenilir olması gibi bir hadisin senedinde aranan özellikleri taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

dır. Daha geç dönemlerde yazılmış eserleri ise öncekilerden yapılan nakillerden ibaret olacağı için zikretmeye gerek yoktur.

b. Hadisin Râvilerinin Durumu

Metnini esas aldığımız Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki hadis, bütün kaynaklardaki senedleri hemen hemen aynıdır. Hadisin senedi ise muttasıl olup herhangi bir kopukluk söz konusu değildir. Yani hadis teknik tabirle "merfû" bir hadistir. Hz. Peygamber'den itibaren eserin müellifine gelinceye kadar oluşan sened zincirine baktığımızda şöyle bir tabloyla karşılaşmaktayız:

"Le tuftehenne'el-kostantiniyye, fe-leni'me'l- emiru emiruha, fe-leni'me'l-ceyşu zalike'l-ceyş"

Ezüü bikelimâtillahittammâti min şerri mâ haleka ve zerae ve berae.

Bütün yaratıkların şerrinden Allah'ın kusursuz kelimalarına [âyetlerine yani Kur'ana] sığınırım. [Zira âyetlerinde gizli açık her ilim, her ihsan, her tedbir vardır.]

dan senedin muttasıl (kesiksiz) olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca her bir râvi, hadis râvilerinde aranan vasıfları taşımaktadır. Bu hadisin senedindeki râvilerin tamamı güvenilir râvilerdir. Dolayısıyla söz konusu hadisin, güvenilir bir hadisin senedinde aranan özellikleri taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

Hz. Peygamber'in İstanbul'u fethiyle ilgili müjdesi sebebiyle Müslümanlar İstanbul fethedilinceye kadar pek çok defa İstanbul'u fethetme girişiminde bulunmuş, Fatih Sultan Mehmed'in fethine kadar tam on bir kez İstanbul önlerine gelmişlerdir. Bunlardan ilki, 655 tarihinde Hazreti Osman (r.a.) zamanında gerçek-

leştirilmiştir. Bu seferde Suriye Valisi Muaviye (r.a.), Abdullah b. Sarh komutasında Bizans'a bir donanma göndermiştir.

İkinci seferde ise, 668 tarihinde Muaviye Emevî halifesi iken, oğlu Yezid kumandasında bir orduyu İstanbul'a göndermiştir. Bu orduda Hz. Peygamber'in akrabası Medineli Ensardan Halid b. Zeyd Ebü Eyyüb el-Ensârî (r.a.) de bulunmaktaydı. Şu husus gayet açıktır ki, İstanbul'un fethiyle ilgili Hz. Peygamber tarafından verilmiş olan bu müjde, Müslümanların gönlünde vazgeçilmez bir fetih sevdası oluşturmuştur. ■

KUR'ÂN-I KERÎM'DE GEÇEN YERLEŞİM YERLERİ

Ahmet BEDİR*

MEDİNE, MEKKE İLE BİRLİKTE "HARAMEYN" ADINI ALIR. CENÂB-I HAK, MEKKE'NİN, O'NUN RESÛLÜ İSE MEDİNE'NİN BELİRLİ SINIRLARINI HAREM TAYİN ETMİŞTİR. MEDİNE HAREMİ, TAMAMIYLA MEKKE HAREMİ STATÜSÜNDE OLMASA BİLE BAZI ŞARTLARDA ONUN GİBİ SAYILMIŞTIR.

□ Kur'ân-ı Kerîm, birçok mekân ve coğrafyadan bahseder. Bunların hepsini bu mevküde ele almak çok zor olacağından önemli bir kaçını beyan etmekle iktifa edeceğiz. Buna göre Kur'ân-ı Kerîm'de geçen yerleşim yerlerini biri, "ismi açıkça zikredilen büyük şehir ve ülkeler veya bunların bazı bölümleri, diğeri de mutlak zikredilenler olmak üzere iki ana başlıkta inceleyeceğiz.

İsmi Açıkça Zikredilen Büyük Şehir ve Ülkeler

Kur'an'da, "Bekke" (3/96), "Beledü'l-emîn" (90/1), "Ekinsiz Vadi" (14/37) ve "Ümmü'l-kurâ" (6:92) şeklinde zikredilen Mekke, dünya üzerinde ilk temeli atılan Kâbe-i Muazzama'yı (3:96) barındırması ve Hz. Muhammed'in (a.s.) de doğduğu yer olması hasebiyle İslâm âleminin merkez kutbu ve en mukaddes şehridir.¹ İslâmî kaynaklarda Mekke'nin bundan başka birçok ismi de mevcuttur.² Mekke dağları Ahd-i Atik'te "P(f)aran Dağı" olarak da geçer.³ Mekke, Allah'ın gönderdiği bütün peygamberlerin

uğradığı bir şehir, Kâbe de yine her peygamber tarafından tavaf edilen bir metaf-ı kutsiyandır. Mekke, Mescid-i Haram, Kâbe, Safa ve Merve, Ebu Kubey's Tepesi, Mescid-i Cin, Cennetü'l-Mualla Kabristanı, Hira ve Sevr Dağı gibi en kutsî mekânları içinde barındırır. Kur'an'da zikredilen Makam-ı İbrahim, (2/125; 3/97) farklı anlamlarda yorumlanmıştır. Makam-ı İbrahim'den genel anlamda bütün hac ibadeti, Arafat (2/198), Meşar-i Haram (2/198) denilen Müzdelife (özellikle Kuzeh Tepesi), Mina (özellikle şeytan taşlama yerleri), Harem veya Harem'in hepsi kastedilmiştir.

Kur'an'da ismi geçen Huneyn (9/25), Mekke'den Taif'e giderken (ikinci uzun yol) Sabûha adlı köye 2 km. kala sağlı sollu her iki taraftan çöl bitkileri ile dolu, küçük mağaralardan meydana gelen bir vadidir.

Diğer bir adı da "Yesrib" olan (33/13) Medine-i Münevver'e'nin bunlardan başka isimleri de vardır.⁴ Bu

şehirde bulunan Mescid-i Nebevî, fazilet bakımından Mescid-i Haram'dan sonra ikinci yerini alır. Medine, kurulduğu günden beri hep canlı olarak kalmıştır. Medine ismi verilmeden önceki, Yesrib ismi, şehre ilk yerleşen Amalika'dan ve yedinci göbekten soyu Nuh'a dayanan Yesrib b. Kâniye'den dolayı verildiği rivayet edilir.⁵ Medine, Mekke ile birlikte "Harameyn" adını alır. Cenâb-ı Hak, Mekke'nin, O'nun Resûlü ise Medine'nin belirli sınırlarını Harem tayin etmiştir. Medine Haremi, tamamıyla Mekke Haremi statüsünde olmasa bile bazı şartlarda onun gibi sayılmıştır. Resûl-i Ekrem'in hicret ettiği sıralarda Medine halkını meydana getiren Arap ve Yahudi kabileleri kendilerine mahsus mahallelerde yaşıyorlardı. Böylece Medine, ayrı ayrı kabilelerin oturduğu birbirinden uzak mahallelerden müteşekkildi.⁶ Kur'an'da ismi geçen Bedir (3/123) ise, Medine'nin takriben 160 km. kadar güney batısında ve Kızıldeniz sahiline 30 km. mesafede, Medine'ye bağlı bir kasabanın adı olup, meşhur Bedir Savaşı burada vaki olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in, etrafı mübarek kılınan Mescid-i Aksa'ya yolculuğundan bahseder.⁷ (17/1) "Etrafı mübarek olan yer" Beytül-Makdis, Mescid-i Aksa, "etrafi" da Kudüs'tür. Kur'an'ın "el-Ardü'l-Mukaddese" (5/21) ifadesi ile de yine

bu şehir ve civarının kastedildiği düşünülmektedir. Tarihi çok eski zamanlara dayanan bu şehir, günümüzde biri "Kudüs" diğeri Jerusalem (Yeruşalaym) olmak üzere iki meşhur isim ile anılır. Özellikle İslamiyet, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi üç semavî dinin beşiğidir. Kur'ân-ı Kerîm, Kâbe'yi ve etrafını mübarek saydığı gibi (3/96) bizzat bu beldeyi de mübarek kabul etmiş ve Kur'an'ın daha birçok yerinde mübarek olduğuna atıflarda bulunulmuştur (17/1; 7/10; 34/18). Kudüs, çiçekleri, ağaçları ve havasıyla olduğu gibi, meleklerin iniş durağı, peygamberlerin ötelere çıkış yeri olması dolayısıyla da mübarektir. Hz. Muhammed (a.s.) miraca buradan açılan nurlu bir yolla yükseldi. Hz. İsa (a.s.) yine buradan açılan nurlu bir koridorla ötelere yürüdü. Tevhid mayasının yeryüzüne ilk çalındığı mekânlardan biri olan Kudüs'te kimlerin izi yok ki! Başta Hadis-i Şerif'te ziyaret edilmesi önerilen üç mescitten biri olan Harem-i Şerif ve onun içinde, Mescid-i Aksa,⁸ Kubbetü's-Sahra Mescidi (Hz. Peygamber'in miraca yükselirken en son ayağını bastığı taşın etrafına yapılan mes-

cit), Hz. Ömer Camii, Hz. Meryem'in Kabri, Hz. Davud'un şehri, Kutsal Mezar Kilisesi (Hz. İsa'nın refedildiği yer), Hz. Zekeriya'nın kabri, Hıttı Kapısı, Hz. Davud'un Kabri, Zeytin Dağı bunlardan bir kaçı.⁹

Kur'an'da birçok yerde geçen "Medyen" kelimesi (7/85) yer, şahıs ve kabile ismi olmak üzere üç anlamda da kullanılır. Hz. İbrahim'in oğlu Medyen'in bu şehri kurması ve burada yaşayan kimselerin de onun neslinden olması sebebiyle bu isim verilmiştir.¹⁰ Medyen kalıntıları, günümüzde Suudi Arabistan'ın el-Bed' adı verilen şehrinin hemen yanında "Âsâru Kavm-i Şuayb" adıyla yer alır. Medyenliler, Kuzey Arabistan'da otururlarken, burasını merkez edinmişlerdi. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Şuayb'in peygamber olarak gönderildiği Ashâb-ı Eyke ve Ashâb-ı Medyen birbirine yakın şehirlerde ikamet ediyorlardı. Peygamberlerinin buyruklarını dinlemeyen Eyke ve Medyen halkı, en önemli ticaret merkezlerine ulaşan bir kavşakta, ticarete sahtekârlık yaptıkları için, peş peşe korkunç güneş sığacı ile çekirge gibi kavrulup helâk olmuşlardır.

"Medyen" kelimesi, yer, şahıs ve kabile ismi olmak üzere üç anlamda da kullanılır. Hz. İbrahim'in oğlu Medyen'in bu şehri kurması ve burada yaşayan kimselerin de onun neslinden olması sebebiyle bu isim verilmiştir. Medyen kalıntıları, günümüzde Suudi Arabistan'ın el-Bed' adı verilen şehrinin hemen yanında "Âsâru Kavm-i Şuayb" adıyla yer alır.

Ashab-ı Medyen'in yeri kesin belli iken Eyke'nin yeri belli değildir. Eykelilerin yerinin, Tebuk şehri veya Makna sahil kasabası olabileceği üzerinde durulur. Böylece, Ashâb-ı Medyen ile Medyenliler; Ashab-ı Eyke ile de buraya yakın yerde bulunan Maknalılar veya Tebuklular kastedilmiştir.¹¹

Âyet-i kerimede geçen Bâbil kelimesi (2/102), Akadça "Tanrı'nın kapısı" anlamına gelir. Grekçe'ye Babylon olarak geçmiş ve Batı dillerinde de böyle kullanılmaktadır. Irak'ın Hille adlı şehrinin kuzeyinde yer alan Bâbil harabeleri Kur'an'ın kastettiği Hârut ve Mârut'un yaşadığı şehirdir.¹² Burasının, sihrin ilk çıkış noktası olduğu anlaşılmaktadır.¹³ Tevrat tefsirlerine göre Babilonya Âdem, İdris, Nuh ve İbrahim'in yaşadığı bölge olarak kabul edilir.

Hz. Nuh (a.s.) muhtemelen M.Ö. 4000 yıllarında¹⁴ Kûfe'de yaşamıştır.¹⁵ Tufan'ın başlangıç noktası da burasıdır. Kur'ân-ı Kerîm Cudî'ye geminin konduğunu ve bu yerin de muhtemelen şimdiki adı Cudî Dağı veya buradaki dağlar silsilesi olduğu belirtilmektedir.¹⁶ Büyük çoğunlu-

ğâ göre "Cudî" bir dağ ismidir ve yeri de Cizre ile Şırnak arasında kalan Cudî dağıdır.¹⁷ Şırnak iline 17 km. uzaklıkta bulunan ve oval biçiminde olan Cudî Dağı üzerinde, 2000 metreyi aşan dört doruk vardır. Bunlardan 2017 m. yüksekliğinde olanına "Nuh Peygamber Ziyaret Tepesi" denir.¹⁸ Cudî Dağı'nı, hem Cizre hem de Şırnak'tan görmek mümkündür. Bugün, Şırnak'ın doğusunda bu ile 4 km. uzaklıkta, eski adı Heştiyan (Semanin/Seksenliler), şimdiki adı Yoğurtçular olan bir köy mevcut olup, Hz. Nuh'un Tufan'dan sonra gemidekilerle beraber indiği ilk yer olarak bilinmektedir.¹⁹ Yüce Allah, dağlardan Cudî'yi Nuh ile Sina'yı Musa ile Hira'yı da Hz. Muhammed (a.s.) ile şereflendirdi.²⁰

Mısır, bir rivâyete göre eski adı Mısır el-Kadime²¹ olan ve günümüzde harabeleri Kahire'nin 20. km. güneyinde kalan antik şehrin adı iken daha sonra bugünkü Mısır'ın adı olmuştur. Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Yakub ile neslinin ve Hz. İsa'nın, bazı rivâyetlere göre de Hz. İdris'in tebliğde bulunduğu bu havza dünyanın hiçbir tarihinde önemini yitirmemiştir. Hz. Yakub ve oğulları, Nil nehrinin İsmailiye'ye ayrılan kolu üzerindeki Vadi-i Timyulat'a yerleşmişti. Nil deltasının doğusunda kalan ve muhtemelen, Kassâsın yakınlarındaki Pithom ve Kantir yakınlarındaki Pi-Ramses Yahudilerin başlıca yaşadığı yerlerdi. Mısır'dan çıkışta bu şehirlerden ayrılıp mucizevî bir şekilde Kızıldeniz'i veya Acıgöl'ü geçtikten sonra Tih Çölü veya Paran Çölü'ne vardılar. Hz. Hacer'in Mısırlı olması ve yine Hz. Muhammed'in (a.s.) eşlerinden Mariye'nin Mısır'dan gel-

mesi dolayısıyla Müslümanlar bu topraklara hürmeti hiç eksik etmemişlerdir.

Kur'an'daki Rum ile Doğu Roma (Bizans) kastedilir. Fars İmparatorluğu tarafından Müslümanlara yakın yerden (Edna'l-ard/Ön Asya) silinen bu devlet (m. 614), bir daha toparlanma ihtimali yokken, âyet-i kerîmede (30/2) topraklarını geri alacakları ifade edilmiş ve belirtildiği gibi de çıkmıştır.

İsmi müphem olarak zikredilen şehirler

Kur'an'da geçen Sebe (27/22) ile, başkentleri "Me'rib" veya "Sırvâh" olan Sebe Devleti (m.ö. 950-115) kastedilmiştir. Kur'an'daki Belde-i Tayyibe (34/15) ifadesi ile de bu şehre işaret edilir. (Hatta bu âyet-i kerîme ile Beld-i Tayyibe'nin İstanbul olduğuna cifir düşürülür.) Hz. Süleyman (a.s.) vesilesiyle mânen de yükselen buradaki halk, daha sonra şirke ve tefrikaya düştü. M.Ö. 5. asırda ünlü Me'rib Barajı'nın çöküşü (Arim Seli) ile bu ülkenin yıldızı da söndü. Yemen'in Me'rib kenti civarında, meşhur barajın kalıntıları, Güneş Mabedi, Kadim Merib, Balkıs'ın Tahti, Süleyman Mabedi yer alır.

Kur'an-ı Kerim'de geçen Hicr (15/80) ile Medâin-i Salih, Vâdi (89/9) ile de Vâdi'l-Kurâ kastedilir. Medâin-i Salih, Hz. Salih'in (a.s.) kavmi olarak bilinen Semûd Kavmi'nin yaşadığı şehirlerin merkezi idi. Bu şehrin harabeleri Suudi Arabistan'da Medine'nin kuzeyinde bulunan el-Ula şehrine 23 km. mesafede yer alır. Dağdan kayaları yararak muhkem barınak yerleri yapmışlardı. Medâin-i Salih denilen harabeler, mabet, ev ve kabirlerden meydana gelir. Söz konusu yapılar yekpare taşlar oyularak yapılmıştır. Kayalara oyulmuş mezarların sayısı, 80'ni geçer. Kaya mezarları normal insan mezarları ebadında olup, bu kavme nispet edilen dev cüsseli insanlar düşüncesi efsaneden öteye geçmemektedir.

Kur'an'a geçen İrem kelimesi (89/7), bir şehir veya coğrafyanın ismi olup, Hûd'un (a.s.) kavmi olan Âd Kavmi'nin sakin olduğu mahalle denir.²² İrem kelimesinin etimolojik yapısından kaynaklanan önemli anlamları vardır. Buna göre "İrem" kelimesi ile, "İrem halkı, İrem kentinde, İrem bahçe ve şehirlerini kurdu" mânası çıkarılır. Halk arasında İrem kelimesiyle daha çok "Bağ-ı İrem" şeklinde, mutluluk verici, gösterişli bina ve bahçeler kastedilir. Günümüzde, Umman'ın Salâle şehrine bağlı Semreyt kasabası yakınlarında Şısr denilen köyde "İrem" şehri ihtimali ile bir kazı çalışması yapılmaktadır. Bu çalışmaların ilham

kaynağı ise yine eski coğrafya kaynaklarımızdır.²³ Âd Kavmi, Umman ve Yemen devletleri ile Suudi Arabistan'ın güneyinde kalan bölgelerde yaşamışlardır. Kur'an'da zikredilen Ahkaf da (46/21) bu mıntıkadadır. Hz. Hûd ve oğluna ait olduğu söylenen kabir ve makamlar, Umman'ın Salâle şehri ile Yemen'in Terim şehrine bağlı Hûd Köyü'nde bulunmaktadır.

Allah (c.c.) Yunus'u Musul yöresindeki yüz bin nüfusa aşan Ninova şehrine peygamber olarak göndermişti.²⁴ (37/147) Yunus'un (a.s.) kavmini tövbeye çağırması ve onların da bu tövbeye, kendisi ayrıldıktan sonra iştirak etmesi olayı Musul'da yaşanmıştır. Musul şehri kadim Ninova ile iç içedir. Burada Tövbe Tepesi'nde Hz. Yunus'un kabri mevcuttur.

Hz. Lut'un kavmi ise, Ürdün ile Filistin arasında kalan Lut Gölü'nün güneyinde yaşıyorlardı. Sodom ile beraber 5 veya 7 şehir bu bölgede idi. "Halkı iğrenç işler yapan karye" şeklinde sözü edilen yer ile Sodom ve civarı kastedilir.²⁵ Bela yağmuruna tutulan, üstüne taş yağdırılan şehir de yine burasıdır.²⁶ Bazı âyetlerde ise, "el-Mü'tefikât" (üstü altına çevrilmiş) şehirler olarak geçer. (9:70) Tevrat bu bölgeye Erden Havzası (Vadi-i Siddim) der. Erden Havzası, her biri 100 bin nüfusa sahip Sodom, Gomorrah, Admah, Zeboim ve Zoar (Bela) gibi şehirlerinden meydana geliyordu.²⁷ Türkçe'ye Sodom ve Gomore diye geçen bu beş şehirlerden ikisi daha çok meşhurdur. Sodom'un kalıntıları Ürdün'ün es-Safî kasabasının doğrultusunda olup bu yere, İsrail tarafından ulaşmak daha kolaydır. Homseküllüğü meşru hale getirip böylece çirkin işler tutan bu

kavmin şehirleri, korkunç bir patlama ile altüst olmuştur. İbret almak için Kur'an-ı Kerim "Güneş doğarken o korkunç ses Lût kavmini bastırverdi. Bir anda şehirlerinin üstünü altına çevirdik. Onları pişirilmiş çamurdan yapılmış taş yağmuruna tuttuk. Bu şehirlerin harabeleri uğrak bir yer üzerindedir (gidip bakınız ve ibret alınız)" (15/73-76) meâlindeki âyetinde bu yerin görülerek ibret alınmasını teşvik eder.

Yukarıda birkaç mevkii kısa şekilde anlatmaya çalıştık. Bunlardan başka, Kur'an-ı Kerim, müphem bir isimle ile Habib-i Neccâr'ın şehri Antkaya'dan, Hz. Musa'nın yaşadığı "Menf" (veya Memfis) şehrinde, uzman sihirbazların yaşadığı Luksor'dan, Hz. İsa'nın doğduğu Beytülahim'den, gizemli şehir Şam veya Şam bölgesinden ve birçok şehirden değişik münasebetlerde bahsetmektedir. Bu kısaltmaları insanoğluna sunulmasında, geçmiş medeniyetlerin izlerini bulup maddî ve manevî olarak istifade etmeye; Allah'a karşı gelenlerin kötü akıbetini gösterip insanları masiyetten uzak tutmaya ve Allah'a itaat edenlerin eriştiği nimetleri gösterip onları örnek alarak doğru yolda yürümeye teşvik vardır. ■

D İ P N O T L A R

1. Şemsettin Sami, Kamûsü'l-a'lâm, (İstanbul: Mihran Matbaası, 1996), VI, 275.
2. Mirat-ı Haremeyn, I-II/1147-51.
3. Kitab-ı Mukaddes, Habakkuk 3/3.
4. Ömer b. Şebbe en-Nemirî (262/876), 162-63, Tarihü'l-Medineti'l-Münevver : Ahbarü'l-Medineti'l-Münevver, thk. Fehim Muhammed Şeltut (2. Baskı, Cidde: Dârü'l-İsfahâni, 1973), I, 162-63.
5. Yakut el-Hamevî, Mu'cemü'l-büldân (Beyrut: Darü'l-fikr), V, 430.
6. Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, II, 296.
7. Nesâi, "Salât" 1.
8. Buhârî, "Salât" 1,6.
9. Bk. Ahmet Bedir, Kur'an-ı Kerim Atlası (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009), s. 290-91.
10. Taberî, Muhammed b. Cerir, Camiü'l-beyân an Tevil-i Âyâtü'l-Kur'an, tah. Ahmed Muhammed Şakir (1. Baskı: Müessesetü'r-risale, 1420/2000), VIII, 237; CE, "Madinaites" md. Taberî, XIV, 48.
11. Taberî, II, 417.
12. Lisânü'l-Arab, XI, 42.
13. Muhammed et-Tayyib en-Neccâr, Tarihu'l-enbiya fi Davi'l-Kur'ani'l-Kerim ve's-Sünneti'n-Nebeviyye (İkinci Baskı, Mektebetü'l-Maarif, Riyad 1983), s. 63.
14. Ahmed b. Yusuf el-Kirmânî (1019/1610), Ahbarü'd-üvel ve Âsarü'l-üvel fi't-tarih, (Birinci baskı, Beyrut: İlmü'l-kitab, 1992), I, 62; Beyyumi Mehran, Dirasatün tarihiyyetün min'l-Kur'ani'l-Kerim (2. Baskı, Beyrut: 1988), IV, 78.
15. Tabatabâi, Muhammed Hüseyin, el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an (Birinci Baskı, Beyrut: Müessesetü'l-a'lemi li'l-matbuat, 1997) X, 220, 259-60; XXI, 71.
16. Muhyiddun İbnü'l-Arabî, Kitabu Muhadaratu'l-ebrar ve Müsameretu'l-ahyar fi'l-edebyat ve'n-nevadir ve'l-ahbar, (Matbaay-ı Osmaniyeye, h. 1305), s. 480.
17. DİA, "Cudî Dağı" md.
18. Bk. Ahmet Bedir, Kur'an-ı Kerim Atlası, s. 437.
19. Kurtubi, IX, 42.
20. Suyutî, Hüsnü'l-muhadara fi Ahbâri Mısır ve'l-Kahire, s.7.
21. Taberî, XXX, 176.
22. Mu'cemü'l-Büldân, V,356.
23. Taberî, XXIII, 104.
24. Taberî, XVII, 49.
25. Taberî, XIX, 16.
26. Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 14. Bölüm.

İSTANBUL: BİR İSLÂM ŞEHİRİ*

Halil İNALCIK**

□ Müslümanların 624'te Filistin'de Bizans'a karşı gerçekleştirdikleri ilk askeri eylemin bizzat Hz. Peygamber tarafından düzenlendiği söylenir¹. Bu olaydan yalnızca yirmi altı yıl sonra, bir İslâm ordusu İstanbul kapılarına ulaştı. Batılı bir gözle bakıldığında İslâm güçlerinin bir bakıma Sasânî İran'ın Grek İmparatorluğu'na karşı sürdürdüğü kadîm mücadeleye katılmış olduğu düşünülebilir. Lakin İstanbul'un fethinin onlara Allah tarafından takdir edildiği inancı, Müslümanlar arasında Hz. Peygamber zamanından beri mevcuttu. Osmanlılar bu inancı kendi malları gibi benimsediler. Müslümanlar Bizans'ın başkentine, 1453'teki nihâî fethinden evvel toplam on iki sefer düzenlediler².

İstanbul'un Müslümanlar tarafından fethedileceğini haber veren kimi sahih, kimi mevzu ve kimisi de efsane türünden bir dizi hadis zuhur etmiştir. Bunlardan en bilineni "İstanbul bir gün mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden kumandan ne iyi bir kumandan ve o ordu ne iyi bir ordudur³." hadisidir. Fetihden sonra Osmanlılar Emeviler dönemindeki İstanbul muhasaralarına katılmış ve şehit düşmüş pek çok sahabinin mezarının İstanbul'da bulunduğunu ileri sürdüler. Onlar için, sonraları şehrin en mübarek yeri haline gelen türbeler yaptırıldılar⁴. Bu sahabe içerisinde en fazla tazim gören Hz. Peygamber'in sancaktarı Ebu Eyyüb el-Ensârî⁵, Os-

manlı 'İslâmbol'unun koruyucu velisi haline geldi. Ebu Eyyüb'ün hakikaten Hz. Peygamber'in ashabından biri olduğu ve 668 İstanbul kuşatmasına katılıp öldüğü tarihen sabittir⁶.

Fatih Sultan Mehmed fethin, Allah'ın bir mucizesi olacağına inanıyordu. Ünlü İsrâkî filozof Sühreverdî'nin bir takipçisi olan Sûfî Şeyh Ak Şemseddin, kuşatma sırasında Sultan'ın ve ordusunun mürşidi oldu. Genç Sultan'a mürşidin verdiği tarihte fetih gerçekleşmedi; üstelik Hıristiyanlar o gün bir deniz galibiyeti elde ettiler. Şeyhin bu olaydan sonra Padişaha yazdığı mektubunda⁷, duasının kabul olunmadığı ve Sultan'ın aklını ve ordusu üzerindeki otoritesini yitirdiği yolundaki şayialardan bahseder. Başarısızlığı, Osmanlı ordusundaki askerlerin çoğunun gerçek birer Müslüman olmamasına, yani İslâm'a zorla sokulmuş olmalarına yorar. Fakat öte yandan pratik bir insan olarak Sultan'a, bu yüz kızartıcı durumdan mesul kumandanları acımasızca cezalandırmasını tavsiye eder. Nihayet bir miktar Kur'an okuyup uyuduğunu ve ardından Allah'ın kendisine zafer müjdesini verdiğini söyler.

Şeyh Ak Şemseddin Sultan tarafından, Eyyüb el-Ensârî'nin mezarının yerini tesbit etmekle vazifelendirildi. Şeyhin yeri tespiti, en az fetih kadar mucizevî ve önemli idi. Olay, inâyet-i ilâhinin hâlâ Müslümanlarla

birlikte olduğunu teyit etmekteydi. Mehmed burada bir türbe, bir cami ve bir tekke yaptırdı⁸.

Haliç civarındaki şehir surlarının ötesinde kısa sürede bir küçük kasaba haline alan Eyyüb'ün kabri, İstanbul'un en kutsal yeri haline geldi. Daha sonra yüzlerce mümin her gün çeşitli hediyelerle burayı ziyaret edecek ve velinin yardımını isteyecektir. Aynı zamanda birer büyük mezarlık olan meşhur tekkeler, türbelerin etrafına toplandılar. Her sultanın, cülusunu müteakip menkıbede anlatılan yoldan geçerek türbeyi ziyaret etmesi şâyân-ı dikkattir. Burada o günün en önde gelen Şeyh'i, Sultan'a mukaddes gaza kılıcını kuşatırdı⁹. Böylece velinin varlığı sadece İstanbul'u Müslümanlar nezdinde mukaddes bir yer haline getirmiyor, aynı zamanda Sultan'ın Müslümanlar üzerindeki idarî yetkisini dinî açıdan tasdik etmiş oluyordu.

Bu arada her Osmanlı şehrinin kendine has bir velisi bulunduğunu ve genellikle şehrin dışında, bir tepenin üstüne inşa olunan veli kabirlerinin¹⁰, İslâm tasavvuf geleneği ile İslâm öncesi bir dağ kültürü (inancını) birleştirdiğini belirtelim. Burada şehirler kişi kabul edilir ve şehrin ismini muhtevî bir evrâd u ezkâr okunurdu.

Constantinople 'İslambol' haline geliyor

Mehmed'in fetihden sonra yaptığı ilk iş, İstanbul'u bir İslâm şehri haline getirmek oldu. Fatih Camii'ne ait *vakfiyenin* mukaddimesinde şöyle denir¹¹: "Sultan Mehmed *Konstantiniyye*'yi Allah'ın yardımıyla fethetti. Orası bir putlar şehri idi... Sultan şehrin güzel süslemeli kiliselerini medrese ve cami haline getirdi." Camiye çevrilen altı ve medreseye çevrilen bir kilise vardı. Asıl ilginç, Aya-Maria manastırı, Baba Haydar dervişlerine verildi¹². Şehrin en güzel yerleri askeriye mensup kişilere tahsis edildi.

Sultan fethin ikinci günü St. Sophia (Ayasofya) kilisesine gitti, kiliseyi camiye çevirdi ve orada, şehri bir İslâm şehri haline getirme arzusunun yansıyan "İslâm-bol" adını verdi¹³. Halk genellikle Osmanlı öncesi Türk ismi İstanbul'u kullanmakla birlikte, yeni isim özellikle ulemâ arasında muhafaza edildi. Evliya Çelebi'nin anlattığına göre¹⁴ fetihden sonraki ilk Cuma günü kılınan namazda şöyle denilmiştir: "Müezzinler yanık bir sesle inn'Allahe ve melâiketehu¹⁵ âyetini okumaya başladıklarında, Ak

Şemseddin Sultan'ı kolundan tutarak büyük bir saygıyla minbere getirdi. Orada çok derin ve müteessir bir ses ile "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır" dedi; camide hazır bulunan gaziler de sevinç gözyaşlarına boğuldular."

İslâm inancı halk tasavvuru, Konstantinopol'ün İslâmbol'a çevrilmesinde bütünleşti. Osmanlılar nazarında şehir, ashabın mukaddes kalıntılarını ihtiva ettiğinden beri zaten bir Müslüman şehriydi. İslâm geleneğinde Müslümanların cami yapıp ibadet ettikleri herhangi bir yer, İslâm toprağı (dârü'l-İslâm) kabul edilmekteydi. Kiliseler ve özellikle Ayasofya, Müslümanların Cenâb-ı Hakk'ın en nihayetinde gerçek dine ihsan edeceğine inandıkları eserler olarak görülüyordu. Menkıbeye göre Ebu Eyyüb el-Ensârî de şehadetinden önce namazlarını burada kılmaktaydı. Ayrıca Müslüman bir devlete boyun eğen gayr-ı müslimlere ait bir bölge yahut şehir, resmî açıdan İslâm topraklarının bir parçası kabul edilirken, buraların İslâmileştirilmesi daimî bir umut ola-

Mesleğinde hile yapan, eksik imalat yapan esnaf, özellikle halkın ekmeğiyle oynayan fırıncılar, vesaire tespit edilince ibret olması (ibretten li'l-âlemin, ibretten li's-sâirîn), caydırıcı olması için dükkânın önünde görevliler tarafından fakalaya yatırılır, dükkânı mühürlenir, bazan daha ağır cezalar verilebilirdi.

rak kalmaktaydı. Mehmed, şehre Rumlar'ın, Ermeniler'in ve Yahudiler'in de yerleşmesine izin vermekle birlikte – İslâm için fethedilen büyük şehirlere sistematik olarak uygulanan bir siyaseti izleyerek – İslâmbol'un Müslüman bir çoğunluğa sahip olmasını garanti edecek türden ölçüler ihdas etti¹⁶.

Osmanlılar nazarında, bir Hıristiyan şehrinin fethetildikten sonra yapılabilecek en sembolik iş, kiliseleri camiye çevirmek idi. Ezan okunan minareler, İslâm şehrinin aşikâr bir sembolü ve en belirgin vechesi haline geldi. Osmanlılar fetih tanımlamalarında buna, hep İslâm'ın zafer sembolü olarak atıfta bulundular.

Müslüman bir nüfusa sahip her şehir yahut kasaba, bir Cuma Camii'ne yani bir mescide sahip olmak zorundaydı ve Cumaları burada toplanmak, dinî bir vecibe idi.

Nahiyelerin merkezinde bulunan büyük cami, sadece dinî değil, aynı zamanda şehir yaşamının diğer vechelerini de yansıtan bir merkez idi. Camiyle birlikte inşa edilen medresenin dışında, halkın eğitimi için (ders-i âm) camiye düzenli dersler konuldu: İslâm'ın ted-

risi, İslâm geleneğinde en değerli dinî faaliyetlerden biri kabul edilmekteydi. Namaz için, özellikle Cuma günleri, başşehirin büyük camiine gitmek Sultan (ve aynı zamanda Müslüman tebâ) için dinî bir vacibe idi. Sultanın isminin Cuma hutbelerinde zikredilmesi ve kendi adına para bastırılması, herhangi bir yöneticinin İslâm beldelelerindeki bağımsızlığını gösteren iki mecburi sembol idi.

Öte yandan mahkemeler de camilerde bulunmaktaydı. Bunlar içerisinde en kalabalık olanı, Kapalı Çarşı civarında, şehrin ana caddesi üzerinde bulunan Vezir-i Azam Mahmud Paşa Camii'nin avlusundaki mahkeme idi.

İslâmbol'da mekânın tanzimi

İslâm'ın dünya görüşü, İslâm'ın emir ve yasaklarının kendi bütünlüğü içerisinde gözetileceği bir yer olarak hazırlanan şehrin fizikî ve sosyal görünümünü belirlemiştir¹⁷.

İslâm'ın yayılmasındaki en temel amaç, bir bölgenin siyasî kontrolünü ele geçirmek ve buraya İslâm hâkimiyetinin şiarlarını

hâkim kılmak idi. Osmanlılarda, bir ev yapmak isteyen kişi, kullandığı arsa karşılığında devlet hazinesine kira ödemek zorundadır. Devletin toprak mülkiyetine ilişkin bu prensibi, şehrin Osmanlılar tarafından yeniden inşasında çok önemli bir işleve sahip olmuştur. Sultan, zenaat erbabının, çarşı, askerî kışla ve depoların yerlerinin belirlenmesiyle ilgili olarak kendi düşüncelerinin tatbikinde serbesttir: Tipik bir İslâm-Osmanlı şehrinin ihdasında ve mekânının tanziminde hürdür.

İstanbul'un şehir yapısı, Osmanlıların İstanbul'dan önce kurdukları yahut yeniden tanzim ettikleri diğer şehirlerde olduğu gibi, Sultanın kontrolündeki geleneksel bir tanzim (organizasyon) biçimine bağlı kalmıştır. Dinî vakıfların kurucuları, şehirdeki dinî ve ticarî merkez-

lerin ana kısımlarını inşa ederlerken, geleneksel bir planı uyguladılar. Kökeni ne olursa olsun -Hellen, İran veya Orta Asya- bu tip merkezlerin inşasında belli bir plan tipi tatbik edildi. Öte yandan şehrin meskûn bölgelerinde herhangi bir planın bulunmadığı doğrudur ve bunu bazı İslâmî kavramlarla

İstanbul'un şehir yapısı, Osmanlıların İstanbul'dan önce kurdukları yahut yeniden tanzim ettikleri diğer şehirlerde olduğu gibi, Sultanın kontrolündeki geleneksel bir tanzim (organizasyon) biçimine bağlı kalmıştır.

izah etmek mümkündür.

Sultan daha 1453'te, Osmanlıların kusursuz bir şehir için zorunlu gördüğü bazı yapıların inşasını emretmişti¹⁸. Bunlar arasında özellikle Altın Kapı, Roma şehrini çevreleyen surların içerisinde bir kale, tepe üzerinde bir saray ve değerli emtia ticaretinin yapıldığı merkezî bir bedestân ile büyük bir çarşı vardı¹⁹.

Sultan'ın gücünün sembolü olan sur ve hazine binası, şehrin en müstahkem mevkii idi ve buradaki kışla, işgal yahut halk ayaklanması türünden olaylarda şehri savunacak nihâi güç durumundaydı. Topkapı Sarayı'nın inşasını müteakip terk edilecek olan saray, burayı şehir içinde müstahkem bir şehir haline getiren surlarla çevriliydi. Sultan'ın sarayı, Allah'ın kulları üzerindeki tasarrufunun, İmam'ın, yani sultanın şahsında tecelli ettiği yarı kutsal bir yer olarak tazim görmekteydi. Bir hadiste söylendiği gibi: "İmam, kendi milleti içerisinde Allah'ın sadık vekili, O'nun kulları üzerindeki himayesinin delili ve ülkedeki temsilcisidir."

II. Mehmed fetih günü, İstanbul'u başşehir yaptığini şu sözleriyle açıkladı: "Şu andan itibaren İstanbul benim tahtımdır.²⁰" Başşehre tahtgâh yahut dâru's-saltanat denmekteydi (saltanat siyasî hakimiyet anlamına gelir ve Peygamber halefinin manevî-siyasî otoritesi olan hilafetten farklıdır). Böylece başşehir saltanat sahibinin ikamet ettiği yer sayılmaktaydı.

Reaya, Saray kapısının yani Babu's-saâde'nin dışında yasar ve dolayısıyla saray kapısı, yöneticinin otoritesini yansıtır²¹. Gökleri veya evreni temsilen üzeri altın bir kubbe ile örtülen tahta oturmuş vaziyetteki bu yapı, sultanın halkı büyük bir merasim ile kabul ettiği yerdir. Tahtın bulunduğu yer, devletin yarı kutsal merkezidir ve tüm imparatorluk bu merkez etrafında döner.

Vakıf-İmaret sistemi

İstanbul ve Bursa gibi büyük vilâyetlerde şehir tek bir merkezin değil, her biri dinî yapıların (cami, medrese, darülaceze v.s.) bir parçası olarak inşa edilen ve bir vakıf tarafından desteklenen farklı mevkilerdeki merkezlerin etrafında gelişmekteydi. İstanbul'da sultan veya vezirler tarafından yaptırılan bu tip bir merkezin etrafında yeni bölgeler (nahiye) oluşmakta ve her bir nahiye, İstanbul kadısının atadığı kadının selâhiyetinde bulunmaktaydı. Bir Müslüman cemaatinin din ve eğitim alanlarındaki en temel manevî ve

maddî ihtiyaçlarını karşılayan ve hatta (darülaceze imareti veya mutfağı sayesinde) su ve yiyecek tedarik eden külliye zamanla tam bir nahiye halini alan birer yerleşim merkezine dönüşmekteydi. Müslüman İstanbul, bu sistem sayesinde XV. yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa'nın en büyük şehri oldu.

Cami için şehrin mütebariz bir yeri yahut çarşı türünden kalabalık bir merkezi tercih edilirdi; yani ölçü ya estetik idi ya da fonksiyonel. Büyük cami, medrese, kütüphane, hastane, darülaceze, tekke, mektep ve abdesthaneden müteşekkil bir külliyenin ana yapısıydı. Sadece Sultanlar ve vezirler bu tür imaretleri ya da büyük külliye yapıtırmaktaydılar. İşte bu yapılar, İstanbul'un yeniden inşa sürecinde yeni nahiyelerin teşekkülü için bir çeşit altyapı hizmeti gördüler.

Osmanlı İstanbul'unun yaşadığı yeniden inşa sürecinin, asıl itibarıyla İslâm'daki vakıf ve imaret kurumlarına dayanmış olduğu söylenebilir. Bu tip külliyelerin inşası bazen özel bir bölgenin iskânını takip etmiştir. Bazı bölgeler, eko-

Osmanlılar nazarında, bir Hıristiyan şehrini fethettikten sonra yapılabilecek en sembolik iş, kiliseleri camiye çevirmek idi. Ezan okunan minareler, İslam şehrinin aşikâr bir sembolü ve en belirgin veçhesi haline geldi. Osmanlılar fetih tanımlamalarında buna, hep İslam'ın zafer sembolü olarak atıfta bulundular.

nomik şartların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Daha küçük boyutlardaki mescitler, o topluluğun önde gelen simaları, çoğunlukla da tüccarlar ve zanaatkarlar tarafından yaptırılmıştır. Bu nahiye de ismini, bölge mescidini yaptıran kişiden almıştır. Aşağıdaki liste, İstanbul mahalle camilerini yaptıran kişilere göre dökümünü vermektedir (17. yy.ın ortaları)²². Listede cami yaptıranların yüzde 65'inin yönetici sınıfa mensup olduğu görülüyor.

Ulema	46
Tüccarlar	32
Ehl-i Zanaat	28
Saray Ağaları	18
Beyler	16
Paşalar	14
Kapı-Kulu erleri	12
"Bürokratlar" (Kale) erbabı")	8
Mimarlar	6
Diğerleri	39
Toplam	219

İstanbul ve Bursa gibi büyük vilâyetlerde şehir tek bir merkezin değil, her biri dinî yapıların (cami, medrese, darülaceze v.s.) bir parçası olarak inşa edilen ve bir vakıf tarafından desteklenen farklı mevkilerdeki merkezlerin etrafında gelişmekteydi.

Cami yahut camiye benzer kompleks dinî yapılar, şehir halkının buluşma yeri idi. Halk buraya sadece dinî, siyasî ve kazaî işlerini görmek için değil, aynı zamanda ticaret yapmak, eğlenmek ve eşi dostu görmek için de toplanırdı. Meselâ Evliya Çelebi,

Beyazıd Camii etrafının dükkânlarla ve "ağaçların altında oturan ve alışveriş yapan binlerce insanla" çevrili olduğunu söyler²³.

Bedestân ve Kapalı Çarşı, Ayasofya (Hagia Sophia) Camii vakfına ait yerler olarak yaptırıldı²⁴. Kiralılar, caminin ve diğer vakıf türü yerlerin idamesi için kullanılacaktı.

Böylece vakıf sistemi sayesinde şehrin geliştirilmesine yönelik her tür çaba, Müslüman cemaatinin iyiliği için yapılmış faaliyetler olarak yorumlanmaktaydı.

Eski Bizans loncalarının yerine kurulan bedestânlar, tacirlere hizmet veren hanlar ve çarşılar (sûk), bir Türk-İslâm planına göre yapıldı²⁵. Edirnekapi'dan Ayasofya'ya kadar uzanan ve Divan-Yolu denen büyük cadde, Bizans'ta

olduğu gibi, şehre Edirnekapi'dan giren kervanların karşılandığı büyük pazar ve gümrük de dâhil olmak üzere, önemli tüm kamu binalarının yer aldığı ana devlet yoluydu.

Bu ana yol Haliç limanına paraleldi ve caddeler, kervanların ticaret merkezini limana bağlamaktaydı. Liman, Ga-

lata ve (Asya'dan gelen kervanların son durağı) Üsküdar arasındaki üçgen, şehrin iktisadî hayatının merkezi hâline geldi ve hâlâ da öyledir. Buradan pazara uzanan yollar, şehrin büyük pazar yerine deniz yoluyla ulaştırılan malların naklini sağlamaktaydı. Çarşıların altyapısından, pazar yerlerinden, depolardan ve dükkânlardan oluşan bu sistem, Sultan ya da yüksek rütbeli kişiler tarafından dinî vakıflara gelir kaynağı sağlamak için oluşturuldu; fakat görünürdeki amaç dine hizmet idi. Bu dünya, Müslümanların inancında, buradan sonraki ebedî hayat ile noktalan geçici bir duraktan ibaretti. Şehrin ana işlevleri, dinin resmen kabul edildiğinin veya sarayın, tamamlayıcı kısımları ve uzantıları olarak görülmekteydi. ■

D İ P N O T L A R

- * Bu makale, aynı adla İstanbul Armağanı-1, Fetih ve Fatih (Haz. Mustafa Armağan), s. 71-90'da yayımlanmış olup, burada 71-79. sayfaları yer almaktadır.
1. Bkz. Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed el-Vâsıtî, Pedailu'l-Beytu'l-Makdis (ed. Isaac Was-son, The Magnes Press, Kudüs, 1979) 52-3; E. Sivan, 'Le caractere sacre de Jerusalem dans l'islam auxXH-XI.H. siecles', Studia Islamica XXVII(1967) 149-82.
 2. M. Conard, Les Expeditions des Arabes centre Constantinople dans l'histoire et dans les le-gendes', Journal Asiatique (1926), 61-121.
 3. Evliya Çelebi, Seyahatname (İstanbul 1314/1896) cilt I.
 4. Bkz. Süheyl Ünver, İlim ve Sanat Bakımından Fatih Devri (Belediye Yayınları, İstanbul, 1948), I, 108-11.
 5. Paul Wittek, 'Aynasaray, un sanctuaire prive de son heros', Annuaire de l'Institut de Phi-ologie et d' Histoire Orientales et Slaves (Brussels, 1951) 505-26.
 6. Ebu Eyyüb Hâlid b. Ziyad b. Kuleyb el-Neccârî el-Ensârî (E. Levi-Provençal) EI2, 1,108-9.
 7. Bkz. H. İnalçık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar (T.T.K. Ankara, 1954) 217-18.
 8. Wittek, a.g.m. Külliye'nin vakfiyesi için bk. Fatih Mehmed II Vakfiyeleri (Vakıflar Umum Müdürlüğü, Ankara, 1938) 285-327.
 9. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı (T.T.K. Ankara, 1945) 189-200.
 10. Bkz. Semavi Eyice 'Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler', İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XVII (1962-3), 29... F. Hasluck, Christianity and Islam Under the Sultans (ed. Margaret, M. Hasluck, Oxford, 1929) I, 324-5; G. E. von Grunebaum, "The Sacred Character of Islamic Cities", A. Bedevi, ed., Melanges Taba Hüseyin (Kahire, 1962) 2-37.
 11. Evliya Çelebi, Seyahatname, 30-31.
 12. Osmanlıların yaptığı söz konusu İstanbul araştırması 1455 tarihlidir, İstanbul Başvekalet Arşivinde muhafaza edilen araştırma, yayına hazırlanmaktadır.
 13. Bk. H. İnalçık, İstanbul, EI2, IV, 224.
 14. Evliya Çelebi, Seyahatname, III.
 15. Evliya Çelebi Seyahatname, I, 76.
 16. H. İnalçık 'İstanbul', 238. H. İnalçık, 'Ottoman Methods of Conquest', Studia Is-lamica II (1954), 122-9. Balkanlar için bk. Structure sociale et developpement culturel des villes sud-est europeennes et adriatiques aux XV-XIX siecles, developpement socioeconomique et de-mographique (Bucharest, 1980); ve İstanbul a la junction cultures balkaniaues, mediterrannes, sla-ves et orientales: Acters du colleaue organisepar AIESEE, Bucharest, 1977.
 17. Bkz. G. E. von Grunebaum, Islam: Essays in the Nature and Grovuth of a Cultural Tra-dition (Routledge and Kegan Paul, London, 1955) 142; El-Mâverdi, Teshilü'n-Nazar..., ed. Ridvan es-Seyyid (Beyrut, 1987) 209-213.
 18. Bkz. H. İnalçık, 'İstanbul' 226-9.
 19. Bkz. H. İnalçık, 'The Hub of the City: The Bedestan of İstanbul', International Journal of Turkish Studies (Madison, 1980) 311-58.
 20. Bkz. İnalçık, a.g.m. 311-58.
 21. Tursun Bey, The History of Mehmed The Conaueror, ed. H. İnalçık, The Ottoman Empire: the Classical Age 1300-1600, ter. N. Itzkowitz ve C. Imber (A.D. Caratzas: New Rochelle, yeniden basım 1989), 76 ve 89-100.
 22. A.g.e., 231.
 23. Seyahatname, 144.
 24. H. İnalçık, "The Hub of the City: The Bedestan of İstanbul".
 25. Bkz. H. İnalçık, "İstanbul", 227.

İstanbul ile ilgili çıkmış olan binlerce ferman bulunmaktadır. Bunlar resmi kaynaktır. Bu fermanlar doğrudan doğruya şehirdeki yönetim, şehrin asayışı, işe temini, sanat ve kültür hayatı, imar faaliyetleri ile ilgilidir.

İSTANBUL'UN YÖNETİMİ VE GÖREVLİLERİ

Mehmet İPŞİRLİ*

*Prof. Dr., Fatih Üniversitesi

□ İstanbul bin yıl Bizans'a, yarım bin yıla yakın Osmanlı'ya pâyitaht olmuş bir dünya şehri. Tabii güzelliğin, ilmin, sanatın, ticaretin, siyasetin kalbinin attığı, binlerce alimin, sanatkârın, imparatorun, padişahın yaşadığı ve ölümden sonra istirahat yeri olarak seçtiği bu şehir yüzlerce seyyahın ve şairin hayal dünyasına girmiş tasvirine konu olmuş müstesna ve imtiyazlı bir "Belde-i Tayyibe"dir.

Fetih sonrasında İstanbul'un ilk kararlı, ufuk sahibi idarecisi Sultan Mehmed'di. Fatih 1453'de İstanbul'u fethedince "cihad-ı asgar"ı tamamladık, şimdi sıra "cihad-ı ekber"de yani şehrin şanına layık bir şekilde idaresi, imarı, iskânı, ilim ve sanat merkezi haline getirilmesinde demisti. Bu gerçekten bir cihad-ı ekberdi. Bu şehirde öyle bir idare, plan ve program uygulanmalı ki bunun sonunda bin yıl Hıristiyanlığın en muhteşem merkezi olan şehir artık Türklük ve İslâm'ın en mükemmel merkezi olmalıydı.

Osmanlı'da kendine has özellikleriyle bir merkez ve bir de taşra teşkilatı ve yönetimi olup bu ikisi arasında da

lı bir uygulama görüyoruz. Daha önceki İslam devletlerine başkentlik etmiş olan Medine, Şam, Bağdad, Kahire şehirlerinin yönetimi ile İstanbul'un mukayesesi önemli olmakla birlikte yeri bu makale değildir. İstanbul'un idari açıdan özel bir statüsü vardı. İdarî açıdan sadrazam, kazaî açıdan İstanbul ve Bilâd-ı Selâse (Üsküdar-Galat-Eyüp) kadıları şehrin hukuki beledi ve bir ölçüde idari organizasyonundan sorumlu olduğunu belirtmek gerekir. Burada konuyu, birincisi doğrudan doğruya İstanbul'un yönetimini üstlenmiş olan yetkililer, ikincisi dolaylı bir şekilde İstanbul'un idaresi için temel ilkeleri belirleyen yöneticiler şeklinde veya bir başka ifadeyle dar manada ve geniş manada İstanbul yönetimi şeklinde ele alınması gerekir.

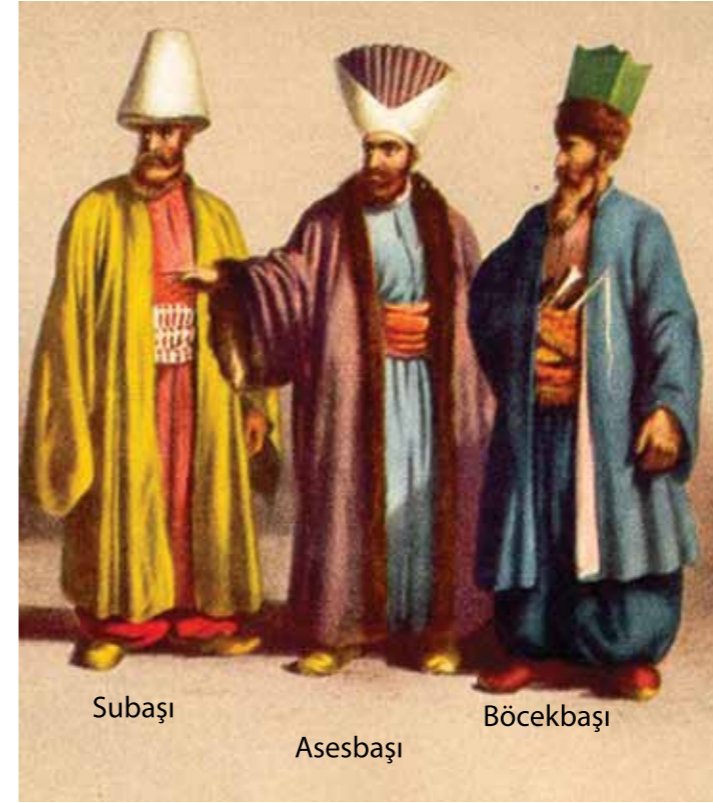
Doğrudan İstanbul'un yönetimi söz konusu olduğu zaman elbette ki en yetkili kişi İstanbul kadısıdır. En üst ilmiye makamlarından birini işgal eden İstanbul kadısının daha sonra yükelebileceği iki makam kazaskerlik ve nihayet şeyhülislamıdır. Dolayısıyla gerek protokoldeki mevki itibarıyla gerekse de yetki ve sorumlulukları açısından en üst düzeyde olan bir makamdır. Cihan devletinin payitahtının idarî, hukukî, beledi sorumluluğunu üstlenen İstanbul kadısının, tefsir, hadis, fıkıh, kelim ve akaid gibi ilimleri tahsil ederek İslam dünyasının en köklü eğitim kurumu olan ve mensuplarına kendisine has bir dünya görüşü kazandıran medreseden yetiştiğini belirtmek gerekir. Görmüş olduğu tahsil, almış olduğu dünya görüşü bu yetkilinin konuları tahliline ve kararlarına yansımaktadır. Bu önemli bir noktadır.

İstanbul ve Bilâd-ı Selâse yani Suriçi İstanbul kadılığı; Şile ve Gebze'yi de içine alan Üsküdar kadılığı; Rumeli Kavağına kadar olan kısım Galata kadılığı; Çatalca ve Silivri'yi içine alan kısım da Eyüp veya Havass-ı Refî'a kadılığı olmak üzere dört kadılık ile temsil edildiğini görüyoruz. Ve dünyada belki İstanbul kadar şanslı bir şehir yoktur. Niçin? Çünkü bu dört bölgeye ait bugün elimizde 10.400 mahkeme defteri (kadı sicili, sicillât-ı şer'iyye) İstanbul Müftülük Arşivi'nde bulunmaktadır. Bu hakikaten dünyada başka hiçbir şehre nasip olmayan bir ayrıcalık ve lütuftur. Yirmi yedi mahkemesi bulunan etnik ve dini anlamda hemen her sınıftan insanın davasının görüldüğü bir şehirdir. İstanbul mahkemeleri, sadrazamından Venedik elçisine, hamalından tekke şeyhine kadar

çok yönlü ve yoğun bir irtibat vardı. Anadolu, Rumeli ve Kuzey Afrika dahil Arabistan topraklarından oluşan Osmanlı Devleti'nde XVI. Yüzyıl sonlarında en gelişmiş şekliyle 32 eyalet, 250-300 civarında sancak, Koçi Bey'in ifadesiyle 500'ü Rumeli, 500'ü Anadolu kazaskerine bağlı olmak üzere 1000 civarında kaza ve bunların alt birimi olarak da nahiyeler ve karyeler yer alıyordu. Her birinin idarecileri, farklı temsilcileri vardı. Eyalet ve sancaklarda beylerbeyi, valiler ve sancakbeyleri, kazalarda kadılar. Nahiyelerde subaşı ve naipiler bulunup birincisi idareyi, ikincisi hukuku temsil ediyordu. Köylerde ise daha çok sipahilerin söz sahibi olduğunu devlet adına oradaki nizam ve intizamı sağladığı biliniyor. Bu yöneticiler ve onlara bağlı alt kademedeki yetkililer ehl-i örf ve ehl-i şer' veya ümera ve ulema diye ayrılıyordu. Bunlar ayrı menşe' ve kariyerlerden geliyor, idarede iyi bir ahenk ve denge sağlıyorlardı.

Pâyitaht olan İstanbul'da bir beylerbeyi veya bir sancakbeyi bulunmamaktadır. Osmanlı'da İstanbul için fark-

Payitaht olan İstanbul'da bir beylerbeyi veya bir sancakbeyi bulunmamaktaydı. İstanbul'un idarî açıdan özel bir statüsü vardı. İdarî açıdan sadrazamın, kazaî açıdan İstanbul ve Bilâd-ı Selâse (Üsküdar-Galata-Eyüp) kadılarının, şehrin hukukî, beledi ve bir ölçüde idarî organizasyonundan sorumlu olduğunu belirtmek gerekir.

herkesin davalarının görüldüğü mahallerdir. İstanbul'un fethiyle birlikte hemen 1453'te Venedik Cumhuriyeti daimi temsilcilik açıyor. Akabinde diğer devletler bunu takip ediyor. Bu elçiliklerin oldukça kalabalık bir heyeti var. Ressamından berberine kadar. Papazından aşçısına kadar. Bunlar sadece sefaretin duvarları arasında yaşayan insanlar değil İstanbul toplumuyla iç içeler. Devamlı faaliyet halindedir. Dolayısıyla onların da bu mahkemelerde ve idari makamlarda sıkça isminin geçtiğini görüyoruz.

Meselâ, İstanbul'da Viyana elçiliğini bekleyen Mustafa Çavuş'a gönderilen 1567 tarihli bir fermanla, Yeniçeri Mehmed'in Avusturya (Beç) elçisi ile İstanbul mahkemesinde görülecek bir davası olduğu, elçinin mahkemeye gelmesinin sağlanması ve şer-i şerif üzere Yeniçeri ile davasının görülmesi belirtilmektedir.¹

Diğer taraftan, Osmanlı vekayinamelerinde nakledilen İstanbul ile ilgili pek çok münferit olaylardan şehrin yönetiminde söz sahibi olan kimseler hakkında sağlıklı bilgi edinmek mümkündür. Bunlar hususi mahiyette tarih kaynaklarıdır. Ayrıca, İstanbul ile ilgili olarak çıkmış olan binlerce ferman bulunmaktadır. Bunlar da resmi kaynaktır. Bu fermanlar doğrudan doğruya şehirdeki

yönetim, şehrin asayiş, iaşe temini, sanat ve kültür hayatı, imar faaliyetleri ile ilgilidir. Bu fermanların büyük çoğunluğu şer'iye sicillerine İstanbul, Üsküdar, Galata ve Eyüp kadılarına geliş sırasına göre kaydedilmiş, hatta XIX. yüzyılda sadece İstanbul ile ilgili fermanların kaydedildiği, içerisinde 250-300 fermanı topluca ihtiva eden mahkeme defterleri bulunmaktadır. Bunlar bilhassa İ.Ü. Tarih bölümü ve İktisat Tarihi Enstitüsü'nde Yüksek Lisans tezi olarak hazırlandı. Ancak, İstanbul da dahil her konuda çıkan fermanları içeren asıl defter serisi Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 264 defterden oluşan *Mühimme Defterleri* serisidir.

Burada bir fikir vermesi açısından *Divan-ı Humayun Mühimme Defterlerinden* seçmeler yapılarak hazırlanan Ahmet Refik Bey'in *Onuncu, Onbirinci, Onikinci, Onüçüncü Asr-ı Hicrilerde (XVI-XIX. Miladi yüzyıllar) İstanbul Haya-tı* isimli dört kitaptan oluşan eseri örnek olarak verilebilir. Bu eser birkaç kere yayınlanmıştır.

Hükümlerin büyük çoğunluğu İstanbul kadısına hitaben, ikinci olarak Bilâd-ı Selâse, yani Üsküdar, Galata ve Eyüp kadılarına hitaben, bazıları da İstanbul'un yönetiminde etkili olan diğer görevlilere hitaben çıkarılmıştır.

Yönetimle ilgili bu hükümlerin bazıları birkaç yetkiliye birden hitaben çıkarılmıştır.

Meselâ: İstanbul'da müskiratın menine ve alenen içilmemesine dair 1689 tarihli hüküm İstanbul kaymakamı, İstanbul, Eyüp, Galata, Üsküdar kadıları, İstanbul'da Hassa Bostancı-başı ve Sekbanbaşı'ya hitaben çıkarılmıştır. Ahmed Refik'in *İstanbul Hayatı* kitaplarında İstanbul ile ilgili yüzlerce ferman var, bunlar kimlere hitaben çıkarıldığının bir dökümünün yapılması İstanbul'un idaresinde söz sahibi olanlar hakkında daha sağlıklı fikir ve bilgi vermektedir.

İstanbul'un etinin temini, kasaplarının asayişi ile ilgili genellikle Yeniçeri ağasına fermanların çıktığı görülür. Diğer taraftan şehrin imarıyla ilgili İstanbul kadısına ve aynı zamanda mimarbaşına ferman çıkmaktadır. Mimarbaşı ile birlikte ehl-i hibre denilen bilirkişi heyetine fermanın çıktığını görüyoruz. Bostancıbaşı vardır, Dergah-ı ali çavuşları vardır. Zaman zaman vezirlere çıkartılan fermanlar bulunmaktadır. Şehir voyvodalarına, subaşlarına hitaben çıkarılmış hükümler vardır. Subaşlar ve naip,

rının toplandığı ve haftalık olayların, asayiş, idare, ticarî ve zenaat meselelerinin görüşüldüğü bir divan idi. Çarşamba divanı ile ilgili kayıtların tutulduğu defterler şu an için bilinmemekle birlikte İstanbul yönetimi, planlanması, konusunda bu divanın çok iyi değerlendirilmesi gerektiği şüphesizdir.

İstanbul'da esnafın ve iktisadî hayatın düzenlenmesi ve bilhassa teftişinde çok önemli yeri olan "kol gezme" usulü vardı. Bu teftiş, sadrazamın başkanlığında İstanbul kadısı, Yeniçeri ağası, muhtesip, subaşı, asesbaşı, bostancıbaşı, muhırbaşı, çavuşlar, kethüdalardan oluşan teşkilatlı bir heyetin merasim elbiseleri ile esnafın yoğun olduğu çarşıları belirli bir güzergah takip ederek denetlemeleri idi. Mesleğinde hile yapan eksik imalat yapan esnaf özellikle halkın ekmeğiyle oynayan fırıncılar vesaire tespit edilince ibret olması (ibreten li'l-âlemin, ibreten li's-sâirîn), caydırıcı olması için dükkânı önünde görevliler tarafından falakaya yatırılır, dükkânı mühürlenir, bazan daha ağır cezalar verilebilirdi. Kol gezmenin usul ve merasimi hakkında kanunname ve teşrifat mecmualarında, uygulamalarla ilgili de Osmanlı vekayi'nameleri ve sicillerde örnekler bulunmaktadır.²

Genellikle Osmanlı idari sisteminin işleyişi, re'sen padişahın, sadrazamın veya en üstteki yetkilinin alınan

bir kararı uygulama mevkiine koyması şeklinde olur. Bazan padişah, beyaz üzerine hatt-ı hümayun ile veya sadrazam "buyruldu" ile İstanbul ile ilgili bir konunun teftişi, araştırılmasını emrederdi. İkinci yol ise halkın mektup yani arzuhal ve mahzar ile bir konuda ki şikayeti üzerine umumi veya hususi bir teftişin ve denetimin başlatılması sağlanırdı. Nitekim İstanbul ile veya taşra ile ilgili fermanlara bakılacak olursa genellikle halk kesiminden, esnaftan, çavuşbaşı, subaşından mektup gelip veya İngiltere elçisi, Venedik balyosu mektup gönderip, bunun üzerine teftiş ve uygulamanın başlatıldığı görülmektedir. Meselâ: Su yolu nazırı Eyüp kadısına mektup (arz) gönderip Kırkçeşme, Kağıthane ve diğer su yolları üzerine bazı kimseler evler yapıp, bahçecilik ve bostancılık edip, kuyular açtığı helalar yaptığını, böylece İstanbul suyunun hem azaldığını hem de kirlendiğini bildirip bunun önlenmesini istemesi üzerine İstanbul kadısına gönderilen 1608 tarihli fermenda ilgililerin uyarıldığı ve yapılması gerekenlerin bildirildiği görülmektedir.³

İstanbul ve Bilad-ı Selase'nin idaresinde alt seviyede yetkililerdir. Bu yetkiler arasında bir de İstanbul Ağası vardır. Aslında İstanbul acemi ocağının amiri olan bu yetkilinin şehrin asayişi ve malzeme temini ile ilgili çeşitli görevler ifa ettiği bilinmektedir.

Kurumsal olarak ise İstanbul'un haftalık olarak meselelerinin görüşülüp planlandığı Çarşamba Divanı bulunmakta idi. Malum olduğu üzere Divan-ı Hümayun padişah divanıdır. Ancak Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren Padişah adına sadrazam başkanlık etmiştir. Sadrazamın kendi divanı olan ikindi divanı da İstanbul şehrinin idaresi ve asayişi bakımından önemlidir. Bu divanda çoğu kere ülke yönetimiyle ilgili, İstanbul'un idaresiyle ilgili çok değişik konuların görüşüldüğü biliniyor. Bir de Çarşamba ve Cuma divanları vardır. Kaynakların belirttiğine göre bunların -belirli inkıtar olsa da- düzenli toplandığı anlaşılan divanlardır. Bunlardan Çarşamba divanı doğrudan doğruya İstanbul yönetimiyle ilgili sadrazamın başkanlığında İstanbul ve Bilad-ı Selase kadıla-

Cihan devletinin payitahtının idarî, hukukî, beledi sorumluluğunu üstlenen İstanbul kadıları, tefsir, hadis, fıkıh, kalam ve akaid gibi ilimleri tahsil ederek, İslam dünyasının en köklü eğitim kurumu olan ve mensuplarına kendisine has bir dünya görüşü kazandıran medreseden yetişmekte idi.

İstanbul'un idaresi konusunda hemen hemen her dönemde padişahlarında titiz davrandıklarını, kendilerini payitahtın idaresinden sorumlu saydıklarını görüyoruz. Özellikle XVI ve XVII. yüzyıl vekayi'namelerinde İstanbul'da sık sık yangınların olduğu malumdur. Yangınlar olduğu zaman süratle padişah, sadrazam, yeniçeri ağası kendine yakın ve bağlı görevlilerle birlikte yangın mahalline giderek o anda herhangi bir can kaybını mümkün olduğu ölçüde önlemek ve bir de bu yangından istifade ederek yağmalamaya mani olmak için çaba sarfederlerdi. Zellikle halinde de durum aynı idi. XVI. Yüzyılın ikinci yarısına (1563-1600) ait olup özellikle İstanbul'daki olayların şahidi olarak Selanikli Mustafa Efendi tarafından yazılmış olan *Tarih-i Selânikî*'de bu konuda çok önemli olaylar anlatılmakta ve bilgiler verilmektedir.

Konuyu toparlamak gerekirse, İstanbul'un idaresi, asayişi ve işesi adeta devletin müşterek bir sorumluluğu gibi düşünülmekte çok değişik etnik ve dini unsurları çeşitli yönetici kadroları bünyesinde barındıran ve muamelat, hareketlilik ve sirkülasyon hacmi itibarıyla diğer şehirlerle hiçbir şekilde mukayese edilemeyecek durumda olan İstanbul'un idaresi için doğrudan sorumlu olan kişilerle birlikte hemen hemen üst düzeydeki bütün yetkililerin müşterek sorumluluğu idi...

Osmanlı asırlarında İstanbul'da ciddiyetle uygulanan bir tedbir de özellikle asayişin sağlanması için şehre giriş çıkışların kontrol altında tutulması idi. Bunun için İstanbul kadısına, bostancıbaşılara, Yeniçeri ağasına hitaben çıkmış fermanlar bulunmaktadır. Bu konuda temel tedbir şehre yeni gelen kişilerin bir kefile rabt edilmesi, kefile olmayanların, kefil bulamayanların şehre alınmaması, gizlice girip teftişte yakalananların, kefilizlerin şehirde barındırılmayıp köyüne, kasabasına geri gönderilmesidir. Şehirde bir asayiş ihlali olduğunda durumun kefilinden sorulması esastı. Bu maksatla İstanbul medreselerinde, hanlarında, çarşılarında, bekâr odalarında anı denetimler, sayımlar yapılıyor, sıkı tedbirler alınıyordu. Şehrin nüfusunun kontrol dışında rastgele kimselerin akını ile artmamasına çok dikkat ediliyordu. Aslında bu davranış belki hürriyetlerin kısıtlanması gibi düşünülebilir, ancak bu tedbir kentli sorumluluğunun yerleşme-

si ve yaşatılmasında önemli bir rol oynuyordu.

Kanunî dönemine ait ilgi çekici, anlamlı bir olaydan bahsetmek istiyorum. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının sonlarında 1563 yılı kasımında İstanbul'da büyük bir sel felaketi yaşanıyor. Günlerce sağanak yağmur yağıyor ve Kağıthane deresi tamamen su altında kalıyor. Padişah, bu afeti yerinde görmek, ted-

birler almak istiyor. Kağıthane'deki bölgeleri gezerken Kanunî de sel suyuna kapılıyor, yaşlı padişahı bu tehlikeden güçlü-kuvvetli bir yiğit güçlülükle kurtarıyor ve yüksekçe bir yere çıkarıyor. Bundan sonra Sultan Süleyman İstanbul'da suların bu şekilde birikip felakete sebep olmaması için alınacak tedbirleri araştırıyor; mimarbaşını ve diğer görevlileri çağırıyor, su yollarının, yenilenmesi gündeme geliyor ve bu konuda Kiriz Nikola adındaki bir Rum suyolcusunun su yolu sistemini çok iyi bildiğini söylemeleri üzerine Kanunî bu zimmiyi çağırıyor ve ona talimat veriyor. Aradan bir süre geçtikten sonra Kanunî, zımmının niçin gelip bilgi vermediğini sorunca, "Padişahım, Nikola'yı Rüstem Paşa kulunuz hapsedirdi" diyorlar. Derhal Paşa'yı çağırıp sebebini soruyor. Paşa böyle bir hapsin söz konusu olmadığını, fakat Nikola'nın İstanbul'un her tarafına sular getirmeyi, çeşmeler yapmayı planladığını, eğer İstanbul'un her tarafına çeşmeler yapılacak olursa taşradan bütün Arab ve Acem halkının İstanbul'a akın edeceğini, gelecek padişahlar devrinde İstanbul'un çok fazla nüfusu kaldıramayacağı ve şehirde büyük bir huzursuzluğun yaşanacağını ifade ediyor. "Bunu teftiş edeyim diye zimmiyi nezaret altına aldım, mesele bundan ibarettir" şeklinde padişaha bir açıklama yapıyor. Bu tedbir iki şekilde yorumlanabilir: Taşı toprağı altın diye herkes geldiği takdirde bugün yaşadığımız asayiş problemlerinin, çeşitli sıkıntıların daha o zamanlarda yaşanabileceğini düşünmek mümkün; diğer taraftan da şehrin imarına koskoca bir sadrazamın böyle bir mülahaza ile mani olmasının anlamsızlığı düşünülebilir. ■

D İ P N O T L A R

1. Ahmed Refik, Onuncu Asr-ı Hicri de İstanbul Hayatı (yay. A. Uysal), 206.
2. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilatı, 140-144.
3. Ahmed Refik, Onuncu Asr-ı Hicri de İstanbul Hayatı (yay. A. Uysal), Hüküm Numara 95.

İSTANBUL MÜFTÜLERİ

MEHMET FEHMİ ÜLGENER (02.02.1924-20.04.1943)

□ 1864'de Safranbolu'da doğdu.

Gençliğinde İstanbul'a gelerek yerleşmiş, hıfzını ikmâl ettikten sonra babasının derslerine devam ederek 1894'te icazetnâme almıştır. Bilahare ruûs imtihanını kazanarak 1902'de Bayezid Camii'nde ders okutmaya başlamıştır. Kendisine 1914'de Süleymaniye Medresesi'nde Usûl-i Fıkıh Müderrisliği ve 1915'de de Huzûr Dersleri Muhataplığı verilmiş ve muhataplık vazifesi 1921'e kadar devam etmiştir.

Bilahare Meşihat-i İslamiye Ders Vekâleti Azalığı'na tayin olunan Ülgener'e aynı tarihlerde Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi Umum Müfettişliği de verilmiştir. 02.02.1924 tarihinde yapılan seçimle İstanbul Müftülüğü'ne tayin edilmiş ve vefatına kadar (20.04.1943) burada hizmet vermiştir. Mülkiye'de okuttuğu derslerinin bir kısmı Hikmet-i Hukuk-i İslamiye adı ile neşredilmiştir. Ülgener, Edirnekapi Şehitliği'nde medfundur.

ÖMER NASUHİ BİLMEN (16.06.1943—29.06.1960)

1882'de Erzurum'da doğdu. İlk tahsiline Ahmediye Medresesi müderrisi olan amcası Abdürrezzak İlmî ve Erzurum Müftüsü, Narmanlızade Müderris Hüseyin Hâkî Efendi'lerden oku-

arak başladı. Hocalarının vefatı üzerine 1908 yılında İstanbul'a gelen Bilmen, Fatih Dersiamlarından Tokatlı Şakir Efendi'nin derslerine devam etmiş ve iki yıl sonra icazet almıştır.

1910 yılında yapılan imtihanı kazanarak Medresetü'l-Kuzât'a girmiş ve 1913 yılında alıyyü'l-âlâ derece ile mezun olmuştur. Bunu müteâkiben açılan ruûs imtihanını da kazanarak Fatih Dersiâmi pâyesini almıştır. Sahn-ı Seman Medresesi'nde, Fatih Camii'nde, Daru'l-Hilafe, Medresetü'l-Vâiz'in ve Daru's-Şafaka'da dersler vermiştir. Daha sonraki yıllarda İstanbul İmam-Hatip Okulu ve Yüksek İslam Enstitüsü'nde Usul-i Fıkıh ve İlm-i Kelâm dersleri okutmuştur. 1926 yılında İstanbul Müftü muâvinliğine ve 1943 yılında ise seçimle İstanbul Müftülüğü'ne tayin olmuştur. 15.06.1960'dan 06.04.1961'e kadar da Diyanet İşleri Reisliği görevini sürdürmüştür.

İstılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu, Kur'an-ı Kerim'in Meal-i Âlisi ve Tefsiri, Tefsir Tarihi, Büyük İslam İlmihali gibi eserleri ile halkımızın üzerinde önemli tesirler bırakmıştır. Bilmen, 12.10.1971 tarihinde vefat etmiş ve Edirnekapi Mezarlığı'na defnedilmiştir.

BEKİR HÂKİ YENER (15.06.1960—20.12.1961)

1882 yılında Dağıstan'ın Kara-

Mehmet Fahri ÜLGENER
(02.02.1924-20.04.1943)

Ömer Nasuhî BİLMEN
(16.06.1943-29.06.1960)

Bekir Hâkî YENER
(15.06.1960-20.12.1961)

bağ Eyaleti'nde doğdu. Tahsiline önce babasından başladı, sonra Karabağ'da Seyyid Abdülaziz Çelebi'de devam etti. Bu sırada Arapça, Farsça ve temel bilgileri öğrendi. Tokat müftüsü Hacı Osman Efendi'de tahsiline devam ederek icazetnâme aldı.

1912 yılında İstanbul'a geldi. Fatih Dersiâmlarından Muharrem Lütfi Efendi'nin derslerine devam ederek aynı yıl icazetâme aldı. 1914 yılında ruûs imtihanını kazanarak Bayezid Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye'ye sarf ve lugat müderrisi tayin edildi. Bu hizmeti yürütürken bir yandan da Mekteb-i Kuzât'a devam ederek 1915'de mezun oldu.

Çeşitli yerlerdeki görevlerden sonra 1939'dan itibaren on yıl kadar İstanbul Müftülüğü müsevvidliği yaptı ve emekliye ayrıldı. 1960'da İstanbul Müftülüğüne tayin edildi. 1961'de İstanbul Müftülüğü raportörlüğüne getirildi. 1965'ten itibaren 1966 tarihine kadar İstanbul Müftülüğü'ne tekrar vekalet etti. Bundan sonra Ocak 1972'ye kadar Merkez Vâizliği hizmetinde bulundu. Hadis ve Arap Edebiyatı'nda otorite sayılan; Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleri bulunan Yener, 04.04.1975 tarihinde, doksan üç yaşında vefat etmiş olup Edirnekapi Kabristanlığı'na defnedilmiştir.

İBRAHİM BEDRETTİN ELMALI (20.12.1961—09.04.1966)

1903 yılında, Antalya'nın Elmalı ilçesinde doğdu. İlk ve orta tahsilini Elmalı'da yaptı. Daha sonra İstanbul'a gelerek Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi'nde okudu. Medreselerin kapatılması üzerine Darülfünun İlahiyat Fakültesi'ne devam etti ve 1928 yılında mezun oldu. Daha sonra Darülfünun'un felsefe bölümüne devam etmiş ise de rahatsızlığı sebebiyle mezuniyet imtihanına girememiştir.

İstanbul Müftülüğü kâtipliği ile memuriyete başladı (1329). Çeşitli görevlerden sonra 1953 yılında Üsküdar Müftülüğü'ne tayin edildi. 1961 ile 1965 arası İstanbul Müftüsü olarak görev yaptı. Diyanet İşleri Başkanlığı Personel Dai-

resi Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeliği görevlerinde bulunduktan sonra 17.12.1965 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na tayin edildi. 25.10.1966 tarihine kadar bu görevde kaldıktan sonra emekli olup, 1969'da İstanbul ve 1977'de ise Afyonkarahisar milletvekili olarak iki dönem TBMM'de görev yapmıştır. 5 Aralık 1994 tarihinde vefat etti.

ABDURRAHMAN ŞEREF GÜZELYAZICI (30.11.1972—15.05.1978)

06.05.1904 tarihinde Selanik Vilayeti'nin Petriç kasabasında doğdu. Babası Petriç Müftüsü İbrahim Efendi'dir. 1912 Balkan Harbi sebebiyle önce İstanbul'a, sonra Amasya'ya yerleşmiştir. Bir sene sonra da Saray'a yerleşerek ilkokulu burada bitirmiştir. 1924 yılında tıbbiye'ye yazılmış; ancak maddî imkânsızlıklar sebebiyle İlahiyat Fakültesi'ne geçmiş ve buradan 1927 yılında mezun olmuştur. 1950 yılında İstanbul Müftülüğü'nde Vâiz ve Hademe-i Hayrat Murâkibi oldu. Bilâhare İstanbul İhtisas vâizliğine tayin edildi.

Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Güzelyazıcı, ders takrirlerini Din Dersleri adı altında toplamış ve Fatih Camii minberinden irad ettiği hutbe metinlerini de İrşadü'l Mü'minin ilâ Fezâilî'd-Din adıyla neşretmiştir. 30.11.1972 tarihinde İstanbul Müftüsü olan Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı, bu görevde iken 15.05.1978 tarihinde vefat etmiş olup, Fatih Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra Edirnekapi Mezarlığına defnedilmiştir.

SELAHATTİN KAYA (24.10.1978—22.12.1998)

1934 yılında Erzincan-Kemaliye ilçesine bağlı Başarı (Şıhlar) köyünde doğdu. 1946'da Nuriosmaniye Kuran Kursu'nda Hafız Hasan Akkuş'tan hıfzını ve talimini ikmal etti. Özel Arapça dersleri aldı. İstanbul İmam-Hatip

İbrahim Bedrettin ELMALI
(20.12.1961-09.04.1966)

Abdurrahman Şeref GÜZELYAZICI
(30.11.1972-15.05.1978)

Selahattin KAYA
(24.10.1978-22.12.1998)

Okulu'nun ilk öğrencileri arasında yer alarak 1959'da mezun oldu. 1961'de Beyoğlu Müftü müsevvidi olarak göreve başladı. Bu görevde iken İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne devam etti ve 1965'de mezun oldu.

1966 yılında Beyoğlu Müftülüğü'ne tayin edildi. 1978'de Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeliği'ne getirildi. Aynı yıl İstanbul Müftülüğü'ne tayin edildi. Bu görevine emekli olduğu 22.12.1998'e kadar devam etti.

Fi Zilâli'l-Kur'an'ın tercümesi, Hak Dini Kur'an Dili'nin sadeleştirilmesi heyetinde yer aldı. Çeşitli makaleleri de bulunan KAYA, evli ve üç çocuk babasıdır.

NECATİ TAYYAR TAŞ (26.10.1998-07.11.2002)

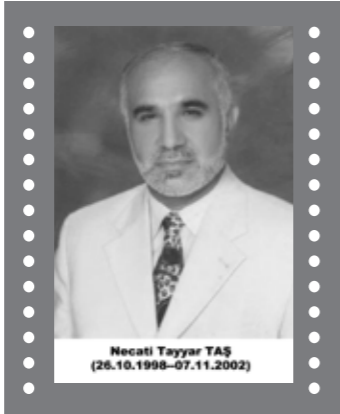
1948'de Erzincan-Refahiye'de doğdu. Kayseri İmam Hatip Lisesi'nden 1968'de, Erzurum Yüksek İslam Enstitüsü'nden de 1974'de mezun oldu. Erzurum'un fıkıh üstadlarından Osman Bektaş Hocaefendi'den dinî ilimleri tahsil etti.

İlk memuriyete 1968 yılında Erzincan Çayırılı ilçe vâizi olarak başladı. Çeşitli yerlerde il ve ilçe müftülüğü görevlerinde bulundu. 1992'de Ankara İl Müftülüğü'ne, 16.10.1998 tarihinde İstanbul İl Müftülüğü'ne, 06.11.2002 tarihinde de Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı'na atandı. 25.08.2003 tarihinde Ankara il vâizliğine, 22.03.2004 tarihinde de Bilecik İl Müftülüğü'ne atandı. Halen bu görevini sürdürmektedir. Çeşitli dergi, mecmua ve gazetelerde yayımlanmış makaleleri ve Düşünceler ve Gerçekler, Fikir İstirabı, Bir Nefes adlı basılmış eserleri bulunmaktadır.

Evli ve üç çocuk babasıdır.

PROF. DR. MUSTAFA ÇAĞRICI (KASIM 2003-...)

1950 yılında Sivas-Şarkışla ilçesine bağlı Taşlıhüyük köyünde doğdu. İlkokulu aynı ilçede okudu. Kayseri'de hâfızlığını tamamladıktan sonra Sivas İmam-Hatip Lisesi'nden 1969'da, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden de 1973'de mezun oldu. Lisans öğreniminin

Necati Tayyar TAŞ
(26.10.1998-07.11.2002)

ilk yılında başladığı imam-hatiplik görevini altı yıl boyunca sürdürdü. 1975'de Sivas İmam-Hatip Lisesi'ne öğretmen olarak atandı.

1977 yılında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde İslâm felsefesi anabilim dalında lisansüstü çalışmalarına başlayan Çağrıcı, ahlâk felsefesi alanında hazırladığı doktora tezini tamamladıktan sonra 1982 yılında M. Ü. İlahiyat Fakültesi'nde İslâm Felsefesi Anabilim Dalında Yardımcı Doçent oldu. 1990'da

aynı anabilim dalında Doçent, 1996'da Profesör unvanını aldı. Aynı fakültede eğitim-öğretim ve yazım gibi akademik faaliyetleri yanında, Bölüm Başkanlığı, Anabilim Dalı Başkanlığı, Fakülte Yönetim Kurulu Üyeliği gibi idarî görevlerde bulundu.

Çağrıcı, 1986'da misafir öğretim üyesi olarak Amman'daki Ürdün Üniversitesi'nde bilimsel çalışmalar yürütmüş; ayrıca bazı Avrupa ülkelerinde alanıyla ilgili konferans gezileri yapmıştır. Halen M. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyeliği yanında, Kasım 2003'te görevlendirilmiş bulunduğu İstanbul Müftülüğü görevini de devam ettirmektedir.

Prof. Dr. Mustafa Çağrıcı'nın İslâm felsefesi, ahlâk ve genel olarak İslâm ve ilâhiyat konularına ilişkin kitap, makale, bildiri, konferans metni, ansiklopedi maddesi gibi çok sayıda bilimsel çalışmaları bulunmakta; bunlar arasında dört kişilik bir komisyon tarafından hazırlanan Kur'an Yolu isimli Kur'an-ı Kerim tefsiri de yer almaktadır. Çağrıcı, DİA'nın Danışma Kurulu Üyesi ve "İslâm Düşüncesi ve Ahlâk Bilim Dalı" Başkanı'dır. Yayınına başladığı dönemden beri anılan eserin telif, inceleme ve redaksiyon çalışmalarına katkısını sürdürmekte olup bu ansiklopedinin yayınlanmış ciltlerinde İbn Sinâ, Gazâlî, İbrahim Hakkı Erzurumî gibi birçok filozof ve bilim adamı ve/veya bunların düşünceleri, eserleri; çeşitli felsefe, ahlâk, tasavvuf konuları ve problemleriyle, İslâm düşüncesi ve ahlâk alanına giren Kur'an terimleri gibi İslâm bilim ve düşüncesinin çeşitli konularına ilişkin 100'ün üzerinde maddesi çıkmıştır. ■

Mustafa ÇAĞRICI
(KASIM 2003-.....)

GALATA KULESİ

Dünyanın en eski kulelerinden biri olup, Bizans İmparatoru Anastasius tarafından 528 yılında Fener Kulesi olarak inşa ettirilmiştir. Daha sonra 1348 yılında İsa Kulesi adıyla yığma taşlar kullanılarak Cenevizliler tarafından Galata surlarına ek olarak yapılmıştır. 1402 yılında 4. Haçlı seferinde geniş çapta tahrip edilen kule 1445-1446 yılları arasında yükseltilmiştir. Osmanlı hükümdarı II. Murat ile yakın ilişkiler kuran Cenevizliler padişahın yardımıyla kulenin yanına ikinci bir kule inşa ettiler ve kuleye de II. Murat'ın adını verdiler.

İSTANBUL'DA TASAVVUF KÜLTÜRÜ

Ömer Tuğrul İNANÇER*

İSTANBUL'UN İLK GÖNÜL İMÂRETLERİ OLAN DERGÂHLARDA, GÖNÜLLERİ GÖNÜL MİMARLARI TARAFINDAN TAMİR EDİLİP MÂMUR HALE GETİRİLEN KİŞİLER GİBİ SONRADAN GELEN NESİLLERİN DE GÖNÜLLERİ MÂMUR OLSUN DİYE DÜŞÜNENLER, FETH-İ MÜBİN CÂZİBESİ İLE İSTANBUL'A GELENLERDEN SONRA DA ARTIK İSTANBUL'UN KENDİ CÂZİBESİ İLE AYNI FAALİYETE DEVAM ETTİLER.

□ "Allah'a giden yollar, mahlûkatın aldığı nefes sayısındadır" (et-turuk ilallâhi bi-adedi enfâsi'l halâik) denmiş...

"Ama kendisi de bir mahlûk olan akıl, bu çokluktaki yolları birbirine karıştırır ve yolun sonundaki hedefi değil, yolu bile bulamaz..." diye kendilerine yalnızca akıllarını değil, ama aynı zamanda gönüllerini de rehber edinenler, o yolu bulmanın yolunu göstermişler. Onlara "Pîr" denmiş, yani yol-başı. O yolda yürümeye de "seyri sülûk"... Hakk'a ulaşmanın yalnızca yükümlülüklerin yerine getirilmesi ile mümkün olamayacağını, mutlaka ve mutlaka muhabbet-sevgi-aşk olgusunun da devreye girmesi gerektiğini anlatmışlar. Bu anlatımı da yalnızca dilleri ve kalemleri ile değil, halleri ile yapmışlar. İşte buna tasavvuf denmiş.

İstanbul. "el-Beldetü't-Tayyibe". Kutlu şehir. Müjdeli şehir. Tarihin en büyük askerî başarılarından olan fetihten sonra, bir başka sivil başarı ortaya kondu bu müjdeli şehirde. Yüksek askerî başarılarla zapt ve feth edilen ülkelerde; sanat, kültür ve bilim temelleri atılmamış ve yerleştirilmemişse, o zaptedilen yerlerin elde tutulmasının mümkün olmayacağı gerçeğinden hareket eden, İstanbul'un yeni ve ebedî sahipleri; Anadolu'dan, Rumeli'den ve hatta Hıristiyan Avrupa'dan uzak Asya'ya kadar dünyanın her yerinden bilim ve sanat adamlarının yanı sıra pek çok ârif kişilerin İstanbul'a gelmelerini sağladı.

Konstantinopolis'i İstanbul yapan Türk'ün yüce irade ve gayreti şimdi bir başka hedefe yönelmişti: İstanbul'u Türk dünyasının ve İslâm âleminin fikir, ilim, sanat ve özellikle gönül merkezi yapmak...

Kendisi "Sultân-ı İklîm-i Rûm" iken; Akşemseddin, Şeyh Vefâ, Cemâleddîn-i Halvetî gibi gönül ve mâna sultanlarının huzurunda huzur bulan Sultan II. Mehmed Hân ve emrindekiler, İstanbul'u kiliselerinden surlarına, ayazmalarından saraylarına, derelerinden yol ve binalarına kadar Türk ve İslâm rûhu ile nakış işler gibi işliyorlardı. Ayasofya'nın minaresi İstanbul'un arzından semasına yükselen şehadet parmaklarının ilki olmuştur. Valens (Bozdoğan) su kemerinin yanı başındaki (bugün İmrâhor Camii olan) kilise de İstanbul'un en kıdemli Mevlevihânesi... Bugünün Koca Mustafa Paşa'sındaki Kızlar Manastırı ise en kıdemli Halvetî Dergâhı (Yani Sünbül Efendi Tekkesi). Rumeli Hisarı'nın tepelerindeki Nâfi

Baba Bektâşî Dergâhı'ndan, Üsküdar Paşalimanı'ndaki Ahî Tekkesi'ne kadar sur dışı ve Fatih'teki Emir Buhârî Nakşibendî Tekkesi'nden, Topkapıdaki Bayrâmî Tekkesi'ne kadar sur içi İstanbul'u tasavvuf olgusunun lokalleri ve elbette gönül imaretleri olan dergâh-tekkezaviyelerle mânalandırılıyordu. Bu gönül imâretlerinde, bildiğimiz imârethânelerdeki gibi bir doyma-doyurma işlemi vardı. İmârethânelerde bedenlerin doyurulmasına karşı, buralarda gönüller doyuruluyordu ve imâr ediliyordu.

Medeniyetin en kalıcı ürünlerinin mimarî eserler olduğunu biliyoruz. Meselâ eski Mısır'ın, antik Yunan ve Roma'nın müziği bugüne gelememiş. Ama, Piramitler, eski Yunan ve Roma'nın tapınakları, anıtları duruyor. Ömr kelimesinden türemiş olan îmar, mimar, mâmur, tâmir ke-

İstanbul'un yeni ve ebedî sahipleri, yüksek askerî başarılarla zapt ve feth edilen ülkelerde; sanat, kültür ve bilim temelleri atılmamış ve yerleştirilmemişse, o zaptedilen yerlerin elde tutulmasının mümkün olmayacağı gerçeğinden hareket etmişlerdir.

limelerinin içerdiği iç anlam, imâret kelimesinde de var. İşte İstanbul'un ilk gönül imâretleri olan dergâhlarda, gönülleri gönül mimarları tarafından tamir edilip mâmur hale getirilen kişiler gibi sonradan gelen nesillerin de gönülleri mâmur olsun diye düşünenler, Feth-i Mübîn câzibesi ile İstanbul'a gelenlerden sonra da artık İstanbul'un kendi câzibesi ile aynı faaliyete devam ettiler. Sur içi İstanbul'unun yanı sıra Galata'da Mevlevihâne, Topkapı dışında Merkez Mûsâ Muslihuddin ile Sünbülî Halvetî Dergâhı, Kasımpaşa'da Hüsameddin-i Uşşâkî Âsitânesi ve devam ederek Üsküdar'da Hz. Muhammed Nasûhî, Aziz Mahmûd Hüdâî, Ahmed-i Raûfî Âsitâneleri ve daha sayılamayacak kadar gönül imârethâneleri imârı ve tâ 1800'lerin sonlarında Beşiktaş, Alibeyköy ve Unkapanı'ndaki Şâzelî dergâhları ve Hırka-i Şerif'teki Altay Tekkesi diye tanınan Kenan Rifâî Hazretlerinin yaptırdığı Rifâî Tekkesi... Tam 362 tane... Dünyanın hiçbir şehrinde bu kadar çok dergâh yok. İslâm medeniyetinin her alanda en zirve ürünlerinin oluşturulduğu İstanbul, tasavvuf medeniyetinde de zirve. Yavuz Sultan Selim Han'dan sonra aynı zamanda Makarr-ı Hilâfet (Müslümanların halifelik merkezi) olan İstanbul'da bu kadar çok

Rifâî

dergâh olması bu sebebe de bağlanamaz. Emevî hilâfetinin merkezi Şam'da da, Abbâsî Hilâfetinin merkezi Bağdat ve Moğol istilâsından sonra Kâhire'de de bu kadar çok sayıda dergâh yok. Niye İstanbul'da bu kadar çok?

İstanbul'u elde tutmanın, fetihmekten daha zor ve daha önemli olduğunu çok iyi idrak eden Fatih Sultan Mehmed Han, sosyal ve ekonomik düzen ile birlikte âdil ve kuvvetli bir devlet idaresinin dahî elde tutmaya yeterli olmadığını ve mutlaka başka tedbirler alınması gerektiğini görmüştü. Bu "başka tedbir"lerin ne olacağı hakkında her zaman yaptığı gibi, Akşemseddin Hazretleri'ne danıştı ve şu cevabı aldı:

- "Hünkârım, İstanbul'a dâvet buyurduğunuz mâna sultanları arasında şimdi eski Kızlar Manastırı'nda ikâmet eden Cemâledin-i Halvetî Hazretleri var. Ferman buyurulursa hem ziyaretine gidelim, hem de bu tedbirleri O'na soralım."

Ve Cemâledin-i Halvetî Hazretleri buyurdular:

- "Allah katında, dünya hâkimiyeti adâlete bağlıdır. Peygamberimiz Efendimiz bile, İran kısırsı "Âdil" lakaplı Nüşîrevân'ın ateşperest olmasına rağmen "Âdil bir hükümdar zamanında doğduğum için memnunum" buyurduğunu bilirsiniz. Hiç ayırım yapmadan insanlara merhamet ve adâletle, bütün yaratılmışlara da şefkatle muamele eylerseniz şüphesiz nebîler ve salihlerle haşrolunursunuz. Çünkü Resûlullah böyle buyurdular. Ve buna ilave olarak, Müslümanların ağızından her gün bu İstanbul semâlarına, Efendimiz Hazretleri'nin Hadîs-i Şerîflerine uyararak 70.000 Kelime-i Tevhîd, Lâ ilâhe illallah kelime-i tayyibesi yükselirse, bu İstanbul'un fethini sultanımıza müyesser kılan yüce Rabbimin inâyetinden umarım ve dilerim ki bu müjdeli-kutlu beldeyi kıyâmete kadar elimizde tutarız."

Ve giderek 362 taneyi bulan İstanbul dergâhlarındaki haftanın belli gün ve gecelerinde ya-

pılan âyin-i evliyâullah denen zikir merâsimlerinde her gün elliye yakın dergâhta 70 binlerce kelime-i tevhîd İstanbul semâlarına ve tabiidir ki Allah katına yükseldi. Ve Cemâledin Halvetî Hazretleri'nin dileği gerçekleşti.

Türkiye'nin Madrid Büyükelçisi iken, Yahya Kemal Bey'e bir sohbet sırasında İstanbul'un nüfusunu sormuşlar. Üstad oldukça uzun bir müddet düşündükten sonra: "30 milyon civarındadır" diye cevap vermiş. "Aman efendim, bu mümkün değil, herhalde yanlışlıkla söylediniz" denilince de şöyle demiş: "Biz ölümlerimizle birlikte yaşarız."

İşte İstanbul'da Beykoz'dan Eyüp Sultan'a, Alibeyköy'den Üsküdar'a, Yeniköy'den Yedikule'ye kadar her semte yayılmış tekkelerin pek çoğunda bulunan hazîrelerin varlığı, bugün birçok insanı psikolog ve psikiyatriste mecbur eden ölüm korkusunu yok eden bir olgu... Zaten tasavvuf, kişinin yalnızca dünya hayatını değil ebedî hayatını da tanzimine yönelik değil midir?

Tasavvufun en önemli maddî görüntüsü olan tekke binasının bu kadar çok sayıda olması, bu binalardaki mürşid ve tabii ki mürid sayısının da İstanbul'da, dünyadaki her şehirden daha çok olduğunu bir göstergesi. Ve İslâm tasavvufu, yalnızca bir inanç sistemi değil, fakat bir yaşam tarzı olduğu için tasavvuf, hayatın tâ içinde. Ve İstanbul'da da en çok sayıda. Bütün yaşam tarzlarını oluşturan en önemli olgu, kültür. Dünyanın en büyük tasavvuf erbâbı nüfusuna sahip İstanbul, tabiidir ki tasavvuf kültürünün en yoğun yaşandığı şehir. Topluma kalıcı ilim ve sanat eserleri kazandıran kişilerin ya bizzat tasavvuf erbâbı olduğu veya bir tasavvuf erbâbından terbiye gördüğü inkâr olunamaz bir gerçektir. Bu da tasavvuf kültürünün yalnızca tasavvuf erbâbıyla sınırlı olmayıp, bütün topluma etki eden bir kültür olduğunu gösterir.

2010 Avrupa Kültür Başkenti İstanbul, 1453'den beri zaten öyledir. Yalnızca tasavvuf kültürü açısından 2010 yılı-

Bektâşî

lını bakalım. Mimarîden başladığımızda 1925'ten bu yana bir çok eser ortadan kalkmış olsa bile, 2010'da halâ, dünyanın en çok dergâh binasına sahip şehri İstanbul.

Bir kısmı cami olarak kullanılıyor: Küçük Ayasofya Camii: Celvetî Tekkesi

Üsküdar Nasûhî Camii: Nasûhî Şabânî Âsitânesi

Üsküdar Aziz Mahmûd Hüdâî Camii: Celvetî Âsitânesi

Koca Mustafa Paşa Camii: Sünbülî Âsitânesi

Cihangir Camii: Halvetî Cihangirî Âsitânesi

Koca Musafa Paşa'da Ramazan Efendi Camii: Halvetî Ramazânî Âsitânesi

Beşiktaş Ertuğrul Camii: Şâzelî Tekkesi

Beşiktaş Yahya Efendi Camii: Nakşibendî Tekkesi

Üsküdar Çiçekçi Küçük Selimiye Camii: Nakşibendî Tekkesi

Şehremini Raşid Efendi Camii: Sâdî Tekkesi

Merkez Efendi Camii: Sünbülî Tekkesi

Zeynepkâmil'de Kartal Baba Camii: Kâdirî Tekkesi

Tophane'de Karabaş Camii: Kâdirî Tekkesi

Yavuz Selim'de Kumrulu Mescidi: Halvetî-Cerrâhî Tekkesi

Vefâ Camii: Zeyniye Tekkesi

Üsküdar Atik Valide Camii: Halvetî-Şabânî Tekkesi

Üsküdar Divitçi Mustafa Efendi Camii: Celvetî Tekkesi

Ayvansaray'da Emir Buhârî Mescidi: Nakşibendî Tekkesi

Eyüp Bahâriye Şah Sultan Camii: Sünbülî Tekkesi

Eminönü Arpacılar Camii: Kâdirî Tekkesi

Sultan Ahmet Akbıyık Camii: Halvetî Tekkesi

Kadırga Saraç İshak Camii: Rifâî Tekkesi

Kadırga'da Sokollu Mehmet Paşa Camii: Halvetî Tekkesi

Kumkapı Nişancısında Havuzlu Mescid: Uşşâkî Tekkesi

Fatih Dülgerzâde Camii: Nakşibendî Tekkesi

Aksaray Hasan Halife Kilise Camii: Sâdî Tekkesi

Fatih Sinanağa Süleyman Efendi Camii: Zeynî ve Halvetî Tekkesi

Draman Yunus Ağa Camii: Bayrâmî ve sonra Sünbülî Tek-

kesi Nişancı Mehmet Paşa Camii: Sivasî sora Cerrâhî Tekkesi

Fatih İsmet Ağa Camii: Nakşibendî Tekkesi

Balat Ferruh Kethuda Camii: Sünbülî Tekkesi

Eğrikapı İvaz Efendi Camii: Kâdirî Tekkesi

Mevlânakapı Mimar Acem Camii: Halvetî Tekkesi

Şehremini Başçı Mahmud Camii: Gülşenî Tekkesi

Cerrahpaşa Seyyid Halife Camii: Zeynî sonra Halvetî Tekkesi

Salı Pazarı İlyas Çelebi Camii: Celvetî sonra Kâdirî Tekkesi

Kasımpaşa Piyalepaşa Camii: Kâdirî tekkesi

Beylerbeyi Havuzbaşı Camii: Kâdirî Tekkesi

Üsküdar Karakadı Alaeddin Camii: Halvetî Tekkesi

Kozyatağı Abdülhalim Efendi Camii: Rifâî tekkesi

Mevlânakapı Tarsus Camii: Rifâî Tek-

kesi

Üsküdar Kapağası Camii: Cerrâhî Tekkesi

Üsküdar Balaban İskelesi İsfendiyar Mescidi: Sâdî Tekkesi

Hasköy Abdüsselâm Camii: Kâdirî Tekkesi

Eyüp Musa Çavuş Mescidi: Sâdî sonra Rifâî sonra Nakşibendî Tekkesi

Eyüp Kaşgârî Camii: Nakşibendî Tekkesi

Üsküdar Kurban Nasuh: Rifâî Tekkesi

Üsküdar Kısıklı Selâmi Ali Efendi Camii: Celvetî Tekkesi

Üsküdar Fıstıklı Selâmi Ali Efendi Camii: Celvetî Tekkesi

Üsküdar Nuh Kuyusu Fenâi Ali Camii: Celvetî Tekkesi

Fatih Hâceği Mescidi: Cerrâhî Tekkesi

Balat Molla Aşkî Camii: Gülşenî Tekkesi

Silivrikapı Karagöz Mescidi: Cerrâhî Tekkesi

Kartal Mârûfî Camii: Rifâî Tekkesi

Silivrikapı Hacı Cihad Camii: Cerrâhî Tekkesi

Samatya'da Uşşâkî Camii: Uşşâkî Tekkesi

Silivrikapı dışında Seyyid Nizam Camii: Şabânî Tekkesi

Savaklar'da Hıramî Ali Paşa Camii: Uşşâkî Tekkesi

Galata Mevlevihanesi

bir tanesi müze:

Galata Mevlevihânesi,

bazıları restore edilmekte:

Yenikapı ve Bahâriye Mevlevihâneleri

Eyüp Otakçılar'da Sertarikzâde Halvetî-Cerrâhî Tekkesi
Üsküdar Ahmediye'de Rifâiye'den Sandıkçı Tekkesi,
Kadırga'da Buhara Tekkesi
Üsküdar Toygartepe'de Selâmî ve Ramazânî Tekkesi
(Alâeddin Köstendilî) gibi

ve birçokları da ziyâretgâh:

Eyüp Sultan'da Ümmî Sinan Âsitânesi

Sur içinde Seyyid Nizamoğlu Seyyid Seyfullah Tekkesi

Eyüp Otakçılarda Abdülmecid Sivâsi ve Abdülehad Nûrî
Âsitânesi

Üsküdar Mevlevihânesi

Ayasofya'da Erdebilî Tekkesi

Eyüp Sultan Bostan İskelesi'nde Hüsrev Paşa Tekkesi

Nişanca'da Murâd-ı Buhârî Tekkesi

Üsküdar Çinili Camii yakınındaki Ümmî Ahmed Efendi
Tekkesi gibi.

Bu kadar çok mimârî-maddî eserle sembolize edilmiş olan tasavvuf kültürü İstanbul'un günlük hayatının nasıl da tâ içinde... Hele günlük konuşmalarda yer alan birçok ibarenin de tasavvuf kökenli olduğu göz önüne alındığında bu husus daha da belirginleşiyor: "Sabah-ı (akşam-ı) şerifler hayrolsun", "Bu işi de 66'ya bağladık", "Gayret kuşağı kuşanmak", "Vur abalıya", "Abayı yakmak", "Abdala mâlum olmak", "Pabucu dama atılmak", "yol-yordam", "Çelebi adam", "Ayran budalası", "Ağızı kara", "Eyvallah", "Avam", "Havas", "Nazar", "Lokma görmek",

Yenikapı Mevlevihanesi

"Kul", "Bende", "Hû" gibi daha nice tasavvuf âdetlerinden yansıyan tâbirler, deyimler...

Tasavvuf kültürünün mîmarîde ve lisandaki yansımalarının hemen yanı sıra mûsikîdeki yansımalarından da söz etmek elbette gerekir. Tasavvuf mûsikisi diye adlandırılan Mevlevî âyinlerinden mersiyelere, ilâhîlerden naatlara kadar pek çok formdaki eserlerin bestekârları da büyük bir çoğunlukla İstanbul'da. Tasavvuf mûsikisinin -mîraciye hariç- en büyük formu olan Mevlevî âyinleri hep İstanbul'da bestelenmiş (1925'den önceki dönemde bir Kâhire bir Edirne bir İzmir, 1925 sonrasında da bir Konya var). Diğer formdaki eserlerin bestekârlarının ve bu eserlerin en iyi icrâcılarının da İstanbul'da olduğu ve Anadolu ve Rumeli'nin şehirlerindeki icrâcıların da hemen hepsinin İstanbul'da meşuk ve terbiye gördükleri bir gerçektir.

2010 Avrupa Kültür Başkentlerinden bir de (Almanya'daki Essen şehriden başka) Macaristan'daki Pecs şehri... Pecs, elbette ki İstanbul'da en yüksek seviyesine ulaşan tasavvuf kültürünün ve yaşantısının bir dergâh olgusu olarak günlük hayata yansıdığı Türk-İslâm coğrafyasının en batıdaki şehri, Pecs Mevlevihânesi ile, en kuzeyde Kırım, en güneyde Mekke, en doğuda Tebriz ve en batıda Pecs şehirleri arasındaki 170'i aşkın mevlevihânenin batıya uzanan en son noktası...

O kültür başkentinde bile tasavvuf var!

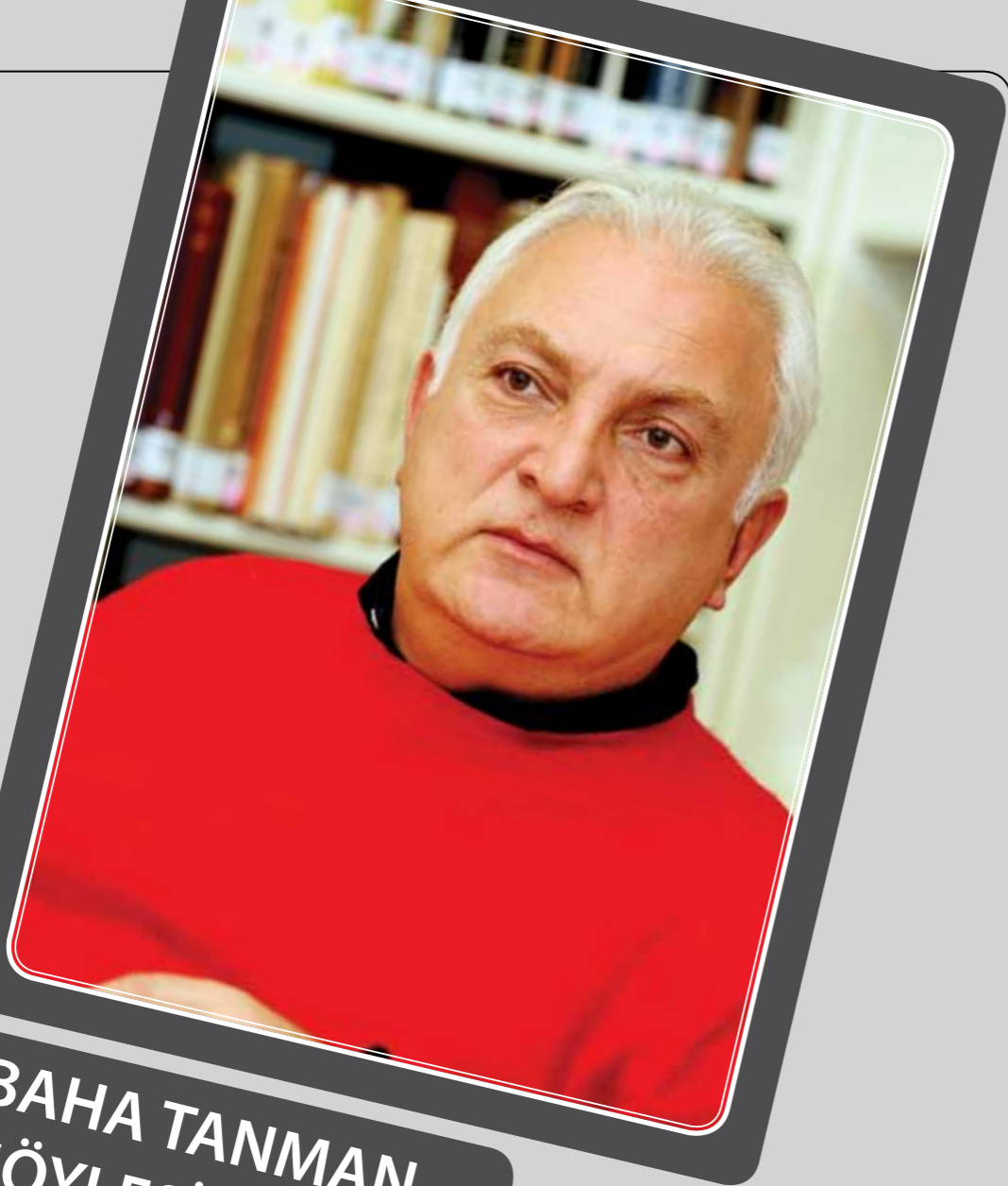
Çünkü Tasavvuf, hayattır. Hem de fânî dünya hayatı değil. Ebedî hayat! "Kün" "Ol" emri ile başlayıp türlü safha ve boyutlardan geçerek bugünün dünya hayatı olan, yarının âhret hayatı olacak olan ve daha sonra da mahşerden itibaren ebeden sürecek olan hayat... ■

KIZTAŞI

Kıztaşı ya da Markianos Sütunu, 455 yılında İstanbul'da Bizans İmparatoru Markianos anısına dikilen bir anıt. İstanbul'un Fatih ilçesinde bulunmaktadır.

Bizans devri İstanbul'unda 455 yılında dikilmiş olan Markianos Sütunu Fatih'te Kıztaşı olarak isimlendirilen küçük bir meydanın ortasında günümüze ulaşabilmiştir. Adı İstanbul'un fethinden sonra kurulan ilk Türk mahalleleri arasında "Kıztaşı Mahallesi" olarak geçmektedir. Uzunca bir süre Saraçhanebaşı'nda Yeniçeri odalarında bir evin bahçesinde kalan bu anıt, bütün bölgeyi yakan Çırçır yangınından (1908) sonra yeniden yapılan düzenleme sonunda ortaya çıkarılmıştır.

PROF. DR. BAHA TANMAN İLE SÖYLEŞİ

Tuğba YALÇIN-Betül ÇAKIRCA
Fotoğraflar: Halit Ömer Camcı

1952'de İstanbul'da doğdu. 1967'de Saint Michel Fransız Ortaokulu'ndan, 1970'te Saint Joseph Fransız Lisesi'nden, 1975'te Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Yüksek Okulu'ndan mezun oldu. 1975'te doktora yapmaya başladığı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatı Kürsüsünde 1976'da asistan oldu. Prof. Dr. Oktay Aslanapa'nın danışmanlığında başladığı, Prof. Dr. Semavi Eyice'nin danışmanlığında sürdürdüğü "İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri" başlıklı teziyle 1990'da doktor payesini aldı; 1991'de doçent, 1997'de profesör oldu. Halen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Türk ve İslam Sanatı Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapan M. Baha Tanman söz konusu anabilim dalının başkanıdır. Aynı zamanda Suna ve İnan Kırâç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nde bilim kurulu başkanlığı görevini sürdürmektedir.

Tekke mimarisi üzerine yoğunlaşmanız nasıl oldu?

□ Aslında bu konuyu seçmemin sebebi, ailemin mazisi ve çocukluğumuzda İstanbul'da ziyaret ettiğimiz veli türbeleri ve anılarım diyebilirim. Mimarlık üçüncü sınıfta "eski bir yapı seçin ve rölevesini yapın" dedi hocamız". Ben Söğütözü'nde anneannemin ailesinin bağlı olduğu şimdi restorasyonda olan Hasırızade Tekkesi'ni seçtim. Onun semahanesi. Söğütözü Hasırızade Tekkesi'nin röleve ödevi ile başladı galiba mesleki hayatım ve ilk makalem de İstanbul Üniversitesi sanat tarihi bölümünde asistan olduktan sonra o tekke ile ilgilidir.

Sanat tarihini nasıl tanımlarsınız?

Ben sanat tarihini en çok bir kültür tarihi olarak gördüm. Yalnızca sanat eserinin maddesiyle uğraşmak değil de, öğrencilere de onu vermeye çalışıyorum. Tabi bugünkü öğrenci profili ile benim kuşağımın öğrenci profili değişti sosyal bilimlerde. Hayatımızda en kısa nasıl para kazanırız diye düşünülüyor şimdi. Ayıp değil bu tabii ki. Herkes rahat yaşamak ister. Ama o soruyu sorduğunuz zaman sosyal bilimler bitti.

Bu gün fizikî çevremize baktığımızda gördüklerimizden pek zevk alamadığımız çok oluyor. Bize kendimizi İstanbul'da hissettiren yapılar ise genellikle geçmişte yapılmış eserler. Buradan yola çıkarak çağımızda İslâm toplumlarının ve tabii bizim toplumumuzun mimarî anlamda bir sanat anlayışı ortaya koyamadığını söyleyebilir miyiz yoksa bu sınırlar bir geçiş dönemine mi aittir?

Bu konu için birkaç boyut olduğunu söylemek lazım. En basitinden başlayalım isterseniz; ben şuna kanıyorum: Bir ülkede belirli bir refah seviyesini yakalayamazsanız tarihî çevrenin korunması ya da daha genel olarak sanat eserinin ve onun çevresindeki ortamın korunması istediğiniz ölçüde olamıyor. Mesela Arnavutluk gibi bir ülkede Osmanlı kentini iyi koruyabiliyorsunuz o da bilinçli bir koruma değil. Arnavut kaldırım sokaklar, nefis evler, üç beş on değil bizdeki gibi. Yüzlerce, binlerce Osmanlı evi var. Türbeler, tekkeler, camiler harika. Diğer iyi örnekler bakıyorsunuz: Hollanda, Belçika, İtalya'nın kuzeyi özellikle, Almanya gibi bizden

önce sanayileşmiş güçlü bir orta sınıf oluşturmuş ve o arada da tarihî çevrenin daha doğrusu kentin korunmasına ilişkin fikirler geliştirmiş, kurumlar oluşturmuş ve bunlar yerine oturmuş ülkeler. Sanayileşme çabası içinde kırsal kesimden kentlere kontrolsüz göçlerin olduğu ve birçok sorunla karşı karşıya milyonlarca insanın İstanbul, Bursa gibi kültür kentlerinin çevresini kuşattığı bir ortamda çok zor. Yani toplumdaki gelen baskı ve gündelik ihtiyaçlar bizim burada konuştuğumuz şeyleri fantezi kılıyor: "Sen neden bahsediyorsun diyor insanlar, banane Şehit Ali Paşa'nın Çeşmesi'nden. Yarın ne yiyeceğim belli değil" diyorlar mesela. Ya da bir takım dışlanmışlıklar var, gettoleşme temayülleri var. Kente entegre olamamak var. Ben çok iyi biliyorum,

İstanbul konumu gereği müze-kent olamayacak kadar hayatidir. İstanbul'u müze-kent yapmak isterseniz onun mazisine de ters düşersiniz. Devamlı yanmış yeniden kurulmuş, kendi kimliğini koruyarak, kendisi kalarak değişmiş. Bir Venedik bir Viyana gibi bir fanus içine alarak, bütün öğeleri ile saklamak mümkün değil.

1952 doğumluyum, 'koruma', 'tarihî çevre' 'kent dokusu' gibi şeyler konuşulmazdı ki; ben tahsilli insanlar arasında büyüdüm. 'Tarihî eser' kavramı vardı ancak yalnız Türkiye'de değil Avrupa'da da bugün tarihî eser olarak gördüğümüz birçok esere korunması gereken kültür varlığı olarak bakma alışkanlığı yoktu. Eserin korunması ve etrafının açılarak görsel bakımdan toplumla daha fazla iletişime geçmesi gerekir. Sorunlar bir yaratıcılık da getiriyor. Ancak işleri korumak için çok zahmet çekmeniz lazım kişisel olarak ve kurumsal olarak.

Geçmiş yüzyıllardan günümüze kalan abidevi eserlerden bahsettiniz. Bu çağdan geleceğe abidevi olarak nitelendirilebilecek eser kalacak mı? Bu güne has bir üslup var mı?

Artık çoksesli bir ortam var. Belirli bir zamana kadar bütün dünyada geçerli üslup dönemleri söz konusuydu. Art Nouveau buraya bile sıçramış D'aranco ile. 20'li yıllarda Art Deco ardından Bauhause. Türkiye'den devam edelim; Sedat Hakkı Eldem'in ikinci ulusalcılık akımından sonra kopuyorsunuz.

Bu noktadan sonra bozulmalardaki sebep nedir?

Birden fazla sebep var. Hem malzeme olarak hem cephe tasarımı olarak ayrıca fonksiyon olarak da en kötü dönemimiz 70'li yıllar galiba. Hatta ben bir zamanlar 50'li yıllar ve 60'ların binalarını ilginç görmezdim çünkü içinde büyüdük onların. Ve hiçbir zaman en azından bazılarının tescil edilmesi gerektiğini düşünmezdim. Şimdi yıkılınca üzülüyorum. Üstü şöyle taraklı siva, eskiden yaz aylarını geçirdiğim Heybeliada'da çok var mesela. Karadeniz kökenli armatör villaları var mesela. Onların hiçbiri tescilli değil. Bence artık tescil edilmeleiler çünkü o da bir dönemin Türkiye'si. Sonra bir fur-

ya halinde İstanbul'un apartmanlarla dolduğu bir dönem var 60'ların ortalarında başlayan. O dönem bir felaket hakikaten. Belki ileride bu dönemden de bir şeyler korumak gerekecek. Bir zaman da bunu yapmıştık demek için.

Korumacılık, konservasyon konuları bizde belki çok yeni ama mimarlık bundan ayrı olarak gelişmeli ve yeni üsluplar ortaya konulmalı.

Tabii. İstanbul konumu gereği müze-kent olamayacak kadar hayatidir. Olmuyor yani. İstanbul'u müze-kent yapmak isterseniz onun mazisine de ters düşersiniz. Devamlı yanmış yeniden kurulmuş, kendi kimliğini koruyarak, kendisi kalarak değişmiş. Bir Venedik bir Viyana gibi bir fanus içine alarak, bütün öğeleri ile saklamak mümkün değil. Tabii bu yapılan bilinçsiz deformasyonları haklı göstermez. En azından tarihi yarımada, Üsküdar, Eyüp ve Galata'da çok daha iyi korunmuş bölgelerimizin bulunması gerekirdi. Yarım yüzyıldır Süleymaniye ve Zeyrek'in onarımından bahsediliyor. İlkokuldan beri duyarım. Gidiyorsunuz Zeyrek sefalet içinde, Süleymaniye'de de beş altı tane onarılmış ev var fakat bir bütün olarak baktığınız zaman sokağıyla dükkânıyla, yaşayısıyla hala Süleymaniye tırnak içinde Süleymaniye değil. Orayı çok cazip kılmak lazım. İstanbul'un çok güzel yerleri oralar. Neden rical konaklarıyla dolmuş bu bölgeler? Sırf işlevsel ilişkiler değil bugünkü İstanbul Müftülüğü'nün yerinde Meşihat Dairesi varmış malum. Ondandır önce Ağa Kapısıymış.

Bu günkü restorasyon faaliyetleri hakkında ne düşünüyorsunuz?

Felaket edebiyatı sevmediğim için güzel uygulamalardan bahsetmek istiyorum. İsim de vermeyeceğim. Restorasyonda da mimari bina üretiminde de bir dibe vurma yaşandı 70'lerde. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde onarım sayısı az. Ancak kalitesi iyi. 2000'li yılların başında otuz sene öncesine göre daha iyi restorasyon yapılıyor Türkiye'de.

Bu çerçevede tekrar tekkelere dönersek, İstanbul'da onarımdan geçmemiş ya da özgün mimari özelliklerini koruyan orijinal haline çok yakın tekkelere var mıdır?

Evet. 16. yüzyıldan iki örnek verebilirim. Biri Üsküdar Atik Valide'deki tekke, diğeri çok kötü müdahalelere uğramış olmasına rağmen yine özgün mimarisini koruyan Kadırga'daki Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi'ndeki tekke. Malzeme çok önemli. Keşke ahşaba bu kadar çok âşık olmasaydık değil mi? Yüzlerce güzel konut, sıbyan mektebi, tekke yanmış yıkılmış. 17. yüzyıldan da Haseki'deki Bayram Paşa Tekkesi. Bunların hepsi kâgir malzemedendir yapılmıştır ve avlulu medrese şemasını gösterirler. 18. yüzyıldan bir örnek vermek gerekirse yüzyılın başından Çorlulu Ali Paşa. Çoğu zaman onun bir tekke olduğu bilinmiyor. Çorlulu Ali Paşa Camii ile aynı avluyu paylaşan yer tekkesidir. Bu gün nar-gile içilen yer medresedir.

Günümüzde cami namaz kılınan ve namaz bitince çıkılıp gidilen yer. Cami çok işlevli bir kurumdu eskiden toplumumuzda. Namaz saatleri dışında derslerin yapıldığı, iklim şartlarının uygun olduğu aylarda günün belirli saatlerinde insanların avlusunda oturup sohbet ettiği bir yerdi. Birçok cami daha baştan çift işlevliydi, çevremiz onlarla dolu. Cihangir Camii örneğinde olduğu gibi. Hem cami hem tekke olarak çift işlevli şekilde 1925'e kadar geliyor. Yani cami gündelik hayatın içine çok daha fazla girmiş olan bir yapıydı.

Peki bu son dönemde çok yaygın olduğunu bildiğimiz ve örneklerine sahip olduğumuz ahşap tekeler hangi döneme kadar gidiyordu?

Tespit edilmiş en eski örnek II. Mahmut'tan geriye pek gitmiyor. Hadi bilemedin III. Selim. Avrupalıların yaptığı gravürlerden ve bazı arşiv fotoğraflarından biliyoruz. Mesela Yenikapı Mevlevihanesi ihya edildi bugün ama 16. yüzyılın sonundaki hali değil tabii. Bu II. Mahmut'un 1830'larda yeniden inşa ettirdiği Yenikapı Mevlevihanesi. Kâgir kısmı ise V. Mehmet Reşat, II. Meşrutiyet yıllarında Kemalettin Bey'e yaptırmıştır. Galata Mevlevihanesi konumundan dolayı Avrupalılar tarafından çok ziyaret edilmiştir. Bu Galata Mevlevihanesi'nin 17. yüzyılda aldığı şekil. Bu çok önemli bir belge çünkü aynı ahşap kubbe Takkeci Camii'nde var. Topkapı surları dışında hem cami hem tekke olarak tesis edilmiş duvarında nefis İznik çinileri var Takkeci İbrahim Ağa Camii'nde. Aynı zamanda Halvetî tekkesidir. Aynı kubbe orada var. 16. yüzyılın sonudur, Sinan'ın ölümünden

biraz sonradır. Yani bu ahşap tekeler vardı muhakkak fakat işte Galata Mevlevihanesi'ndeki bahsettiğimiz bu gravür gibi bir kaç görsel belge dışında bilemiyoruz.

Diğer yapılarla mukayese edildiğinde, teziyat bakımından tekke mimarisi ile tasavvufi anlayış arasında doğrudan bir ilişki görülür mü?

Bir kaç istisna dışında- ki bunlar da zaten son döneme aittir- yalın ve iddiasız binalardır. Bizim geleneğimiz böyledir. Bakın Mısır'da öyle değil. Orta Asya'ya gittiğiniz zaman Hacı Ahmet Yesevi'nin tekkesi muhteşem. Muhammed Bahaeddin Nakşibend hazretlerinin tekkesi yine öyle muhteşem. Bizde Anadolu'nun en görkemli iki tarikat merkezi Hacı Bektaş ile Mevlana

Siz çevrenizi çirkinleştirdiğinizde, o çevrede büyüyen insanlar o çirkinliğe alışmış olarak büyüyorlar. En kötü şey zaten buna alışmak.

hazretleridir değil mi? Onlar bile Mısır'daki, Bağdat'taki yahut Orta Asya'daki tasavvuf merkezleri ve büyük tekeleri ile kıyaslanmayacak kadar sadedir. Neden böyle? Cevabını ben bulamadım, bilene de rastlamadım. Yani diyar-ı Rum'a gelince mi mütevazı olmuşuz? Mesela biraz tekkelerin dışına çıkalım, türbelere bakalım. Bütün Anadolu tarihimizde iki tane anıtsal kabrimiz var biri yeşil türbe diğeri anıtkabir. Mesela Kanûni'nin türbesinin Timur'un türbesi gibi olması düşünülmüdü değil mi? Gidip görmedim ama biliyoruz, Sultanahmet Camii gibi bir şey Timur'un türbesi.

İstanbul tekkelerini Osmanlı coğrafyasının diğer bölgelerindeki tekkelerden ayıran mimari özellikler var mıdır?

Osmanlı coğrafyasının bütününe baktığınız zaman tırnak içinde hakikaten Osmanlı'nın kimliğinin kültür olarak, lisan olarak, kıyafet olarak yaşadığı bölge var. Enteresan bir şekilde bu Fatih devrinin sınırları ile örtüşür. İstanbul merkez olmak üzere Tuna nehri-

ne kadar Balkanlar'ın güneyi, Toroslar'a kadar. Onu aştığınız zaman ev mimarisi, mutfak, giyim- kuşam, müzik, artık başka bir şey başlıyor. Yakınoğu, hele hele daha aşağı indiğiniz zaman, mesela mimaride çok net olarak bu durum kendini gösteriyor. Halep Anadolu'ya yakındır, Osmanlı dönemi binalarından bahsediyorum. Şam biraz daha uzaklaşır, Kudüs iyice uzaklaşır, Kahire'de kopar. Tunus'a gittiğinizde yalnızca kronolojik olarak Osmanlı. Bunlar Osmanlı döneminde inşa edilmiş yapılarıdır ama mimarî kimlik olarak Osmanlı değil. Osmanlı o kadar büyük bir coğrafya ki Yemen'de de Osmanlı mimarisi var, Bağdat'ta da var ama dediğim gibi Bursa, İstanbul, Edirne üçgenini merkez alırsanız Rumeli ve Anadolu'nun batı ve kuzey kısmı ev mimarisinde, dinî mimaride, süslemede Osmanlı'nın merkezi. Tabi bir takım yerel çeşniler olmakla birlikte İstanbul'daki tekke mimarisi çok büyük fark göstermeyecek Balkanlarda ve Anadolu'nun büyük bir kısmında var. Mesela İstanbul'daki bu geç dönem ahşap tekkelelerin benzerlerine Bursa'da, Kastamonu'da ve özellikle de Rumeli'de rastlıyoruz. Çünkü Rumeli Osmanlı önce-

sinde İslâmî kültürü olan bir yer değil. Dolayısıyla ona ilham teşkil edecek ne camisi ne türbesi, ne tekkesi ne hat sanatı var. Mesela Filibe Mevlevihanesi o kadar Tokat Mevlevihanesi'ne benziyor ki, o kadar Anadolu'ya bir anlamda.

Her şeyin insan için olduğundan yola çıkarak bahsettiğimiz ve korunması konusunda hem fikir olduğumuz bu büyük kültür mirası, tüm bu tekkeleleri, camileri, türbeleri ve diğer unsurları insanın büyürken ve hayatının ileri safhalarında fizikî çevresinde görmesi ve farkında olması kişiye ne sağlar?

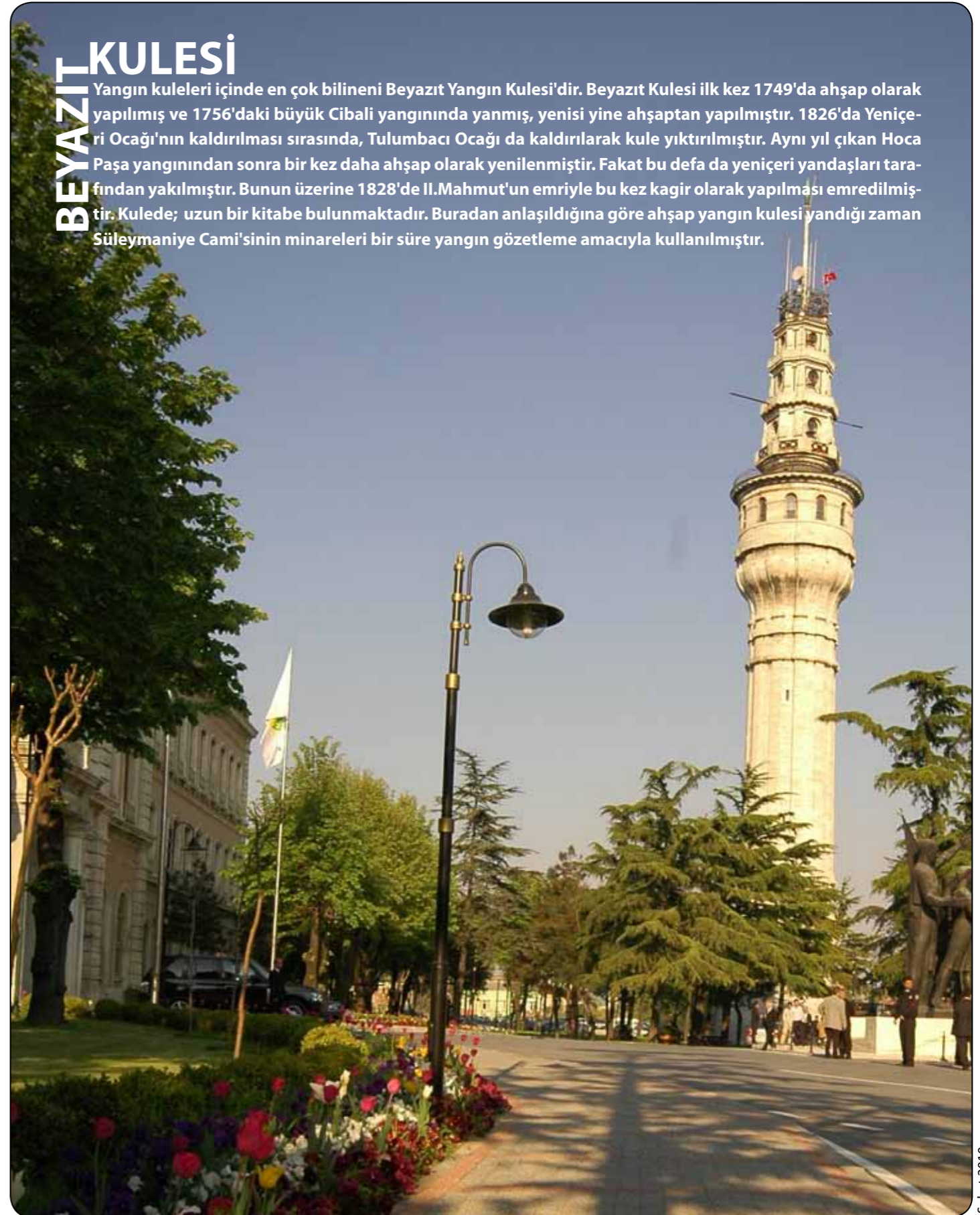
Bu çok önemli. Mimarlık eğitimi veren arkadaşlarla bunu sık sık konuşuyoruz. Yeşilliği olmayan, kötü tasarlanmış, ucuz malzeme ile inşa edilmiş hem çirkin hem kullanışsız binlerce binanın bulunduğu bir ortamda doğmuş ve büyümüş çocuklarımız var. Orada doğuyorlar, bütün görsel bellekleri o imajlarla dolu, başkasını görmemiş ne yazık ki. Halbuki genetik olarak onda güzellik tohumu var. Binanın doğayla olan ilişkisi, iklim koşullarına göre tasarım, ağaç, yeşillik bütün bunları sıfırdan o çocuklara aşılacak çok zor. Yaptıkları şeyler piyasadaki kötü tasarımlar. İster istemez ondan etkilenmiş. Derste sen istediğin kadar anlat teorik bilgi. Lüzumsuz büyük, gösterişli bir salon tasarlıyor mesela. Buna karşın yatak odaları çok küçük, nefes almıyor. Bu noktada çok önemli fizikî çevre. Hafızası kaybolmuş ve kimlik bunalımında insanlar yetiştiriyorsunuz iyi korunmayan çevrelerde. Çok kolaylıkla başka bir kimlikle hayatına devam edebilir.

Bu konuda ferdî olarak yapılabilecekler nelerdir?

Çok acıklı bir süreç aslında bu. Siz çevrenizi çirkinleştirdikçe, o çevrede büyüyen insanlar o çirkinliğe alışmış olarak büyüyorlar. En kötü şey zaten buna alışmak. Bir hadis-i şerif var ya hiç bir şey yapamıyorsanız bari gönlünüzden buğz edin mealinde. Elimizden hiç bir şey gelmiyorsa kendi konumumuzun el verdiğince etrafımızdaki sakaletle buğz etmemiz lazım ve çirkin olan antipatiyi daha sonraki kuşaklara "karşında bu duruyor, bununla yaşıyorsun ama bu aslında İstanbul'a yakışmıyor, bunun yerinde şöyle bir şey olmasını tercih ederdim" demeliyiz. ■

BEYAZIT KULESİ

Yangın kuleleri içinde en çok bilineni Beyazıt Yangın Kulesi'dir. Beyazıt Kulesi ilk kez 1749'da ahşap olarak yapılmış ve 1756'daki büyük Cibali yangınında yanmış, yenisi yine ahşaptan yapılmıştır. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sırasında, Tulumbacı Ocağı da kaldırılarak kule yıktırılmıştır. Aynı yıl çıkan Hoca Paşa yangınından sonra bir kez daha ahşap olarak yenilenmiştir. Fakat bu defa da yeniçeri yandaşları tarafından yakılmıştır. Bunun üzerine 1828'de II. Mahmut'un emriyle bu kez kagir olarak yapılması emredilmiştir. Kulede; uzun bir kitabe bulunmaktadır. Buradan anlaşıldığına göre ahşap yangın kulesi yandığı zaman Süleymaniye Cami'sinin minareleri bir süre yangın gözetleme amacıyla kullanılmıştır.

MEHMET GÜNTEKİN İLE SÖYLEŞİ

Mehmet YÜKSEL
Fotoğraflar: Halit Ömer Camcı

1986'dan beri İstanbul Devlet Klasik Türk Müziği Korosu'nda korist ve solist olarak görev yapan Güntekin birçok dergi, gazete ve ansiklopedide editörlük ve yazarlık yaptı. Avrupa, Kuzey Afrika ve Uzakdoğu'daki çok sayıdaki ülkede konserler verdi. Expo-2005'te Japonya'da Türkiye'yi resmen temsil eden Rose and Tulip adlı gösterinin sanat yönetmenliğini üstlendi. 80'in üzerinde belgesel müzik CD'si yayınladı. 1994-2007 arasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı adına müzik etkinlikleri sahneledi. Türk Musikisi Vakfı ile Heybeliada İlm-i Musiki Derneği'nin genel sekreteri olan Güntekin 2006'dan beri İstanbul Devlet Klasik Türk Müziği Korosu'nda Sanat Kurulu üyesi ve müdür olarak görev yapmaktadır. Mehmet Güntekin, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, Klasik Türk Müziğinden Sorumlu Müzik Yönetmenliği görevini yürütmektedir.

İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'nın müzik ayağını siz yürütüyorsunuz, İstanbul'un sesini ortaya çıkaracağız iddiasıyla yola çıktınız. Çalışmalarınızdan biraz bahseder misiniz?

□ İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'nda Türk Müziği ile ilgili projelerin yönetmeniyim. Diğer müzik türleri için de Garo Mafyan ve Cem Mansur çalışıyorlar. Bizim şanssızlığımız, ajans kurulduktan neredeyse iki yıl sonra, Ağustos 2009'da atanmış olmamızdı. Ama açığı kapatmak için hızla çalışmaya başladık. Çünkü başladığımızda, hiç proje yoktu. Uzaktan veya yakından tanıdığımız ve bu işlerin ehli olanlara ulaşmaya çalıştık. Sonuçta çok güzel projeler ortaya çıktı. Meselâ, Türk Musikisi Vakfı'nın hazırladığı "İstanbul Mimarisinin Müziği" diye bir proje var. Bu proje şu fikir üzerine kurulu: İstanbul'un bir mimarisi var. İlk aklınıza gelen mimari eseri söyleyin; meselâ Süleymaniye... Süleymaniye'de İtrî'yle somutlaşan bir müzik vardır. Birleşik kaplar kanununda olduğu gibi, medeniyetin şehre yansımalarıdır. Bu yansımaları aynı anda her sanatta; mimaride, müzikte, kitap sanatlarında, hatta, tezhipte... görürsünüz. Süleymaniye'yi seyrederken meselâ İtrî'nin Nevâ-Kâr'ını dinlerseniz, boşluk kalmaz tam oturur. Ama Hacı Ârif Bey'i dinlerseniz oturmaz; o ifadesini daha çok Dolmabahçe Sarayı'nın Rokoko silüetinde bulur. "İstanbul Mimarisinin Müziği" adlı bu projede Devlet Klasik Türk Müziği Korosu, İstanbul'un silüetine damgasını vuran dokuz ayrı mekânda, her bir mimari dönemin müziklerini yapacak. İtrî Topkapı sarayında; Zekâi Dede Bahariye Mevlevihanesi'nde; Dede Efendi Yenikapı Mevlevihanesi'nde; Hacı Ârif Bey Dolmabahçe Sarayı'nda, Cumhuriyet dönemi bestekârları İstanbul Radyoevi'nde... Projenin çarpıcı bir basamağında, Amarcord Esenle adlı bir madrigal koroyla Aya İrini'de beraber sahneye çıkacaklar. Avrupa Kültür Başkenti seçilmiş diğer şehirler üzerine bestelenmiş şarkılar ve İstanbul şarkılarını seslendirecekler.

İstanbul'un dini hayatını geçmişten günümüze yansıtacak bir çalışma var mı?

Şehir medeniyetimizin ürünü olan, kültürümüzde önemli bir yere sahip ve unutulmaya yüz tutan bir teravih geleneğimiz var: Enderun usulü teravih... Diyanet teşkilatının, özellikle de İstanbul Müftülüğü'nün desteğiyle yapılacak olan projemizde bunu hayata geçireceğiz. Teravih namazının dört kısımdan oluştuğu malum.

Her bölüm ayrı makamda kılınıyor, her bölümün sonunda o makamdan icra ediliyor. Estetik olarak çok yüksek bir törensel eda söz konusu... Bu, şehir medeniyetimizin yüksek bir alanı, ama zamanla unutulmuş. Son zamanlarda Hekimoğlu Ali Paşa Cami'nde uyguladılar. Daha önce din görevlisi olan şimdi TRT sanatçısı Ahmet Şahin ve Mehmet Kemiksiz ki bu arkadaşlar dini musiki üzerine önemli birikimleri olan kişiler, bu geleneği yaşatmak için önemli bir proje ile geldiler, ben çok heyecanlandım. İşin güzel tarafı 2010 Ramazan ayında 29 salâtin camide her akşam uygulanacak ve kaydedilecek. İyi bir ekip bunun çalışmalarına şimdiden başladılar. Bir ekip bu amaçla eğitiliyor. Vaazına kadar bütün bir teravih, cumhur müezzinliği de dâhil paket halinde uygulanarak unutulmuş bir geleneğimiz ihya edilecek. Kaydedilecek olan bu ça-

Münevver Ayaşlı, Beylerbeyi'ndeki yalısında bir anekdot anlatmıştı bize: "Gençliğimizde, Boğaziçi vapurlarında müzik yayını yapılırdı. İki ses dinlerdik: Biri Münir Nurettin Selçuk diğeri Tina Rossi. İkisi de çok güzeldi ama Boğaz'ın silüetine Münir Nurettin daha güzel yakışıyordu" demişti.

alışma, dokümanları ile birlikte basılı materyal haline getirilerek Diyanet vasıtası ile il müftülüklerine dağıtılacak. Buna bakarak din görevlilerimiz uygulama şansı bulacaklar. Meselâ ilginçtir İstanbul Yahudilerinin sinagogda icra ettikleri müzik de Türk Müziği'dir. Bizim saz eserlerimizin veya sözlü eserlerimizin üzerine güfte yazılmış halidir. Ali Rifat Çağatay'ın nihavend semaisinin veya Yusuf Paşa'nın peşrevinin altına güfte yazmışlar, bunu dinî musiki eseri olarak okurlar. Ermeni kilisesine bir cenaze için gitmiştim, icra edilen müzik düpedüz Türk Müziği sesleri. Aynı kültürel coğrafya çünkü... Sadece dili değişik. Rum-Ortodoks müziği de bizim tasavvuf musikimizle aynı sesler üzerine örülür. Yunanistan'dan Rum-Ortodoks müziği yapan bir ekip gelecek, Türkiye'den de dinî musiki yapan bir ekip aynı sahneye çıkacaklar. Bir Rumlar okuyacak, aynı makamsal temeller üzerinde bir ilahiye bizimkiler Türkçe okuyacaklar ve benzerlik sergilenecek. Kadim

Sufi İlahiler adlı bir başka projede ise aynı ortak kültürel alanlar, Aaron Kohen ile Ender Doğan'ın aynı sahneyi paylaşımlarıyla, Türk ve Yahudi dinî müziklerinin benzerliği açısından izlenebilecek.

İstanbul'un genel perspektifi-silüeti ile bütünleşmiş bir musiki var mıdır?

Geneli ile ilgili müzik Dede Efendi'dir. Neden? İtri hep zirvede ve buradan hiç aşağıya inmemiş, çok yüksektir müziği. Hacı Ârif Bey, klasik anlamda yüksek çizgide değildir. Dönem, hızlı değişimlerin olduğu bir dönemdir. Her şey hızla kirleniyor, Çok fazla halka yöneliktir.

Popüler mi?

Evet çok fazla popüler müzik yapıyor. Çarpıcı bir örnek var: Hacı Ârif Bey ve Zekâi Dede, aynı dönemin bestekârlarıdır. İkisi de Dede Efendi'den feyz almışlardır. Zekâi Dede, klasik değerlere bağlılık açısından hocasından bile daha yukarıdadır, ama Hacı Ârif Bey'in klasik çizgiyle hiç ilgisi yoktur... Çok ağır kaçmayacaksa zamanın arabeski diyebilirim. O döneme kadar şarkı diye bir form Türk Müziği'nde pek bir yer kaplamıyorken, Hacı Ârif Bey'den itibaren her taraf şarkıyla doluyor, adeta şarkı

fabrikası haline dönüşüyor; Türk Müziği "şarkı müziği" haline geliyor. Ama Dede Efendi çok enteresan bir adam... Osmanlı'da büyük kırılmaların, dönüşümlerin yaşandığı II. Mahmud döneminde, bir bakıyorsunuz tavanda bir eser, bir Sultanîyegâh Takım, bir Sabâbüselik Âyin, Hüzam Âyin... Akıl alacak gibi değil... "Bir insan yapmış olmaz bunları" dedirtecek kadar... Bir bakıyorsunuz meyhaneye şarkısı! Aynı bestekârın... Çünkü her âleme girmiş çıkmış, çalkantılı bir gençlik geçirmiş, sonra Yenikapı Mevlevihanesi'nde Ali Nutki Efendi'ye kapılanınca "Dede Efendi" olmuş. Bütün bir İstanbul perspektifini her çizgisiyle kucaklayan tek bestekâr Dede Efendi'dir. Her şeyi ile ama... Dinî, sosyal hayatıyla, eğlence dünyasıyla, sokaktaki adamıyla, çengisiyle, köçeğiyle... Hepsini kapsayan bir kuşatıcılığı var.

Arkanızda Münir Nurettin Selçuk'un resmini görüyorum. İstanbul deyince...

İstanbul deyince olmazsa olmaz bir isimdir Münir Nurettin Selçuk. Onunla da ilgili bir projemiz var; "Münir-i İstanbul", adı güzel bir isim oldu. İstanbul'la özdeşleşmiş bir isimdir. Bundan yirmi yıl kadar önce, Münnevver Ayaşlı, Beylerbeyi'ndeki yalısında bir anekdot an-

latmıştı bize: "Gençliğimizde, Boğaziçi vapurlarında müzik yayını yapılırdı. İki ses dinlerdik: Biri Münir Nurettin Selçuk diğeri Tina Rossi. İkisi de çok güzeldi ama Boğaz'ın silüetine Münir Nurettin daha güzel yakışıyordu" demişti. Münir Nurettin tam bir İstanbul bestekâridir. Oğlu ve Türk müzik dünyasının yetiştirdiği en önemli müzisyenlerden olan Timur Selçuk'un yapacağı proje en önemsedim projeler arasında. Timur Bey'le çalışmak ayrı bir heyecan, çünkü çok önemli bir müzisyen. Hiçbir şey yapmamış olsa, sadece İspanyol Meyhanesi'ni bestelemiş olmak, bir insana yüzyıllar boyu yeter.

Ali Ufkî Bey'le ilgili bir proje var mı?

2010 yılı Ali Ufkî Bey'in 400. Yıldönümü... Bu, bulunmaz bir fırsat. Bu yılı Ali Ufkî Bey yılı ilan ediyoruz. Ali Ufkî Bey çok önemli bir adam, müzik geleneğimiz meşk usulüyle aktarılmıştır, yani şifahidir; hoca talebe ilişkisi ile devam etmiş, aktarılmıştır. Yazı ve notaya dökme uygulama alanında pek kullanılmamıştır. Bunu bir dezavantaj olarak görmek doğru bir yaklaşım değildir. Yahya Kemal bile İtri şiiirinde hayıflanır: "1000'den fazla eseri vardı kayboldu" diye... Bu hayıflanma yersizdir, çünkü sistem kendi otomatliğini böyle kurmuş. Unutuldu da iyi mi oldu diyeceksiniz... Unutulmaması daha iyi olurdu ama emin olunmalıdır ki, unutulması gereken unutulur, kalması gereken kalır.

Ayrıca Ali Ufkî Bey adına uluslararası bir sempozyum düzenlenecek. Sadece Türkiye'de değil dünyada tanınan önemli bir müzik adamıdır. Dünyada onun üzerine çalışan uzmanların katıldığı sempozyumdan önemli sonuçlar çıkacağına inanıyorum. Ali Ufkî Bey repertuarından 2010 yılı boyunca her ay bir konser düzenlenecek. Yine Ali Ufkî Bey'e ilgili bir başka proje daha var "Kutsal Köprüler" diye. Yerli ve yabancı iki grup sahnede Ali Ufkî

Tamburî Cemil Bey

Bey'in repertuarından seslendirme yapacaklar.

Kültür de böyle bir şey her halde.

Kesinlikle evet, şunu iddia ediyorum, İtri'nin 960 eseri kaybolmuş ve bugün 40 tanesi elimizde ise, inanın o kaybolanlar Nevâ-kâr, Hisar Beste, Tekbir, Salât-ı Ümmiye kadar güçlü olmadıkları için kaybolmuştur. Sel gelmiş götürceklerini silmiş, güçlü olanlar kalmış. Ali Ufkî Bey aslında oyunbozan biridir. Türk değil Polonya asıllı bir devşirme, sarayda önemli görevlerde bulunmuş. Dil biliyor. Nota biliyor. Duyduğu halk arasındaki anonim şarkıları not ediyor. Not etkileri, Türk

Müziği'nin önemli kaynakları arasındadır. Aktardıkları o dönemin müziğini anlamak açısından önemlidir. Meselâ bugün Dede Efendi'nin bir eserini okuyoruz ama bestelendiği ile bugün arasında 250 sene varsa eser böyle değildi. Meşk usulüyle geldiği için her dönemin zevki katılıyor içine. Hacivat-Karagöz'de de böyledir. Ali Ufkî Bey bu açıdan önemlidir. O notalardan o dönemi öğrenmiş oluyoruz.

Hocam 2010 için başka proje var mı?

Yaklaşık 70 bin Türk Müziği notası dijital ortama aktarılarak bir veri tabanı oluşturuluyor Dünyanın kullanımına açılacak. Bu müthiş bir hizmet, on yıllar, yüzyıllar boyunca sürebilecek.

Bir başka projemiz "Tamburî Cemil Bey külliyyatı". Tamburî Cemil Bey deyince aklınıza ne gelirse her şeyin içinde olduğu bir kit. Bunun özelliği şu; bir tarafta yazdığı eserin tıpkı basımı, diğer tarafta çevirisi olacak. Oğlu Mesut Cemil'in yazdığı *Tamburî Cemil'in Hayatı* kitabı yer alacak. Bugüne kadar CD'ye aktarılmamış eserleri taş plaklardan kaydedilecek. Bütün eserleri, ayrı bir CD'de seslendirilecek

Ali Ufkî Bey

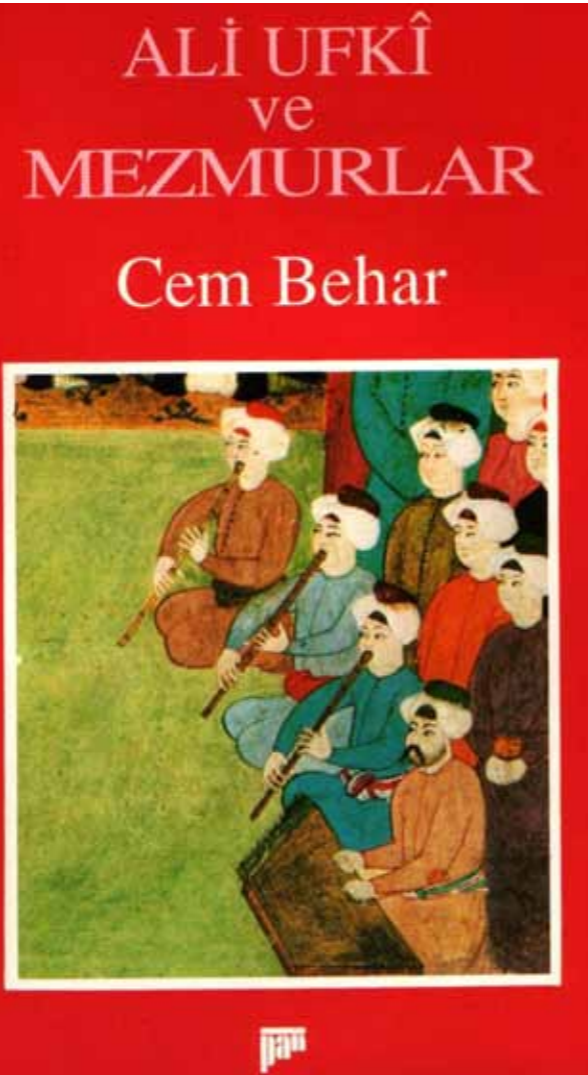
İstanbul'un hiç bilinmeyen 65 türküsü üzerinde çalıştığınızı basından okuduk. Bu konudan biraz bahseder misiniz?

1936-1951 yılları arasında önemli bir alan araştırması yapılmış, İstanbul Valiliği, Halkevleri ve Milli Eğitim Bakanlığı işbirliği ile İstanbul çevresinde, Muzaffer Sarısözen, Halil Bedii Yönetken ve Rıza Yetişen tarafından, halk gelenekleri, folkloru, dansları her şeyi ile araştırılmış. Bilimsel bir çalışma... Ciltler dolusu bilgi Ankara Devlet Konservatuvarı arşivine kaldırılmış ve öylece kalmış. O araştırmalar arasında notaya alınmış hiç bilinmeyen 65 kadar İstanbul türküsü var. Sadece bununla sınırlı değil, folkloru, dansları, sporları hepsi gün yüzüne çıkacak müthiş bir çalışmadır. Değerli bilim ve sanat adamımız Süleyman Şenel şimdi İstanbul 2010 AKB etkinlikleri kapsamında bu hazineyi günışığına çıkarıyor.

Hocam İstanbul adeta müzikle bütünleşmiş bir şehir gibi, bu zenginlik nereden kaynaklanıyor, dünyada başka örneği var mı?

Varsa bile ben görmedim, duymadım. İstanbul kadar müziğe konu olmuş, dekor teşkil etmiş bir şehir bilmiyorum. Ben bir araştırma yaptım; sadece Adalar konusu 170 civarında şarkı buldum. Klasik dönemde Adalar için bir şey bestelenmemiş, uzak sayıldığı için, başıboş köpeklerin, uyuz atların yaşadığı yermiş, çok yakın tarihte rağbet görmüş Adalar. Son yüzyılda, "Ada sahillerinde", "Biz Heybeli'de" gibi belli başlı 20 civarında şarkı bilinirdi. Şimdi 170 eser çıkardık ortaya. Kendisi için bu kadar çok şarkı bestelenmiş başka bir şehir bilmiyorum duymadım.

Şehir medeniyetimizin ürünü olan, kültürümüzde önemli bir yere sahip ve unutulmaya yüz tutan bir teravîh geleneğimiz var: Enderun usulü teravîh... Diyanet teşkilatının, özellikle İstanbul Müftülüğü'nün desteğiyle yapılacak olan projemizde bunu hayata geçireceğiz.

İlave etmek istediğiniz bir şey var mı?

Bahsettiklerim, Ajansımızın Yürütme ve Bütçe kurullarında kabul edilmiş projelerdir. Daha, teklifi yapılmış onay bekleyen projeler de var. 2010'un resmi açılış tarihi olan 16 Ocak'tan sonra görüşülen önemli 15-20 proje var. Bunların da kabul görmesi halinde netice şu olacak: Türk Müziği, kitap yayını ile, konseri ile, kültür kurumlarına kazandırılan arşivleri ile, görsel etkinlikleri ile, dijital veritabanları ile bir sanatın gösterilebilmesi için ne gerekiyorsa hepsi kullanılarak 2010 yılında temsil edilecek. Bu şehirde yaşamış azınlıkları ile, dini müziği ile, günlük hayatın müziği ile, yani her şeyi ile tarihin tozlu raflarında kalmış birikimini ortaya çıkarma çalışmaları ile Türk Müziği dört dörtlük temsil edilmiş olacak, hak ettiği yeri bulacaktır. ■

güzel istanbul

GÜZEL İSTANBUL

Güzellik yuvası özel İstanbul
Cihanda biricik güzel İstanbul
Havası denizi karası ganî
Fâti'h'in tarihe tek armağanı
Göklerin arşına işbu kubbesi
Bunca kahramanın yüce türbesi
Kucağında yatır zengin İstanbul
Baharı nehârî rengin İstanbul
Göklerinde parlar aydın yıldızlar
Karasında yatır nice bin
Güneş tarihe uran İstanbul
Cihanda yegâne duran İstanbul
Nice taht ve taca zemin İstanbul
Cihanın hasreti şirin İstanbul
Saltanat ve haşmet dolu dünlerin
Güneşler ma'kesi nice günlerin

ABDULFETTAH RAUF*

Bunca saltanata otağ İstanbul
Sayılmaz şöhrete yatak İstanbul
Evliyâ merkadi her karış yerin
Ma'bed-i akdesi Rabb-ı Ekber'in
Peygamber bizlere müjdelere verdi
İslâmlar seninle murada erdi
Tarihin seyrini yaran İstanbul
Nice bin haşmeti saran İstanbul
Fakat bu senâya mümkün mü varmak
Bugünkü kesâfet ibrini yarmak
Nerede dünkü o muazzam revnak
Nerede dünkü o aşk ü şevk-i hak
Her yanın olmuştu zevke müstağrak
Bir belde olmuşsun belde-i şafak
Ya Rabbî! dünleri bugüne çevir!
Öndeki bu zâlim sedleri devir!

ŞEHRE YENİDEN HAYAT VERMEK

M. Macit KENANOĞLU*

FETİH ÖNCESİNDE NÜFUSU ELLİ BİN SEVİYELERİNE İNEN ŞEHİR, ALINAN TEDBİRLERLE TÜKENMİŞ BİR KALINTI HALİNDEN ÇIKMIŞ, KISA SÜREDE HIZLA BÜYÜMÜŞ, MUHTEŞEM SÜLEYMAN ZAMANINA KADAR ÇOK DEĞİŞİK IRK, DİN VE KÜLTÜRE MENSUP BİR MİLYON İNSANI BÜNYESİNDE BARINDIRACAK BİR SEVİYEYE ULAŞMIŞ, GENİŞ BİR MEDENİYETİN MERKEZİ HALİNE DÖNÜŞMÜŞTÜ.

□ Çargrad (imparatorun şehri), Byzantium, Yeni Roma ya da Konstantinopolis, bir ara İslâmbol fakat ekseriyetle İstanbul şeklindeki değişik adları hiçbir zaman ikinci sırada olmayı kabullenmediğini, bünyesinde yer aldığı imparatorluklarda hep başkent olarak ispatlayan İstanbul, sadece insanı büyüleyen tabii güzellikleri ile değil, çok değişik etnik ve dinî unsurların canlı tuttuğu zengin kültürel mirası ile de öne çıkmaktadır.

İstanbul birçok imparatorluğa ev sahipliği yapsa da asıl ruhunu, güven ve huzurunu, barış ve sükûnunu Müslümanlarca fethinden sonra kazanmış, yeni ve köklü bir medeniyetin Hz. İsa'nın ölüleri diriltten nefesi gibi üflediği yeni bir ruhla, pörsüyüp çökmeye yüz tutmuşken yeniden hayat bulmuştu. Şehre asıl hayat veren sadece maddî tekâmül unsurları değil, beşer tabiatına uygun bir idrak seviyesinin özümsemiş ve bir karakter haline dönüşmüş olmasıy-

dı. Fetih öncesinde nüfusu elli bin seviyelerine inen şehir, alınan tedbirlerle tükenmiş bir kalıntı halinden çıkmış, kısa sürede hızla büyümüş, Muhteşem Süleyman zamanına kadar çok değişik ırk, din ve kültüre mensup bir milyon insanı bünyesinde barındıracak bir seviyeye ulaşmış, geniş bir medeniyetin merkezi haline dönüşmüştü. Nâbî'ye ait aşağıdaki satırlar İstanbul'un bu tekâmülüne işaret eder:

*İlm ile marifete câ-yı kabul
Olmaz illâ ki meğer İstanbul*

*Her kemâl anda bulur mi'yârın
Her hüner anda görür mikdârın*

*Ne kadar âlemi devr etse Sipih
Bulmaz İstanbul'a benzer bir şehri*

İnsanları cezbeden şey sadece şehrin gelişmiş maddî hayatı değildi. Burada farklı bir anlayış hüküm sürüyordu. Şehrin hâkimleri, muâsırları olan Hıristiyan devletlerden çok farklı bir yönetim anlayışına sahiptiler. Kadim bir medeniyetin temsilcileri olarak kendi dinlerinden olmayan Ehl-i kitap Hıristiyan ve Yahudileri koruma altına almışlardı. İşkence ve zulüm yerine can, mal ve ırz gibi temel insanî hakları devlet teminatına almış, Müslümanlarla aynı seviyeye getirmişti. Dönemi açısından benzersiz olan bu koruma Avrupa'dan birçok Yahudi grubun şehre intikalini sağlamıştı. İstanbul'un kozmopolit bir başkent olmasında bu yaklaşımın büyük payı vardı. Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Çingeneler, Araplar, Arnavutlar, Moldovyalılar, Ulahlar, Frenkler (Katolik Hıristiyanlar), Venedikliler Cenevizliler, Raguzalılar, Floransalılar, Amalfililer, Pizzalılar, Hollandalılar, Frenkler, İngilizler yüzyıllar boyu şehirde bir yere sahip olmuşlardı.

Gayrimüslimler şehirde ya bir mahalle kilisesinin etrafında ya da meşguliyetlerinin yoğunlaştığı yerlerde grup olarak yaşamaktaydılar. Bir köyün veya bölgenin halkı nakledildiklerinde ve yeniden iskân edildiklerinde İstanbul'da toplu olarak yerleştiriliyorlar, çekiciliğini veya nüfusunu kaybetmiş bir mahalleyi şenlendiriyorlar veyahut başkente yeni bir yerleşim merkezi kuruyorlardı. Müslüman Türkler de hiçbir zaman düşmanca bir tavır takınmamaktaydılar. İbadet mekânı merkezli mahalleleşme veya iskân politikası gayrimüslimler için de şehre alışmayı kolaylaştıran faktörlerden biriydi.

Osmanlı döneminin bu kozmopolit hayatını mümkün kılan ve günümüzde bir model olarak öne çıkarılan uygulamalarının asıl kaynağı ne idi? Osmanlı devleti bu politikalarını hangi esaslara istinat ettirmişti? Öncelikle ifade etmek gerekir ki Osmanlı müsamahası kaynağını İslâm hukundan almaktaydı. İslâm hukuku, kendi esaslarını benimsemeyen Ehl-i kitab'a hukukî bir koruma sağlamıştı. Gayrimüslimlerin İslâm devletlerinde varlıklarını ve kimliklerini korumaları bu hukuk sisteminin sağladığı koruma sayesinde mümkün olmuştu. Zaman zaman Müslüman idarecilerin gayrimüslimlerin hayat ve mülkiyetlerine yönelik olumsuz tavırları dirayetli İslâm hukukçularının mukabelesi ile karşılaşmış ve bu idareciler emirlerini icra imkânı bulamamışlardı.

İslâm hukuku şehirlerin ve içinde yaşayanların sta-

tüsünü değişik durumlara göre tanzim etmişti. Bir şehrin Müslümanlarca sulh ve barış yoluyla mı yoksa savaş yoluyla mı fethedilmiş olduğu önemliydi. Barış yoluyla ele geçirilen şehirlerde gayrimüslimlerin hukukî statülerini düzenleyen zimmet antlaşmaları onlara daha geniş haklar tanıyordu. Mevcut ibadethanelerini koruma ve yenilerini yapabilmek için izin verilmekte, ayin ve ibadet hürriyetleri daha geniş bir şekilde tanzim edilmekteydi. Savaş yoluyla elde edilen şehirlerde ise yeni ibadethane yapmalarına kural olarak izin verilmemekteydi. Ancak nihai olarak bu konuda yetki İslâm hukukuna göre devlet başkanına bırakılmıştı ve ihtiyaç halinde yeni ibadethane inşasına devletçe izin verilebilmekteydi.

Müslümanlar tarafından kurulmayan ve sonradan Müslümanlarca ele geçirilen bir şehirde yeni ibadethane inşası mümkündür. Müslümanlarca kurulmuş bir şehirde esas itibarıyla o şehirde Müslümanların mevcut olduğu gözetilerek ibadethane inşasına izin verilmemekte ancak bu gibi uygulamalar için de takdir hakkı devlet başkanına bı-

Osmanlı müsamahası kaynağını İslâm hukundan almaktaydı. İslâm hukuku, kendi esaslarını benimsemeyen ehl-i kitaba hukukî bir koruma sağlamıştı. Gayrimüslimlerin İslâm devletlerinde varlıklarını ve kimliklerini korumaları bu hukuk sisteminin sağladığı koruma sayesinde mümkün olmuştu.

rakılmaktaydı. Mutlak bir yasaktan ziyade ihtiyaç hali ortaya çıktığında izin verilebilmesi mümkün kılınmıştı.

Esas itibarıyla İslâmiyet'in ortaya çıktığı dönemden itibaren gayrimüslimlerle iç içe bulunması Müslümanlara başlangıçtan itibaren bir arada yaşama tecrübesi kazandırmıştı. Kaldı ki yukarıda da bahsettiğimiz gibi İslâm hukukunun koruyucu hükümleri gayrimüslimler lehine aşılmaz duvarlar oluşturmuştu. İslâm hukuku İslâm hâkimiyeti altında birlikteliğe izin veriyordu. Açıkçası modern dönemde ulaşılması hedeflenen bir arada yaşamayı mümkün kılma, İslâm hukukunu benimsemiş devletlerde tabii bir yaşam tarzıydı.

Müslümanlar şehre İslâmî bir renk kazandırmışlar ve Müslümanların üstünlüğüne zarar vermeme kaydıyla gayrimüslimlere ayin ve ibadet hürriyeti tanımışlardı. Birlikte yaşamının getirdiği renk Müslüman idareciler açısından bir problem teşkil etmiyordu. Osmanlı uygulamasında gayrimüslimlere yönelik yasakların bir kısmı hâkimiyet sembollerine verilen önemden kaynaklanmaktadır. Hâkim siyasi güç bu hakimiyetini bir takım sembollerin vurgulan-

masına bağlamıştı ki bu uygulama o dönemdeki bütün siyasî güçler için geçerlidir. Gayrimüslimlerin kılık-kıyafet sınırlamaları, yüksek sesle ayin icra edememe, şarap ve domuz gibi İslâm hukuku açısından mütekavvim olmayan (hukukî değeri bulunmayan) malların Müslüman mahallelerinde satılmaması, Müslümanların üstünlüğünü gölgeleyecek biçimde haç ve çan gibi sembollerin alenen kullanılmasına izin verilmemesi büyük ölçüde bu hakimiyetin sembollerine verilen önemle ilgiliydi.

Farklı dinden olanlarla bir arada yaşamaya İslâm hukukunun müspet katkısı olmuştur. Hukukun inanç temelinde dayanması müsamahayı kolaylaştırmıştır. Hukukun üstünlüğünü gerçekleştirme ve keyfiliğin önlenmesinde müspet tesir icra etmiştir. Dinde zorlamanın olmaması, din olarak benimsedikleri şeylerde gayrimüslimlerin kendi dinleri ile başbaşa bırakılması, zimmet antlaşması gereğince devlete ve Müslümanlara terettüp eden yükümlülüklerin başında gelen hayat, mülkiyet ve namusun korunmasına âzamî dikkat gösterilmesi gereği Müslümanların inandıkları dinin temel prensipleri olarak bağlayıcı hükümler arasındadır. Diğer bir ifadeyle İslâm dini bu konudaki uygulamaları örfe veya idarecilerin keyfine bırakmamış, aşılama-

yacak sınırları kesin olarak belirlemiştir. Yukarıda da söylediğimiz gibi İslâm hukukunun temelinde bir inanç sisteminin bulunması hukukun üstünlüğünü sağlamada önemli bir vasıta olmuştur. Bu hukuk nizamının tanıdığı korumayı ihlal etmenin sadece bir hukuk kuralını çiğnemek değil aynı zamanda inancına aykırı bir hareket teşkil ettiği düşüncesi Müslümanların suiistimallerini engellemede müspet bir fonksiyon ifa etmiştir.

Modern hukuk sistemlerinin geliştirdikleri insan hakları teorisi, hukuk devleti ve eşitlik gibi önemli prensipler Batı toplumlarında yaşayan Müslümanlar açısından henüz arzu edilen düzeyde realize edilememiştir. Batı dünyasının bu konuda yeterli bir tecrübeye sahip olamaması ve rüşünü ispat edememiş olması bugünkü medenî Batı toplumlarının Müslümanlara yaklaşımları açısından olumsuz görüntülerin sergilenmesine neden olmaktadır. Genel olarak Batı hukuk sisteminin farklı dinlerden olanlara karşı nötr bir pozisyonda kalmayı benimseyen yaklaşımı, Müslümanlar söz konusu olduğunda tarafsız ve olumsuz birtakım uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. İrlanda ve Finlandiya gibi devletlerin anayasalarında sadece Katolik ve Ortodoks kiliselerini koruyan ve avantajlı bir konumda tutan hüküm-

leri, son günlerde İsviçre'de yapılan ve minarelerin yasaklanmasına sebebiyet veren referandum, Fransa gibi laik bir ülkenin Müslümanlara yaklaşımındaki olumsuzluklar ve diğer Batılı devletlerde Müslümanların bugünkü evrensel insan hakları standartları açısından yaşadıkları, bu rüşünü ispat edemeyişinin ve farklılıkları sindiremeyişin somut görüntülerini oluşturmaktadır.

Belirli bir inancı benimsemek ve savunmak suretiyle açık bir taraf olduğunu ortaya koyan İslâm hukukunun farklı dinlere olan müsamahasına mukabil, evrensel değerleri savunan ve uygulamak isteyen Batılı devletlerin tarafsız bir konumda bulduklarını ilan etmelerine rağmen bir arada yaşamayı mümkün kılamadıklarını gösteren birtakım uygulamaları İslâm hukukunun temel İslâmî akidelere dönüştürdüğü uygulamalar karşısında inandırıcılığını kaybetmektedir.

İslâm hukukunun gayrimüslimlere tam bir hukuki tasarruf ehliyeti tanınması, hak kavramına verdiği önem kozmopolit bir hayatı mümkün kılan sebeplerin başında gelir. Bugünkü modern Batı dünyasının Müslümanlara karşı müsamahasızlığı, savunduğu temel insan haklarını sadece kendi insanı için uygulayarak farklı değerler ve kimlikler açısından önemsememesi bir arada yaşama noktasında sıkıntı doğuran unsurlardır.

Son günlerde Avrupa'da Hollanda, Belçika, Almanya, Danimarka, Birleşik Krallık, Fransa ve İsveç gibi ülkelerde on bir kentte yapılan bir araştırma sonucunda "Avrupa'daki Müslümanlar" adıyla yayımlanan bir raporda, AB'de ortalama 15 ila 20 milyon Müslümanın yaşadığı ve bu sayının 2025 yılına dek ikiye katlanacağı tahmin edildiği bildirilerek Müslümanların çoğunun genellikle Avrupa ülkelerinin başkentlerinde veya büyük sanayi kentlerinde yaşadığı kaydedilmiş, Avrupa'daki çoğu Müslümanın, ayrımcılık, sosyal ve ekonomik dezavantajlar ve yüksek bir kuşku ve denetim altında buldukları ifade edilmiştir.

Rapora göre bu durum Avrupa'yı, siyasal gerginlik, ekonomik belirsizlik ve hızla artan çeşitlilik ortamında eşit haklar ve sosyal uyumu sağlamak gibi zor bir durumla karşı karşıya bırakmaktadır. AB'nin entegrasyonu iki taraflı ve karşılıklı bir süreç olarak tanımladığına dikkat çekilen raporda, on bir farklı AB kentinde ve farklı geçmişlere sahip insanlarla yapılan araştırma sonucunda Müslümanlar da, gayrimüslimlere göre dine saygının daha önemli bir değer olduğunun ortaya çıktığı Avrupa'daki Müslümanların, yaşadıkları mahalle ve kentlere karşı bağlılık duygula-

rın, yaşadıkları ülkeye olan duygulara göre daha güçlü olduğu kaydedilmiştir. Kültürel entegrasyonun eğitim ve iş gibi alanlardaki entegrasyonla arttığının belirtildiği raporda elde edilen bulguların, Avrupa'da Müslümanlara yönelik dini ayrımcılığın geçen beş yılda yaygınlaştığını ve arttığını ortaya koyduğu ifade edilmiştir. Özellikle Avrupa'da doğan Müslüman kadınların, dini ayrımcılıkla karşı karşıya olduğuna dikkat çekilen raporda, AB yasalarının ayrımcılık ve entegrasyon konusunda geliştirilmesi ve değiştirilmesi, ayrıca bu konuda yerel, ulusal ve AB düzeylerinde önlemler alınması gerektiği belirtilmiştir.

Ulus devletin gelişimi zannedildiğinin aksine farklı değerlere sahip insanların birbirleriyle olan münasebetlerine katkı sağlamaktan ziyade çok renkliliği, çok kültürlülüğü körelten bir etki yapmıştır. İstanbul da günümüzde bundan nasibini almış bulunmaktadır. Yüzyıllar boyu süren kozmopolit bir şehir olma vasfı bugün oldukça soluklaşan şehre tekrar eski kültürel canlılığını kazandırmak için İslâmiyet'in önemli katkı sağladığı kültürel değerlerin ve hayat anlayışının ihyası gerekmektedir. Öte yandan İstanbul'da mevcut gayrimüslimlere geçmişte yaşanan hadiseleri nazarı dikkate alarak potansiyel suçlu nazarıyla bakma anlayışından da kendimizi kurtarmak gerekmektedir. Bugünkü hukuk sistemi açısından eşit vatandaş statüsünde bulunan ve şehre önemli katkılar sağlamış bu grupların kültürel varlıklarını koruyucu ve kolaylaştırıcı imkânların sağlanmasında ülkemiz açısından kayıp değil kazanç söz konusu olacaktır.

Osmanlı Devleti'ni başarılı kılan en önemli vasıflardan birisi soğukkanlı bir devlet olmanın ağırlığını uzun bir süre koruyabilmiş olması, işlenen suçlara karşı sadece suçluları cezalandırıp, farklı inanç mensuplarını hak mahrumiyetine uğratmamasıdır. Kendine güvenen bir devlet yapısı korkuların esiri olmayı önlemiştir. Bugün aynı anlayışa her zamankinden çok daha fazla ihtiyacımız bulunmaktadır. Tabii dönüşümlere izin veren bir yapı, farklılıkların tasfiyesi yerine entegrasyonu kolaylaştıran yapılar barışı ve bir arada yaşamayı mümkün kılabilir. ■

K A Y N A K L A R

1. Ahmet Özel, İslam Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı, İstanbul 1982.
2. M. Macit Kenanoğlu, Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek, Klasik yay., 2.bs., İstanbul 2007.
3. Bernard Lewis, İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti, çev. Ö. F. Birpınar, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006.
4. Robert Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, çev. M. A. Kılıçbay, E. Özcan, c.1, TTK yay., Ankara 1990.
5. Philip Mansel, Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924 Konstantinopolis, çev. Ş. Erol, 1.bs., İstanbul 1996.
6. Zaman Gazetesi, 15 Aralık 2009.

ŞEKİP AVDAGIÇ İLE SÖYLEŞİ

Fotoğraf: Halit Ömer CAMCI

1959 yılında Zenica'da (Bosna-Hersek) doğdu. Almanya-Köln'de başladığı ilk öğretime İstanbul'da devam etti. İlk ve orta eğitimini İstanbul'da tamamladı. 1982 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Makina Mühendisi olarak mezun oldu. 1998'de İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletmecilik İhtisas Programını derece ile bitirdi. Otomotiv yan sanayi ve taahhüt işleri yapan aile şirketine iş hayatına başladı ve şu anda şirketin Yönetim Kurulu Başkanlığı'nı sürdürmektedir. 1995-1999 arası İTO Meclis Üyeliğinde bulundu. 2005-2009 arasında İTO Yönetim Kurulu Üyeliği'nde bulundu. 2009 yılında İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yürütme Kurulu Başkanı ve İTO Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı olarak halen görev yapmaktadır.

İstanbul'un 2010 Avrupa Kültür Başkenti seçilmesi AB üyeliği için bir anlam ifade ediyor mu?

□ İstanbul'un, 2010 Avrupa Kültür Başkenti unvanının almasının, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri ve tam üyelik süreci açısından, olumlu katkı yapacağı muhakkaktır. Bu sürece dair olumlu yansımaları, Avrupa Birliği'nin ilgili kurum ve kurullarıyla yaptığımız temaslarda gözlemlemekteyiz. Örneğin, son olarak 2 Şubat 2010 tarihinde Brüksel'de Avrupa Parlamentosu'nda gerçekleştirdiğimiz tanıtım etkinliklerimizde, İstanbul'a ve Türkiye'ye karşı gösterilen yakın ilgiyi birebir yaşadık.

Etkinliklerimizde bir araya geldiğimiz Avrupalı dostlarımızla, İstanbul'un 2010 yılında taşıyacağı Avrupa Kültür Başkenti unvanının anlam ve önemini vurguluyoruz. Dünya ölçeğinde bir metropol olan İstanbul'un, 8500 yıllık geçmişe dayanan tarihinin, coğrafi zenginliklerinin hatırlatılması; sosyal, kültürel ve ekonomik potansiyelinin Avrupa toplumuyla paylaşılabilmesine yönelik etkinlikler planlıyoruz. Kültür ve sanatın; insanlar, toplumlar arasındaki diyalogu geliştiren ve yakınlaştıran, yeni işbirliği platformları oluşmasına vesile olan çok önemli bir güç olduğunu hep birlikte hissediyoruz.

İstanbul'un Avrupa Kültür Başkentine aday olma fikri nasıl doğdu? Diğer şehirler arasındaki yerimiz nedir?

Avrupa Kültür Başkenti unvanı, 1985'ten 1999 yılına kadar Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerde her yıl bir kente veriliyordu. 1999 yılında alınan kararla 2000 yılından itibaren Avrupa Kültür Başkenti unvanı hem birden fazla kente, hem de AB'ye aday olan veya olmayan Avrupa ülkelerinin şehirlerine de verilmeye başlandı.

Bu kararı öğrenen bir grup sivil toplum gönüllüsü, 2000 yılı Temmuz ayında İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti adayı olması için gerekli adımları atacak "Girişim Grubu"nu oluşturdu ve böylece, İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti yolculuğu başlamış oldu.

İstanbul, Avrupa'ya ve dünyaya farklı kimlik ve kültürlere sahip insanların bir arada yaşamasıyla ilgili önemli ipuçları sunuyor. Bu çok sesli ve hoşgörülü yapısı ile, hem Doğulu hem de Batılı olabilmenin mümkün olduğunu göstermektedir. İstanbul, hem yereli, hem evrenseli, hem de birbirinden farklı ve uzak dünyaları, yaşantıları bünyesinde barındırıyor. Üstelik iç içe ve bir arada olabiliyorlar. İstanbul, farklı ve özgün kültürel

akımlar, sanat tercihleri, denemeler öneriyor. İstanbul, özellikle de son yıllarda her zamankinden daha da yoğun bir şekilde, uluslararası entelektüel camianın buluşma, tartışma ve üretme noktalarından birini oluşturmaktadır.

Biz, İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti olmasının sadece İstanbul'a veya İstanbullulara değil, "Avrupa Kültür Başkenti" unvanına da önemli derecede destek sağlayacağını düşünerek yola çıktık.

"2010 Avrupa Kültür Başkenti" unvanını, Macaristan'ın Pecs, Almanya'nın ise Essen şehri ile paylaşıyoruz. Ancak unutulmamalı ki, İstanbul zaten Avrupa'nın önemli kültür başkentleri arasında yer almaktadır. Bu unvanın İstanbul için sadece temsili bir anlamı var. Bu ilham verici muhteşem şehrin hali hazırda sahip olduğu tarihî ve kültürel mirasın; bu mirasın yanı sıra modern yüzünün tüm dünyaya tanıtılması açısından bir fırsat oluşturmaktadır.

Öte yandan İstanbul, 15 milyona yakın nüfusuyla hiç şüphesiz Essen ve Pecs'den çok daha özel bir konuma sahiptir. Ayrıca bildiğiniz gibi, İstanbul'la birlikte, son kez, Avrupa Birliği üyesi olmayan bir ülkeye "Avrupa Kültür Başkenti" unvanı verilmiş oldu. Sanırım diğer başkentlerle aramızdaki ölçek farkı bir yana, sırf bu özelliğimiz bile İstanbul'un müstesna bir marka şehir olarak değerini ortaya koymaktadır.

Avrupa Kültür Başkenti payesinden ana beklentimiz neydi? İstenilen hedefe ne kadar yaklaşıldık?

İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti olması, şehrimizle ilgili özgün farklılıkların sergilenebilme fırsatıdır. Bu süreç, tüm İstanbulluların, yaşadıkları şehirle tekrar tanışma, şehirlerini dünya ile tekrar tanıştırmaya zamanıdır. İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti olması, mevcutta süregelen kültür-sanat faaliyetlerinin sınırlı alanların dışına taşarak, İstanbul'un her semtine ulaştırılmasıdır. İstanbul'un 2010 yılı ve sonrasında dünya kültür-sanat ajandalarında genişçe yer almasını sağlayacak çalışmaların bir başlangıcıdır. İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti olması, İstanbul tarihinin en yoğun kültür-sanat etkinlik takvimine sahip olması için kamu, sivil toplum kuruluşları ve kültür-sanat erbabının, muazzam bir işbirliği ile çalışmasıdır.

Bugüne kadar Ajansımıza İstanbul için üretilmiş 2.400'e yakın proje başvurusu oldu. Titizlikle değerlendirildi.

dirilen projelerden 500'e yakını Ajansımızca kabul edilerek, "İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Projesi" olarak adlandırılmıştır.

Temel hedefimiz, kültür ve sanatı İstanbul'un geneline yaymak, İstanbul'u kültür-sanat alanında, paylaşım ve işbirliğinin yoğunlaştığı dünyanın önemli merkezlerinden biri haline getirmek. Bir diğer önemli hedefimiz de kalıcı ve sürdürülebilir projeleri gerçekleştirmektir. Bu doğrultudaki çalışmalarımız kesintisiz devam etmektedir.

İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti olmakla en çok neyin vurgulanmasını arzuluyorsunuz? Sanat, mimarî, müzik, edebiyat, din, Bizans, Osmanlı...

İstanbul, bunların bütünü, hatta daha fazlasıdır. Saydıklarınızın birini göz ardı etsek, İstanbul'u anlamak ve anlatmak bahsinde eksik kalırız. Bin yıl Doğu Roma'ya başşehirlik yapmış bir kenti konuşuyoruz. Sonrasında İslâm dünyasının en önemli başkenti olmuş. İstanbul deyince akla Mimar Sinan geliyorsa, Dede Efendi geliyorsa ya da Yahya Kemâl, Ahmet Hamdi Tanpınar geliyorsa, o zaman hepsini öne çıkarmalıyız, hiçbirini atlayamayız.

Size öncelikli ve önemli bir noktayı hatırlatmak istiyorum. "Avrupa Kültür Başkenti" unvanı sadece bir yıl boyunca taşınacak bir unvandan, bir yıllla sınırlanacak kültür-sanat faaliyetlerinden çok daha fazlasını ifade ediyor. Bu unvan, şehirde başlatılan kültür-sanat ağırlıklı bir değişimin, kültürel mirasın geleceğe taşınmasına yönelik önemli bir dönüm noktasını oluşturuyor.

İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı ola-

rak bugüne kadar, pek çok projeye başladık; bir kısmını tamamladık. Bu projeler arasında, uluslararası ve ulusal çapta etkinlikler düzenlenmesi, evrensel kültürel mirasın canlandırılması, şehrin kültür sanat altyapısının en geniş katılımı sağlayacak şekilde güçlendirilmesi; kültür ve sanat eksenli olarak şehirlilik şuurunun geliştirilmesi yolunda önemli adımlar atılması gibi konular öncelikli yer tutuyor.

Bu çalışmalarımız sonucunda İstanbul, kültür-sanat merkezli dönüşüm yolunda önemli bir ivme kazanmış olacak. Şehrin merkezi ile sınırlı kalan kültür-sanat üretimini tüm İstanbulluların hizmetine sunmak, bu etkinlikleri şehrin çevre semtlerine taşımak, özellikle genç sanatçılarımıza çeşitli fırsatlar sunarak, onları Avrupa ile yakınlaştırmak; Avrupalı ve Türk sanatçılar arasında kültür bağları oluşturmak; kültür-sanat alanında çalışan farklı kesimlere yönelik eğitimler sunarak, bu alanda şuurulu bir ilgi oluşturulmasına katkı sağlamak, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı olarak öncelikli hedeflerimiz arasında yer alıyor.

Proje seçimindeki kriterleriniz nelerdir?

Ajansımız tarafından başvurusu kabul edilmiş tüm projeler, hem Sanat Yönetmenlikleri ve Direktörlükler, hem de Yürütme Kurulu tarafından somut kriterlere göre titizlikle değerlendirilmektedir.

Bu kriterlerin ana başlıklarını kısaca özetlemek gerekirse: İstanbul ile ilişkili olma, ilgililik, projenin sosyal ve uluslararası boyutunun bulunması, artistik değeri, hedef kitleye uygunluğu, İstanbul'a ve İstanbullulara sağladığı fayda, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti tanıtımındaki rolü, sürdürülebilirlik ve geliştirilebilirlik gibi kriterleri sayabiliriz.

Üç temel alanda faaliyet gösteriyoruz: Kültür-Sanat, Kentsel Uygulamalar ve Kültürel Mirasın Korunması. Son olarak da, Turizm ve Tanıtım. İstanbul'u 2010 sürecine en iyi şekilde hazırlanmak ve 2010'da yapılacak etkinliklerin koordinasyonunu yürütmek üzere faaliyetlerimizi sürdürüyoruz.

Ajansımızın bünyesinde 15 yönetmenlik ve direktörlük yer alıyor. Bu kapsamda Görsel Sanatlar, Müzik ve Opera, Sinema, Edebiyat, Sahne ve Gösteri Sanatları, Geleneksel Sanatlar, Kültürel Miras ve Müzeler gibi çok farklı alanlarda sempozyum, gösteri, festival, konser vb. etkinlikleri hayata geçiriyoruz.

Ajansın projelerinin dinî hayatla ilgisi hakkında neler söylersiniz?

İstanbul, tüm dünya dinlerinin de, 8.500 yıl boyunca buluşma noktası olmuştur. Şehrimiz kültürel mirası, semavî dinlerin izlerini taşımaktadır. Tarihî eserlerimizin, dinî mimarî yapıların geleceğe taşınması gibi kentsel uygulama projeleri, bütçe açısından Ajans projeleri toplamının yüzde 70'ine tekabül etmektedir.

İstanbul çok çeşitli ve farklı kültür ve inanç zenginliğine sahip bir dünya şehri. Dolayısıyla bu zenginliği, gerek kültür-sanat alanında, gerekse kültürel mirasın korunması ve kentsel uygulamalar alanında yansıtmak, dinî hayatı doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren projeler hayata geçiriliyor.

İstanbul halkı ile paylaşım nasıl sağlandı? Ne kadar başarılı oldu? Olumlu değerlendirmelerle, gösterilen tepkileri değerlendirir misiniz?

İstanbul'u Avrupa Kültür Başkenti yapacak kentlilik bilinci oluşturmak, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı çalışmalarının çıkış noktalarından biriydi. Bir insanın kendini, bir kente ait hissetmesi için o kentin kültür-sanat etkinliklerinin içinde bulunması gerekir. Birçok yerde dile getirildiği gibi, İstanbul'da yaşayıp hâlâ denizi görmemiş insanlar varken, herkesin kendisini İstanbullu hissetmesini bekleyemeyiz. İşte bu noktada iki metod uygulayabiliriz: onları kültür sanat etkinliklerine götürebilir veya kültür sanat etkinliklerini onlara getirebiliriz. Bu iki metodu da uygulayan projelerimiz mevcut.

Birer örnek vermek gerekirse, Ajansımız Kültürel Miras ve Müzeler Direktörlüğü'nün gerçekleştirdiği "Kentle Buluşma Müzeyle Tanışma" etkinliklerinden bahsetmek isterim. Hedefimiz merkezden uzak semtlerde yaşayan anne ve çocuklardı. Sabancı Müzesi ile birlikte gerçekleştirdiğimiz bu projede, Ajansımız koordinasyonunda müze, valilik ve belediye işbirliği içinde çalıştı. Bu işbirliği önemli bir örnek. Valilik ulaşımı sağladı, Belediye kumanya dağıttı ve Sabancı Müzesi bedel talep etmeden müzeyle tanışan bu anneler ve çocukları için atölye çalışmaları yaptı. Bu uygulamayı veya benzerlerini sürdürdüğümüz başka müzeler ve projeler de var.

Ajansımızın Görsel Sanatlar Yönetmeliği'nin, çağdaş sanatın İstanbul'un farklı bölgelerine ulaştırılması amaçlayan, "Taşınabilir Sanat" projesi Ekim 2008'de başladığı İstanbul yolculuğuna devam ediyor. Geçen bir yıl

içinde Kartal, Tuzla, Ümraniye ve Küçükçekmece ilçelerinde toplam 10 sergi düzenledi; bu sergiler yaklaşık 8.000 kişi tarafından ziyaret edildi. 600 çocuk düzenlenen yan etkinlik ve atölye çalışmalarına katıldı. Proje, 71 sanatçının 7 sergi paketi ve 2 performansından oluşan çalışmalarını, İstanbul'un sanat merkezlerine uzak ilçelerinde yaşayan İstanbullularla buluşturdu.

İstanbulluları "Avrupa Kültür Başkenti" sürecine dahil etmek için, geliştirdiğimiz en önemli projelerden biri de, "Gönüllü Programı." İsteyen herkesin katılabileceği bu program ile İstanbullular Ajansımızın bünyesinde çalışarak, projelerimizde aktif görev alarak, sürece katılıyorlar. Ağustos 2009'dan bu yana çalışmalarına başlanan Gönüllülük Programı, gönüllüğü toplumsal katılımın bir parçası olarak gören bütün İstanbullulara açık. Bugün sayıları yüzleri bulan gönüllülerimiz, sergi, konferans, konser gibi İstanbul 2010'nun etkinliklerinin duyurulması için tanıtım aktivitelerinde aktif rol oynuyor. Bu program ile İstanbullulara bir daha tekrarı olmayacak bir önemli bir oluşumun, önemli bir sürecin mutfağında yer alma ve yeniden keşfetme imkânı sunuyoruz.

Gerek gönüllülerimize, gerekse 16 Ocak gibi İstanbul'un resmen Kültür Başkenti unvanını ilan ettiği organizasyonlar gibi katılımın ölçülebilir olduğu etkinliklere baktığımız zaman, başarılı olduğumuzu rahatlıkla söylemek mümkün.

Ajansımızın yapısı gibi, böylesine ilk kez denenen bir yönetim modeliyle, beş yüzün üzerinde etkinliğe imza atan Ajansımızın elbette zorluklarla karşılaştığı, olumsuz eleştiriler aldığı dönemler oldu. Ancak biz tüm bu süreçlerin bize yeni vizyonlar kazandırdığını düşünüyor ve yolumuza devam ediyoruz. ■

Sultan Reşad Türbesi

Yavuz Sultan Selim Türbesi

İSTANBUL'DAKİ PADIŞAH TÜRBELEİ

Doğan PUR*

FÂTİH SULTAN MEHMED HAN'DAN İTİBÂREN, HÜKÜMDARLAR OSMÂNLI DEVLETİ'NİN BAŞKENTİ İSTANBUL'A DEFNEDİLDİLER. İSTANBUL'DA EN SON OLARAK TOPRAĞA VERİLEN PADIŞAH SULTAN V. MEHMED REŞÂD HAN OLDU.

□ Sayıları otuz altı olan Osmanlı padişahlarından altısı Bursa'da, yirmi dokuzu İstanbul'da, son padişah Sultan VI. Mehmed Vahidüddin Han ise Süriye'nin Şam şehrinde medfün bulunmaktadır. Fâtiş Sultan Mehmed Han'dan itibaren, hükümdarlar Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a defnedildiler. İstanbul'da en son olarak toprağa verilen padişah Sultan V. Mehmed Reşad Han oldu. Böylece bağırını bir Mehmed Han'a açan "Sultanların Şehri İstanbul" bir başka Mehmed Han ile mübarek sinesini kapatmış oldu. Fâtiş Sultan Mehmed'den başlayarak sırası ile Sultan II. Bâyezîd-i Velî ve Yavuz Sultan Selîm adlarını taşıyan türbelerde tek başına yatmaktadır. Daha sonra bu gelenek Kanûnî Sultan Süleyman'dan itibaren bozul-

muş ve bir türbeye birden fazla padişah ve Osmanlı hanedanı mensubu defnedilmiştir.

FÂTİH SULTAN MEHMED TÜRBEİ

Bu türbe Fâtiş Câmii'nin kible yönündeki hazîre alanında bulunmaktadır. Türbede sadece Fâtiş Sultan Mehmed Han'ın (ö.1481) sandukası vardır. İlk inşa edilen türbe 1766 yılındaki depremde yıkılınca, aynı yere Sultan III. Mustafa Han tarafından bugünkü türbe yapılmıştır. 1865-1866 yıllarında Sultan Abdülaziz Han türbeyi tamir ettirmiştir. Sandukayı çevreleyen sedefli parmaklığı kaldırarak yerine günümüzde mevcut olan gümüş şebekesi koydurmuştur. Fâtiş Sultan Mehmed Han'ın sandukası-

nın baş tarafındaki pencerenin üzerinde Hattat Abdülfettah Efendi'nin siyah kâğıt üzerine sülüs hat ile (zerendûd tekniği) yazdığı Konstantınıyye'nin (İstanbul) Fethi ile ilgili Hadîs-i Şerîf levha asılı bulunmaktadır. Alt pencerelerin üstündeki dikdörtgen çerçevelere celî-sülüs hat ile yine Hattat Abdülfettah Efendi tarafından Fetih Süresi'nin ilk beş âyeti yazılmıştır. Türbede, Abdülhak Hâmîd Tarhan'ın 1877 yılında kaleme aldığı "Merkad-ı Fâtiş Ziyâret" adlı şiir büyük boy (2.75x 1.23) levha halinde asılı bulunmaktadır. Şiir, Evkaf Nâzırı Hayrî Bey tarafından Reisül-Hattâtın Hacı Ahmed Kâmil (Akdik) Efendi'ye sülüs hat ile yazdırılmış ve devrin meşhur müzehhibi Bahâüddin Bey'e tezhîbi yaptırılmıştır. Levha 1915 yılında Birinci Dünya Savaşı'nda törenle türbeye konmuştur.

SULTAN II. BÂYEZİD TÜRBEİ

Türbe, Halk ağzında "Beyazıt" diye yıllardır yanlış söylenen, aslında "Bâyezîd" adı ile anılan Meydan'da, Bâyezîd Câmii'nin kible tarafındaki hazîrede (mezarlık) yer almaktadır. Türbe, 1513 yılında Sultan II. Bâyezîd-i Velî'nin (ö.1512) oğlu Yavuz Sultan Selim Han tarafından, Mimar Hayreddin'e yaptırılmıştır. Sekizgen plânlı, küfeki taşında inşa edilmiş, tek kubbeli bir yapıdır. Türbe süsleme bakımından zengindir. Türbede, Sultan II. Bâyezîd-i Velî tek başına medfün bulunmaktadır. Sandukanın etrafı sedef işli şebekesi ile çevrilmiştir. Sandukanın üstüne gümüşle işlenmiş bir puşîde konulmuştur. Türbenin hemen yanında Sultan Bâyezîd'in kızı Selçuk Sultan'ın türbesi vardır.

YAVUZ SULTAN SELİM TÜRBEİ:

Fatih'in, Sultanselim semtindeki Sultan Selim Câmii'nin kible tarafında yer alan dört türbeden biridir. Türbe, Kanûnî Sultan Süleyman Han tarafından 1520 yılında Mimar Acem Ali'ye inşa ettirilmiştir. Bina sekizgen plânlı, tamamen kesme taştan inşa edilmiş olup klasik Osmanlı üslubundadır. Türbenin içi sade olup içinde Sultan I. Selim Han (ö. 1520) tek başına yatmaktadır. Sandukanın etrafında sedef ile süslenmiş bir şebekesi bulunmaktadır. Kubbenin tam ortasına Ra'd Süresi'nin 3. âyet-i kerîmesi yazılmıştır. Sandukanın üzerinde cam çerçeve içinde bulunan çamurlu kaftan Yavuz Sultan Selim Han'a ait olup vasiyeti üzerine, meşhur âlim Şeyhülislâm Kemâlpasazâde Ahmed Efendi'nin atının ayağından sıçrayan çamurla lekelenmiş kaftandır. İçte, giriş kapısının üzerinde 19. yy.

da Mehmed Hulûsî Efendi tarafından ta'lik hat ile yazılan ve Abdülhak Hâmîd Tarhan'a ait olan "Kabr-i Selim-i Evveli Ziyâret" adlı şiir asılı bulunmaktadır. Türbede ayrıca Kâbe-i Muazzama'nın küçük bir maketi vardır. Giriş kapısının sağında ve solundaki çiniler devrin şâheserlerinden örneklerdir.

KANÛNÎ SULTAN SÜLEYMAN TÜRBEİ

Türbe, Süleymaniye'de, Süleymaniye Külliyesi dâhilinde, caminin kible tarafındaki bahçe içinde yer almaktadır. Sultan II. Selim Han'ın emri ile inşasına başlanılan türbe, 1566 senesinde Mimar Koca Sinân tarafından inşa edilmiştir. Türbe sekizgen planlı olup kesme taştan inşa edilmiştir. Etrafını çepeçevre dolanan revaklı ve içte sekiz sütuna oturan iç kubbesiyle o güne kadar yapılmış türbelerden çok farklı bir tarzda inşa edilmiş ve daha sonra da hiç taklit edilememiştir. Türbenin giriş kapısı üstünde Hacerül-Esved'den bir parça vardır. Mevlevî sikkesi şeklinde olan parça kilit taşı üzerine yerleştirilmiştir. Hacerül-Esved'in tamiri sırasında kırılan parçalar İstanbul'a getirilmiş, bir parçası Kanûnî Sultan Süleyman Türbesi'ne, diğer dört parça ise Küçükayasofya semtindeki Sokollu Mehmed Paşa Câmii'nin muhtelif yerlerine konulmuştur. Türbenin iç mekânı 16. yüzyıla ait İznik çinisi panolarla kaplanmıştır. Bu panonun üzerinde yer alan çini yazı kuşağında Âyet el-Kürsî yazılmıştır. Kubbe pandantiflerinde ise Allah (c.c.), Muhammed (s.a.v.), Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ile Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin isimleri okunmaktadır. Türbede, Kanûnî Sultan Süleyman Han'dan başka 20. Osmanlı padişahı Sultan II. Süleyman Han (ö. 1691), 21. padişah Sultan II. Ahmed Han (ö. 1695), Kanûnî Sultan Süleyman Han'ın kızı Mihrimâh Sultan (ö. 1522), Sultan İbrahim'in üçüncü hasekisi Sâliha Dilaşub Vâlîde Sultan (ö. 1689), Sultan II. Ahmed'in Râbia Sultan'dan doğan kızı Asiye Sultan (ö. 1695), Sultan II. Ahmed Han'ın hanımı Râbia Sultan (ö. 1712) olmak üzere toplam yedi sanduka vardır. Bu türbenin yanındaki türbede Sultan Süleyman'ın hanımı Hürrem Sultan medfündür.

SULTAN I. AHMED TÜRBEİ

Türbe, Sultanahmet meydanındaki sanat şâheseri Sultan Ahmed Câmii'nin köşesinde, Alman Çeşmesi'nin hemen yanında yer almaktadır. Türbe, Sultan Ahmed Külliyesi'ne tahsis edilen paranın bakiyesi ile inşa ettiril-

miştir. Sultan I. Mustafâ Han'ın emri ile Sedefkâr Mehmed Ağa'ya yaptırılan türbenin inşası Sultan II. Osman Han devrinde 1619 senesinde tamamlanmıştır. Sultan I. Ahmed Han Türbesi, klasik üslupta olup kare planlı bir yapıdır. Kapı kanatları fildişi ve sedef kakmalı olup kündekâri tekniğinde yapılmıştır. Kanatlar üçer tablaya bölünmüş ve üsttekilere "Yâ müfettihal-ebvâb iftah lena hayra'l-bâb" (Ey kapılar açan Allahım, bize hayırlı kapılar aç) yazılmıştır. Tamamen mermerden kaplı cephelerde elli iki pencere bulunmaktadır. Türbe, süsleme bakımından zengindir. İçi, 17. yy. İznik çinileri ile kaplıdır. Alt sıra pencerelerin üzerinde uzanan çini kitâbede lacivert zemin üzerine sülüs hat ile Mülk sûresi yazılmıştır. Kubbe göbeğinde ise Fâtır Sûresi'nin 41. âyet-i kerimesi yazılmıştır. Türbede Sultan I. Ahmed Han (ö. 1617), Sultan II. Osman Han (Genç Osmân) (ö. 1622), Sultan IV. Murâd Han (ö. 1640) ile Mâhpeyker Kösem Vâlide Sultan (ö. 1651) ile padişahların oğulları ve kızlarına ait olmak üzere toplam 36 sanduka yer almaktadır.

SULTAN II. MAHMUD TÜRBESİ

Tarihî Çemberlitaş'ın az ilerisinde, Basın Müzesi'nin hemen yanında bulunan türbe, Divanyolu Caddesi üze-

rinde yer almaktadır. Yapı ampir üslubta olup sekizgen planlı ve kubbelidir. Dışı tamamen som mermerdendir. Her cephede bulunan pencereler, yuvarlak kemerler içinde yer almaktadır. Kemerlerin üstünde dışarı doğru kıvrımlı yaprak şeklinde kilit taşı bulunmaktadır. Türbeye, bir koridordan girilmektedir. Koridorun sol tarafında Nevfidan Kadın Türbesi bulunmaktadır. Sağ tarafta ise bazı odalara girilen bir kapı bulunmaktadır. Koridorun sonunda asıl türbe mekânına girilmektedir. Bu kapının üstündeki mermerde meşhur Hattat Mustafa Râkım Efendi'nin talebesi ve evlatlığı Hattat Mehmed Hâşim Efendi'nin kaleme aldığı Besmele-i Şerif yazısı vardır. İçte kapı üstü panoda celi-sülüs hat ile mermer siyah zemin üzerine altın varak ile Rahmân Sûresi'nin 26-27. âyet-i kerîmeleri yazılmıştır. Kubbe ile kasnak arasında alçı kabartma tekniği ile siyah zemin üzerine altın varak ile Allah (c.c.), Muhammed (s.a.v), Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ile Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin yazılıdır. Kubbenin hemen alt kısmında yeşil zemin üzerine yine altın yaldızlı celi-sülüs hat ile Mülk Sûresi yazılmıştır. Türbede Sultan II. Mahmud Han (ö. 1839), Sultan Abdülaziz Han (ö. 1876) ve Sultan II. Abdülhamid Han'dan (ö. 1918) başka Osmanlı hanedanına mensup 18 kişinin kabri bulunmaktadır.

HATİCE TERHAN VÂLİDE SULTAN TÜRBESİ

Eminönü, Yeni Camii'nin yanında yer almaktadır. Türbenin inşasını Sultan III. Mehmed Han'ın annesi Safiye Sultan (ö. 1605) başlattı. Onun vefâtı ile yarım kalmış olan Yeni Câmî'yi, elli altı yıl aradan sonra Hadice Terhan Vâlide Sultan, 1661-1664 yılları arasında tamamlattı. Yanına türbe, dârü'l-kurra, mekteb, muvakkithane, hünkâr kasrı, sebil, çeşme ve bunlara gelir getirmek amacıyla Mısır Çarşısı'nı inşâ ettirdi. O devirde Yeni Câmî'ye "Vâlide Câmii" denilmekte idi. Türbe 1663 senesinde Yeni Câmî'nin mimarı Mustafa Ağa tarafından inşâ edilmiştir. Kare planlı olup yüksek bir kubbe ile örtülüdür. Hadice Terhan Sultan'dan başka; oğlu Sultan IV. Mehmed Han (ö. 1693), Sultan II. Mustafa Han (ö. 1703), Sultan III. Ahmed Han (ö. 1736), Sultan I. Mahmud Han (ö. 1754) ve Sultan III. Osman Han (ö. 1757) olmak üzere beş Osmanlı hükümdarı ve hanedan mensuplarından oluşan toplam 44 kişinin kabri bulunmaktadır. Doğrusu "Terhan" olan isim zamanla halk dilinde "Turhan"a dönüşmüş, türbeye "Hatice Turhan Sultan Türbesi" denilmiştir. Doğrusu "Hadice Terhan Sultan"dır.

CEDİD HAVÂTİN TÜRBESİ

Cedid Havâtin yâni "Yeni Kadınlar" Türbesi, Hadice Terhan Vâlide Sultan Türbesi'nin hemen bitişiğinde yer almaktadır. Türbede Sultan V. Murâd Han'dan (ö. 1904) başka yirmi zâtin kabri bulunmaktadır. Bunların arasında Sultan II. Abdülhamid Han'ın annesi Tir-i Müjgân Kadın'ın (ö. 1848) kabri de bulunmaktadır.

SULTAN ABDÜLMECİD TÜRBESİ

Fâtih-Çarşamba'da, Sultan Selim Camii'nin kible tarafında, Yavuz Sultan Selim Türbesi'nin karşısında yer almaktadır. Türbe, Sultan Abdülmecid Han hayatta iken, (kesin olmamakla birlikte) Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı Garabet Balyan'a 1855 yılında yaptırılmıştır. Sekizgen planlı olup kesme taştan inşâ edilmiştir. Türbede Sultan Abdülmecid Han'dan (ö. 1861) başka şu zatlar medfûndur: Sultan Abdülmecid Han'ın oğlu Mehmed Abdüssamed Efendi (ö. 1854/55), Sultan Abdülmecid Han'ın oğlu Osman Saffeddin Efendi (ö. 1854/55) ve yine Sultan Abdülmecid Han'ın oğlu Burhaneddin Efendi (ö. 1877).

SULTAN MEHMED REŞAD TÜRBESİ

Türbe, Eyüp ilçesindedir. Sultan Beşinci Mehmed Reşad Han'ın (ö. 1918) sağlığında Mimar Kemâleddin Bey'e inşâ ettirilmiştir. "Ebedî uykumu su ve çocuk sesleri yanında uyumak isterim" diyen Sultan'ın arzusuna uygun olarak inşâ edilen ilkokul, bir duvar ile türbe bahçesinden ayrılmaktadır. Türbe'de, Sultan V. Mehmed Reşad Han'ın 1921 senesinde ölen hanımı Kâmres Kadın ve 1913'de vefât eden oğlu Necmeddin Efendi'nin de kabirleri bulunmaktadır.

SULTAN I. ABDÜLHAMİD TÜRBESİ

Eminönü, Bahçekapı'da, IV. Vakıf Han karşısında yer almaktadır. Türbeyi Sultan I. Abdülhamid Han 1780 yılında Mimar Tâhir Ağa'ya yaptırmıştır. Binanın köşeleri yuvarlatılmış kare planlı olup tamamen mermerden inşâ

edilmiştir. Barok üslubundadır. Avluya geçit veren dış kapının üzerinde sülüs hat ile Ankebut Süresi'nin 57. âyeti yazılmıştır. Türbe içte kalem işleri ile süslenmiştir. Kuzey duvarının ortasında, Peygamber Efendimiz'in mübarek Kadem-i Saâdetleri (Hazret-i Peygamber'in ayak izleri) bir camekân içinde yer almaktadır. Türbede, Sultan I. Abdülhamid Han (ö. 1789), Sultan IV. Mustafâ Han'dan (ö. 1808) başka şehzâde ile hanım sultanların kabirleri yer almaktadır.

SULTAN III. MUSTAFA VE III. SELİM TÜRBESİ

Lâleli Câmii'nin yanında yer alan türbe 1763 yılında Sultan III. Mustafa Han tarafından devrin mimarı Tâhir Ağa'ya yaptırılmıştır. Türbe, ongen planlı olup tek kubbeli, kesme taştan inşa edilmiştir. Barok üslubunda bir yapıdır. Türbenin üç cephesi caddeye bakmaktadır. Dıştan mermer ile kaplanmıştır. Türbede gömülü bulunan Sultan III. Mustafâ Han (ö. 1774) ve Sultan III. Selim Han'a (ö. 1808) ait sandukalar, sedef kakmalı, ahşap şebeke ile çevrilmiştir. Sandukaların üzerinde puşideler vardır. Türbede yer alan Nakş-i Kadem-i Saâdet (Efendimizin mübarek ayak izleri) dolabı Sultan III. Mustafa'nın sandukasının tam karşısında caddeye bakan duvar üzerine monte edilmiş vaziyettedir. Alt kısımda gümüş mahfaza içinde Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) mübarek ayak izleri bulunmaktadır. Üstteki bölüm de eskiden Sakal-ı Şerif'in muhafaza edildiği yer idi. Dolabın dış kısmı Edirnekâri tarzda süslenmiştir. Bu dolabı Sultan III. Selim Han 1800 yılında türbeye hediye etmiştir.

SULTAN III. MURÂD TÜRBESİ

Ayasofya bahçesinde yer alan türbe 1599 senesinde Mimar Dâvud Ağa tarafından inşa edilmiştir. Altıgen planlı binanın dışı mermerdir. Dışta sade olan türbe, içten XVI. yüzyıl İznik çinilerinin en güzel örnekleri ve kalem işleri ile zengin bir görünüme sahiptir. Türbede Sultan III. Murâd Han (ö. 1595), hanımı Safiye Sultan, şehzâdeleri ve kızları gömülüdür. Toplam 54 sanduka vardır.

SULTAN II. SELİM TÜRBESİ

Ayasofya bahçesine inşa edilen ilk türbedir. 1577 yılında Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Dışı mermer kaplı olup, ön kısmında üç kemerli küçük bir revakı vardır. Türbe içte 8 sütuna dayanan çift kubbeli, köşeleri ya-

rım kubbelerle destekli, sekiz köşeli bir plana sahiptir. 16. yy. İznik çini kitâbesi ve panoları bakımından bir şaheserdir. Türbede Sultan II. Selim Han (ö. 1574), zevcesi Nûrbânû Sultan, Sokollu Mehmed Paşa'nın hanımı İsmihan Sultan, şehzâdeler ve kızları Sultan III. Murâd Han'ın şehzâde ve kızları medfûndur. Türbede 42 sanduka bulunmaktadır.

SULTAN III. MEHMED TÜRBESİ

Ayasofya bahçesinde yer alan diğer bir türbe de 1608'de Mimar Dalgıç Ahmed Ağa tarafından yapılmıştır. Türbe sekiz köşeli olup üzeri kubbe ile örtülüdür. Daha sonraları padişahın kızları için türbeye bölümler ilâve edilmiştir. Türbenin içinde 17. yüzyıl başına ait İznik çinileri mevcuttur. Sultan III. Mehmed Han (ö. 1603), Sultan I. Ahmed Han'ın annesi Handan Sultan, Sultan I. Ahmed Han'ın şehzâdeleri ve kızları, Sultan III. Murâd Han'ın kızı Ayşe Sultan yatmaktadır. Toplam 26 sanduka vardır.

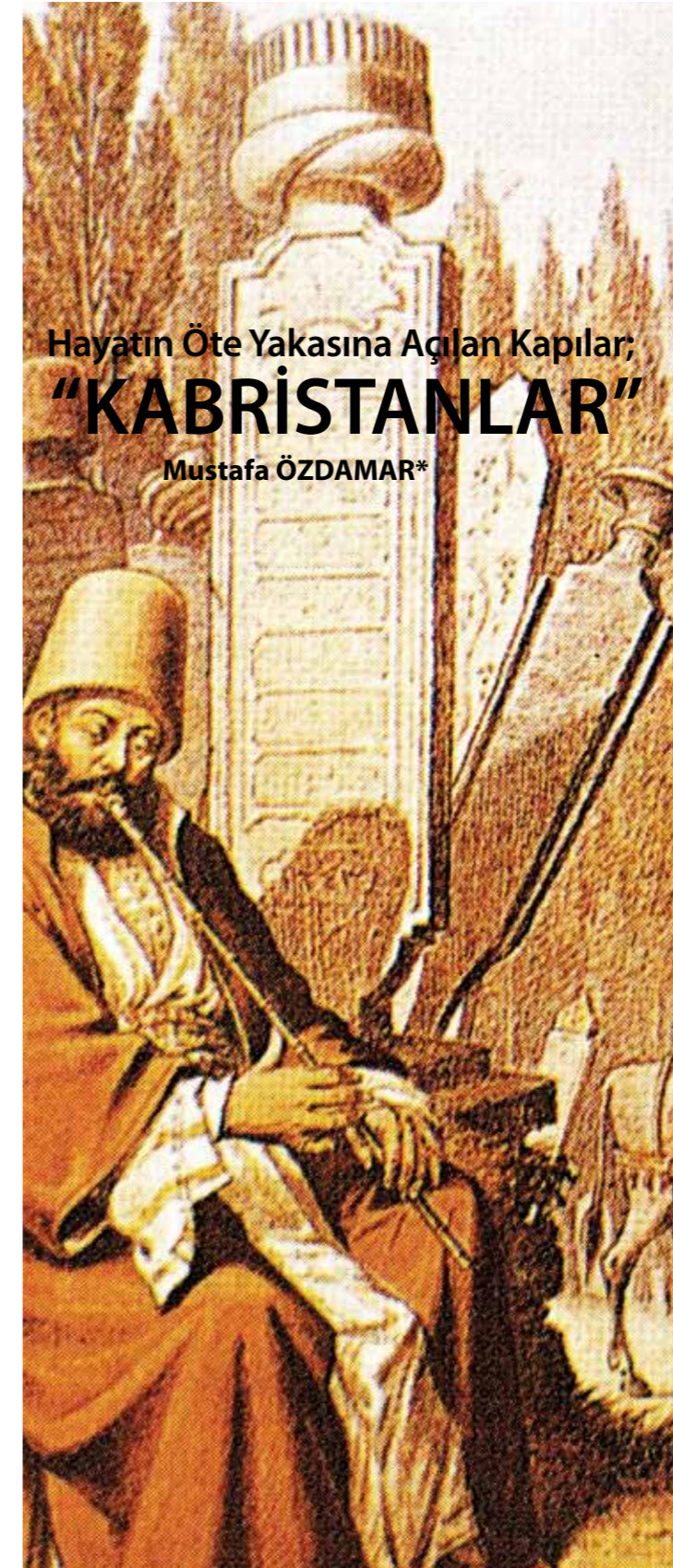
SULTAN I. MUSTAFA VE SULTAN İBRAHİM TÜRBESİ

Vaktiyle Ayasofya Kilisesi'nin vaftizhanesi olarak kullanılan bina, Ayasofya'nın güney batı yönündeki en önemli yapılardan biridir. Dıştan dört köşe, içten ise sekizgen bir binadır. Üstü kasnaksız kubbe ile örtülüdür. İstanbul'un fethinden sonra yapı, Ayasofya'nın kandil yağları deposu olarak kullanılmıştır. Vaftizhane, 1639 yılında Sultan I. Mustafa Han'ın vefatıyla türbeye çevrilmiştir. 1648'de ölen Sultan İbrahim Han da buraya defnedilmiştir. Türbede, Sultan I. Mustafa Han (ö. 1639) ve Sultan İbrahim Han'dan başka, Sultan I. Ahmed'in kızları Hanzâde ve Atike Sultanlar, Sultan IV. Murâd'ın kızı Esmâhan Kaya Sultan ve Sultan II. Ahmed'in şehzâdelerinin sandukaları mevcuttur. Türbede 19 zâtın kabri bulunmaktadır. ■

K A Y N A K L A R

- Düinden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, I-VIII, İstanbul, 1993-1995.
- Hâfiz Hüseyin Ayvansarâyî, Hadîkatü'l-Cevâmî' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dinî-Sivil Mimârî Yapılar), Hazırlayan: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, 2001.
- Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi, I-VI, İstanbul, ty.
- Önkal, Hakkı, Osmanlı Hanedan Türbeleri, Ankara, 1992.
- Pazan, İbrahim, Padişah Anneleri, İstanbul, 2007.
- Pur, Doğan, Kutlu Fethin Mutlu Kumandanı Cihan Padişahı Fâtilh Sultan Mehmed Han Hayatı ve Türbesi, İstanbul, 2008.
- Şehsuvaroğlu, Haluk, Asırlar Boyunca İstanbul, İstanbul, 1953.
- Teksarı, Serhat, Büyük İstanbul Türbeleri, İstanbul, 2005.

Gravürde Osmanlı Mezarlığı

Hayatın Öte Yakasına Açılan Kapılar; "KABRİSTANLAR" Mustafa ÖZDAMAR*

□ Kabristanlar dünyanın ahirete açılan kapıdır. Biz buna hayatın iki yakası; hayatın iki yakası arasındaki izâfi sürece ömür; bu süreci sonluluktan sonsuzluğa açan gerçekliğe de ölüm diyoruz. Ölmek, bir daha hiç ölmek üzere gerçek ve kalıcı bir hayata dirilmektir.

Ahiretin tarlası ve serası olan dünya hayatı çok gizemli bir sınanma alanıdır. Bu sonlu ve sınırlı alan, sonsuz ve sınırsız olan ahiretin uzantısıdır. Ahiret ve dünya iç içe sarmal bir gayb ve şehadet yumağıdır.

Yunus Emre "Ete kemiğe büründüm/Âdem diye göründüm!" demekte sade bir dille. Uzaya giderken nasıl çok özel, çok donanımlı giysiler giyiyor, uzaydan döndüğümüz zaman da onları çıkarıp bir kenara koyuyorsak, öte dünya ile bu dünya arasındaki yolculuklarda da aynısını yapıyoruz. Hayatın öte yakasından beri yakasına gelirken dünyalık giysilerimiz dediğimiz tene bedene, ete kemiğe bürünüyoruz.

"Kad eflaha men tezekkâl! Arınan kesinlikle iflah eder, kurtulur." Hayatın iki yakası arasındaki zorunlu geçitler, sınır kapıları mezarlıklar, insanı dünyevileşmekten koruyan nazarlıklar gibidir. Ters bakışları yutarak düze çevirir. En duyarsız insanları bile sarsar ve silkeler.

Herkese illâki geçeceği bu kapılarda yer alan;

"Ölümü herkes tadacaktır, sonra bize döndürüleceksiniz!"

"Hepimiz Allah içiniz ve hepimiz kesinlikle Ona döneceğiz!"

Meâlindeki âyetler dünyevilikten arınanlar için hayatın öte yakasını aydınlatan kutsal yol boyu ışıklardır.

Hayatın bu yakasında ölmenin öte yakasına doğmak olduğuna iman eden insanlar, hayatın iki yakasını birlikte yaşarlar. Her iki yakanın da hakkına riayet etme erdemi içinde hayata ve memâta daha berrak bakarlar. Sonluluğun içindeki sonsuzlukla tanışma zevkini tadarak ılımlı ve olumlu olma özelliğini kazanırlar. Uysallaşırlar ve huzurlu olurlar.

"Ölürse tenler ölür,
Canlar ölesi değil!" ■
Yunus Emre

□ 1906'da Selanik'de doğdu. Asker olan babasının görevinden dolayı imparatorluğun çeşitli yerlerini gezdi. Alman mektebinde okuduktan sonra bir süre Fransa'da College de France ve Şark Dilleri Okulu'nda yüksek tahsiline devam etti. Arapça, Farsça öğrendi ve Massignon'dan tasavvuf okudu.

Viyana Sefiri Sadullah Paşa'nın oğlu Nusret Bey ile evlendikten sonra Ayaşlı soyadını aldı (1930). Osmanlı'nın çöküşüne şahit olmuş ve Cumhuriyetin 76 yılına şahitlik etmiştir. Münevver Hanım, İstanbul'un kültür ve sanat hayatıyla iç içe olmuş; Abdülhak Hamit, Yahya Kemal

Beyatlı, Necip Fazıl Kısakürek, Asaf Halet Çelebi, İsmail Hami Danişment ve Midhat Cemal gibi birçok ilim ve sanat erbabıyla dostluk kurmuştur. Bir Osmanlı "haminne'si olan Ayaşlı, "Tanıklıkları yazmamak korkaklıktır" diyerek anılarını kaleme almış, İştiklakim Gördüklerim (1973) adlı kitabında tanıdıklarının portresini vermektedir. Haminne'nin Suret Aynası tarihi şahsiyetlerle birlikte döneminde yaşayan birçok mütefekkir, ilim adamı ve sanatkârın portrelerini yazmış olduğu kitabıdır. Günlük yazılarını Yeni İstanbul, Sabah ara sıra da Yeni Asya'da yazmıştır. Gazetelerde tefrika edildikten sonra kitap olarak basılmış üç romanı vardır: Pertev Bey'in Üç Kızı (1968), Pertev Bey'in İki Kızı (1969), Pertev Bey'in Torunları (üçü bir-

Türk hat sanatının önemli ustalarından biri olan Ahmed Şemsüddin Karahisârî, 1468 yılında Afyonkarahisar'da doğdu. Soyu, yetişmesi ve öğrenim durumu hakkında yeterli bilgi yoktur. Sultan II. Bayezid döneminin ilk yıllarında eğitim için İstanbul'a gelip hayatının sonuna kadar burada kaldığı bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak devri olan Sultan Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî devrinde yaşadı. Aklâm-ı sitteyi İranlı hattat Esedullah Kirmânî'den öğrenerek celî ve sülûs hatta zirveye ulaştı. Şeyh Hamdullah'tan yazı meşk etmiş olan Halvetiyye şeyhlerinden Cemaleddin İshak Karamânî'ye

BİR İSTANBUL HAMİNNESİ: MÜNEVVER AYAŞLI

(d.1906 - ö.1999)

itina ederdi." demektedir. 1975'de yayınlanan Dersaadet'de bahçeleri, yüksek duvarları, konakları ve bunların mimarileri, sahabe kabirleri, insanları ve şairleri ile birlikte Boğaziçi medeniyetini ve İstanbul'un tarih ve felsefesini anlatmıştır. Eserlerinde başlıca üç konu üzerinde durmaktadır; anıları, İstanbul ve Osmanlı hanedanı. Eski İstanbul'u özetlemektedir. Bir gün "İstanbul'un üzerinde üç bela vardır; zelzele, yangın ve belediye başkanları" demiştir.

21 Ağustos 1999 tarihinde 93 yaşında Beylerbeyindeki yazısında vefat eden Ayaşlı, Beylerbeyi Camii'nde kılınan namazla Aşiyân mezarlığına defnedilmiştir.

intisap ederek tasavvuf eğitimini tamamladı ve hilafet aldı.

İSTANBUL'A DOĞAN HAT GÜNEŞİ (ŞEMSÜ'L-HAT): KARAHİSÂRÎ

(d.1468-ö.1556)

likte 1976) bu romanlar aynı zamanda döneminin kültür sanat, edebiyat ve siyaset hayatına ışık tutmuştur. Dokuzuncu Asır (1971) adlı küçük bir denemesi de bulunmaktadır. Rumeli ve İstanbul hayranı olan Ayaşlı, Rumeli ve Muhteşem İstanbul kitabının girişinde "Rumelili, kibirli ve asalet iddiasındadır. Neden olmasın? En mütevazı en mahfiyetkâr Rumelilinin 600 senelik bir mazisi vardır. Rumeli'nin bir tek asalet fikri vardır: "Evlad-ı Fatihân" der.

Beşir Ayvazoğlu "Münevver Anne bir çeşit aristokrattı ve bunu hissettirirdi. İstanbul onun için "irreal bir rüya ve hülya şehri"ydi ve gerçek bir Osmanlı ve İstanbullu gibi yaşamaya

963/1556 yılında vefat eden Karahisârî, Cemaleddin İshak Karamânî'nin Sütlüce'deki tekkesinin haziresine defnedilse de bugün kabrinin yeri bilinmemektedir. Mezarının kitâbe yazısını sağlığında kendisi yazmıştır. Vefat ettiğinde Hüdayi Mustafa Efendi'nin "geçti hayfa Karahisârî-i pir" ile 963 şeklinde düştüğü tarihi ise Karahisârî'nin evlatlığı Hasan Çelebî yazmıştır.

Şeyh Hamdullah mektebi, aklâm-ı sitte özellikle sülûs ve nesih yazılarda satır düzeni ve harf güzelliği açısından Yakut

üslubunu aşarak Osmanlı zevkini ortaya koymayı başarmıştı. Ahmet Karahisârî ise Yakut el-Musta'simî üslubunu yeniden yorumlayarak canlandırmış, özellikle celî ve müsennâ yazılarda dönemine göre daha güzel bir ahengi yakalamıştı. Yakut tavrı onun harf ve kelimelere kazandırdığı biçim, oran, istif ve farklı sayfa tasarımlarıyla en güzel şekline ulaşmıştır. Sürekli yeni kompozisyon ve biçimler arayan Karahisârî, pek çok sanatkârı etrafında toplamış ve kısa zamanda 'Şemsü'l-hat' ve 'Yâkût-ı Rûm' diye anılmaya başlanmıştır. Özellikle celî sülûs, muhakak, müsennâ ve müselsel kompozisyonlar sonradan gelen hattatlara örnek teşkil etmiştir.

Karahisârî aklâm-ı sittede mushaf, en'am, dua mecmuası ve murakka' olarak pek çok eser vermiştir. Kanûnî Sultan Süleyman için yazdığı Mushaf-ı Şerif; yazısı, tezhibi, cildi ve ebadı ile devrinin medeniyet seviyesini gösteren en önemli eseridir.

Topkapı Sarayı Müzesi, Türk İslâm Eserleri Müzesi, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve Afyonkarahisar Müzesi'nde Karahisârî'ye ait 3 adet Mushaf, 1 adet Yasin-i Şerif, 4 adet En'am-ı Şerif, 4 adet murakka' ve 5'ten fazla kitap bulunmaktadır.

Süleymaniye Cami'nin kubbe yazısı ve kendisinin

Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver hekim, tıp tarihçisi, ressam ve müzehhip olarak XX. yüzyıl Türk fikir ve sanat hayatında çok önemli bir isimdir. Postane Telgraf Nezaret-i İstanbul Muhaberat-ı Umumiye Müdürü Mustafa Enver Bey ile Ünlü hattatlarımızdan Şevki Efendi'nin kızı Safoye Hanımın oğlu Ahmet Süheyl, 17 Şubat 1898 tarihinde İstanbul Haseki semtinde dünyaya geldi.

1915 yılında girdiği Tıbbiye ile devam etti. 1920'de mezun olduğu fakültede 1939'da profesörlüğe 1954'de ordinaryüslüğe yükselen Ünver 1916-1923 yılları arasında Medresetü'l-hattâtin'e de devam etti. Burada Yeniköylü Nuri Bey'den tezhip, Necmettin Okyay'dan ebru öğrendi. Eniştesi Hasan Rıza Efendi'den de sülûs ve nesih yazı meşk etti. Yine bu yıllarda Hoca Ali Rıza Bey'den resim dersleri aldı.

İSTANBUL'U RESMEDEN BİR TIPÇI: ORD. PROF. DR. A. SÜHEYL ÜNVER (d.1898-ö.1986)

kabir kitabesi celi yazılarındandır. Yedikule İmrahor İlyas Bey Camii yakınlarında bulunan Uşşâkî Dergâhı Çeşmesi'ndeki ketebesiz kelime-i tevhidin üslub bakımından Karahisârî'ye ait olduğu düşünülmektedir. Pi-yale Paşa Camii'ndeki Zümer Sûresi 39/73. âyetiyle, Mimar Sinan'a ait kabir ve sebil yazıları Karahisârî'ye atfedilse de Karahisârî'nin yazı kalıpları kullanılarak öğrencileri tarafından yazıldığına ihtimal verilmektedir. Özellikle Mimar Sinan'ın Karahisârî'den otuz iki yıl sonra vefat ettiği dikkate alındığında bu ihtimal daha da kuvvetlenmektedir.

Karahisârî'nin aklâm-ı sittede açtığı çığır bir asır içinde yerini Şeyh Hamdullah mektebine bırakmış olsa da celî ve müsennâ yazılardaki etkisi Mustafa Rakım'a kadar sürmüştür. Demircikulu Yusuf Efendi ise Karahisârî ekolünün en önemli temsilcisidir. Yine öğrencileri arasında evlatlığı Hasan Çelebî Ferhad Paşa, Derviş Mehmed, Kâtib ve Muhyiddin Halife'nin isimleri verilebilir.

Kaynaklar:

Mustakimzâde Süleyman Saadettin Efendi, Tuhfetü'l-Hattâtîn, İstanbul Devlet Matbaası, 1928, s. 94.
Muhittin Serin, 'Karahisârî', DİA, XXIV, 421.

Tıp doktorluğunun yanı sıra Türk Süsleme sanatlarında da bir otorite olan Dr. Süheyl Ünverin arşivini oluşturan 2000 civarında defter ve dosya, Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir. Bunlarda yazılarının yanı sıra, binlerce suluboya ve karakalem resim, desen ve çizimleri, küçük tezhip çalışmaları, fotoğraflar, kupür ve broşürler yer almıştır.

Süheyl Ünver, 18 yaşında iken başladığı İstanbul ressamlığını vefatına dek sürdürdü. Hoca Ali Rıza Bey'in öğrencisi olmasını yeteneği ile de birleştiren Ünver'in doğup büyüdüğü, yaşadığı ve tutkun olduğu İstanbul'a ait resimleri, kaybettiğimiz ve bir daha geri gelmeyecek olan İstanbul'un tarihinden belgelerdir.

MİHAELA ALPAYER

On sekizinci asır Osmanlı tarih ve biyografi âlimidir. İsmi Hüseyin olup İstanbul Fatih'teki Ayvansaray civarında doğduğu için bu ad ile anılır. Doğum tarihi bilinmemektedir. Küçük yaşta öğrenime başlayan Hüseyin Efendi, Toklu Dede Camii imamı Şeyhül-Kurra Halil Efendi'den Kur'ân-ı Kerim kıraatini öğrendi. Kur'ân-ı Kerim'i ezberlediği için kendisine küçük yaştan itibaren Hafız lakabı verildi. Ahmed Karamanî ve Mehmed Emin Tokadî gibi Allah dostlarından tefeyyüz etti. Yeniçeri Ocağı'na girip, Baltacılar Kethüdalığı vazifesinde bulundu.

Mehmed Emin Tokadî'nin talebelerinden Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi'nin sohbetlerinde bulunup ilim ve feyzinden istifade etti. Hocası Müstakimzâde'nin tavsiyesi ile 1768 yılına dek İstanbul'da yapılmış bulunan bütün cami ve mescitleri tek tek dolaştı. Bu mekânları yaptırnanları, tamir ve tadilatıyla ilgilenenleri, vakıflar tesis edenleri; cami ve mescitlerin civarında bulunan mektep, medrese, tekke, çeşme, sebil, konak, sahilsaray vs. dini müesseseleri ve bunların yakınlarındaki mezarlıklarda yatan meşhurların hayatlarını, tek kelerin meşayihini, konuyla ilgilenmiş insanların tercüme-i hallerini *Hadikatü'l-Cevâmî* adlı eserinde nakletti. Kitabın yazılmasından 53 yıl sonra Ali Satı Efendi esere bir zeyl yazarak aradan geçen süre içinde yeni yapılan cami ve mescitleri eklediği gibi kitaptaki bilgileri daha da zenginleştirdi. 40 yıl son-

1905 yılında İstanbul'da doğan Reşat Ekrem Koçu, gazeteci Ekrem Reşat Bey ile Zağara'lı Şevket Bey'in kızı Hacı Fatma Hanım'ın oğludur. İlk tahsilini Konya İntibah Mektebinde yapan Reşat Ekrem, liseyi Bursa'da okur. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümüne kaydolur. Fakülteyi bitirdikten sonra aynı bölümde asistan olarak görev alır. Büyük mütefekkir Cemil Meriç'in Tarih hocasını da yapan Reşat Ekrem, Or-

HAFIZ HÜSEYİN AYVANSARAYI

(d.?-ö.1787)

di tarafından bir zeyl (ilave) yapıldı. Bu zeyl ile 1837 senesine kadar İstanbul'da inşa edilen camiler, mescitler, dergâhlar ve bunların banileri (yapanları) hakkında bilgi verildi. Eser 1865 senesinde zeyli ile birlikte iki cilt halinde İstanbul'da basıldı.

2. *Mecmûa-i Tevârih*: Bu eserde cami ve tekkelerden başka, çeşmelerin yapıları ile bazı meşhurların vefat tarihlerini veren tarih manzumeleri bulunmaktadır.

3. *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl*: Eserde, padişahlar ve özellikle İstanbul'da yatan tanınmış kişilerin hal tercümele-ri anlatılmıştır. Verdiği bilgiler kadar, İstanbul'daki yer isimleri konusunda da değerli bir kaynak olan bu eser 1978 senesinde günümüz Türkçesi ile bastırılmıştır.

4. *Vefeyât*: Eser, şair padişahların vefatlarını; bazı âlimlerin, şairlerin ve evliyanın kısa biyografilerini ve haklarında söylenen beyitleri ihtiva etmektedir.

ra Süleyman Besim Efendi de aynı usulle *Hadika*'ya bir zeyl yazıp eseri hacim olarak iki misline çıkardı. Bu üç eserden sadece Ali Satı nüshası 1865 yılında İstanbul'da iki cilt halinde basılmıştır.

Eserleri:

1. *Hadikatü'l-Cevâmî*: İstanbul'da bulunan cami, mescit ve minberleri yaptırnanlar, yapanlar, camilerin bahçesinde medfûn olanlar hakkında bilgilerin verildiği bu eser, 1779 senesinde tamamlandı. Eser daha sonra Seyyid Ali Satı Efen-

han Pamuk'un *'İstanbul'* adlı hatırat da diyebileceğimiz kitabının "Dört Hüzünlü Yazar" bölümünde, farklı bir yönüyle; "Yalnız ve hüzünlü bir adam olarak" tanıtılır. Reşat Ekrem Koçu, hayatı boyunca evlenmemiş, yalnız yaşamış, yalnızlığı nispetinde de çok yazmış, 70 yıllık hayatına onlarca eser sığdırmış, Türk Kültür Tarihi'nin en önemli kalemelerinden biri olarak karşımıza çıkar. Soyadı olan 'Koçu' kelimesinin; "Her tarafı pencereci eski bir çeşit binek arabası" şeklindeki an-

İSTANBUL'U YAZAN VE YAŞAYAN YALNIZ VE HÜZÜNLÜ BİR ADAM: REŞAT EKREM KOÇU

(d.1905 - ö.1975)

lamı onun her tarafa bakabilen kabiliyetini göstermesi bakımından da manidardır.

Tarihe olan derin merakı ile roman ve fıkralar yazan, aynı zamanda değişik gazetelerde yazan Reşat Ekrem Koçu, bir ara, Ahmet Bülent Koçu mahlasını da kullanmıştır. Koçu'nun tarihi anlatma biçimi; alışlagelenin dışında, sokaktaki sıradan insanı da hedefler. Günümüz tarihçilerinden Prof. Dr. İlber Ortaylı; tarihçi oluşunu Reşat Ekrem Koçu'ya borçlu olduğunu; onun anlatım tekniğinden ilkokul yıllarında bir çocuk olarak etkilendiğini ifade etmektedir. Bu yönüyle, Reşat Ekrem Koçu için "popüler tarihçi" nitelemesi dahi yapılmıştır.

Reşat Ekrem Koçu'nun *"İstanbul Tulumbacıları, Topkapı Sarayı, Yeniçeriler, Kızlarağasının Piçi/ Tarihten Hikayeler, Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, İstanbul Camileri, İstanbul Ansiklopedisi* (11. cilt E maddesine kadar)" gibi önemli eserleri ile birlikte 60-70 civarında eseri bulunmaktadır.

Koçu'nun en önemli eseri sayılan *İstanbul Ansiklopedisi* sahasında hala en temel başvuru kaynaklarından biri-

1870 yılında doğdu. İlköğrenimini İbrahimağa Mektebi'nde tamamladıktan sonra, babasının görevi nedeniyle Girit'e gitti. Arapça ve Fransızca öğrendi. Şemsul Maarif ve Numune-i Terakki mekteplerini bitirip, Mühendis Mektebi'ne girdi. 1891'de okulu bitirdikten sonra öğrenimini tamamlamak için Almanya'ya gönderildi. Yurda dönüşünde, Mühendis Mektebi'nin Mimarlık ve Yapıcılık hocasına atandı. Bir süre Seraskerlik Dairesi Baş mimarı olarak görev yaptı. 1908'den sonra Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamiyat Müdürü oldu. Ankara Evkaf Umum Müdürlüğü Heyeti Fenniye Müdürlüğü yaptı. 57 yıllık yaşamına sığdırdığı yüzlerce varan önemli mimari yapıtın yanısıra, çok sayıda Osmanlı anıt yapısını ilk kez bilimsel bir yaklaşımla restore ederek ülkemizdeki restorasyon çalışmaları-

dir. İlk fasikülü 1944 yılında basılan eserin ve 1960'a kadar 150 fasikül halinde 11 cilt olarak yayınlanmış, 'Eyüp' maddesinde kalmıştır. Reşat Ekrem'den geriye kalan notları da 12. cilt olarak yayınlanacak uygun zamanı beklemektedir. *İstanbul Ansiklopedisi* maddeler halinde alfabetik olarak İstanbul'un bütün özelliklerini aktaran türden ilk kapsamlı eserdir. Daha önce yazılı bir eserin olmayışı dikkate alındığında, "şehir tarihçiliği" noktasında da hakkı teslim edilmesi gereken nadir bir eserdir. Osman Nuri Ergin'in şehir tarihçiliği kapsamında değerlendirilen, İstanbul üzerine yayımladığı başka çalışmalar, (vakfiyeler, sokak isimleri gibi.) da bu kapsamda Reşat Ekrem'in kaynakları arasındadır. Reşat Ekrem'in 1943-1967 yılları arasında günümüz Türkçesine uyarladığı *"Evliya Çelebi Seyahatnamesi"* mekânlar açısından kuşkusuz onun en çok ilham aldığı eserlerin başındadır.

İstanbul'da doğan ve İstanbul kültürünü teneffüs ederek yaşayan Reşat Ekrem Koçu, 6 Temmuz 1975 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Bu yalnız ve hüzünlü tarihçimizin mezarı Erenköy'de "Sahray-ı Cedît" mezarlığında.

na öncülük etti. Bu yapıtlar arasında Kudüs'teki Mescid-i Aksa'nın onarımında gösterdiği yetkinlik ve başarı nedeniyle uluslararası bir ün yaparak, İngiliz Kraliyet Mimarları Birliği RIBA'nın ödülünü aldı ve İngiliz Krallık Mimarlar Enstitüsü üyeliğine seçildi. Mimarlık, restorasyon ve Türk mimarlık kuramı konularında yazmış olduğu çok sayıda

yazı ile mimarlık yazını konusunda da bir ilki oluşturdu. Günümüzdeki TMMOB benzeri ilk meslek örgütü olan "Osmanlı Mimar ve Mühendis Cemiyeti"ni kurdu. Eski Türk üslubunu, yeni ihtiyaçları karşılayıcı biçimde uygulama çabalarıyla yeni bir çağır açtı. 1927 yılında öldü.

1 Ocak 2009'dan itibaren doluşmaya girmiş olan 20 Türk Lirası banknotlarının arka yüzünde, Mimar Kemaleddin'in bir portresi ile başlıca yapıtlarından biri olan "Gazi Üniversitesi Rektörlük Binası" yer almaktadır. ■

MİMAR KEMALEDDİN BEY

(d.1870 - ö.1927)

Vakıf eserlerinin, özellikle de camilerin etrafında zaman içinde oluşan hazireler, mezarlıkların şehrin sakinleriyle; bir başka deyişle ölümün hayatla nasıl iç içe olduklarının en güzel göstergeleridir. Fotoğrafta İstanbul'un en eski muhitlerinden Aksaray'daki Murat Paşa Camii'nin haziresi görülüyor. (Fotoğraf: Burak Çetintaş)

İstanbul genelinde Kanlıca Kabristanı'nda olduğu gibi daha pek çok mezarlıktaki tarihi mezar taşları, yeni definler ve yer yokluğu sebebiyle yerinden sökülerek yan yana dikilmiş; bazıları ise kırılarak bir kenara atılmış yahut yeni yapılan lahit mezarların temelinde kullanılmıştır. (Fotoğraf: Burak Çetintaş)

İSTANBUL'UN TARİHİ MÜSLÜMAN MEZARLIKLARI

Burak ÇETİNTAŞ*

ESKİ DEVİRLERDE GALATA VE PERA İSİMLERİ İLE ANILAN BEYOĞLU BÖLGESİNİN PEK ÇOK YÖRESİ DE ŞEHRİN TÜRK AHALİSİ TARAFINDAN FETİHTEN HEMEN SONRASINDAN İTİBAREN MEZARLIK OLARAK KULLANILMIŞTI. GALATA SURLARININ ÜZERİNDE BİRLEŞTİĞİ GALATA KULESİ'NİN CİVARI BÜYÜK BİR MÜSLÜMAN MEZARLIĞI İDİ.

□ Türkler tarihlerinin en eski devirlerinden beri ölülerine yüksek değer veren ve özen gösteren bir kavimdi. Müslümanlığı kabul ettikten sonra da bu itinalı duruşu sergilemeyi sürdürmüşlerdir. Doğuda Ahlat'tan en batıda Rumeli'nin bir kasabasındaki tarihî bir mezarlığa kadar Türklerin bir zamanlar hâkimi oldukları coğrafyada bıraktıkları en önemli izlerden birinin de ecdatlarına ait kabir taşları olduğu görülür. Dünya genelinde defin gelenekleri ve devamında oluşan mezar ve mezarlıklar ile mezarlık kültürü incelendiğinde, milattan sonra gelmiş-geçmiş medeniyetler arasında en kalıcı ve etkileyici mezar-mezarlık kültürünün Osmanlılarda ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu paralelinde bu yüksek medeniyete başkentlik etmiş olan şehirlerde şekillenmiştir.

Bursa ve Edirne Osmanlı İmparatorluğu'na neredeyse bir buçuk asır müddetle başkentlik yapmış iki büyük şehirdir. Yüzlerce yıllık Türk geçmişine rağmen Bursa'da bugün artık tarihi ile aynı eskilikte bir mezarlık ne yazık ki yok. Şeh-

rin yüzlerce senelik tarihî mezar taşları Kültür Bakanlığı'na bağlı bir müzenin bahçesinde ve Muradiye Camii'nin geniş bahçesinde sergileniyor. Edirne için de aynı acı durum söz konusu. Osmanlı İmparatorluğu'na bir asra yakın bir zaman payitahtlık etmiş olan Edirne'nin tarihî mezarlıkları da 1935-1937 seneleri arasında bayındırlık ve imâr faaliyetleri bahane edilerek birbiri ardına ortadan kaldırılmış, istimlaklerden ancak seçilmiş bazı mezar taşları kurtulabilmiş; onlar da Selimiye Camii'nin avlusuna ileride açılması planlanan bir müzede teşhir edilmek üzere yığılmışlardı.

İstanbul, imparatorluğa 470 sene başkentlik yapmış bu şehir ise; ölüm kültürü, defin gelenekleri ve ritüelleri ile mezarlıkları ve hazireleri ile başlı başına bir dünya idi.

Şehir ahalisinin "ölüm"ün soğuk yüzünü hiçbir zaman düşünmedikleri ancak "ölüm"ün ibret verici yanını her an hatırlarında tuttukları bu mezarlıklar, türlü şekillerde idi.

Umumî mezarlıklar bölgesel dağılım itibariyle başkentten Osmanlı devrindeki tabir ile "pâyitaht ve bilâd-ı

İstanbul'da, şehrin gelişmesinin paralelinde planlanan imâr hareketleri sonucunda pek çok genel mezarlık ya tamamen yahut kısmen ortadan kaldırılmıştı. Geçmişî Fatih Sultan Mehmet devrine kadar giden ve vaktiyle Taksim'den Fındıklı'ya kadar uzanan geniş bir arazi üzerinde yer alan Ayaspaşa Mezarlığı'nın Taksim'de kalan ve yukarıdaki fotoğrafta görülen son izleri de 1927'de yapılan bir müzayede ile satılmış ve parsellenerek imâra açılmıştı. (Fotoğraf: Burak Çetintaş)

selâse" yani sur içi İstanbul'u ile şehirden deniz ve surlarla ayrılan diğer üç belde; Eyüpsultan, Galata ve Üsküdar'ın çevresinde kümelenmişti.

Rumeli yakasında Eyüpsultan sırtlarındaki mezarlık ile Ayvansaray surlarının hemen dışındaki Tokmaktepe Kabristanı'nın en eski sakinleri, İstanbul'un fethi esnasında şehit düşen askerlerdir. Bugün, tarihî Eyüpsultan Mezarlığı, bütün tahribâta rağmen hâlâ yerinde duruyor. Ne var ki Tokmaktepe Kabristanı hemen tamamı, 1968'de başlayan çevreyolu inşaatı esnasında ortadan kaldırıldı. İstimlak sırasında bazı mezar taşları Otakçılar Camii'nin ilerisindeki Davutağa Mezarlığı'na nakledildi. Bunlardan bir kısmı tekrar dikildiyse de büyük bir bölümü mezarlığın duvar kenarlarına yığılmıştır.

Haliç'in batı kıyısında, Ayvansaray surlarının hemen dışındaki yamaç boyunca uzanan Tokmaktepe Kabristanı'nın ilerisinde ise yine fetih devrinde beri kullanılan diğer iki mezarlık; Edirnekapı ve Necatibey mezarlıkları vardır. Bu mezarlıklardan Necatibey Kabristanı 1950'lerin sonuna kadar şahıs mülkiyetinde idi. Defin izinleri de mülkiyet sahibi aile tarafından verilir. Daha sonra belediyeye intikal eden mezarlığın büyük bir kısmı yine çevreyolu düzenlemeleri sırasında ortadan kalkmıştır. Edirnekapı Kabristanı gerek istimlak sahasından nispeten uzakta kalması ve gerekse defne kapalı olması dolayısıyla büyük taş kıyımından kurtulmuştur. 1970'lerdeki yol düzenlemeleri sırasında Vezneciler'den başlayan ve Fatih üzerinden Edirnekapı'ya ula-

şan Fevzi Paşa Caddesi'nin surdışına çıkış güzergâhı trafiğin seyrine yetmeyen Edirnekapı çıkışından daha doğuya kaydırılarak değiştirilince şehir surlarının bir bölümü yıkıldı, surların dışında Edirnekapı Kabristanı'nın yol hizasına tesadüf eden kısmı da kamulaştırıldı ve üzerinden yol geçirildi.

Edirnekapı Mezarlığı'ndan sonra Roma devrinden beri hem mümbit bir arazi, hem de mesire yeri olarak rağbet gören "Lycus" vadisi ve fetihten evvel "Lycus", fetihten sonra ise "Bayrampaşa" deresi olarak bilinen dere yatağına kadar tarihî Bayrampaşa Mezarlığı vardır. Bir zamanlar Osmanlı devrinden kalma yüzlerce mezar taşının bulunduğu bu mezarlıkta da bugün eski taşla tesadüf etmek neredeyse imkânsız. Bayrampaşa deresini geçtikten sonra hafif bir meyille yükselmeye başlayan yamaç asırlardan beri büyük Topkapı Kabristanı'dır. Topkapı surlarından Topkapı Maltepesi'ne kadar uzanan geniş bir alana yayılan bu mezarlık da 1924'de, 1956-1957'de ve 1968'de üç defa istimlak edilmiş ve büyük bölümü ortadan kalkmış, geri kalan kısımları ise yeni definlerden dolayı tahribe uğramıştır. Topkapı'dan güneye doğru ilerledikçe şehir surlarının haricinde sırasıyla Merkezefendi, Tahirağa, Kozlu ve Silivrikapı kabristanları yan yana sıralanmıştır. Bu mezarlıklar arasında en az tahribe uğramış olanı şüphesiz Merkezefendi'dir. 1933'e kadar vakıf mezarlık statüsünde olan Merkezefendi Mezarlığı bu tarihten sonra diğer vakıf mezarlıkları gibi belediyesine devredilmiş, mülkiyeti Vakıflar'da, kullanımı ise belediye-

Şehrin, batılı seyyahlarca da çok ilgi gören ve merak uyandıran diğer mezarlıkları ise sokak içlerinde, mahalle aralarındaki vakıf eserlerin civarında zaman içinde oluşmuş hazirelerdir. Hazireler; sıbyan mektebi, medrese, tekke, mescid ve cami gibi vakıf eserlerinin etrafında oluşmuş küçük mezarlıklardır.

Türbeler, 1925'de yürürlüğe giren kanunla kapandıktan sonra kaderine terk edilmiş, içlerindeki pek çok değerli eşya ya çürümüş yahut Vakıflar İstanbul Başmüdürlüğü'nün teberrükât ambarına kaldırılmıştır. İstanbul'un en varlıklı dergâhlarından Yenikapı Mevlevihânesi'nin semahânesi ile iç içe olan türbe bölüğü de 1943'de bu perişan vaziyette idi. (Encümen Arşivi)

ye ait hale gelmiştir. İstanbul'da kayıtları ve defterleri 18. yüzyıldan itibaren düzenli olarak tutulan birkaç mezarlıktan biri "vakıf" statüsünden dolayı bu mezarlıktır.¹

Eski devirlerde Galata ve Pera isimleri ile anılan Beyoğlu bölgesinin pek çok yöresi de şehrin Türk ahali tarafından fetihten hemen sonrasında itibaren mezarlık olarak kullanılmıştır. Galata surlarının üzerinde birleştiği Galata Kulesi'nin civarı büyük bir Müslüman mezarlığı idi. Bugün en ufak bir izi bile kalmamıştır. Bu civarda izi kalmayan diğer iki önemli büyük mezarlık ise Tepebaşı'ndan (bugünkü İngiliz Konsoloslukunun bahçesinin hizasından) Kasımpaşa'nın içlerine kadar uzanan kabristan ile Taksim meydanından Elmadağ'a, oradan da Dolmabahçe vadisinin içlerine doğru uzanarak Fındıklı ve Dolmabahçe sahillerine kadar ulaşan Ayaspaşa Kabristanı idi.

Sık mezar dokusu ile dikkat çeken hazirelere öncelikle devlet ricâlinde kimseler ile hayır eserinin vâkıfı/mütevellileri ve bulunduğu mahallenin sâkinleri defnedilirdi. Resimde Şeyh Ebülvefa Camii'nin 2000'de yeniden düzenlenen haziresinde bulunan 19. yüzyılın ilk yarısına ait olan ve yaklaşık iki metre boyuyla anıtsal ebatlardaki sanatlı bir mezar taşı görülüyor. (Fotoğraf: Burak Çetintaş)

Tepebaşı'ndaki mezarlık, Kasımpaşa'daki yerleşim yoğunlaştıkça yamaçlara doğru çekilmiş ver yerini bir-iki katlı ahşap evlere bırakmış, sonunda da 1913'de dönemin bahriye nâzırı Cemal Paşa'nın emri ile Cezayirli Hasan Paşa kışlasının askerlerinin yoğun çalışması sonunda izi kalmamacasına ortadan kaldırılmıştır. Şişhâne geçidinin altındaki Meyyitzâde Türbesi, bir zamanlar ucu Tersâne-i Âmir'e'nin duvarlarına dayanan bu büyük mezarlığın ortasında yükseliyordu.

Taksim'den Fındıklı'ya uzanan tarihî Ayaspaşa Kabristanı da tıpkı bir önceki mezarlığın akıbetine uğramış ve meskûn mahallerin artmasından dolayı sağından solundan koparılan parçaların üzerinde yeni mahalleler yükselmişti. Kabristanın; Ayaspaşa, İnönü ve Mete caddeleri arasındaki üçgen ada içinde kalan ve Taksim meydanı-

na bakan son parçası ise 1927'de şehrin yeni yüzünü kararttığı gerekçesiyle vakıflar ile belediye arasında imzalanan protokolle evvela belediyeye devredildi, ardından ise belediye marifetiyle 1926'da ve 1927'de düzenlenen iki müzayedeye satılarak iskâna açıldı. Önce yerlerinden sökülerek kireç kuyularına gönderilen mezar taşları ortadan kalktı, ardından yüzlerce senelik servi ağaçları bir ay gibi kısa bir sürede kesildi, son olarak imâra açılan mezarlık arazisi parsellenerek her parselde 1929 senesinden itibaren şehrin en pahalı ve modern apartmanları birbiri ardına boy göstermeye başladılar. Bugün hakkında çokça tartışma yapılan Atatürk Kültür Merkezi'nin ve aynı hizadaki yaklaşık elli apartmanın yükseldiği alan işte tarihî Ayaspaşa Kabristanı'nın 1927'de açık artırma ile satılarak parsellenen arazisidir.

Anadolu yakasının ismi ilk zikredilmesi gereken mezarlığı ise hiç şüphesiz Karacaahmet'tir. Geçmişî I. Bayezid devrine kadar uzanan şehrin bu en eski mezarlığı bugün neredeyse 590 dönümlük hayli büyük bir alanı kaplıyor. 1968'deki çevreyolu istimlâkinde 6. adası tamamen, diğer bazı adaları ise kısmen kamulaştırılan Karacaahmet için bunca tahribâta rağmen hâlâ, "15. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan beş asırlık geniş zaman dilimine ait türlü mezar taşı örneğini bağrında barındıran adetâ bir açık hava müzesi hüviyetindedir" tespitini yapmak mümkündür.

Şehrin, batılı seyyahlarca da çok ilgi gören ve merak uyandıran diğer mezarlıkları ise sokak içlerinde, mahalle aralarındaki vakıf eserlerin civarında zaman içinde oluşmuş hazirelerdir. Hazireler; sıbyan mektebi, medrese, tekke, mescid ve cami gibi vakıf eserlerinin etrafında oluşmuş küçük mezarlıklardır. Bu mezarlıklar, Osmanlı mahallesi dokusunun vazgeçilmez öğelerinden şüphesiz biri idi. Bazı hazirelerde adedi birkaçı geçmeyen mezarların sayısı, bazı büyük camilerin yahut külliyelerin civarında birkaç yüze kadar ulaşır.

Hazireler, umumî mezarlıklara nispetle çok daha az tahrip olmuştur. Yine de yüzyıllar içinde önemli hazirelere defnedilmeyi isteyen seçkinlerce eski kabirlerin kaldırıldığı ve yerlerine o yüzyıla ait yeni mezarların inşa edildiği de görülür. 1855'de şehremaneti tarafından yürürlüğe koymaya bir kanunla İstanbul'un sur içi bölgesindeki hazirelere -ki sayısı yaklaşık 500'dür- defin hızsızlığına açısından uygun bulunmamış ve yasaklanmıştır. Yine de sonraki sene-

lerde örneğine az sayıda rastlanmakla birlikte bazı hazirelerde definlerin devam ettiği görülür. 20. yüzyılın başından itibaren şehrin imârına yönelik olarak yapılan faaliyetlerde gözden ilk çıkartılan yerler tıpkı umumî mezarlık örneklerinde görüldüğü gibi görece "sahipsiz" görülen birer vakıf eseri olan hazirelerdir. Açılacak yolların güzergâhı yahut yapılacak bazı yeni resmî yapıların arsası tarihî hazirelerin istimlâkiyle elde edilmiştir. Hazireler, kimi zaman da şehrin modern ve asrî çehresine yakışmadıkları gerekçesiyle ortadan kaldırılmıştır. Ne var ki Osmanlı mezar taşları hususunda araştırma yapacak bir kimsenin ilk elde müracaat edeceği canlı kaynaklar yine en az tahribe uğramış olan, şehrin dokusu ile bütünleşmiş bu hazirelerdir.

Yüksek bir sanatın ve zevkin ürünü olan bu mezar taşları tezhipten plastik sanatlara, kıyafet unsurlarından üstün kaligrafik estetiğe kadar pek çok değişik repertuarı bünyesinde barındırır. Bununla birlikte üstün bir estetik

Karacaahmet için bunca tahribâta rağmen hâlâ, "15. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan beş asırlık geniş zaman dilimine ait türlü mezar taşı örneğini bağrında barındıran adetâ bir açık hava müzesi hüviyetindedir" tespitini yapmak mümkündür.

zevkin mahsulü olan mezar taşları formları itibarıyla ölümlün kimilerini ürperten soğuk yüzünü hiçbir zaman ön plana taşımazlar. Mezar taşının, mezar sahibinin kabrine dikilmesinin sebeplerinin başında hiç şüphesiz yok ki, ölünün hayatta olan yakınlarından yahut ziyâretçilerinden dua talebinde bulunuyor olması gelir. Ölen kimsenin yakınlarının kaygılarından birincisi kaybettikleri yakınlarının her vesileyle hayırla ve duayla anılmasıdır. Bu yüzden hayatta iken hürmet ettikleri ve değer verdikleri yakınlarının ebedî istirahatgâhının da gerek fizikî yapısı ve gerekse çevre düzenlemesi açısından en güzel şekilde olmasına ihtimam göstermişlerdir. Osmanlı mezarlıklarının ve bilhassa mezarlık kültürünün Osmanlı coğrafyasındaki doruk noktası olan İstanbul'daki mezarlıkların ve hazirelerin bu kadar güzel, estetik, zarif ve hayranlık uyandıran birer sanat eseri ve peyzaj zevkinin ürünü olmasının asıl sebebi de bu saygı hissi ve değer anlayışıdır. ■

D İ P N O T L A R

1. Ne var ki senelerce Sirkeci'deki Vakıflar Bölge Başmüdürlüğü deposu olarak kullanılan binada tutulan bu defterler, bina 17 Ağustos 1999 depreminde hasar gördükten sonra burası boşaltılınca ortadan kayboldu. Müteaddit resmî başvurularım da cevapsız kaldı. Arşivin bir kısmı önce Vakıflar'ın Karaköy'deki binasına, daha sonra oradan alınarak Taksim'deki müdüriyet binasına nakledildi. Bir kısmı da Ankara'ya gönderildi. Ancak yüksek belge değeri içindeki bu kayıt defterlerinin akıbeti bugün için yine meçhuldür.

Yâ Vedut Camii ve civarı

Anemas Zindanları

Eyüp Sultan

İSTANBUL'DA VAR OLDUĞU SÖYLENEN SAHÂBE KABİRLERİNİN DÜNÜ-BUGÜNÜ

Mehmet EFENDİOĞLU*

SAHÂBİ KABUL EDİLMEK İÇİN GEREKLİ ŞARTLAR HADİS ÂLİMLERİ TARAFINDAN BELİRLENMİŞTİR. HZ. PEYGAMBER'İ RÜYADA GÖRMEKLE SAHÂBİ OLUNMAZ. BİR KİŞİNİN RÜYADA BİR BAŞKASININ SAHÂBİ OLDUĞUNU GÖRMESİ DE SAHÂBİLİK TESPİTİ İÇİN DELİL OLARAK KABUL EDİLMEZ.

□ Sözlükte “dost” ve “arkadaş” demek olan “sahâbi” kelimesi (çoğulu: sahâbe, ashâb), terim olarak “Hz. Peygamber hayatta iken onunla karşılaşan, ona iman edip kendisiyle birlikte hareket eden ve inancını koruyarak vefat eden kimse” anlamında kullanılmaktadır.¹ Bu tarife göre, Hz. Peygamber'e ilk vahyin geliş tarihi olan 6 Ağustos 610 tarihi ile vefat tarihi olan hicrî 12 Rebîulevvel 11 (7 Haziran 632) tarihleri arasında geçen² yaklaşık 23 senelik peygamberlik süresi içerisinde hayatta bulunmuş, Efendimizle karşılaşmış, ona iman etmiş ve Müslüman olarak vefat etmiş olan kimseye sahâbi denir. Sahâbi kabul edilmek için gerekli şartlar hadis âlimleri tarafından belirlenmiştir. Hz. Peygamber'i rüyada görmekle sahâbi olunmaz. Bir kişinin rüyada bir başkasının sahâbi olduğunu görmesi de sahâbilik tespiti için delil olarak kabul edilmez.³

Sayıları yüz binin üzerinde olduğu nakledilen⁴ sahâbe nesli, Hz. Peygamber'in vefatına kadar onun emrine itaat ederek ve Arap Yarımadası sınırları dahilinde kalarak İslâmiyet'i yaşamaya ve yaymaya çalıştılar. Resûlullah'ın

vefatından sonra inisiyatifin ellerine geçmesiyle büyük bir atılım gerçekleştirdiler ve adına “Sahâbe Asrı” veya “Asrı Saâdet” denen bir döneme damgalarını vurdular. Bu dönem, Hz. Peygamber'in vefat yılı olan hicrî 11 (632) tarihinde başlar ve vefat eden son sahâbi olarak bilinen Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile İbnü'l-Eskâ'nın hicrî 110 (728) yılında ölümüyle sona erer. Görüldüğü gibi “Sahâbe Asrı” tam bir asır devam etmiştir. Bu asrın hemen başında Hz. Ebu Bekir'in hilâfete geçmesiyle birlikte ashâb Arap Yarımadası'nın dışına taşmaya başlamış ve 10-15 senelik bir zaman dilimi içerisinde İran Sasânî İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmış; İslâmiyet Hindistan, Orta Asya ve Kafkaslar'a kadar ulaşmış; Bizans İmparatorluğu Doğu Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika'dan çıkarılmış, ayrıca Akdeniz'deki belli başlı adalar ele geçirilmiştir.

Bu asırda İstanbul'u İslâm coğrafyasına katmak sahâbiler için bir idealdi. Onları bu ideali gerçekleştirmeye yönelten bazı hadisler vardı. Bunların başında Hz. Peygamber'in “Ümmetimden Kayser'in şehrinde savaşacak

ilk ordu bağışlanacaktır”⁵ ve “Kostantiniyye mutlaka feth edilecektir. Burayı feth eden kumandan ne iyi bir kumandandır! Onun ordusu da ne güzel bir ordudur!”⁶ anlamındaki hadisleri gelmektedir. Bu onura nâil olmayı isteyen sahâbiler İstanbul üzerine çeşitli seferler düzenlemişlerdir.

Sahâbe ve İstanbul Kuşatmaları

Sahâbe asrında Müslümanlar İstanbul'u üç defa kuşatmışlardır. Gerek sahâbe ve gerekse İstanbul şehri açısından önemli sonuçlar doğuran bunların ilki Muâviye b. Ebû Süfyan döneminde (41-60/661-680) hicrî 49 (669) yılında gerçekleşmiştir. Hicrî 48 (668) yılında Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî (ö.53/673) kumandasında kara yoluyla Şam'dan çıkıp Anadolu üzerinden İstanbul önlerine gelen ve kış mevsimini Kadıköy'de geçiren orduya 49 (669) yılında Süfyan b. Avf el-Eslemî (ö.54/674) kumandasında, yaklaşık 1700 parça gemiden oluşan deniz gücü de katıldı. Ordu kumandanı Yezid b. Muâviye'nin (ö.64/683) talimatıyla, aynı yılın ilkbaharında İstanbul karadan ve denizden kuşatıldı. Şiddetli savaşlar oldu, ancak muhkem surlara sahip olan şehir fethedilemedi. Kışa girilince, Arapların buranın soğuğuna dayanmadığı ayrıca donanma da büyük zarar gördüğü için kuşatma kaldırıldı ve ordu geri döndü.⁷ Kaynaklardaki bilgilere göre bu ordu içinde 63 civarında sahâbi bulunuyor-

du.⁸ Bunlar arasında kumandan Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî (ö. 53/673) ile Süfyan b. Avf el-Eslemî (ö.54/674), Ebû Eyyüb el-Ensârî (ö.49/669), Ebû Şeybe el-Hudrî (ö.49/669), Abdullah b. Abbas (ö.68/687), Abdullah b. Zübeyr (ö.73/692) ve Abdullah b. Ömer (ö.74/693) ve Ebû Sa'd el-Hayr (ö.?) gibi çok meşhur olmayan başka sahâbiler vardı. Ebû Eyyüb el-Ensârî ve Ebû Şeybe el-Hudrî bu kuşatma esnasında şehid düşmüş, diğerleri geri dönmüştür.

Birinci kuşatmadan sonra üç-dört yıl ciddi hazırlıklar yapıldı ve daha güçlü bir kuşatma için İslâm ordusu Cünâde b. Ebû Ümeyye el-Ezdi (ö.80/699) kumandasında yeniden İstanbul önlerine geldi. Hicrî 54 (664) tarihinde şehir karadan ve denizden kuşatıldı. Şiddetli kara ve deniz savaşları oldu. Altı sene devam edecek olan bu kuşatma esnasında Müslümanlar kış aylarını Kapıdağ Yarımadası'nda geçirirler, baharla birlikte İstanbul'u yeniden kuşatırlardı. Zaman zaman takviye kuvvet gelmesine rağmen bu kuşatmadan da bir netice alınamadı. Hicrî 60 (680) yılında Halife Muâviye'nin emriyle kuşatma kaldırıldı ve ordu geri dön-

dü.⁹ Yaklaşık yedi yıl süren bu savaşta sahâbeden İstanbul'a kimlerin geldiği konusunda kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak kalabalık bir sahâbe topluluğu henüz hayattadır ve bunlardan bir kısmının bu savaşa katılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

İkinci kuşatmadan yaklaşık 40 sene sonra Emevî devletinin başında bulunan Süleyman b. Abdülmelik (96-99/715-717), kardeşi Mesleme b. Abdülmelik (ö.121/738) kumandasında güçlü bir orduyu karadan, 1800 parça gemiden oluşan donanmayı da Ege Denizi ve Çanakkale Boğazı üzerinden İstanbul'a gönderdi. Hicrî 98 (716) yılının bahar aylarında şehir karadan ve denizden kuşatıldı, şiddetli kara ve deniz savaşları oldu, ancak bir sonuç alınamadı. Süleyman b. Abdülmelik'in vefat etmesi, yerine geçen Ömer b. Abdülaziz'in de (99-101/717-720) kuşatmadan yana olmaması nedeniyle hicrî 99 (717) yılında muhasara kaldırıldı.¹⁰ Sahâbe asrının hemen sonlarında gerçekleşen bu üçüncü İstanbul kuşatmasına sahâbeden her hangi bir kişinin katıldığına dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Zaten bu sırada bir kaç yaşlı sahâbi hayattaydı.

Sahâbeyi sevdiğimizi göstermek için olmayan şeyler üretmeye veya gerçek dışı şeylere itibar etmeye gerek yoktur. İllâ bir şey yapılacaksa, meselâ İstanbul'a geldikleri kesin olarak bilinen Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Zübeyr, Fedâle b. Ubeyd ve Süfyan b. Avf gibi önemli sahâbiler adına birer cami veya kütüphane yaptırılabilir.

İstanbul'daki Sahâbe Kabirleri

Sahâbe asrında İstanbul'a gerçekleşen seferler ve kuşatmalar esnasında buraya birçok sahâbi gelmiş, bir kısmı burada şehid düşmüştür. Bunlar her ne kadar İstanbul civarına defnedilmişlerse de kabirlerini bilmek ve bulmak imkânsızdır. Zira onları defneden arkadaşları, sonradan Bizanslılar zarar verirler diye üzerlerine kabir yapmaz, defnedildikleri yerleri düzleyip kabirlerin izini kaybederlerdi. Ebû Eyyüb el-Ensârî hazretleri, vefat edip defnedildikten sonra kabrinin düzlenmesini bizzat kendisi istemişti.¹¹ Uygulama böyle olduğu halde İstanbul'da bugün sahâbe kabri olduğu söylenen 30 civarında ziyaretgâh bulunmaktadır. Bunlarla ilgili 10 civarında kitap yazılmış, belgesel türü çalışmalar yapılmış ve CD'ler hazırlanmıştır. Türbelerle koruma altına alınan, adlarına vakfiyeler düzenlenen, ziyaretler tertip edilen ve yanlarında dualar yapılan bu ziyaret yerleri ve türbeler milletimizin ashâbı sevdiğini ve onlara saygı duyduğunu göstermesi açısından büyük önem taşımakla birlikte, konu ciddi kaynaklar ışığında incelendiğinde bun-

ların hepsinin sahâbi olmadığı ve farklı birtakım özellikleri bulunduğu görülmektedir.¹² Bu özelliklerine dayanarak İstanbul'da kabri bulunduğu söylenen sahâbileri beş grupta toplamak mümkündür:

1. Sahâbi olduğu, İstanbul'a geldiği ve burada şehid düştüğü kesin olanlar

Bu gruba biri Ebû Eyyûb el-Ensârî, diğeri Ebû Şeybe el-Hudrî olmak üzere iki sahâbi girmektedir. Ebû Eyyûb el-Ensârî, aslen Medineli olup Hz. Peygamber'e iman eden, onu altı-yedi ay kadar evinde misafir eden, onunla beraber savaşlara katılan, gönüllü olarak korumalığını yapan, ayrıca mükerrerleri ile birlikte 200 civarında hadis nakleden, dolayısıyla sahâbi olduğu konusunda tereddüt bulunmayan bir sahâbidir. İlk İstanbul kuşatmasına katıldığı, burada şehit düştüğü ve buraya defnedildiği kesindir. Sahâbeye dair eser yazan ilk dönemin bütün tabakât müelliflerinin eserlerinde, güvenilir bütün hadis, tefsir ve İslâm tarihi kaynaklarında bu konuda detaylı bilgi bulmak mümkündür.¹³ Kabri sonradan keşf yoluyla tespit edilmiş olsa dahi İstanbul'da şehid düştüğü ve buraya defnedildiği kesin olarak bilindiği için, onun bugün Eyüp'te bulunan ziyaretgâhını sahâbe kabri veya makamı olarak ziyaret etmekte bir sakınca bulunmamaktadır.

Ebû Şeybe el-Hudrî de Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi Medinelidir. İlk İstanbul kuşatmasına katılan sahâbilerdendir. Nakledildiğine göre çok yaşlı olduğu halde sur önünde Bizanslılara karşı savaşırken yaralanmış, bu esnada Efendimizden duyduğu bir hadisi rivayet etmiş, daha sonra vefat ederek surların yakınına bir yere defnedilmiştir.¹⁴ Sahâbi olduğu, İstanbul'a geldiği ve şehit düşüp buraya defnedildiği kaynaklar tarafından teyit edilmektedir. Kabri belli değildir. Ancak Fatih Sultan Mehmed, Ebû Eyyûb el-Ensârî Hazretlerinin türbesini tamamlayınca, onun dışında İstanbul'a gelip burada şehit düşen başka sahâbi bulunup bulunmadığını araştırmış, Ebû Şeybe'nin bunlardan biri olduğunu ve kabrinin bilinmediğini öğrendikten sonra Ayvansaray'da fetih şehidlerinin topluca defnedildiği Toklu İbrahim Dede haziresinde

Sahâbe asrında İstanbul'a gerçekleşen seferler ve kuşatmalar esnasında buraya birçok sahâbi gelmiş, bir kısmı burada şehit düşmüştür. Şehit düşen sahâbiler her ne kadar İstanbul civarına defnedilmişlerse de bunların kabirlerini bilmek ve bulmak imkânsızdır. Zira onları defneden arkadaşları, Bizanslılar sonradan zarar verirler diye üzerlerine kabir yapmazlar, defnedildikleri yerleri de düzleyip kabirlerin izini kaybederlerdi.

kendisi için bir makam ve türbe inşa ettirerek şehitlerle birlikte anılmasını ve dua edilmesini sağlamıştır. Türbenin ihtiyaçları için kuruluşta Fatih Sultan Mehmed'in, daha sonra oğlu Sultan İkinci Bâyezîd'in (1481-1512) emriyle vakıflardan tahsisat ayrılmıştır.¹⁵ Fetihten sonraki dönemlerde Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin türbesi kadar kalabalık ziyaretçisi olan Ebû Şeybe'nin bu makam ve türbesi günümüzde pek bilinmemektedir.

Görüldüğü gibi, İstanbul'a gelip burada şehit düştüğü kaynaklarca teyit edilen iki sahâbi Fatih devrinde tespit edilerek kendilerine ziyaretgâh yapılmıştır. O gün İstanbul'da bunlar dışında bilinen başka sahâbe kabri yoktu.

2. Sahâbi olduğu kesin olarak bilinmekle beraber İstanbul'a hiç gelmemiş olanlar

Bu gruba beş sahâbi girmektedir. Bunlardan Ebudderdâ, ilk İstanbul kuşatmasından 17 yıl kadar önce hicrî 32 (652) yılında Şam'da vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir.¹⁶ Kaynaklar bunu ittifakla belirttikleri halde onun bugün İstanbul'da biri Eyüp'te Zal Mahmud Paşa caddesinde, diğeri Üsküdar'da Karacaahmet mezarlığında olmak üzere iki türbesi bulunmaktadır. Fatih Atik Ali Paşa mahallesinde bulunan ve Ebû Zer el-Gıfârî'ye ait olduğu söylenen bir kabrin taşında "Bu ashâb-ı kirâmdan olan Ebû Zer el-Gıfârî'nin merkadidir" şeklinde bir kayıt bulunmakta ise de bunu doğru olarak kabul etmek mümkün değildir. Zira Ebû Zer el-Gıfârî de ilk İstanbul kuşatmasından 17 sene önce 32 (652) yılında Medîne yakınındaki Rebeze'de vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Bu bilgi kaynaklarda ittifakla nakledilmiştir.¹⁷ Karaköy Yeraltı Camii'nde sahâbeden

Amr b. Âs'a ait bir türbe bulunmaktadır. Amr b. Âs, ilk İstanbul kuşatmasından altı yıl kadar önce hicrî 43 (663) tarihinde Mısır'da vefat etmiştir. Bütün kaynaklar ittifakla onun Mısır'da vefat ettiğini belirtmekte, hatta Kahire'de bugün ziyaret edilen türbesi ve camii bulunmaktadır.¹⁸ Edirnekapı'da suriçinde Ebû Saîd el-Hudrî'ye ait olduğu söylenen kabrin kitabesine "Ashâb-ı kirâmdan Ebû Saîd el-Hudrî sene 46" şeklinde bir kayıt düğülmüştür. Ebû Saîd el-Hudrî çok hadis rivayet eden meşhur sahâbilerden biridir. Medîne'de vefat etmiş ve vasiyeti gereği Cennetülbakî kabristanına defnedilmiştir.¹⁹ İstanbul'a geldini gösteren hiçbir kaynakta bilgi yoktur. 46 (666) yılında vefat ettiği yolundaki bilgi de tamamen yanlıştır. Onun hicrî 74 (693) yılında vefat ettiği kaynaklarda çok açık bir şekilde belirtilmiştir.²⁰ Fatih Balat'ta bulunan Koca Mustafa Paşa Camii içinde, kitabesinde Arapça olarak "Bu Câbir b. Abdullah el-Ensârî'nin makamıdır" yazılı bir kabir bulunmaktadır. Hüseyin Ayvansarâyî (ö.1202/1787) burada sahâbe-i kirâmdan Câbir b. Abdullah el-Ensârî'nin medfun bulunduğunu ve Ebû Eyyûb el-Ensârî ile birlikte İstanbul'a gelenlerden olduğunu söylemekte ise de²¹ bunun aslı yoktur. Zira kaynaklarda, Câbir b. Abdullah'ın hicrî 78 (697) yılında Medîne'de vefat ettiği ve Cennetülbakî kabristanına defnedildiği kuşkuya mahal bırakmayacak bir açıklıkla belirtilmiştir.²² İstanbul'a geldiğine dair de hiçbir kaynakta bilgi bulunmamaktadır.

ren hiçbir kaynakta bilgi yoktur. 46 (666) yılında vefat ettiği yolundaki bilgi de tamamen yanlıştır. Onun hicrî 74 (693) yılında vefat ettiği kaynaklarda çok açık bir şekilde belirtilmiştir.²⁰ Fatih Balat'ta bulunan Koca Mustafa Paşa Camii içinde, kitabesinde Arapça olarak "Bu Câbir b. Abdullah el-Ensârî'nin makamıdır" yazılı bir kabir bulunmaktadır. Hüseyin Ayvansarâyî (ö.1202/1787) burada sahâbe-i kirâmdan Câbir b. Abdullah el-Ensârî'nin medfun bulunduğunu ve Ebû Eyyûb el-Ensârî ile birlikte İstanbul'a gelenlerden olduğunu söylemekte ise de²¹ bunun aslı yoktur. Zira kaynaklarda, Câbir b. Abdullah'ın hicrî 78 (697) yılında Medîne'de vefat ettiği ve Cennetülbakî kabristanına defnedildiği kuşkuya mahal bırakmayacak bir açıklıkla belirtilmiştir.²² İstanbul'a geldiğine dair de hiçbir kaynakta bilgi bulunmamaktadır.

3. Sahâbeden sonraki dönemlerde yaşamış olanlar

Bu gruba girenlerden biri Süfyan b. Uyeyne'dir. Etbâu't-tâbiin ulemasının önde gelenlerinden olan Süfyan, sahâbi olmak bir yana hiçbir sahâbi ile görüşmemiştir. Hicrî 107 (725) tarihinde doğmuş, 198'de (813) Mekke-i Mukerreme'de vefat etmiş ve buranın meşhur Hacûn kabristanına defnedilmiştir.²³ Sahâbi olmadığı kesin olarak bilindiği ve İstanbul'a geldiğine dair bilgi bulunmadığı halde bugün Karaköy Yeraltı Camii'nde adına yapılmış bir türbede sahâbi olarak ziyaret edilmektedir. Bu kabir 1165 (1752) yılında bir rüya üzerine ihdas edilmiştir.²⁴

Eminönü'nde Zindanhan içinde bulunan Seyyid Baba Cafer Sultan'a ait kabir de günümüzde sahâbe kabri olarak ziyaret edilmektedir. Rivayete göre Seyyid Baba Cafer, Abbasî halifesi Harun Reşîd (170-193/786-809) tarafından Bizans İmparatoru I. Nikephoros'a (802-811) elçi olarak gönderilmiş, ancak çıkan anlaşmazlık sonucu sözü edilen zindana atılmış ve orada şehit edilmiştir.²⁵ Sahâbi olmakla hiçbir alakası bulunmayan ve sahâbe asrından çok sonra yaşamış olan Seyyid Baba Cafer'in Zindanhan'da şehit edildiği yer zaman içinde kabir haline dönüştürülmüş ve sahâbe kabri olarak ziyaret edilmeye başlanmıştır.

Eyüp Cezerî Kasım Paşa Mahallesi'nde türbesi bulunan Edhem isimli bir kişinin halk arasında Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin sakası olduğu söylenmekte ve kabri sahâbe kabri olarak ziyaret edilmektedir. Edhem'in sahâbi olmakla hiçbir alakası yoktur. Bu civarda doğup büyüyen, burada vefat eden ve civardaki cami ve türbeleri araştıran Hüseyin

Ayvansarâyî (ö.1202/1787) Arpacı Mescidi'nden bahsederken şunları söylemektedir: "Arpacı Mescidi'nin mukabilinde türbe-i mahsûsada Şeyhoğlu Edhem Baba medfundur ki Akşemseddin Hazretleri'nin pîrdaşlarından olup feth-i Kostantiniyye'de beraber olanlardandır."²⁶ Ayvansarâyî'nin verdiği bu bilgi Edhem'in Akşemseddin'le aynı şeyhe (Hacı Bayram Veli) müntesip olduğunu, onunla beraber İstanbul'un fethine katıldığını, vefat ettikten sonra da buraya defnedildiğini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Edhem 1460 yılı civarında vefat etmiştir.

Suriçi'nde, Eminönü Cankurtaran mahallesinde türbesi bulunan Abdurrahman eş-Şâmî de ilk İstanbul kuşatmasına katılan ve Ebû Eyyûb el-Ensârî Hazretleri'nin sancaktarlığını yapan bir kişi olarak meşhur olmuştur. Günümüzde kabri sahâbi diye ziyaret edilen Abdurrahman eş-Şâmî'nin sahâbeden olması imkânsızdır. Zira savaş esnasında Bizanslılar'ın Suriçi'ne girmesine izin vermeleri düşünelim. Zaten sahâbe ile ilgili kaynaklarda bu isimde bir sahâbi ile karşılaşmamaktadır. Abdurrahman eş-Şâmî'nin XV. veya XVI. asırda yaşamış bir sufi olması kuvvetle muhtemeldir.

4. Sahâbe ile ilgili kaynaklarda ismi geçmeyen, sahâbi olup olmadığı ve hayatı hakkında bilgi bulunmayanlar

İstanbul'da sahâbe kabri olarak ziyaret edilen yerlerin büyük bir kısmı bu gruba girmekte ve tamamı Eyüp, Fatih ve Beyoğlu ilçe sınırları dahilinde yer almaktadır. Eyüp'te bulunanlar Âmir (Abdüssâdik Âmir b. Ubâde b. Sâme), Hâfir ve Kâ'b; Fatih'te olanlar ise Hamdullah el-Ensârî, Muhammed el-Ensârî, Abdullah el-Hudrî, Şu'be, Husâm b. Abdullah el-Ensârî, Câfer b. Abdullah el-Ensârî ve Abdullah el-Ensârî'dir. Bu gruba girenlerden Vehb b. Hüseyre Beyoğlu'na bağlı Karaköy Yeraltı Camii'ndedir. İlk bakışta sahâbi oldukları intibâhı veren bu isimler hakkında derinlemesine bir araştırma yapıldığında, bunların Hz. Peygamber devrinde yaşadıklarına veya onunla görüştiklerine dair bilgi bulunmayan, hadislerde ve siyer kaynaklarında isimleri geçmeyen ve sahâbeyi tanıtan eserlerde kendilerinden bahsedilmeyen kimseler oldukları görülecektir. Bunlar tarihte yaşayıp yaşamadıkları dahi bilinmeyen kabirleri de son iki-üç asır içerisinde genellikle görülen rüyalar üzerine ihdas edilmiş ve üzerlerine türbe yapılarak ziyaret edilmeye başlanmıştır.

5. Uydurma olduğu anlaşılanlar

İstanbul'da bulunan sahâbe kabirlerinin bir kısmı da uydurmadır. Bunu gösteren çok açık deliller ve bilgiler bulunmaktadır. Eyüp Dökmeciler Mahallesi'nde bulunan Dökmeciler Camii'nin avlusunda etrafı taş duvarla çevrili bir kabrin şâhidesinde "Merhûm ve mağfûr Mehmed Çavuş an evlâdi Câbir ruhu için fâtiha sene 1052 (1642)" kaydı yer almaktadır. Yan tarafında da yeni yazı ile "Sahâbe-i Kirâm'dan Câbir'in oğlu Muhammed el-Ensârî'nin kabridir" yazılı bir tabela konmuştur. 1950 ve 1960'lı yıllarda İstanbul'daki sahâbe kabirlerine dair yazılan kitaplarda geçmeyen bu isim, ilk defa 1985 yılında kaleme alınan bir kitapta sahâbi olarak zikredilmiştir,²⁷ bu tarihten sonra burada Muhammed el-Ensârî isimli bir sahâbi ortaya çıkmış ve ziyaret edilmeye başlanmıştır. Kabrin bir sahâbiye ait olma-

dığı kesindir. Zira görüldüğü gibi mevtânın adı açıkça Mehmed Çavuş şeklinde tespit edilmiştir. Bu durum, Türk asıllı vatandaşa ait olan bir kabrin sonradan sahâbe kabrine dönüştürüldüğünü göstermektedir.

Yine Fatih'te Edirnekapı'dan Sulukule'ye doğru inerken surun iç tarafında ve hemen dibinde, bir çınar ağacının etrafına yeşil çinilerle örülmüş olup içinde bir mezar bulunmakta, bu mezarın ön cephesinde hem Osmanlı Türkçesi ve hem de yeni Türk alfabesiyle "Ashâb-ı kirâmdan Abdurrahman Paşa ve Refiki" şeklinde bir kayıt yer almaktadır. Son zamanlarda ortaya çıkan ve sahâbe kabri olarak ziyaret edilen bu yerin de uydurma olduğu çok açıktır. Zira "Paşa" kelimesi Türkçe bir kelimedir.

İstanbul'daki sahâbe kabirleri konusunda Vakıflar Bölge Müdürlüğü adına araştırma yapan ve bu konuda bir

çalışma yayınlayan Necdet İşli şöyle bir bilgi nakletmektedir: "Ayvansaray'da Toklu İbrahim Dede haziresinde girişin tam karşısındaki ilk ağacın altı 1979 yılından sonra halk tarafından tuğla ve duvarla yüksekçe çevrilerek üzerine "Sahâbe-i kirâm'dan Ahmed el-Ensârî'nin kabridir" yazılmıştır. Hazireyi tanzim ettiğimiz esnada (1975) bu yer toprak düz zemin olarak bırakılmış idi. Günümüzde apayrı bir kabir haline getirilmiştir. Günümüzde ortaya çıkan bu mezar tamamen asılsızdır."²⁸

Aslı bulunmayan bu sahâbe kabirlerine, yine sahâbe kabri olarak ziyaret edilen Fatih İlçe sınırları dahilindeki Dâye Hatun, Çifte Sultanlar ve Hasan-Hüseyin Kardeşler ile Üsküdar Dereboyu'ndaki Abdülvehhâb'a ait ziyaretgâhları da ilave etmek mümkündür.

SONUÇ

İstanbul'da kabri bulunduğu söylenen 30 civarında sahâbiden sadece Ebû Eyyüb el-Ensârî ve Ebû Şeybe el-Hudrî gerçekten sahâbi olup İstanbul'a gelmiş, burada şehit düşmüş ve buraya defnedilmiştir. Ebudderdâ, Ebû Zer el-Gıfarî, Amr b. Âs, Ebû Saîd el-Hudrî ve Câbir b. Abdullah da yine sahâbidirler. Ancak bunlardan hiçbiri İstanbul'a gelmemiş ve burada vefat etmemiştir. Diğerleri ise ya sahâbe arasında ismi geçmeyen meçhul kimseler ya da uydurma isimlerdir. Fatih devrinden beri bilinen Ebû Eyyüb el-Ensârî ve Ebû Şeybe el-Hudrî'nin kabirleri hariç, kalanların hepsi Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı dönemlerde, özellikle XVIII. asrın başlarında ortaya çıkmaya başlamış ve her devirde yenileri ilave edilerek sayıları artmıştır. Kabirler ya birine ait iken sonradan sahâbe kabrine dönüşmüş veya hiç yok iken zamanla görülen rüyalara dayanarak ihdâs edilmiştir. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver *İstanbul'da Sahâbe Kabirleri* isimli çalışmasında şu önemli noktaya dikkat çekmektedir: "Sahâbe kabirlerinin hepsi Fatih zamanından beri gelmez. Tarihlerimizin zayıf devirlerinde veya padişahların müşkil ruhî durumlarında da güya ilham olunmuş veya rüyada görmüşler gibi birçok türbeler yapılmıştır. Bu suretle kendi ve halkın maneviyatını böyle tutmak istemişlerdir."²⁹ Bu tespit, "sahâbe kabridir" denen ve ziyaret edilen her yerde gerçekte sahâbe kabrinin bulunmadığı sonucuna götürmektedir.

Ashâb-ı Kirâm, dinimizde ve İslâm tarihinde önemli yeri bulunan bir nesil olup Hz. Peygamber'e gösterdikleri bağlılık ve dinin yayılmasına sağladıkları katkı sebebiyle sevimli ve hürmet edilmeye layık insanlardır. Geçmişten

günümüze bütün Müslümanlar, özellikle milletimiz sahâbe konusunda hassas davranmış, onlara gereken ilgiyi göstermiş, sevgi ve saygıda kusur etmemiştir. Ancak yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi bu sevgi gösterilirken zaman zaman iyi niyetten kaynaklanan hatalara da düşülmüştür. Bu alandaki hataları önlemek için gösterilen sevgi ve ilgiyi bilgi ile desteklemek gerekir. Bunun yolu da kaynakların verdiği bilgiler ışığında yürümekten geçer. Sahâbeyi sevdiğimizi göstermek için olmayan şeyler üretmeye veya gerçek dışı şeylere itibar etmeye gerek yoktur. İllâ bir şey yapılabilecekse, meselâ İstanbul'a geldikleri kesin olarak bilinen Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Zübeyr, Fedâle b. Ubeyd ve Süfyan b. Avf gibi önemli sahâbiler adına birer cami veya kütüphane yaptırılabilir. Onların Hz. Peygamber'den rivayet ettikleri hadisler etrafında çeşitli çalışmalar yaptırılabilir. Böylece sahâbeye derin sevgi besleyen halkımıza bilgiye dayanan doğru bir sahabe anlayışı öğretilmeye zemin hazırlanmış olur. ■

D İ P N O T L A R

- İbn Hacer el-Askalâni, el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe (nşr. Adil Ahmed Abdülmecvüd ve dğr.), I-VIII, Beyrut 1415/1995, I, 158 (İbn Hacer, el-İsâbe).
- Muhammed Rıza, Muhammed Resûlullah (s.a.v.), Kahire, 1385/1966, s. 59, 352.
- İyâde Eyyüb el-Kubeysi, Sahâbetü Resûlillâh fî'l-Kitâb ve's-Sünne, Dimaşk-Beyrut 1407/1986, s. 35-99.
- Celâleddin es-Süyûtî, Tedrîbü'r-Râvî (nşr. Abdülvehhâb Abdüllâtîf), I-II, Beyrut, 1399/1979, II, 221.
- Buhârî, "Cihâd", 93.
- Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I-VI, Beyrut, 1389/1969, IV, 335.
- Yusuf el-Aşş, ed-Devletü'l-Emeviyye, Dimaşk 1988, s. 157; Muhammed es-Seyyid el-Vekîl, el-Emeviyyün beyn'eş-Şark ve'l-Garb, I-II, Dimaşk 1416/1995, I, 58-59.
- İmam-zâde Esad Efendi, Feth-i Kostantiniyye, İstanbul 1285, s. 19.
- Heyet, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1992, II, 305.
- Abdüşşâfi Muhammed Abdüllâtîf, el-Âlemü'l-İslâmî fî'l-Asrî'l-Emevi, Kahire 1404/1984 s. 257-258.
- Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ (nşr. Şuayb el-Arnâvut), I-XXIII, Beyrut 1410/1990, II, 412.
- Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe Dönemi İstanbul Seferleri", Eyüpsultan Sempozyumu, VII (İstanbul 2003), s. 133-137.
- Bkz. Hüseyin Algül, Hala Sultan ve Eyyüb Sultan, İzmir 1994, s. 47-88.
- İbn Hacer, el-İsâbe, VII, 177-178.
- Mustafa Özdamar, İstanbul'da Makam ve Merkadleri Bulunan Şehid Sahâbeler, İstanbul, ts., s. 46 (Mustafa Özdamar, Şehid Sahâbeler).
- Abdullah Aydın, "Ebu'd-Derdâ", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, X, 310 (DİA).
- İbn Hacer, el-İsâbe, VII, 105-109.
- Ahmet Önkâl, "Amr b. Âs", DİA, III, 79-81.
- Raşit Küçük, "Ebû Saîd el-Hudrî", DİA, X, 223-224.
- Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, III, 168-172.
- Hüseyin Ayvansarâyi, Hadikatü'l-Cevâmi', I-II, İstanbul 1281, I, 167.
- İbn Hacer, el-İsâbe, I, 546-547.
- İbn Hibbân el-Büstî, es-Sikât, Hayrâbâd 11400/1980, VI, 403-404.
- Mustafa Özdamar, Şehid Sahâbeler, s. 65-66.
- Mustafa Özdamar, a.g.e., s. 38.
- Hüseyin Ayvansarâyi, Hadikatü'l-Cevâmi', I, 248.
- Şevket Gürel, Eyyüb Sultan, İstanbul'da Sahâbe Kabirleri, İstanbul 1985, s. 90.
- Necdet İşli, İstanbul'da Sahâbe Kabir ve Makamları, Ankara, ts., s. 50.
- A. Süheyl Ünver, İstanbul'da Sahâbe Kabirleri, İstanbul 1953, s. 9.

OSMANLI MEZAR TAŞI KİTÂBELERİNİN DİLİ: "TAŞA KAZINAN TARİH"

Süleyman BERK*

MEZAR TAŞI KİTABELERİ YAPILARI İTİBARIYLA SANAT VE ESTETİĞİN KONUSU OLMUŞLARDIR. ÇOK İNCE TAŞ İŞÇİLİĞİ, ÇEŞİTLİLİK ARZ EDEN MEZAR BAŞLIKLARI, TAŞIDIKLARI EDEBÎ İFADELER VE YAZI SANATININ ÇOK GÜZEL ÖRNEKLERİNİ TAŞIMALARI ONLARI ÖNEMLİ KILMIŞTIR.

□ Dün olduğu gibi bugün de herkesin ilgisini çeken Osmanlı mezarlıkları, endamlı servileriyle, rengârenk çiçekleri ve sanat şaheseri taşlarıyla insana huzur veren mekânlardır. Eski mezarlıklarımızda ölümün insana ürperti veren soğuk yüzü görülmez. Osmanlı medeniyeti buraları birer mânevi istirahat bahçesine çevirmiştir. Mezarlıklar şehrin, dolayısıyla hayatın dışına taşınmamış, devamlı göz önünde olan yerlere yapılmıştır. Önemli kişilerin türbelerinin etrafı, cami hazireleri, bazen de mahallelerin en itibarlı mevkileri mezarlık alanı olarak tahsis edilmiştir. Bir mânada insanlar ölüleri ile birlikte yaşamış, bundan da huzur duymuşlardır. Bu sayede her gün beraber oldukları yahut önünden geçerken hayır dua ile andıkları bu mezar sakinleri, dünya telaşı içinde koşuşturan insanlara hayatın fâniliğini hatırlatarak kalıcı güzellikleri işaret etmiştir. Mezar taşına yazılan edebî ifadeler, düşürülen tarih mısraları, hayatı şuurla yaşamının bir ifadesi olarak görülebileceği gibi metfun olan kişi ile ilgili bilgilerin taşta kaydedilmesi sağlam bir kaynağın oluşturulmasını sağlamıştır. Meselâ Sicill-i Osmâni müellifi Mehmed Süreyyâ kitabını telif ederken büyük ölçüde mezar taşlarından faydalanmıştır.

Mezar Taşı Kitabelerinin Yapısı

Osmanlı mezar taşı kitabelerinde üç önemli özellik göze çarpmaktadır. Taş işçiliği, yazı sanatı, kullanılan dinî ve edebî ifadeler. Yazıda genellikle celi sülüs, celi

talik ve kûfinin tercih edildiği görülmektedir. Kitabelerde Osmanlı'nın önemli hattatlarının yazdığı imzalı mezar taşı kitabeleri de bulunmaktadır. Sanatta üslup sahibi hattatlar yazdıkları kitabelerin sonuna imzalarını atmışlardır. İmza sadece hattat ismi veya "bunu yazan" anlamına gelen Arapça "ketebehû" fiiliyle birlikte kullanılmıştır.

Batıda en, boy ve derinliği olan insan ve hayvan figürleri çalışılmasına karşılık, Osmanlı'da batılı anlamda bir heykel geleneği olmadığından özellikle mimari unsurlarda çok farklı bezemelere sahip taş işçiliği oldukça ileri bir seviyededir. Genelde kadın ve erkek mezar taşı olarak iki grupta toplanan bu taşlar, kendi içinde bir takım farklılıklara sahiptir. Erkek mezar taşlarında en dikkati çeken unsur sosyal statü gereği başlıklarda görülen çeşitliliştir. Buna karşılık kadın mezar taşlarında daha çok kadın zerâfetini yansıtan çiçek motifleri bulunmaktadır.

Mezar taşı kitabeleri yapı itibarıyla (farklı tasnifler yapılabilirse de) şu bölümlere ayrılabilir: Başlık ve Sembol, Serlevha, Kimlik, Dua, Tarih. Bu tasnifteki bölümler çoğu zaman yer değiştirebildiği gibi birbiri içine yedirilmiş de olabilirler. Yine bazı taşlarda bu unsurların biri yahut ikisi yer almamaktadır. Bazılarında manzum ifadeler yer alırken bazılarında ölüm tarihi bulunmamaktadır. Ölüm gününün saatiyle verildiği mezar taşları da vardır.

Mezar Taşı Başlıkları

Osmanlı mezar taşlarının yapımında asıl amacın bir insan tasviri yaratmak olmadığı, aksine, o insanın payesini, daha alt katmanda kimliğini ortaya çıkarmak, kısacası taşın sahibini tanıtmak olduğu görülür. Kişinin genç yaşta öldüğünü belirten çiçek, hacı olduğunu gösteren hurma ağacı, idam edildiğini anlatan boyun kısmındaki kement, mesleklerini yansıtan tulumba, çapa, ok-yay (ki namı bir kemankeş olduğuna işaret eder) ve okur-yazarlığına delalet eden kalem-divit gibi simgelerde de, kişinin kimliği ile ilgili daha özel bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bu yüzden, serpuşun ve diğer simgelerin mezar taşlarındaki anlamı, son derece büyüktür. Nitekim sosyal statünün en önemli göstergesi olan kavuklar, mezar taşlarının da en belirleyici özelliği olmuşlardır.

Erkek mezar taşı kitabelerinde mevtanın sosyal hayattaki statüsünün yansıtan, başlıklar ve semboller mezar taşı kitabelerine işlenmiştir. Erkek mezar taşlarının en dikkat çeken kısmı başlıklardır. Bunlar üç kısma ayrılabilirler:

a) Kavuklar: Kallavi kavuk, mücevveze kavuk, burma sarıklı kavuk, kafesi sarıklı kavuk, kâtibi kavuk, örfi kavuk, yeniçeri başlığı.

Kavukların en eski türü, sivri ve dilimli bir külaha geniş olarak sarılmış burma destarla kuşatılanlardır. Sahibinin zenginliğinin göstergesi olarak iri sorguç kabartmaları ile süslenen bu tür kavuklar, XVI. yüzyılın başlarından itibaren görülmeye başlar ve XVII. yüzyılın sonlarına doğru ortadan kaybolur. Ancak bu süre zarfında sultanların sandukaları üzerinde, sadrazam, vezir ve paşa gibi üst düzey devlet görevlileri ile küçük yaşta vefat eden çocukların mezar taşları ve sandukalarında kullanılan bu kavuğun geniş bir kullanıcı kitlesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zeytinburnu Mezarlıklarında bu kavuktan sadece bir tane bulunmaktadır.

Bu kavukların ortadan kalkmasından sonra görülme-ye başlanan kallavi ise aslında sadrazam, vezir ve üç tuğlu paşaların kullandığı, bir tür tören başlığı idi. Gündelik kullanımda çok az yeri bulunan bu kavuğun mezar taşlarında tamamen sembol olarak kullanıldığı görülmektedir.

Daha çok orta ve alt tabaka ulema sınıfı ve kadılar tarafından kullanılan, dilimli ve basık bir takkenin etrafına kılıçlamasına sarılan destar ile oluşturulan başlık ise herhangi bir tarikata mensup olan siviller ve dervişler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bunların farklılığı takkenin dış yüzünde dikişlerle oluşturulan ve her tarikatta farklı sayıda olan dilimlerle belli edilmiştir.

Destarının kafes biçiminde sarılmış olması nedeniyle "kafesi" olarak adlandırılan tür ise, daha çok divan ve sada-

Sümbüli Tacı Bir Mezar Taşı Kitabesi | Mevlevî sikkesi İçerisine Müsenna Celi Sülüs Hat İle Yazılmış Yâ Hu Yazısı | Piyer Loti'nin roman kahramanı Azîzâde'nin Eski Topkapı Mezarlığı'nda bulunan mezar taşı kitabesi (Bugün yerinde yoktur)

ret kâtipleri, tevkîî, beylikçi, reisü'l-küttâb, defterdar, tersane ve darphane emini gibi hâcegân unvanına sahip kişiler tarafından kullanılmaktaydı. "Kalafat" diye adlandırılan ve üst kısmı mantar şeklinde sonlanan tür, bu modelin en belirgin örneklerinden biridir. Ancak bunun kullanımı, yüzeyi yivlerle zenginleştirilmiş düz tepeli silindirik kavuğa sahip mezar taşı türüne göre daha nadirdir. Yine bu türün içinde bulunmakla birlikte, dilimli küre şeklinde olması ile diğerlerinden ayrılan bir tür vardır ki, bu serpuşu kullanan kişilerin sosyal statüleri de farklıdır. Zira kapıkulu tabir olunan sipahiler tarafından kullanılmaktaydı. Nitekim XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren daha alt kademelerde bulunan kâtipler de bu başlığı kullanmaya başlamışlardır.

Osmanlı mezar taşlarında en sık rastlanan serpuş türü olan kâtibinin, birkaç değişik çeşidi bulunmaktadır. Bu serpuşun kullanım aralığı XVII. yüzyılın başlarından, XIX. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. Bu başlığın, kâtiplerin yanı sıra, aralarında saray görevlileri, kapıkulları, değişik meslek gruplarına mensup kişiler ve hatta alt kademede görevlilerinin de bulunduğu geniş bir kitle tarafından kullanıldığı dikkati çekmektedir.

b) Fes: Mahmûdî fes, Azîzî fes, Hamîdî fes.

c) Tarikat Tâcları: Mevlevî tâcı, Kadîrî tâcı, Nakşî tâcı, Bektaşî tâcı, Sümbüliye tâcı.

Tarikatlara ait başlıklar da ilk bakışta fark edilebilirler. Özellikle Mevlevîlerin kullandığı, etekte genişleyen, tepesi yuvarlak silindir şeklindeki sikkeler dikkat çekicidir.

Kadınların kullandığı "hotoz" adı verilen özel başlıklara gelince, genellikle basık yarım küre şeklinde olan bu başlıklar, bazen dilimli ya da halkalı olabilmekte, bazı örneklerde ise yüzeyin dönemin üslubunda desenlerle bezendiği görülmektedir. Boyun kısımları çoğunlukla çiçek demetleri ile süslenmiş olmakla birlikte, maddi gücünü yansıtmak isteyenlerin, muhtemelen hayatta iken sahip oldukları kolye, gerdanlık gibi ziynet eşyalarını mezar taşlarına nakşettikleri de görülmektedir. ■

BOĞAZIÇI'NDE DENİZCİLER ŞEYHİ YAHYA EFENDİ

Mehmet MAZAK*

□ Üç tarafı sularla çevrili yarımada konumuyla İstanbul, tarih boyunca birçok milletin ve denizcilerin ilgisini çekmiş bir şehirdir. İstanbul coğrafi yapısı gereği denizle her zaman beraber yaşamış, iki sevgili gibi tarih boyunca cilveleşip durmuştur. İyot kokusu ve suyun ruhu dinlendiren özelliği, İstanbul'un denize kıyısı olan semtlerinde yaşayan halkı daima etkilemiştir. Boğaziçi'nin en nadide mekânlarından birinde ebedî istirahatgâhında yatmakta olan Yahya Efendi, denizcilerin şeyhi olarak tanınmaktadır.

Yahya Efendi Tekkesi, Beşiktaş'ta, Yıldız Mahallesi, Yahya Efendi Çıkmazı'nda yer alır. Tekke, Şeyh Yahya Efendi tarafından 1538'de kurulmuştur. Mescit, tevhidhâne, medrese, hamam, mezarlık ve çeşitli evlerden oluşan bir külliye niteliğindeki tekkeye zaman içinde farklı mekânlar eklenmiştir. Bu durum yapıyı girift ve aynı zamanda organik bir hale getirmiştir. Tekkenin bir diğer özelliği, mimarisinin doğal çevreyle ile olan uyumudur.

Yahya Efendi, Trabzon Kadısı Ömer Efendi'nin oğludur. Yavuz Selim'in Trabzon'da şehzâde olduğu dönemde, Kanûnî Sultan Süleyman ile aynı günlerde dünyaya gelmiştir. Hatta minik şehzâdeyi Yahya Efendi'nin annesi Afife Hanım bir süre emzirdiği için, Yahya Efendi Kanûnî Sultan Süleyman'ın sütkardeşi ve onun saltanatı boyunca tanıştığı kişilerden birisi olmuştur. Karşısında herkesin titre-

diği, dünyaya hükmeden cihan padişahına "Bakasın bre sütkardeş!" diyerek ikazda bulunacak kadar yürekli ve sözünü esirgemeyen bir kişiliğe sahip olan Yahya Efendi, ilk defa otuz yaşında ayak bastığı İstanbul'da uzun yıllar boyunca devrin en ünlü âlimlerinden ders alır ve sonunda dönemin zirve ismi Zembilli Ali Efendi'ye bağlanır. İki yıl feyz aldığı Zembilli'nin vefatından sonra hocasının yerine Canbâziye Medresesi'nde müderrisliğe başlar.

Eğitimcilik hayatı farklı medreselerde devam eden Yahya Efendi devrin en büyük eğitim kurumlarından Fatih Medresesi'nde de görev alır. Saraydan çıkarılan Şehzâde Mustafa'nın annesi Gülbahar Hatun'un tekrar saraya alınması için padişaha mektup yazan Yahya Efendi, ilk kez sütkardeşinden beklemediği bir tavır görür. Kanûnî, Yahya Efendi'yi müderrislik görevinden alır ve emekli eder. Bunun üzerine Yahya Efendi Beşiktaş'taki evi ve mescidinde inzivaya çekilir, kalan ömrünü dergâhındaders veren, tefekkür ve zikirle geçirir. Şeyhi bilinmediği için Üveysî olduğu kabul edilen Yahya Efendi, gördüğü bir rüyadan hareketle dergâhın bulunduğu bölgeyi kendi parasıyla satın alır ve burasını mescit, medrese, hamam, aşevi ve misafirlerin dinlenebileceği yerlerden oluşan bir külliye haline getirir.

Yahya Efendi, İstanbullu denizcilerin de sık sık ziyaret

ettikleri bir mâneviyat büyüğüdür. Zira denizcilere göre Boğaz'ın dört manevî bekçisi vardır: Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdâyî, Beykoz'da Yuşa Aleyhisselam, Sarıyer'de Telli Baba, Beşiktaş'ta Yahya Efendi. Özellikle Karadeniz'e sefere çıkan ve seferden dönen Müslüman ve Hıristiyan gemiciler mutlaka Yahya Efendi'ye uğrayıp hayır duasını alırlardı. Yahya Efendi'nin denizciler için önemini ve değerini, dergâhın etrafındaki mezarlıkta bugün bile dimdik ayakta duran çok sayıda denizci mezar taşı açık bir şekilde ispatlamaktadır. Yakın zamanlara kadar gemiler Boğaziçi'nde dergâhın hizasından geçerken gemi kaptanları sirene basarak Yahya Efendi'ye selam verirdi. Boğaz'ın manevî bekçilerinden biri olan Yahya Efendi'nin hayatına dair menkıbeler içerisinde deniz kültürü ile ilgili onlarca hikâye yer alır. Biz burada Yahya Efendi'nin kayıklar ve deniz kültürü ile ilgili menkıbelerini aktarmaya çalışacağız.

Kanûnî Sultan Süleyman, çok sevdiği sütkardeşi Yahya Efendi'nin bir veli, büyük bir mürşid olduğunu, Hızır Aleyhisselam ile görüştüğünü bilir, kendisini de görüş-türmesini ister. Bir gün Yahya Efendi ve Kanûnî Sultan Süleyman, kayıkla Boğaz'da gezmeye çıkarlar. Yahya Efendi'nin yanında bir ahababı da vardır. Birlikte giderlerken, Yahya Efendi'nin ahababı, devamlı Kanûnî'nin parmağındaki çok kıymetli bir yüzüğe bakmaktadır. Kanûnî bu hâli fark edince, parmağındaki yüzüğü çıkarıp; "Buyurun, daha yakından iyice bakıp inceleyebilirsiniz" diyerek uzatır. O zat yüzüğü alıp incedikten sonra denize atar. Yahya Efendi hariç, kayıkta bulunan hamlacılar ve padişah çok hayret ederler. Bir müddet gittikten sonra, o zat inmek istediğini bildirince, hamlacılar kayığı en yakın semt iskelesine yanaştırırlar. O zat ineceği sırada denizden bir avuç su alıp sultana uzatır. Suda, biraz önce denize attığı yüzük vardır. Yahya Efendi hariç, kayıkta bulunan herkes yine çok hayrete düşerler. Sultan elini uzatıp yüzüğü alınca adam gözden kayboluverir. Kanûnî, Yahya Efendi'ye dönerek "Ağabey, neler oluyor?" diye sorar "O gördüğünüz Hızır Aleyhisselam idi" cevabını verir şeyh. Kanûnî bunun üzerine "Bizi niye tanıştırmadınız?" diye sorunca, Yahya Efendi şöyle cevap verir: "O kendini tanıttı; ama siz tanımakta geç kaldınız.

Başka bir menkıbeye göre bir gün cihan padişahı Kanûnî Sultan Süleyman Han, Yahya Efendi'ye bir hatt-ı şerif gönderir ve "Ağabey! Sen ilâhî sırlara vâkıfsın, bilirsin.

Kerem eyle de bize Osmanoğulları'nın âkıbetinin ne olacağını haber ver. Nesli kesilip yok mu olacak? Yok olacağına, bu hangi sebeptendir?" diye sorar. Hatt-ı şerifi okuyan Yahya Efendi eline kalem kâğıt alıp; "Kardeşim! Neme gerek!" diye iri harflerle yazıp Kanûnî'ye cevabî yazıyı gönderir. Padişah, Yahya Efendi'den gelen mektubu okuduğunda hayretler içinde kalır. Fakat bu cevaptan hiçbir şey anlamamıştır. Derhal bir saltanat kayığının hazırlanmasını emreder ve bu cevabî sözün mânasını anlamak için Yahya Efendi'nin Beşiktaş'taki dergâhına gelir. Yahya Efendi'yi görür görmez; "Ağabey! Ne olur gizlemeyip, sualime cevap veriniz. Biz de ona göre hareket edelim" der. Yahya Efendi bunun üzerine tebessüm edip "Biz cevap verdik, bu sözümüzü anlayamamana şaşarız" der. Padişah "Nasılsı?" deyince, Yahya Efendi "Zulüm, haksızlık yayılsa, işitenler de "Neme gerek!" deyip ve onu önlemeye çalışmasalar, sonra koyunu kurt değil de çoban yese, bilenler de bunu söylemeyip gizlese; fakirlerin, muhtaçların, gariplerin feryadı göklere çıkıp bunları taşlardan başkası işitme-

İstanbul coğrafi yapısı gereği denizle her zaman beraber yaşamış, iki sevgili gibi tarih boyunca cilveleşip durmuştur. İyot kokusu ve suyun ruhu dinlendiren özelliği, İstanbul'un denize kıyısı olan semtlerinde yaşayan halkı daima etkilemiştir.

se, işte o zaman felâkettir. Neslinin o zaman yok olmasından korkulur. Hazinelerin boşalır. Askerlerin itaat etmez, yolundan gitmez olur. O zaman yok olmak mukadderdir" buyurur. Cihan padişahı bunları işitince gözyaşlarını tutamaz, Yahya Efendi'ye olan sevgisi daha da artar.

Anlatıldığına göre Baba Tarık adında Yahya Efendi'nin dergâhına gelip giden bir balıkçı müridi varmış. Baba Tarık maddî açıdan zor günler geçirmektedir. Nedendir bilinmez her gün balığa çıkmasına rağmen eli boş dönmektedir. Karısı bu duruma karşı açar ağzını yumar gözünü. "Miskin herif!" der, "Sen dergâh dergâh dolaş bakalım. Kızının düğünü yaklaştı, daha çeyizini bile alamadık!" Bu durum uzun süre devam eder. Yahya Efendi, Tarık Baba'nın sıkıntısını hisseder, işini gücünü bırakıp onunla balık tutmak için denize açılır. Balıkçı "Aman Efendim deryada balık mı kaldı?" dese de Yahya Efendi, Hâlîk'a güvenir, ağ sallar. Yahya Efendi'nin saldıği ağlar balık dolu olarak çekilir. Baba Tarık kayığının içerisi balık dolu, yüzü gülerek kıyıya döner.

Yahya Efendi'nin torunu Tâceddin Efendi'nin dilinden anlatılan deniz ve kayıkla ilgili bir başka deniz olayı da şöyledir: "Bir gece uyuyordum" diyor Tâceddin Efendi "Gece yarısı dedem beni uyandırıp Tâceddin! Şimdi git. Dergâhta hizmet edenleri uykudan uyandır. Denizde bir işim var, kayığı denize indirsinler" buyurunca, gidip dergâhtakilere haber verdim. Çocuk olduğum için beni dinlemediler ve; "Görmüyor musun dışarıda fırtına var. Kayık bu havada denize iner mi?" dediler. Ben de gidip söylediklerini dedeme anlattım. O zaman dedem hemen gidip kendisi kayığı denize indirdi. İçine postunu yayıp oturdu. Dergâhtakiler kayığın denize indirildiğini anladılar. Yahya Efendi rüzgârlı ve dalgalı havada denize açıldı. Biraz yol aldıktan sonra küçük bir kayık içinde iki papazın suya batmak üzere olduğunu gördü. Hemen yetişip onları kayığına aldı ve Yeniköy'e götürüp kıyıya çıkardı. Tekrar Beşiktaş'a, dergâhına geldi. Sonra bu papazlar metropolitlerine başlarından geçeni anlattılar. Metropolit, Yahya Efendi'ye çeşitli hediyeler gönderip sevgi, saygı ve hürmetlerini bildirdi. Gönül gözüyle Boğaziçi'ndeki bu tür olayları gören ve yardıma koşan bir evliya olarak

Bu apaçık kerametleri gören Apostol, Müslüman olmakla şereflenip Ali ismini alır. Arsasını Yahya Efendi'ye hediye eder ve onun talebeleri arasına katılır. Bu zat, Yahya Efendi ile aynı türbede, onun kabrinin ayak ucunda yatmaktadır.

Yahya Efendi'yi seven ve dergâha odun taşıyan bir kayıkçı vardı. O anlatır: "Bir gün Yahya Efendi bana "Ey reis! Sen bize candan hizmet edersin. Seni severiz. Bize bir kayık meşe odunu getiriver" buyurdu. Ben de gidip bir kayık odun getirdim. Kayığı iskeleye yanaştırdım. Hizmetçiler dergâha odunu taşımaya başladılar. O gün Yahya Efendi'ye pek çok muhtaç ve borçlu geldi. Yahya Efendi her birine yardım edip ihtiyacını karşıladı. Kendisi hayatında para kesesi kullanmazdı. Küçük el sepeti vardı. Nereye gitse onu yanından ayırmazdı. Bir başkasının da ona dokunmasına, içine elini sokmasına izin vermezdi. Yahya Efendi'nin huzuruna vardığımda beni tebessümle karşıladı ve "Reis, biz senden odun istemiştik. Ne yaptın?" dedi. Ben de "Efendim odun iskeleye geldi. Hizmetçiler taşıyorlar" dedim. O zaman Yahya Efendi, yanındaki kapalı sepetine elini soktu, içinde dolaştırıp bir miktar

raları o ihyâ etmiştir" dediler. O zaman Sultan Selim Han "Yahya Efendi nasıl biridir?" diye sordu. Ona; "Sultanım! Yahya Efendi, babanız Cennetmekân hazretlerinin süt-kardeşidir. Babanızla çok iyi görüşürlerdi" dediler. O zaman padişah "Evet, babamla olan yakınlığını ve dostluğunu bilirim. O babama her ne derse babam şüphesiz yerine getirirdi. Yahya Efendi saraya bir defa olsun gelmemişti. Lâkin babam hep onun ayağına giderdi. Babam ona çok iltifat ettiğine göre görelim nasıl zattır. Evliyalığı nicedir. İmtihan için onu bir yere davet edelim" dedi. Kale bahçesi denilen güzel bir yere geldi. Sultan bir adamıyla Yahya Efendi'yi buraya davet etti. Yahya Efendi geldiğinde ona iltifat etmemeyi gönlünden geçirdi. Çok geçmeden Yahya Efendi kayığıyla çıkageldi. Sultan Selim, Yahya Efendi'yi görünce oturduğu postundan hürmetle kalkarak onu karşıladı ve iltifat etti. Yahya Efendi ona "Sultanım! Niçin postunuzdan kalktınız? Bu ne iltifat!" buyurdu. Sultan el öpmek isteyince, Yahya Efendi sultanın iki kulağını tutup büktü ve "Abdestin var mı? Söyle yoksa bırakmam!" dedi. Sultan "Abdest alayım" dedi. Yahya Efendi; "Dediğim namaz abdesti değildir.

tanını uğurladı. Donanma o yıl düşmana karşı zafer kazanamadı. Bu haber İstanbul'a gelmeden önce Yahya Efendi hazretleri Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Yahya Efendi, ömrünün sonuna kadar Beşiktaş'taki yerinde, ibadet ve mücâhede ile vakit geçirdi. 1569/977 yılı Zilhicce ayında Kurban Bayramı gecesi vefat etti. Vefatında seksen yaşına yaklaşmıştı. Kurban Bayram günü Süleymaniye Camii'nde bayram namazından sonra cenaze namazı kılındı. Namazına Şeyhülislâm Ebussuud Efendi kıldırdı. Dergâhında bulunan daha önceden hazırladığı kabrine defnolundu. Kabri üzerine Sultan II. Selim tarafından türbe yaptırıldı. Sonra gelen Osmanlı sultanları Yahya Efendi'nin türbesinin, câmi ve zâviyesinin ve diğer külliyyâtının bakım ve tamirini aksatmadan yapmışlardır. Yahya Efendi'nin şairliği de kuvvetli idi. "Müdderris" mahlasıyla tasavvufi şiirleri ve müretteb divanı vardır.

Yahya Efendi, insanlara bilgi dağarcığını tamamen açtığı gibi, sepetindeki son akçeye kadar fakir ve muhtaçlara dağıtan, hatta ziyaretine gelenlere yaşadığı devrin en lüks ulaşım aracı olan pereme ve kayık ücretini ik-

Yahya Efendi, İstanbullu denizcilerin de sık sık ziyaret ettikleri bir maneviyat büyüğüdür. Denizcilere göre Boğaz'ın dört manevî bekçisi vardır: Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdayî, Beykoz'da Yuşa Aleyhisselam, Sarıyer'de Telli Baba, Beşiktaş'ta Yahya Efendi.

Yahya Efendi Türbesi

16. asırdan bu yana Boğaziçi'nde önce kayıkçıların ve mavnacıların, daha sonra bütün denizcilerin piri, manevî önderi, fırtınalı ve dalgalı havaların sığınacak âsude limanı olan Yahya Efendi ve dergâhı, önümüzdeki yüzyıllarda da Türk denizcilerinin manevî ikliminden faydalandığı bir denizciler şeyhi olarak, coşkun ve edebî bir baharın içinden fıskırıp boy atmış bir tabiat parçası olan ebedî mekânında bizleri selâmlamaya devam edecektir.

Yahya Efendi'nin denizciler arasında ünü çok yayılmış ve dua almak üzere dergâhına akın etmişlerdir.

Yahya Efendi'nin Apostol isminde Hıristiyan bir komşusu vardı. Bir gün bu Apostol, denizde fırtınaya tutulur. Kendisi Hıristiyan olduğu halde Yahya Efendi'nin hürmetine dua ederek kurtulur. Evine dönünce, Yahya Efendi'ye hediye götürmek ister. Kendi âdetlerince, mühim ve kıymetli hediye sayılan yıllanmış bir şarap fıçısını omuzlayarak Yahya Efendi'nin dergâhına gitmek üzere yola çıkar. Apostol'un omuzladığı şarap, dergâhın yo- kuşunda, daha oraya varmadan nar suyu haline döner.

altın çıkardı ve bana uzattı. Ben; "Acaba para kesesi kullanmamasının sebebi nedir?" diye gönlümden geçirdim. Yahya Efendi bana bakıp güldü ve "Reis! Bizim kesemiz yoktur. Lâkin yedi iklim bize keselik yapıyor. Altın ve gümüş bizde misafir olmaz. Hem de bir gece bile kalmaz. Yerine ulaştırılır" buyurdu.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın vefatından sonra yerine oğlu II. Selim tahta geçmişti. Bir gün saltanat kayığı ile Boğaziçi'ne gezmek üzere dolaşırken kıyıdaki bazı yerleri yanındakilere soruyordu. Beşiktaş'a geldiklerinde kendisine Efendim burası Beşiktaş'tır, Yahya Efendi oturur. Bu-

Söylediğim tövbe abdestidir" buyurdu. Padişah mahcup oldu ve Yahya Efendi'nin ellerinden öpüp hürmet gösterdi. Onun büyük bir velî olduğuna iyice inandı.

Bir zaman Sultan İkinci Selim bir donanma hazırlanıp sefere çıkılmasını ferman buyurdu. Donanma hazırlanırken Kaptan-ı deryâ Beşiktaş'a geldi ve Yahya Efendi'den dua istedi. O zaman Yahya Efendi hazretleri üzüntülü ve sıkıntılı bir halde "Allah Teâlâ bir şeyin olmasını takdir ettiyse onu hayır dua değiştiremez. Lâkin sizden gelecek kötü bir haberi işitmememiz için geç- gündüz Rabbime duacıyım" buyurdu ve donanma kap-

ram edecek ölçüde cömert olan bir veli, o gün bugündür aynı yerde aynı isimle, halkın ortak değeri olarak, manevî hayatını yaşayan bir zattır.

16. asırdan bu yana Boğaziçi'nde önce kayıkçıların ve mavnacıların, daha sonra bütün denizcilerin piri, manevî önderi, fırtınalı ve dalgalı havaların sığınacak âsude limanı olan Yahya Efendi ve dergâhı, önümüzdeki yüzyıllarda da Türk denizcilerinin manevî ikliminden faydalandığı bir denizciler şeyhi olarak, coşkun ve edebî bir baharın içinden fıskırıp boy atmış bir tabiat parçası olan ebedî mekânında bizleri selâmlamaya devam edecektir. ■

EFSANELERİYLE İSTANBULO

EFSANELER İNANILAN DİNİN EMİR VE YASAKLARINI, AHLAKÎ ÖĞRETİLERİNİ YAYMAK VE YAŞATMAKTA ÖNEMLİ BİR YERE SAHİPTİR. İNSANLARIN ZİHİNLERİNİ DAVRANIŞ BİÇİMLERİNİ GELECEĞE YÖNELİK DÜŞÜNCELERİNİ EN AZ TARİH VE MASAL KADAR ETKİLEYEN BİR KÜLTÜR UNSURU OLARAK KARŞIMIZA ÇIKAN EFSANELERDE, BAŞARILMASI ÇOK ZOR BİR MESELENİN NASIL BİR FEVKALADELİKLE BAŞARILDIĞININ İZAHI VARDIR.

Ferhat ASLAN*

AMİRİ

□ Bu çalışmada, İstanbul'da bulunan belli başlı camiler etrafında teşekkül eden efsaneler ele alınmış, yazılı ve sözlü kaynaklardan derlenen bu efsanelerin mesajlarının neler olduğu izah edilmiştir. Çalışmada, camilerin sadece birer ibadet mekânı olmadıkları, tarihî ve toplumsal işlevlerinden ötürü halk edebiyatı verimlerine kaynak teşkil ettikleri ortaya konmuştur. Camiler etrafında teşekkül eden efsaneler, dinî ve ahlâkî değerlerin korunması, toplumsal hafızanın devamının sağlanması bakımından çok önemli işlevlere sahiptir.

Efsane Kavramı, Efsanelerin Teşekkülü Ve İşlevleri

Anonim halk edebiyatı nesir türlerinden biri olan "efsane" terimi, dilimize Farsça'dan girmiştir. Anadolu Türkleri arasında efsane, menkabe, esâtir ve mitoloji terimleri yaygınlık kazanmıştır (Ergun, 1997:1-2).

Halkbilimcilerin ortak görüşlerine göre efsane, "santsal olarak formüle edilmiş, üçüncü bir şahsa anlatılan ve geçmişte ya da tarihsel geçmişte kurulmuş geleneksel bir hikâye ya da anlatı"dır. Aslında gerçek değildir; ancak anlatıcı ve dinleyicileri tarafından gerçek olduğuna inanılır. Bunun dışında, geleneksel olma özelliği kazanmış ve yaşanan an ile ilgili efsaneler de bulunabilir (Dégh, 2005: 345).

Efsanelerin nasıl teşekkül ettiği sorusuna cevap bulabilmek için onların kökenlerine inmek gerekmektedir. Çünkü efsaneler teşekkül ederken beslendikleri kaynaklara, köklerine göre farklılık arz etmektedirler. Efsanelerin mitolojik, tarihî, hayalî, fantastik ve dinî kökleri vardır. Bu köklerin hepsi her efsanede görülmez. Efsanenin çeşidine göre köklerden biri -meselâ tarihî efsanelerde tarihî kökler, dinî efsanelerde dinî kökler, yaratılış efsanelerinde mitolojik ve fantastik kökler- önem kazanır. Bir efsanede birden fazla kök de bulunabilir, tarihî kökün hâkim olduğu bir efsanede, dinî veya hayalî kökler bulunabilir.

Camiler etrafında teşekkül eden efsaneler içerisinde en çok dinî kökler bulunmaktadır. Bundan dolayı bu çalışmada tarihî, mitolojik ve hayalî köklerden ziyade dinî kökler üzerinde durmaya çalışacağız.

Dinin emir ve yasakları, kaideleri ve din büyüklerinin maceraları efsanelerin köklerinden birini oluşturmaktadır. Bu efsanelerde anlatılan olayların bazıları, tarihte gerçekten olmuş olabilir; bazıları ise halk muhayyilesinden

kaynaklanmıştır. Dinleyici bu anlatmaları, tamamıyla gerçek olarak kabul edip dinler. Bu anlatmalar adeta inancının bir parçası haline gelmiştir; uyulması, inanılması gereken kaideler olarak görülür.(Ergun, 1997: 40-44).

Efsanelerin çok önemli bir eğitim işlevi de vardır. Yeri gelince bir efsane, okul dışı eğitimde önemli bir "örnekleme aracı" olarak kullanılır. Efsaneler inanılan dinin emir ve yasaklarını, ahlâkî öğretilerini yaymak ve yaşatmakta önemli bir yere sahiptir. Ayrıca insanların zihinlerini, davranış biçimlerini, geleceğe yönelik düşüncelerini en az tarih ve masal kadar etkileyen bir kültür unsuru olarak karşımıza çıkan efsanelerde, başarılması çok zor bir mesele nin nasıl bir fevkaladelikle başarıldığının izahı vardır. Efsanelerde insan iradesinin dayanıklılığı, azmi, gücü ön plana çıkmakta; doğru davranış, iyi ahlâk ve insanı kazanmaya yönelik niyet bulunmaktadır. Buradan efsanenin insanın maddi dünyası kadar mânevi dünyasının da gelişmesini hedeflediği gözlemlenebilir (Turan 2003: 67, 71).

Özetle efsanelerde bir milletin tarihini, inançlarını, duygu, düşünce ve emellerini bulabiliriz.

Yüz yıllardır nesilden nesle anlatılagelen bu efsaneler, gerek İslâmiyet'in ortaya koyduğu ahlâkî değerlerin halk arasında yayılarak davranış haline gelmesinde, gerek toplumsal hafızanın devamlılığında, gerekse İstanbul'un "Müslüman Türk" şehri kimliğinin korunmasında çok önemli işlevlere sahip oldukları görülmektedir.

İstanbul Camileri Etrafında Teşekkül Eden Efsaneler

Kuruluşundan itibaren İstanbul'un silüetini belirleyen en temel mimarî yapılar, ibadethaneler olmuştur. Gerek Hıristiyanlık öncesi dönemde inşa edilen tapınakları, gerek Hıristiyan Bizans döneminde inşa edilen kiliseleri, gerekse İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinden sonra inşa edilen görkemli camileri, İstanbul'un mimarisini diğer dünya şehirlerinden ayıran önemli bir unsur olmuştur.

Fetihten sonra yapılan camiler İstanbul'un silüetini olduğu kadar dinî ve sosyal yapısını da değiştirmiş, İstanbul'u "İslam-bol" haline getirmiştir. Toplumsal yapıyı derinden etkileyen, halk hayatını şekillendiren bu kutsal mekânlara sözlü kültür geleneğimiz ve halk muhayyilesi de ilgisiz kalmamış, İstanbul camileri etrafında pek çok efsane teşekkül etmiştir. Bu efsaneler hazinesinden küçük ama önemli bir kısmını şöyle sıralayabiliriz.

Ayasofya¹

Miraç Mucizesi ve Ayasofya

Peygamberler sultanı ve evliyalar önderi Muhammed Mustafa şöyle buyurmuştur: "Bir gece kardeşim Cebrail geldi, beni miraca davet etti. Gök tabakalarını ve temiz cennetleri köşe köşe gezip dolaşıyorduk. Allah Teâlâ'nın cömertliğiyle kulları için yarattığı makamları seyrederken ansızın Firdevs cenneti makamının içine girdim. Orada camiye benzeyen yüce bir makam gördüm. Bu binanın içinde kırk adet yakuttan direk vardı, içerisinin çevresi zümrüt ve firuze taşlarla kaplanmıştı. Binanın döşemesi gümüşten yapılmış, dışarı avlu billur üzerine değişik ziyaretlerle süslenmişti. İçerisinde altın ve gümüş lülelerden oluşmuş havuzda devamlı Kevser suyu akar. Bura ya girenler bir daha çıkmak istemezler.

"Ey kardeşim Cebrail! Bu güzel ve süslü makam nedir?" dedim.

"Ya Muhammed! Senin iman etmiş ve Allah'ı birleştirmiş ümmetin için Allah Teâlâ o makamı oluşturmuştur. Buna "camiü'l-kübra" derler. Bu makamın benzeri dünya-

da üç tarafı deniz, bir tarafı da kara ile çevrili Kostantiniye şehrinde bulunmaktadır. Bu şehirde Sofiya adlı güzel bir ibadethane ve yüce bir makam vardır. Bunun adına ayrıca "camiü's-suğra" derler ve burada gördüğün yüce makamın dünyadaki timsalidir. Senin ümmetine onun içinde ibadet etmek nasip olacaktır." dedi.

Cebrail'den bu sözleri işitince âlemlerin rabbi olan Allah'a şükredip o güzel makamın her tarafını gönlümce görüp seyrettim. Hz. Allah ile nurlu, temiz doksan bin kelimeyle konuştuktan sonra Allah Teala buyurdu:

"Ya Muhammed! Dünyadaki "cami-i suğrâda" bir kimse safi niyetle iki rekât namaz kılıp niyaz ederek sevabını sana bağışlarsa izzetim ve celâlim hakkı için o kulum günahlara batmış biri olsa bile onu rahmet denizine daldırıp pak ve temiz hâle getiririm, sonra da onu cennet ehli yaparım. O iki rekât namaz yerine de kabul olunmuş yetmiş rekât namaz sevabı veririm. Ve kim kırk gün o camide mücavir olarak ibadetle meşgul olursa ona dört peygamber sevabını veririm. Bu dört peygamberden birincisi Âdem, ikincisi Nuh, üçüncüsü İbrahim, dördüncüsü de

sensin ya Muhammed!"

Cebrail ile vedalaşıp miraçtan döndükten sonra ashabıma ve takvalı dostlarıma şerefli Ayasofya makamını beyan ettim. Her biri kulaktan âşık oldular ve "İnşallah fani dünyadan baki âleme göç etmeden evvel o güzel makamın içine girip ibadet etmek ve orayı temaşa etmek kısmet olur." dediler.

Mesâbîh kitabında şöyle yazılıdır: "Ayasofya Camii'nde hâlâ iki ruhani melek bulunmaktadır. Bu iki melek gece gündüz yüksek kubbenin ve küçük kubbelerin altında gezip Allah'ı birleyerek kıyamete kadar tavaf ederler, o yüce makamdan başka bir yere gitmezler."²

Eyüp Sultan Camii

Ebü Eyyüb Hazretleri'nin Kabrinin Bulunuşu

Ebu Eyyüb Hazretleri, Emevîler döneminde İstanbul kuşatmasına katılmış ve hastalanarak vefat edince, surlar dışındaki bugünkü yerine gömülmüştü. Ancak zamanla mezarın yeri kaybolmuştu.

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet, Akşemseddin Hazretleri'nden, Eyüp Sultan Hazretleri'nin mezarının bulunmasını rica eder. Akşemseddin Hazretleri manevî keşif üzerine mezar yerini tespit eder ve mezarın, biri başına, biri de ayak ucuna olmak üzere iki fidan dikip ertesi gün tekrar gelmek üzere ayrılır. Fatih Sultan Mehmet Han, kalbinin mutmain olması için geceleyin bir adam göndererek, dalları yirmişer adım güney tarafa çektirir ve kendi yüzüğünü de ilk işaret dallarının orta yerine gömdürür.

Ertesi gün sabahın erken saatlerinde Akşemseddin Hazretleri gelir ve "Dalların yeri değişmiş!" der. Doğruca ağacın olduğu yere değil, bir gün önce tespit ettiği yere gider. Yüzüğünü padişaha iade eder.

Kabrin başından biraz kazılınca "Bu Halid b. Zeyd'in kabridir" manasında yazılı bir taş çıkacağını haber verir. Orası kazılır aynen dediği gibi çıkar.

Kendisine sorarlar: "Efendim o ağaçlarla ilgili neler söyleyeceksiniz?" Gülerken "İyi yapmışsınız o bölge de Eyüp Sultan Hazretleri'nin yıkandığı yerdir." der. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmet Hazretleri: "Zamanımda Akşemseddin gibi bir zatın bulunmasından duyduğum sevinç, İstanbul'un fethinden dolayı duyduğum sevinç-

ten az değildir." diyerek Allah'a şükretti. Mezar üzerine bir türbe ve yanına bir cami yaptırır.³

Fatih Camii

Fatih Sultan Mehmet ve Hızır

Fatih Cami ibadete açıldığı zaman, ilk cuma namazında Hızır Aleyhisselam camiye gelmiş ve camide bulunan cemaatle tek tek musafaha etmiş. Musafaha sırası Fatih Sultan Mehmet'e geldiğinde, Fatih Sultan Mehmet bu kişiyi Hızır Aleyhisselam olduğunu anlamış. Musafaha ederken Fatih, Hızır Aleyhisselam'ın kolunu bırakmamış, "Senin kim olduğunun bütün cemaate ilan edeceğim." demiş. Hızır Aleyhisselam da Fatih'e: "Bunu sakın yapma." demiş. Fatih Sultan Mehmed Han da: "Bir şartla senin kim olduğunun cemaate açıklamam." demiş. Hızır da "Neymiş şartın?" demiş. Fatih: "5 vakit namazın en az bir vaktini bu camide kılacaksın." demiş. Hızır Aleyhisselam da Fatih'in bu isteğini kabul etmiş. O günden sonra da Hızır Aleyhisselam beş vaktin birini mutlaka Fatih Camisi'nde kılar.⁴

Beyazıt Camii

Beyazıt Camii'nin Kiblesi

Beyazıt Camisi'nin temelini başlanırken, mimarbaşı: — Padişahım, mihrabı nereye koyalım? diye sormuş, Sultan Beyazıt -ı veli mimara:

— Ayağımın üzerine bas demiş. Mimar, Sultan Beyazıt'ın ayağına basınca, birden Kâbe'yi karşısında görmüş ve hemen Sultan Beyazıt'ın ayağına kapanmış. Mimar önce mihrabı yapmış. Sultan Beyazıt mihrapta iki rekât namaz kılmış ve caminin tamamlanması için hayır dua etmiş.⁵

Süleymaniye Camii

Süleymaniye Cami ve Bir Tas Yoğurt

Kanuni Sultan Süleyman İstanbul'daki Süleymaniye Camii'ni yaptırırken ustalara sıkı sıkı tembih ediyordu. Diyordu ki: "Bu baki eserin sadece benim defterime kaydolmasını arzu ediyorum. Kimse- nin bunun içinde bir katkısı olmasını istemiyorum. Sakın ha kimseden bir şey kabul etmeyin!

Ustalar çalışıyor, cami, kubbe kubbe yükseliyor.

Karşıdan mahzun mahzun bir

Efsanelerde insan iradesinin dayanıklılığı, azmi, gücü ön plana geçmekte; doğru davranış, iyi ahlak ve insanı kazanmaya yönelik niyet vardır. Buradan efsanenin insanın maddi dünyası kadar manevi dünyasının da gelişmesini hedeflediği gözlemlenebilir.

nine, ustaları ve o koca mabedi seyrediyor. İçinden de yardım hevesi duyuyor. Fakat elinde avucunda hiçbir şeyi olmayan o nineciğin sadece iki keçisi var ve onların sütleriyle geçiniyor. Düşünüyor: "Ey Allah'ım! Süleyman'a servet ve saltanat verdin. Senin uğrunda cami yapıyor. Bu fakir kuluna bir şey vermedin. Ne edeyim ki ben senin rızanı kazanayım? Benim elimden öyle büyük işler gelmez. Benim elimden sadece o ustalara bir tas yoğurt hediye etmek gelir."

Gidiyor, ustalara müracaat ediyor: "Evladım, ben fakir bir kadını. Ben cami yapamam. Ancak elimden bir tas yoğurt hediye etmek gelir. Rica edeceğim bu yoğurdumu kabul edin."

Ustalar Kanuni'nin tembihatı karşısında: "Hayır ana, kabul edemeyiz!" derler. Kadın ısrar eder. Ağlar sızlar: "Ne olur oğul!" der. "Benim başka yapacak hayrım yoktur. Bu sadaka-i cariyeye içinde damla dam-

la damlayan bir yoğurdum olsun." der.

Ustalar kadının bu ısrarını ve sızlanmasını kırmazlar. Onun gönlünü hoş etmek için o bir tas yoğurdu alır ve yerler. İçleri serinler.

Büyük hükümdar o gece rüyada, yaptığı hayrın tartıldığını görür. Koca Süleymaniye Camii, terazinin bir kefesine konmuş tartılıyor. Allah'ın huzurunda ne değerdedir diye baha biçilecek. Kanuni bakıyor. Fakat ne gariptir ki Koca Süleymaniye'yi taşıyan kefeye mukabil öbür kefeye bir tas yoğurt konmuş. Ama yoğurt öyle ağır basıyor ki,

yoğurdun konduğu kefe zeminde, öteki kefe ise yüksekte. Koca camii'nin değeri bir tas yoğurt kadar bile yok.

Sabahleyin dehşet içinde uyanan Kanuni, doğruca ustaların yanına koşar: "Ne yaptınız siz öyle?" der. Ustalar korku içinde anlatırlar: "Vallahi hükümdarımız, yaşlı bir nine geldi. İztırab içinde bize yalvardı. Biz de ağlamasına tahammül edemedik bir tas yoğurt aldık, yedik.

İstanbul camileri etrafında teşekkül eden efsanelerin; daha çok bu camilerin bânileri ve mimarlarının tarihi kişiliklerinin halk muhayyilesindeki aksinden doğduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bunu duyan Kanuni, gördüğü rüyayı kederli olarak dile getirir: "Ben, âlem-i manada gördüm. O bir tas yoğurt, niyet ve ihlâsından dolayı Allah katında Süleymaniye'den daha ağır tutuluyordu. Onun değeri ilahî ölçüler içinde Süleymaniye Camii'nden daha da fazla geliyordu..."⁶

Eğri Minare

Rivayete göre Süleymaniye Camii yapılırken birkaç çocuk minareye bakar ve içlerinden birisi: "Yahu görüyor musunuz, minare eğri!" der. O sırada oradan geçen Mimar Sinan bu sözleri duyar ve çocuğun yanına yaklaşarak: "Hakkın var, minare biraz eğri. Hemen bir urgan bulup, minareyi doğrultalım." der. Urganı minareye bağlatır ve güya düzeltiyormuş gibi işçilere çektirir. Sonra çocuğa dönerek: "Düzeldi mi evlat?" diye sorar. Çocuk da: "Tamam Efendim, şimdi düzeldi" der. Olayı hayretle izleyen ve niçin böyle yaptığını soran kalfalara Sinan: "Eğer böyle yapmasaydım, minarenin eğri olduğu inancı çocuğun bilincine yerleşecek ve belki de bu çocuk ileride birçok kimseyi minarenin eğri olduğuna inandıracaktı" cevabını verir.⁷

Sultanahmet Camii Altın Minareli Camii

Sultanahmet Camii, Türkiye'nin altı minareli ilk camisidir. Dönemin padişahı I. Ahmet, cami inşaatına başladığında Mimar Sedefkâr Mehmet Ağa'ya:

— Bu caminin minarelerini altından yap! diye buyurmuş.

Ancak cami inşaatı ilerledikçe minareleri kaplamada kullanılacak olan altının değeri padişahın bütçesini fazlasıyla aşmış.

Bunun üzerine Mimar Sedefkâr Mehmet Ağa camiyi altın değil de altı minareli inşa etmiş.

Padişah I. Ahmet, Mimar Sedefkâr Mehmet Ağa'ya:

— Neden caminin minarelerini altından değil de altı yaptın, diye sormuş. Mimar, Padişah'ın üzülmemesi için bu emri güya, yanlış anlamış gibi görünerek:

— Padişah'ım, "Bu caminin minarelerini altı" yap diye siz emir vermiştiniz, bu yüzden altı yaptım, demiş ve Padişah'ı üzmemiş.⁸

Sonuç

Gerek tarihî ve gerekse mimarî özellikleri bakımından oldukça önemli bir yere sahip olan İstanbul camilerine sözlü kültür geleneğimiz ilgisiz kalmamış, milletimiz

bu camiler etrafında pek çok efsane teşekkül ettirmiştir. Teşekkül eden efsanelere baktığımızda bunların daha çok dini ve tarihî kökenlere sahip olduklarını söyleyebiliriz.

İstanbul camileri etrafında teşekkül eden efsanelerin; daha çok bu camilerin bânileri ve mimarlarının tarihî kişiliklerinin halk muhayyilesindeki aksinden doğduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu tarihî kişiliklerle birlikte İslâm dininin inanç temelleri de milletimizin muhayyilesinden katılan bazı olağanüstü unsurlarla birleşerek bu camiler etrafında efsanelerin teşekkül etmesine yol açmıştır.

Yüz yıllardır nesilden nesle anlatılagelen bu efsaneler, gerek İslâmiyet'in ortaya koyduğu ahlâkî değerlerin halk arasında yayılarak davranış haline gelmesinde, gerek toplumsal hafızanın devamlılığında, gerekse İstanbul'un "Müslüman Türk" şehri kimliğinin korunmasında çok önemli işlevlere sahip oldukları görülmektedir. ■

D İ P N O T L A R

1. Ayasofya; 24 Kasım 1934'te alınan bir kararlar müze oluncaya kadar İstanbul'un fethinden sonra 481 yıl "Büyük Fetih Camii" olması ve etrafında pek çok efsane-nin teşekkül etmesi bakımından yazımızda yer almıştır. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Ferhat Aslan, Ayasofya Efsaneleri (Tespit-İnceleme), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.
2. Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, Tarih-i Kala-i İstanbul ve Ma'bed-i Câmî-i Ayasofya, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, nr.: 0138, v. 92b-93b.
3. Erdiç Oktan.
4. Sacit Güney.
5. Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli: Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 60.
6. Avni Arslan-Ziya Demirel: Osmanlı Tarihinden İlginç Hikâye ve Anekdotlar, Ankara, Akçağ Yayınları, 2007, s. 74-76.
7. Efsanenin aktarıldığı kaynak: Çevrimiçi: <http://www.efsaneler.com/dispefsane.asp?ei=844&kt=11>
8. Ahmet Çakan.

KAYNAKÇA

- Arslan, Avni -Ziya Demirel: Osmanlı Tarihinden İlginç Hikâye ve Anekdotlar, Ankara, Akçağ Yayınları, 2007, s. 74-76.
- Aslan, Ferhat: Ayasofya Efsaneleri (Tespit-İnceleme), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.
- Çakan, Ahmet, İstanbul, 1965, İlkokul, İşi.
- Çetintaş, Musa, Erzurum, Lisans, Din Görevlisi.
- Degh, Linda: "Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı", çeviren: Selcan Gürçayır, Halkbilimde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.
- Çakan, Ahmet, İstanbul, 1965, İlkokul, İşi.
- Çetintaş, Musa, Erzurum, Lisans, Din Görevlisi.
- Düzenli, Behlül, Erzurum, 1967, Doktora, Din Görevlisi.
- Ergun, Metin, Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, C. 2., Ankara, TDK, 1997.
- Emeksiz, Abdulkadir: "Efsanelerin İstanbul'u, Fetih ve Fatih", 2005-2006 Fatih Sempozyumları I-II Tebliğler, Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, İstanbul, Mayıs 2007, s. 148-160.
- Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli: Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- Güney, Sacit, İstanbul, 1957, İlkokul, Emekli.
- <http://www.efsaneler.com/dispefsane.asp?ei=844&kt=11>
- Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, Tarih-i Kala-i İstanbul ve Ma'bed-i Câmî-i Ayasofya, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, nr.: 0138, v. 92b-93b.
- Oktan, Erdiç, İstanbul, 1974, Lise, İşi.
- Sakaçoğlu, Saim: Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tıp Kataloğu, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980.
- Turan, Refik: "Efsanelerle İstanbul'un Fethi", Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eşyü Sultan Sempozyumu VII, 9-11 Mayıs 2003, İstanbul, 2003.

Bulgar Kilisesi

Etrafında Zamanla Bir Müslüman Mahallesi Oluşan Ayasofya

Fener Lisesi ve Patrikhane

İSTANBUL'UN KİLİSE VE SİNAGOGLARI

Önder KAYA*

İstanbul, bünyesinde pek çok farklı inancı barındırmış bir kent. Bu anlamda adeta semavî dinlerin yeryüzündeki en önemli buluşma noktalarından biri konumunda. Kenti kozmopolit yapan, biraz da bu yönü. Şehir içinde var olan farklı kültürlere, mezheplere ait ibadethanelerden yola çıkarak İstanbul'un tarihsel süreç içindeki demografik gelişimini takip etmek de mümkün. Bu yazımızda genel itibari ile İstanbul'da bulunan İslâm dışındaki diğer iki semavî dinin mabedlerine ve bunların dağılım yerlerine değinmeyi amaç edindik. Haliyle sınırlı satırlara, söz konusu inançlara ait mabedlerin belli başlılarını almak durumunda kaldık. Ama sanırız bu bile şehir-i şirinimizin, içinde barındırdığı zenginliklere dikkat çekmeye yetecektir.

İstanbul'un Kiliseleri

Hıristiyanlık ortaya çıktığı ilk yüzyıllardan itibaren farklı mezheplere bölünmüş bir inanç. Bundan dolayı da İstanbul'da bu farklı mezheplerin her birine ait hatıralara tesadüf etmek mümkün. Kiliselerin teşkil ettiği yoğunluk, o bölgede etkin olan cemaat hakkında da bize bilgi verir.

İstanbul, dünya üzerindeki Ortodokslar açısından büyük önem taşır. Zira Ortodoks kiliseleri arasında birinci sayılan Fener patrikhanesi buradadır. Bilindiği üzere Fatih, şehri fethettikten sonra Katoliklerle birleşme-

ye muhalif olan II. Gennadius'u patriklik makamına getirmiş ve Ayasofya'dan sonra şehrin en büyük kilisesi olan Havariyyun kilisesini kendisine tahsis etmişti. Sonrasında yapının harap olması ve çevresinin de Fatih tarafından Anadolu'dan getirtilen Müslümanlarca dolması üzerine patrikhane, Pammakaristos manastırı ya da bugünkü adıyla Fethiye Camii'sine taşınmış, 1602'de de Fener'de bulunan ve eski bir kadınlar manastırı olan Aya Yorgi Kilisesi'nde karar kılınmıştı. Günümüzde de patrikhane binası olarak faaliyet gösteren yapı, bu kilisenin avlusunda yer almaktadır. Şehirde, genellikle bir ayazmanın üstüne ya da hemen yamacına inşa olunan pek çok Rum kilisesi bulunmaktadır. Bizans devrinden kalma Rum kiliselerinin önemli bir kısmı, daha Fatih ve oğlu II. Bayezid zamanından itibaren ortaya çıkan ihtiyaçlar ve Rum cemaatinin şehrin belli bölgelerinde yoğunlaşması sebebiyle camiye çevrilmiştir. Bu anlamda Ayasofya, Pantokrator Manastırı (Zeyrek Camii), Khora Manastırı (Kariye Camii), Aya Teodosia Manastırı (Gül Camii), Aya Lips Manastırı (Molla Fenari İsa Camii), Miryelon Manastırı (Mesih Ali Paşa Camii), Sergios Bakhos Kilisesi (Küçük Ayasofya Camii), Aya Andreas Kilisesi (Koca Mustafa Paşa Camii) ilk akla gelen yapılardır.

Balat'ta bulunan bir diğer Ortodoks kilisesi konumundaki Sveti Stefan ya da nam-ı diğer Bulgar Kilisesi ise,

Bulgar ulusal kimliğinin oluşumunda son derece önemli roller oynamış bir yapıdır. Bulgarlar, bilhassa 19. yüzyıl ortalarından itibaren Fener patrikhanesinin kendilerini asimile etmelerinden şikayetçi olacaklardır. Zira patrikhane, aynı zamanda din adamları vasıtasıyla sosyal hayatı, hukuku ve eğitimi de denetim altında tuttuğuydu. Bulgar cemaatinin ileri gelenleri, sarayla yakın temas içinde bulunan cemaatin önde gelen simalarından Stefan Bogoridi ya da Osmanlılar'ın deyimiyle İstefanaki Bey vasıtasıyla Sultan Abdülmecid'e başvururlar. Cemaatin talebi, ayinlerin ve okullarda eğitimin Rumca yapılması vesilesiyle cemaatin cahil kalmasından şikayetle, kendilerine ayrı bir papaz evi açılması için izin verilmesi yolundaydı. İşte 1849'da izni alınan bu papaz evi, 1898'de ibadete açılan Sveti Stefan Kilisesi'nin temelini teşkil edecektir. Bu süreç içinde önce 1860'da Bulgar cemaati, Fener Patrikhanesi'ni reddedecek, buna karşılık 1872'de patrikhane, Bulgar Kilisesi'ni aforoz edecektir. Söz konusu aforoz ancak 1945'de kaldırılır. Kilisenin ilginç bir özelliği de prefabrik oluşudur. Halk arasında anlatılan meşhur bir hikaye göre güya devrin padişahı II. Abdülhamid, Bulgarların kilise inşasına biraz gönülsüzce izin vermiş, kilisenin yapımını engellemek için de cemaate iki ay mühlet tanımıştır. Bunun üzerine söz konusu kilise Avusturya'da prefabrik olarak dökme demirden yapılmış ve Balat'ta da kısa bir sürede monte edilmiştir. Hikayenin baş kısmı dışında geri kalan bölümü doğrudur. Zira kilisenin inşa olduğu alanın zemini hareketli olduğundan, inşaatın tez zamanda bitirilmesi ve kilisenin son derece hızlı inşa edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla Viyana merkezli Wagner firmasına sipariş olunan kilise, yapımı bitince önce fabrikanın bahçesinde kurulmuş, sonrasında da 1896'nın yazında İstanbul'a gelen 15 mühendis tarafından hızlıca yerine monte edilerek olası bir zemin kaymasının önüne geçilmiştir.

Bir diğer büyük cemaat olan Gregoryen Ermenileri'ne gelince; İstanbul'daki Ermeni cemaatinin Bizans devresi hakkında bilgilerimiz son derece zayıftır. Şehirdeki Ermeni cemaatinin kalabalıklaşması fetih sonrasında gerçekleşecektir. Fatih devrinde Anadolu'nun farklı kesimlerinden getirtilen pek çok Ermeni'nin, şehrin bazı belli bölgelerine yerleştirildikleri biliniyor. Bu kişilere iskan edildikleri bölgelerde yer alan Rum kiliseleri tahsis edilmiş ve böylece bir kısmı günümüze kadar gelen Rum kiliselerinden çevrilme Ermeni kiliselerinin ilk örnekleri ortaya çıkmıştır. Mesela Karaman bölgesinden getirtilen Ermeni-

ler, Samatya civarına iskan edildikten sonra, Rumlar'a ait olan Peribleptos Manastırı ve Kilisesi de bu cemaate devredilmiştir. Kilisenin yeni adı, Surp Kevork olacaktır. İstanbul folkloruna, altında bulunan ayazma nedeniyle "Sulu Manastır" olarak da geçen bu yapı, 1641 yılına kadar Ermeni Patrikhanesi'nin kilisesi olarak kullanılacaktır. Bu tarihten sonra ise patrikhane, yine aslı bir Rum kilisesi olan Kumkapı'daki Surp Asdvadzazdin Kilisesi'ne taşınacaktır.

Surp Asdvadzazdin de eski bir Rum kilisesinin Ermeni cemaatine devri sebebiyle, mahzeninde o günlerden kalma Aya Teodoros adlı bir ayazma barındırır. Kilise, Ermenilerin "Surp Asdvadzazdin" adını verdikleri Hz. Meryem'e adanmıştır. Tarihsel süreç içinde geçirmiş olduğu yangınlar, orjinal kilisenin günümüze kadar gelmesini engellemiştir. Yapının son hali, 1828'den kalmadır. 1826'da çıkan Hocapaşa yangını sırasında yanan kilise, II. Mahmud'un mali danışmanlarından olan Kazaz Artin Bezciyan'ın girişimleri neticesinde Kirkor Amira Balyan'ın planlarıyla yeniden inşa olunmuştur. Yeri gelmişken hemen belirtelim ki kilise kompleksi içinde yer alan ve eğitim faaliyetlerine bugün de devam eden Bezciyan Ermeni İlköğretim Okulu'nun banisi de Kazaz Artin'dir. Kilise, halihazırda Kumkapı'daki Türkiye Ermeni Patrikhanesi'nin ayin kilisesi olarak hizmete devam etmektedir.

Ermeni kiliselerine ayırdığımız son bahsi, şehirdeki en eski Ermeni kilisesi ile kapatalım. Karaköy'deki Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi Ermeniler'in mensubu oldukları Gregoryen Kilisesi'nin kurucusu olan Aziz Gregor'a (Krikor'a) adanmıştır. Kilisenin mazisi, Bizans devrinin sonlarına kadar uzanır. Muhtemelen 14. ya da 15. yüzyılda ibadete açılmış olan yapı, Karadeniz'den ticarî faaliyet amacıyla bölgeye gelen ve yerleşen küçük Ermeni cemaatinin ibadetine tahsis edilmişti. Kilise, tarih içinde pek çok büyük badireler atlattıysa da 1731 Galata yangınından kurtulmayarak tamamen yanmıştır. Sonrasında ise, mezarı da bu kilisenin içinde yer alan patrik Hovannes Golod'un girişimleri ile hassa mimarlarından Kayserili Sarkis Kalfa tarafından yeniden inşa olunur. Ancak bu yapı da 1958'de Menderes yıkımları sırasında ortadan kalkınca, bugün halihazırda tramvay yolunun kıyısında görülebilen ve klasik Ermeni kilise mimarisi tarzında olan yapı inşa edilerek, 1966'da ibadete açılmıştır.

Dünya üzerinde en yoğun nüfusa sahip olan Katolikler, Rum ve Ermeni cemaati ile kıyaslandığında biraz arka planda kalsalar da yine de İstanbul'da önemli mabedle-

re sahiptirler. Bunlardan ilki bugün cephesi Harbiye'deki Notr Dame de Sion Lisesi tarafından kapatılmış olan Saint Esprit Katedrali'dir. 1846'da mezarlık ve tarlalarla çevrili bir alanda inşa olunan kilise, ayin sırasında devreye giren meşhur orgları ve Osmanlı devletinin ilk paşası olan İtalyan bando şefi Guiseppe Donizetti'yi de ağırlayan kriptası yani mezar alanı ile ünlüdür. Söz konusu mezar alanı, aynı zamanda İstanbul'un en önemli yeraltı mezarıdır. Bunun dışında, temelleri Galata'da yer alan ve bugüne ulaşmayan Latin kiliselerine kadar uzanan İstiklal Caddesi üzerindeki Santa Maria ve San Antonio Kiliseleri de zikre değer yapılardır. Her ikisi de günümüzdeki görünümüne 20. yy başlarında kavuşmuşlardır.

İstanbul'da Protestan kiliselerinin de var olduğunu hemen hatırlatalım. 19. yy'a gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu içinde bazı ülkelerin himayesi altında son derece az Protestan yaşamaktaydı. Ancak bu yüzyılda bilhassa İngiltere ve Amerika merkezli kuruluşların misyonerlik girişimleri sonrasında Protestan mevcudu, kayda değer bir rakama ulaşacaktır. Önceleri Protestanlar'ın hedefi Kudüs, Beyrut ve İskenderiye gibi kozmopolit Ortadoğu şehirleri iken, sonrasında imparatorluk başkenti de ilgi alanlarına girecektir. II. Mahmud zamanında başlayan bu faaliyetlerin merkezinde ise bilhassa Gregoryen Ermenileri bulunuyordu. 1850 yılına gelindiğinde, İngiltere'nin Sultan Abdülmecid nezdinde yaptığı girişimlerin bir sonucu olarak, Protestan cemaati resmen tanındı. İstanbul'da halihazırda varolan Protestan kiliselerinin en ilginçlerinden biri halk

arasında Kırım Kilisesi olarak da tanınan Christ Kilisesi'dir. Kilise, adından da anlaşılacağı üzere Kırım Savaşı sırasında Osmanlılar'la müttefik olarak mücadele eden İngiliz askerlerinin hatırasına inşa olunmuştur. 1858'de dönemin İngiliz büyük elçisi Lord Stratford Cannig'in temel atması ile başlanan yapı, ancak on yıl içinde tamamlanabilmiştir. Bugün kilisenin çevresinde Uzakdoğu (bilhassa Srilanka) kökenli insanlar yaşamakta ve cemaatinin neredeyse tamamını bu kişiler oluşturmaktadır.

İstanbul'un Sinagogları

İstanbul, çok eski devirlerden beri içinde hatırı sayılır bir Yahudi cemaati barındırıyordu. Bilindiği üzere Yahudiler, gerek Romalılar zamanında yaşadıkları sürgün ve gerekse de en önemli geçim kaynakları arasında yer alan ticaret vesilesiyle, Anadolu coğrafyasının farklı yerlerine dağılarak yerleşmişlerdi. Nitekim I. yüzyılda bugün Manisa ili sınırları içinde kalan ve 1000 kişi kapasiteli Sardis Sinagogu cemaatin ilkçağlarda, bilhassa batı Anadolu'daki konumu hakkında bize bir fikir verebilir.

Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olan Konstantinopolis'te daha 4. yüzyılda Bakırcılar semtinde bir sinagog bulunduğu biliniyor. Söz konusu yapı, İmparator II. Teodosius'un dindarlığı ile tanınan kızkardeşi Pulcheria tarafından kiliseye çevrilmişti. Nitekim aynı imparator tarafından Yahudiler şehirden de kovulmuş ve Konstantinopolis'in karşı kıyısında kalan Galata civarında yaşamak zorunda bırakılmışlardı. Sonrasında yeniden şehre döndülerse de, 11. yüzyılda bu uygulama tekrarlandı. Bizans imparatorluğunun son dönemlerinde ise Yahudilerin daha ziyade, Haliç kıyısına yerleştikleri görülür. Nitekim fetihten kısa bir süre önce temelleri atılan Ahrida, Yanbol gibi sinagoglar hep bu havalide sıralanmışlardır.

Bizans devri Yahudiler'ine Romaniot denmekteydi ve Osmanlılar, şehri 1453'de fethettiklerinde bu cemaat ile karşılaşmışlardı. Hatta Fatih, temellerini attığı millet sistemi çerçevesinde Moşe Kapsalı'yi de hahambaşı tayin etmişti. Sonrasında farklı dönemlerde İstanbul'a kalabalık Yahudi göçlerinin yapıldığı biliniyor. Malum olduğu üzere bu göçlerin en önemlisini 1492'de İspanya'dan kovulan Saferad Yahudileri teşkil eder. "Ladino" adı verilen ve İspanyolca etkisinde bir dil konuşan bu cemaat, 17. yüzyıldan itibaren Romaniot denilen grubu da kendi bünyesi içinde eritecektir. Öte yandan imparatorluk topraklarına farklı dönemlerde ve değişik gerekçelerle Almanya ile doğu

Avrupa'dan çok sayıda Aşkenaz olarak anılan Yahudi grupları da göçmüştü. Almanca ile Slav lehçelerinin etkisinde "Yidiş" denilen bir dil konuşan bu grup da İstanbul'da kendi teşkilatlanmasını oluşturacaktır. Herşeye rağmen şehirde baskın olan, Saferad kültürüdür.

Bugün İstanbul sinagogları daha ziyade bir dönem kalabalık Yahudi nüfusu barındıran bölgelere yayılmışlardır. Bu bölgelerin başında Balat, Hasköy, Galata, Kuzguncuk ve Ortaköy gelir. Bu bölgelere ve içlerinde barındırdıkları sinagoglara kısaca bakacak olursak; Balat'ta bulunan sinagoglar daha ziyade cemaatlerinin geldikleri bölgelerin hatırasını taşır. Bölgenin en önemli sinagogu olan Ahrida ya da Ohrida, Makedonya'daki Ohri şehirden gelen Yahudiler'ce, İstanbul'un fethinden kısa bir süre önce kurulmuştur. Sinagogun en önemli özelliği ise Teva adı verilen dua kürsüsünün şeklidir. Ahrida'nın tevası, bir gemi pruvası şeklindedir. Bu şekilde inşa edilmesinin nedeni ise bir rivayete göre Hz. Nuh'un gemisine gönderme yapılması, bir diğer görüşe göre de Yahudiler'in 1492'de Osmanlı ülkesine kabul edilişlerini sembolize etmesidir. Yine Ahrida'da Yahudi cemaati, Osmanlı Devleti'ne olan sadakatlerinin nişanesi olarak 93 harbinin yaşandığı 1877 senesinde, Osmanlı ordusunun zaferi için sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın da katıldığı bir dua töreni gerçekleştirmişlerdi.

Ahrida'nın hemen yakınında, Balat çarşısının içinde yer alan Yanbol Sinagogu ise Bulgaristan'ın Yanbol kasabasından göç ederek Balat'a yerleşen Yahudilerce, yine fetih öncesinde kurulmuştu. Bunun dışında Balat'ta Selenikli Yahudilerce kurulan Selaniko, Makedonya'nın Kasturiye kasabasından gelen Yahudilerce kurulan Kasturiya ve Çana, yine aynı bölgenin Veria kasabasından göçenlerce kurulan Veria ile, İstip kasabasından gelenlerin kurduğu İstipol sinagogları bugün ya ortadan kalkmış ya da kullanılmayacak durumda olan yapılardır. Söz konusu sinagoglardan biri olan Çana Sinagogu, aynı zamanda Hahambaşılık mahkemesi olan Beth Din'in de toplandığı yerd. Bu özelliğinden dolayı bir dönem alt katı hapisane olarak kullanılmıştı.

Yahudilerin Bizans zamanından itibaren yaşadıkları Galata, bilhassa 19. yy sonları ve 20. yy başlarında Balat ve Hasköy'den çok sayıda göç almıştı. Öncesinde de bir liman bölgesi olan Galata'da hatırı sayılır bir Yahudi topluluğunun yaşadığı biliniyor. Bugün 500. yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi olarak kullanılan Zülfaris Sinago-

gu ile yakın zamanlarda adı üzücü olaylarla gündeme gelen Kuledibi'ndeki Neve Şalom Sinagogu ilk akla gelen yapılardır.

Karşı sahildeki en önemli Yahudi yerleşkesi ise Kuzguncuk'tu. Söz konusu bölge bilhassa suriçi İstanbul'unu kasıp kavuran yangınlardan ya da veba salgınlarından kaçan Balat ya da karşı sahildeki Galata bölgesinden kaçan Yahudilerce iskan edilmişti. Kuzguncuk, İstanbul içinde Kudüs'e en yakın bölge olması açısından zaman içinde muteber bir yerleşke haline gelecek, dindar Yahudiler bu özelliğinden dolayı Kuzguncuk'taki Yahudi mezarlığında toprağa verilmeyi vasiyet edeceklerdir. Bu nedenle bölge Yukarı ve Aşağı olarak da bilinen iki sinagoga sahiptir.

Görüldüğü üzere İstanbul, içinde farklı kültürlerle ait nice kıymetli eseri muhafaza ediyor. Her ne kadar yapıların önemli bir kısmı cemaatsizlikten ya da geçmişin meydana getirdiği tahribattan dolayı sağlıklı hizmet veremese de, varlıkları ile şehrin görkemli mazisine ışık tutmaya devam ediyorlar. İstanbullulara da, bu şehrin farklılıkları ile anlamlı bir bütün teşkil ettiğini unutmayıp ona sahip çıkmak düşüyor. ■

D İ P N O T L A R

Zafer Karaca; İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri, İstanbul 1995.

Önder Kaya; Tanzimattan Lozan'a Azınlıklar, İstanbul 2005

M. Numan Malkoç; İstanbul'daki Protestan Kiliseler, İstanbul 1999

Rinaldo Marmara; Bizans İmparatorluğu'ndan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi, İstanbul 2006.

Pars Tuğlacı; İstanbul Ermeni Kiliseleri, İstanbul 1991.

İSTANBUL KADILIĞI SİCİLLERİ VE SOSYAL ÇEVREYE YANSIYAN YÜZÜ

Ayhan IŞIK*

KADI SİCİLLERİ/ŞER'İYYE SİCİLLERİ; UMUMÎ TARİH, HUKUK TARİHİ, İDARÎ, İKTİSADÎ VE İCTİMAÎ TARİHİN YANI SIRA KAMU, ŞAHİS, AİLE, MİRAS, EŞYA, BORÇLAR, TİCARET, CEZA, USÛL VE İCRA HUKUKU, AYNI ZAMANDA AZINLIK-LARIN HUKUKU İLE İLGİLİ BİRÇOK VESİKAYI İHTİVA ETMESİ HASEBİYLE HEMEN HER KESİMDEN ARAŞTIRMACININ YARARLANABİLECEĞİ BİLGİ VE BELGELER HAZİNESİDİR.

İstanbul Kadılığı

□ İstanbul Kadılığı fetihten hemen sonra, 1453'te kurulmuştur. Bu makamda bulunan kadı için "Taht Kadısı", "İstanbul Efendisi", nadiren de "İstanbul Mollası" tabirleri kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin en büyük şehri ve başkenti İstanbul'un kazâi idaresi, İstanbul ve Bilâd-ı Selâse olmak üzere dört kadılık halinde teşkilâtlandırılmıştır.¹ Bunlardan görev alanı sur içerisindeki mahaller olan kadılığa "İstanbul Kadılığı" denmekte olup, sur dışından Çekmece, Çatalca ve Silivri'ye kadar uzanan bölgeler Eyüp Kadılığı'nın (Havâss-ı refî'a, Haslar), Beyoğlu'ndan Rumeli Kavağı'na kadar uzanan bölgeler Galata Kadılığı'nın, Şile, Kandıra, Gebze, Adalar dâhil bütün Anadolu yakasını içine alan bölgeler ise Üsküdar Kadılığı'nın görev alanıydı.²

Bu geniş alanda hukukî, beledî ve idarî işlerin düzen yürümesi için dört kadılığa bağlı nâiblikler hâlinde teşekkül eden yirmiden fazla mahkeme ortaya çıkmıştı.³ Sur içerisindeki Mahmudpaşa, Dâvudpaşa, Ahî Çelebi, Balat ve Bâb Mahkemeleri İstanbul Kadılığı'na; Hasköy, Hadımköy, Büyükçekmece ve Küçükçekmece, Terkos, Uzunova Eyüp Kadılığı'na bağlı nâibliklerdi.⁴ Ayrıca Top-hane, Kasımpaşa, Beşiktaş, Yeniköy ve İstinye Nâiblikleri Arap Câmii yakınında bulunan Galata Kadılığı'na; Kartal, Pendik, Gebze, Şile ve Anadolu Kavağı Nâiblikleri ise Üsküdar Kadılığı'na bağlıydı.

Bu dört kadılık da mevleviyet mertebesindeki büyük

kadılıklardı. Bunlardan derece ve ehemmiyeti itibariyle en yüksek statüdeki İstanbul Kadılığı'na Mekke, Bursa ve Edirne Kadılığı görevinde bulunanlar veyahut bu pâyeleri alanlar atanabilirdi. İlk dönemlerde İstanbul Kadılığı'na atanacaklar için Rumeli Kazaskerliği'nin teklifte bulunması gerekiyordu. Ancak XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yüksek seviyeli ilmiye tayinleri şeyhülislâmların vezir-i âzam vasıtasıyla sundukları arz tezkiresiyle yapıldığından, İstanbul Kadılığı için de aynı usul uygulanmaya başlandı.⁵

İstanbul kadılarının görev süresi diğer mevâlî gibi bir seneydi. Bu bir yıl sonunda İstanbul Kadılığı vazifesini fiilen ifa eden bir zâtın kendisine, İstanbul kadısı mâzulü olarak geçimi için belli bir miktar akçe yevmiye tahsis edilirdi. Daha sonra bu kimselere arpalık suretiyle bir kazânın şer'î hâsılatı tahsis olunarak oraya kendisine vekâlet etmek üzere bir nâib yollarlardı. İstanbul Kadılığı görevinden ayrılmış olanlardan daha sonra Anadolu Kazaskerliği'ne tayin edilenler de bulunmaktaydı.⁶

İstanbul Kadısının Görev Yeri ve Görevleri

İstanbul Kadılığı Mahkemesi'nin belirli bir yeri bulunmadığından, kadılar dâvaları kendi konaklarında dinlerlerdi. Kadı değiştiğinde mahkemenin yeri de değişmekteydi. Ancak 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından Ağa Kapısı'nın "Fetvahane" adıyla

şeyhülislâmlığa tahsis edilmesiyle başta Kazaskerlik ve İstanbul Kadılığı olmak üzere tüm şer'î kurumlar burada toplanmıştır.

Kadı, nafaka tayini, miras, vasi tayini ve azli, aile dâvaları ve bunlara benzer şer'î dâvalardan başka, esnaf arasındaki şikâyet dâvalarını da dinler ve mevcut ihtilaf-ları çözümlerdi. Kadı, salâhiyeti dışındaki veya halledemediği idarî ve örfî muameleleri Divan-ı Hümayûn'a arz ederek ferman getirtir ve buna göre hareket ederdi.⁷

İstanbul ve Bilâd-ı Selâse kadıları her çarşamba günü Bâbiâlî'ye giderler ve vezir-i âzamla beraber dâva dinlerlerdi. Çarşamba divanından sonra vezir-i âzam şehre teftişe çıkarsa İstanbul kadısı da beraberinde bulunur, esnafı ve fiyatları teftiş ederdi.⁸ İstanbul kadısı sadrazamla olan teftiş haricinde bizzat kendisi de belli aralıklarla esnafı denetler, belirlenmiş narhtan fazlasına satanları cezalandırır.

İstanbul kadısı yalnız sur içinde belirtilen dâvalara bakmazdı. Şer'î vazifesine ilave olarak İstanbul şehrine ait ticaret, sanat, el işleri ve iâşeyle ilgili belediye işlerinden de mesuldü. Kadı bu tür belediye işlerinde Asesbaşı, Su-başı, İhtisap Ağası, Mimarbaşı gibi görevlilerden yardım almaktaydı. Kadı bu görevlerin bir kısmını ya doğrudan kendisi görür veya nâiblerini görevlendirirdi.

İstanbul Kadılığı, nezareti altındaki vakıfların hesaplarına emrindeki muhasebeci vasıtasıyla bakmaktaydı. Yine kadılığın maiyetinde resm-i kısmeti taksim eden "kassâm-ı beledî" ünvanlı görevliler bulunmaktaydı.

Osmanlı devlet sisteminin ve idarî yapısının köklü bir değişim süreci içine girdiği XIX. yüzyılda kazâ ve idare alanındaki yetki dağılımı, şer'î mahkemeler aleyhinde sürekli daralmıştır. Öncelikle ticaret mahkemelerinin kurulması, kadıların esnaf üzerindeki denetim haklarının mahallî idarelere devredilmesi, vakıfların yönetiminin Evkâf-ı Hümayûn Nezareti'nde toplanması, Emvâl-i Eytâm İdaresi'nin kurulması, asayiş ve güvenliğin Zaptiye Nezareti'nce sağlanması şer'î mahkemelerin bu alanlardaki yetkilerine son vermiştir.⁹

Görüldüğü gibi kadıların sahip oldukları geniş yetki alanları XIX. yüzyılda büyük oranda sınırlandırılmıştır. Bu gelişmelerin, kadı sicillerini de doğrudan etkilediği XVI.-XVIII. yüzyıllardaki sicillerin muhteva zenginliği yanında XIX. yüzyıl sicillerinin daha sönük kalmasından anlaşılmaktadır.

بیتر بکر سید سید المظفر سید طابیت سید سید محمد
تیبین اول سید سید

استانبول قاضی فاضلینلو افندی
محروسته استانبولده واقع محلاتده ساکن اهل اسلامدن بعضیله
محلده لرنده اولان جماعت و مساجد و ارمیوب تقلید جماعت باعت
اولد قلمی استماع اولغفل ایملدی محلاتده ساکن جماعت مسلمین جماعت
و مساجد و ارمیوب و اوقات خمس ادا ای صلوٰة معروفه یه
مواظبت ایدوب و خانو تلمینه بدرتک قراج کیدر میویوب
وجهرلین کرک کبیج نجده ایله ستر و پیشلین اکر ای بغلامیوب عادت
قدیم اوزره بقلدوب جارشو و بازار اکر رسم و اکر کفره و اکر
درکاتر نده بیع و شتر ایله نسیله اوتوروب مکت ایلمینه خصت
و ارمیوب منع اولغفل اوزره محلات اماطین و اضا ف
کتخا لرین کنور ووب حکم تنبیه و تاکید و دکاکین اصحابه نیشانت
ایلیه ستر ارمیوب و نهی عن المنکر و اجبت دینه دن اولغفل شو لکه
خفینه نجیسی اولغفل خافنه حوکت ایدنرا خذ اولغفلده حکم خط ندره
کلمت ارمیوب در اکلوره خبیر و اگاه و مضمون منیفنی لغزیم
ایلیه ستر جو بوردلدر ۸ ص ۱۱۲۱

Kadı Sicillerinin İçeriği

Kadı Sicilleri/Şer'iyye Sicilleri; umumî tarih, hukuk tarihi, idarî, iktisadî ve ictimai tarihin yanı sıra kamu, şahıs, aile, miras, eşya, borçlar, ticaret, ceza, usûl ve icra hukuku, aynı zamanda azınlıkların hukuku ile ilgili birçok vesikayı ihtiva etmesi hasebiyle hemen her kesimden araştırmacının yararlanabileceği bilgi ve belgeler hazinesidir.

Şer'iyye Sicilleri; Osmanlı Devleti'nde önemli bir yeri olan vakfiyelerin tescili, bir kısım vakıfların idaresi, mütevellî tayini, müderris tayini, dinî hizmetlerin ifası için imam-müezzin ve vâiz tayini; ayrıca hukuk, ceza, emniyet, asayiş, ziraat, hayvancılık, ticaret, sanayi, tımarlar ile mukâtaaların teftiş ve murakabesi, sosyal güvenlik, her türlü meslek grubunda uygulanan primsiz mecburi sigortaların tesisi ve yürütülmesi, işyerlerine ruhsat verilmesi, esnaf teftiş, esnaf teşkilâtlarının organizasyonu, lonca idarecilerinin tayini, çarşı-pazar ve gıda kont-

nizam ve keyfiyetini huzurumuza i'lâma mübâderet ve bu madde için tarafımızdan mahsus tebdiller tayin olunmağla hilâf-ı harekete cesaret edenler lede't-tahkik te'dîb olunacaklarını Mimar Ağa ve sâir iktiza edenlere gereği gibi tenbih ve te'kide dikkat eylesiz deyu buyuruldu.

Fî 28 Muharrem sene 1207/[14-15.Eylül 1792]

2) İstanbul Kadılığı 1/65 v. 106

[İstanbul'da çıkan yangınlar sebebiyle mağdur olan insanlardan haddinden fazla ev ve dükkân kirası talep edilmesi üzerine bu kişilerin haklarının korunması ve mahallem imamları tarafından da bu durumun kontrol altında tutulmasının İstanbul Kadılığı'ndan istenmesine dair buyuruldu.]

İstanbul Kadısı Faziletli Efendi

Bu defa bi-kazaillâhi Teâlâ harik-zede olan ibâdullahın kira ile tedarike muhtaç oldukları hane ve dekâkin ashâbı tama'a mebni hadd-i i'tidâlden hariç kira mutalebesine tasaddî edecekleri zahir olmaktan nâşi bu makûle ziyade kira mutalebesinde olanların tahzirleriyle ibâdullahın ızzardan ve kayıtları matlûb olmakla imdi hükümetiniz dâhili olan bi'l-cümle mahallât imamlarını huzurunuza ihzar edüb o misillü kiraya verilü gelen büyüt ve dekâkin ashâbı harik-zede olan ibâdullahtan ziyâde kira mutalebesiyle ta'addî etmemelerini ve her mahallenin imamları bu hususa dikkat etmelerini tenbih ve te'kide mübâderet ve hilâf-ı fermân-ı âli hareket ile ziyâde kira mutâlebe ider olur ise o makûleleri imamlar tarafınıza ihbar edüb siz dahi li-eclî'te'dîb huzurumuza i'lâma müsâra'at eylesiz deyu buyuruldu.

Fî 29 Muharrem sene 1207/[15-16 Eylül 1792]

3) Ahi Çelebi Mahkemesi 7/100 v. 15

[Bazı mahallelerde, kimi Müslümanların beş vakit namaz için câmi ve mescitlere gitmemelerinin cemaati azaltması üzerine; Müslümanların cemaate devam etmesi ve hanımlarının da tesettürüne dikkat etmeleri hususunda İstanbul Kadısı'na buyuruldu.]

İstanbul Kadısı Faziletli Efendi

Mahrûse-i İstanbul'da vâki' mahallâtta sakin ehli İslâm'dan bazıları mahallelerinde olan cevâmi' ve mesâcide varmayub taklîl-i cemaate bâ'is oldukları istima' olunmağ-

la imdi mahallâtta sakin cemaat-i müslimîn cevâmi' ve mesâcide müdâvemet ve evkât-ı hamsede edâ-yı salât-ı mefrûzaya muvâzabet edüb ve hatunlarına bed renk ferace giydirmeyüb vechlerin gereği gibi peçe ile setr ve başların eğri bağlamayub âdet-i kadim üzere bağlatub çarşı ve pazarda eğer Müslim ve eğer kefer ve Yahudi dükkânlarında bey' u şîrâ bahanesiyle oturup meks etmelerine ruhsat vermeyüp men olunmak üzere mahallât imamların ve esnaf kethüdaların getirtüb muhkem tenbih ve te'kid ve dekâkin ashâbını işâat eylesiz. Emr-i maruf ve nehy-i 'ani'l-münker vâcibât-ı diniyyeden olmağla şöyle ki hafiyeten tecessüs olunur, hilâfına hareket edenler ahz olundukta muhkem haklarından gelinmek emr-i mukarrerdir. Ana göre habîr ve âgâh ve mazmûn-ı münifini te-fehhüm eylesiz deyu buyuruldu.

Fî 8 Safer sene 1131/[30-31 Aralık 1718] ■

D İ P N O T L A R

1. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "İstanbul ve Bilad-ı Selâse Denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar Kadılikları", İstanbul Enstitüsü Dergisi, 1956, sy. 1, s. 25-26; Mehmet İpsirli, "İstanbul Kadılığı", DİA, XXIII, s. 305; Bilgin Aydın, "İstanbul Kadılığı Tarihçesi ve İstanbul Kadı Sicillerine Dair Tetkikler", İstanbul Araştırmaları Dergisi 1998, sy. 6, s. 71-73.
2. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı, TTK, Ankara 1998, s. 133.
3. Bu mahkemelere ait sicil defterleri İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nde muhafaza edilmektedir.
4. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 134.
5. İpsirli, a.g.m., s. 306; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 135.
6. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 136.
7. Bu tür istenmiş bir ferman için bkz., İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi, İstanbul Kadılığı, sicil 109, s. 88.
8. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 137-138.
9. Bigin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu, İSAM 2006, s. 248.
10. İstanbul Kadılığı'nın, 65, 76, 97, 106, 135, 154, 213, 334 numaralı sicilleri ferman sicildir.
11. Bilgin Aydın, a.g.m., s. 80.
12. Mübahat Kütükoğlu, Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1640 tarihli Narh Defteri, İstanbul 1983, s.2.
13. İstanbul Kadılığı'nın 24 ve 201 numaralı sicilleri müstakil narh sicildir.
14. Bilgin Aydın, s.81.
15. Bilgin Aydın, a.g.m., s.82.
16. İstanbul Kadılığı Sicilleri arasında ilki 1282-1284/1865-1867 tarihli olmak üzere 15 adet müstakil gedik sicili bulunmaktadır. Bunlar 220, 222, 225, 227-229, 232, 234, 236, 238, 240, 242, 244, 246, 248 numaralarda kayıtlıdır.
17. Bu konuyla ilgili örnekler için bkz., İstanbul Kadılığı, sicil 65, v.1, s. 87;
18. Sicillerden örnekler için bkz., İstanbul Kadılığı, sicil 65, v.5b, 6a, 76, 83; Olivier, Türkiye Seyahatnamesi, çev. Oğuz Gökmen, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1977, s.130.
19. Şeyhülislamlık Arşivi'nin Gelen Evrak Fonu içerisinde bu konuyla ilgili çok sayıda örnek bulunmaktadır.
20. Bigin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, a.g.e., s.249-250.
21. Bu siciller İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nde bulunmakta olup, tamamı dijital ortama aktararak araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

DİKİLİTAŞ

Theodosius Dikilitaşı veya yalnızca Dikilitaş, Sultanahmet Meydanı'nın güney tarafında, Yılanlı Sütun'un yanında bulunan bir Antik Mısır dikilitaşıdır. M.S. 390 yılında Roma imparatoru I. Theodosius tarafından Mısır'dan getirilerek şimdiki yerine dikilmiştir.

Dikilitaş ilk olarak Mısır firavunu III. Tutmosis tarafından M.Ö. 15. yüzyılda yaptırılmış ve Karnak tapınağının yedinci pylonunun güneyine dikilmiştir. Roma imparatoru II. Constantius M.S. 357 yılında dikilitaşı tahta bulunuşunun 20. yılı onuruna Nil ırmağı üzerinden İskenderiye şehrine getirtti. Daha sonra, M.S. 390 yılında imparator I. Theodosius dikilitaşı gemi ile İstanbul'a getirterek Hipodrom'da şimdiki yerine dikirdi.

DİNİ DUYGU ESTETİZE EDİLİNCE...

Seyfi KENAN*

□ Her türlü eğitim-öğretim sürecinde, ilk planda öğretilen ders içeriği kadar -hemen dikkati çekmese de, daha doğrusu görünür halde olmasa da- adını "örtük müfredat" şeklinde koyabileceğimiz bir olgu vardır. Okullar sadece âşikâr ettikleriyle, açığa çıkardıkları içerikle, yani ders programları, eğitim yöntemleri ve ders kitaplarıyla öğretmezler, aynı zamanda o eğitim programına almadıklarıyla, dışarıda bıraktıklarıyla, özellikle de eğitim mekânının tasarlanmasıyla da öğretirler; yani mimarisiyle ve sınıf düzeniyle. Kütüphanesinin yerleştirildiği kat ve iç mekânının ışıklandırılmasından, alınan kitaplara ve kitap raflarının açık olup olmamasına kadar birçok konuda yapılan tasarımla öğrencide kitaba karşı hangi tutum ve tavrın yerleşmesi gerektiğini, farkında olarak veya olmayarak inşa ederler. Eğitimciler, örtük müfredatla yapılan bu tür eğitim ve öğretimin çok daha etkileyici ve kalıcı olduğunda hemen hemen hemfikirdir, çünkü bu öğrencinin sadece bilişsel dünyasını, dünya görüşünü ve estetik algısını şekillendirmekle kalmaz, davranış ve alışkanlıklarını da biçimlendirir. Bu dönemlerde şekillenen davranış ve alışkanlıklar, aynı zamanda kişiliği de şekillendirmektedir.

Camiler ve mescidler de yaygın eğitimde benzer bir işlev icra ederler. Kürsülerdeki vâizler, minberdeki hatipler, sadece özel bir itinayla seçtikleri kelimelerle inşa ettikleri vaaz ve hutbeleriyle cemaate öğretmekle kalmazlar; duruşlarıyla ve beden dilleriyle de öğretirler. Bundan çok çok daha önemlisi, caminin bizzat kendisi; mimarisiyle, çinisiyle, hüsnühat levhalarıyla -hem içeriği hem de güzelliğiyle-, hatta şadırvanıyla dahi öğretir. Klasikleşmiş bu eski câmilerimizin öğrettikleri, daha doğrusu insanın iç dünyasına, mâneviyatına aktardıkları çok derin ruhânî iletiler vardır. Nasıl mı? Tıpkı Mimar Sinan'ın müteşem eseri Selimiye Camii'nden içeri adımınızı atar atmaz o devâsâ kubbe altında sanki bir anda Yüce Allah'ın sizi âdeta kucakladığını hissetmeniz gibi... Ya da yine o büyük mimarın şaheseri Süleymaniye Camii'nden içeri girdiğinizde Cenâb-ı Hakk'ın azametini bütün kuşatıcılığıyla iç dünyanızda duymanız, kavramanız gibi. Bu ulviyeti, bu kudsiyeti hissettiren nedir? Daha farklı bir şekilde sorulacak olursa, bu ulviyeti, bu kudsiyeti klasik mimarimizin büyük ustaları, mimarları bize hâlen nasıl hissettirmeyi başarıyorlar? Bu sorunun tam cevabını vermek zor, ama cevabın başlan-

gıcına işaret edilebilir belki. Bunun sırrını, klasik dönemde yaşamış olan mimarların dinî duygu ve maneviyatlarını çok zarif ve latif bir şekilde estetize edebilmeleri sonucunda sadece güzel bir câmi inşa etmekten çok, minaresinden şadırvanına, hangi duvarda ne kadar ve hangi çininin kullanılacağından, içeriğine ve yazı tarzına göre hangi hüsnühat levhasının veya kuşak yazısının hangi köşede yer alacağına kadar yaptıkları câmiyi hem cemaatine hem de mahallesine bir kudsiyet, manevî bir zenginlik, ulvî bir tahassüs katacak şekilde tasarlayabilme güçlerinde ve marifetlerinde aramalı.

Sadece bizi mi etkiliyorlar? Türk kültür, mimari ve estetik anlayış ve zevkine çok uzak gibi görünen başka kültür, mimarî anlayış ve gelenekten gelen insanları da nasıl etkilediğini hem tarihten hem de bugünden örnekleriyle biliyoruz, okuyoruz. Bu insanları sadece etkilemekle kalmıyor, bazen bu eserlerin en dramatik ve şaşırtıcı savunuculuğunu da bu "başkası" dediğimiz insanların yaptığını hayretler içerisinde görebiliyoruz. Bunun son ör-

İster emsalsiz Büyükçekmece Köprüsü olsun, ister İstanbul'u onsuz düşünemeyeceğimiz Süleymaniye Camii ve imareti olsun, ister şehirde su sıkıntısı çekildiğinde, "gökkuşağı gibi yüksek kemerler yaparak" suları, üzerinden İstanbul'a akıttığı Mağlova Kemerini olsun -nedense bu kemer pek çok kimse Romalılardan kalma zanneder- gördükleri hizmetin yanı sıra kuruldukları bölgeye, coğrafyaya apayrı bir güzellik ve ruh kattığı rahatlıkla görülebilir, hissedilebilir.

neği, İstanbul ile ilgili bir gelişme dolayısıyla geçen sene yaşandı. Tarihi surların bulunduğu bölgede incelemeler yapan UNESCO heyeti 2008'de şaşırtıcı bir çıkış yapar ve İstanbul'un "Dünya Kültür Mirası Listesi"nden çıkartılabileceği uyarısında bulunur. Bu uyarılarının gerekçesi olarak birkaç neden sayarlar. Fakat bunlar arasında bir tanesi çok şaşırtıcıydı: İstanbul metrosunun en kilit noktasında bulunan ve Haliç üzerinde inşası tasarlanan Metro Geçiş Köprüsü, bu haliyle inşa edilirse, köprünün taşıyıcı ayakları çok yüksek olacağından dolayı Süleymaniye Camii'nin silüeti bozulabilir. Fakat sadece bununla kalmayabilir, aynı zamanda Mimar Sinan'ın bu eserle Haliç'e, o bölgeye vermeye çalıştığı atmosfer de olumsuz bir şekilde etkilenebilir, daha doğrusu o atmosfer de artık kalmayabilir. Demek ki Türk mimarisinin o ulvî atmosferini görebilmek, duyabilmek, koklayabilmek için Türkiye'de doğmuş ya da yetişmiş olmak önşart değil, nitekim yeterli de değil. Algı ve duygular yeterli derecede estetize olmayın-

ca hiçbir şey fark etmiyor, ama algı, dinî olsun ya da olmasın, estetize olunca, bu estetik incelik ve zarafet yakalanınca, insanların geldiği kültürler ve coğrafyalar çok farklı olsa da o an, o atmosfer yakalanabiliyor.

Mimar Sinan ve kuşağının, öğrencilerinin eserleriyle, sadece iç yapısıyla değil, dış yapısı, hatta konuşlandırıldığı tepe veya alanla ne anlattığı, ne iletiler vermeye çalıştığı, o mahalleye, o coğrafi bölgeye ne kattığı, –coğrafi âhenk ve güzelliğinden ne eksilttiği değil kesinlikle– o alana nasıl bir ruh, zenginlik ve atmosfer verdiği rahatlıkla görülebilir. Bunu yapmak çok kolay; temâşâ ettiğiniz eseri hangisi olursa olsun, onu bir an için tahayyülünüzde orada yokmuş gibi düşünün, o mekânı boş haliyle tahayyül edin ve bir de Sinan'ın eserini tekrar olduğu yere yerleştirerek o alanı ve bütün coğrafi bölgeyi tekrar düşünün, o büyük dehânın sadece kendi başına duran, çevresinden, coğrafyasından bağımsız, müstakil bir eseri oraya koymadığını, bilakis çevresini, mahallesini, şehrini de düşünerek, "yaptığım bu eser, bu mahalleye, bu şehre ne katacaktır?" bunu da hesaba katarak, zaman ve yaşam devam ettiği sürece, gören göz hangi kültürde, coğrafyada biçimlenmiş olursa olsun, herkesi güzellik ve ihtişamıyla teslim almaya devam edecek o muhteşem câmileri,

köprüleri, medreseleri, dârüşşifâları yaptığını söyleyebiliriz. İster emsalsiz Büyükçekmece Köprüsü olsun, ister İstanbul'u onsuz düşünemeyeceğimiz Süleymaniye Camii ve imareti olsun, ister şehirde su sıkıntısı çekildiğinde, "gökkuşağı gibi yüksek kemerler yaparak" suları, üzerinden İstanbul'a akıttığı Mağlova Kemeri olsun -neden-se bu kemeri pek çok kimse Romalılardan kalma zanneder- gördükleri hizmetin yanısıra kuruldukları bölgeye, coğrafyaya apayrı bir güzellik ve ruh kattığı rahatlıkla görülebilir, hissedilebilir.

Vakfiyesinde "*Büyük mühendislerin gözbebeği, çağın ustalarının ustası, zamanın gerçeklerinden haberi olanların başı'..*" şeklinde tanımlanan Sinan'ın bütün eserlerinden beklentisinin ne olduğunu merak edersek, yakın dostu Sâî Çelebi'ye anlattığı şu sözlerine bakabiliriz: "Umut ederim ki, zamanın sonuna ve kıyamete dek yaptıklarına göz gezdirecek temiz yürekli dostlar, çabamdaki ciddiyet ve gayreti öğrendiklerinde insafı bir gözle bakıp beni hayır duayla anarlar; inşallah!"². Bizim de, bu şehrin biçimlenmesinde, en ufak katkıda bulunsa bile, herkesten umudumuz, Sinan'ın eserlerine, yine onun gözüyle bakmalarımızdır. Fakat, Sinan'ın bahsettiği bu insafı gözün oluşması için herşeyden önce, öğrenme gayretinin ve çok daha önem-

lisi, ciddiyetinin gösterilmesi gerekir.

Gülru Neciboğlu, Sinan hakkında yazdığı son kitabı *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*'in kapağına Üsküdar'daki Sinan eseri Şemsipaşa Camii ve Külliyesi'ni yerleştirmişti. Üsküdar'a ve sahiline ayrı bir incelik ve güzellik katan, benim de çok sevdiğim ve lisedeyken kütüphanesinde zevkle ders çalıştığım zamanların hoş hatırasını hâlâ üzerimde taşıdığım bu külliye'nin fotoğrafının, büyük emekle ortaya çıkan Neciboğlu'nun bu çalışmasının kapağında yer bulması oldukça isabetli. Fakat kapaktaki fotoğrafı ilk gördüğümde perspektifi dikkatimi çekmişti, zira havadan çekilmişti... haklı bir tercihti, çünkü artık havadan başka hiçbir perspektiften çekilecek bir hali de kalmamıştı açıkçası. Hemen yakınına inşa edilen radar kulesi zaten külliye'yi epey rahatsız etmişti, ama yine de Avrupa yakasından Üsküdar'a yaklaşırken gözün aradığı, "küçük güzeldir" deyişinin en güzel yakıştığı bu tarihî eserin arkasında, son zamanlarda inşa edilen bir yapının tepesine oturtulan büyükçe tuhaf kubbemsi yükseltiden sonra artık, o tarafa yönelen yüzlerin de buruşur bir hale gelmeye başladığını belirtmeliyim. Lisedeyken Şemsipaşa Kütüphanesi'nde ders çalıştıktan sonra basketbol oynamak için gittiğimiz saha üzerine oturtulan yapının çatısı, kendi işlevine ve etrafındaki tarihî eserlere daha uyumlu bir şekilde tasarlanamaz mıydı, diye düşünmeden edemiyor insan.

"Görsel tarihçi"imiz Ara Güler'in, Sultantepe'de nereye yerleştirdiğini merak ettiğim fotoğraf makinasıyla çektiği muhteşem bir İstanbul fotoğrafı vardır. 2000'de, şimdi başlığını hatırlayamadığım ve satın almadığıma pişman olduğum bir eserin içinde yer alıyordu bu fotoğraf. Ön tarafta Şemsipaşa Külliyesi'ni ve ufukta Süleymaniye'yi içine alan, tam da Sinan'ın İstanbul'a vermeye çalıştığı o ulvî ruhu ve âhengi bir kareye sığdıran bu fotoğrafı New York'ta, Broadway üzerindeki *Barnes and Noble*'de gördüğümde dakikalarca bakakaldığımı, tekrar tekrar incelediğimi hiç unutmuyorum. 1940'lı yılların sonlarından itibaren düzenli bir şekilde İstanbul fotoğrafları çeken Ara Güler'in de bu emsalsiz görsel tarih işçiliğine son verdiğini, "artık neyini çekeyim ki" diyerek serzenişte bulunduğunu ve onun da artık kenara çekildiğini hüznle okuyoruz, duyuyoruz.

Yaklaşık dört yıl önce bu şehirde, "İstanbul'u Dubai

gibi yapmak istiyoruz" diyenleri görmüştük. Sadece ekonomilerini değil, tarihlerini de kum üzerine kuranların hâl-i pür-melâlini bugünlerde ibretle okuyoruz. Dubai'nin iflasından sonra bu söz ve planın sahiplerinin bugün ne düşündüklerini merak etmemek mümkün değil. Oysa bu cümle ilk duyulduğunda, İstanbul'u düşünen ve bu emsalsiz şehre gönül verenler, iç dünyaları buruk, kalpleri kırık bir halde kendi kendilerine şu haklı serzenişte bulunmuşlardı: "Kim kime benzetilmek isteniyor, Allah aşkına? İstanbul neresi, Dubai neresi!?" Dinî duyguyu bir tarafa bırakalım, tarih bilinci olmayınca, bundan daha da önemlisi, kendi tarih bilinci ve duygusu estetize edilmeyince, neresi olursa olsun, bir an için göz kamaştırıcı olarak gözüken neresiyse oradakilere benzeme, onlar gibi olma teşebbüsü ortaya çıkar. Ama algı ve duygular yeterince kendi dünyasında estetize edilince, dışarıdaki örneklerden kendi bünyesine uygun olanı elde etme ve başkalarından öğrenme tavrı gelişir.

Dinî duygu nasıl estetize edilebilir? Bu sorunun cevabı

Mimar Sinan, Sâî Çelebi'ye "Umut ederim ki, zamanın sonuna ve kıyamete dek yaptıklarına göz gezdirecek temiz yürekli dostlar, çabamdaki ciddiyet ve gayreti öğrendiklerinde insafı bir gözle bakıp beni hayır duayla anarlar; inşallah!" der.

bını inşa ederken istifade edebileceğimiz en mükemmel örnekleri şüphesiz Mimar Sinan'ın camilerinden Ahmet Karahisârî'nin hüsnühat örneklerine, İtrî'nin bestelediği ilâhiler kadar sayısız eserlerde görebiliriz. Musiki alanında dinî duygunun estetize edilmesinin en iyi son örneklerini ise Türk müziğinin dehâsı Münir Nurettin Selçuk'un bestelediği ilâhilerde bulmak mümkündür. Yunus Emre'nin ilâhilerinin bestelerini yapan ve bizzat kendi sesiyle seslendiren Selçuk'un eserleri, sadece dinî duyguların Türk müzik geleneği içerisinde estetize edilmesinin harika örnekleri olarak karşımızda durmakla kalmaz, aynı zamanda tarihin de nasıl estetize edilebileceğinin muhteşem örneklerini sunarlar. Çünkü o, *Aziz İstanbul*'un yazarı Yahya Kemâl'in de pek çok şiirini bestelemiş, kültür ve sanat tasavvurumuzun şekillendiği nehre önemli katkı yapanlardan birisi olmuştur. ■

D İ P N O T L A R

1. İtaliye bana ait. Sâî Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı: Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye* (Mimar Sinan'ın Anıları) (Günümüz diline aktarım; Hayati Develi-Samih Rifat, İstanbul: Koçbank, 2002), s.10.
2. Çelebi, a.g.e., s.107.

AHMET AĞIRMAN İLE SÖYLEŞİ

1961 yılında Erzurum, Oltu'da doğdu. İlk ve ortaokulu Oltu'da, liseyi Kars İmam Hatip Lisesi'nde okudu. 1985 yılında İ.T.Ü. Sakarya Mühendislik Fakültesi'nden İnşaat Mühendisi olarak mezun oldu. Erzurum İl Genel Meclis üyesi, İl Daimi Encümen üyesi ve Plan-Bütçe ve Mali İşler Komisyon Başkanı ile bu şirkete geçti. 1999 depremi ardından İstanbul Büyükşehir Belediye Deprem Kriz Masası Hasar Tespit Komisyonu Başkanı oldu. İstanbul Deprem Master Planı'nın hazırlanışında ve Afet Koordinasyon Merkezi'nin kuruluşunda görev aldı. Kasım 2007 tarihi itibarıyla BİMTAŞ Genel Müdürlüğü'ne getirilmiştir.

Kâmil BÜYÜKER
Fotoğraflar: Cihat HİDİR

Bize İMP (İstanbul Metropolitan Planlama) ve Şehir planlamasından bahsedebilir misiniz?

Merkez 2004'te kurulup 2005'te faaliyete başladı. Çalışmada 135 akademisyen ile her alandan 600 teknik eleman yer aldı. Şu an sayımız 300-350 arası. Şu an bu sayının büyük kısmı da tarihi eserler üzerine çalışıyor. Bu tarz bir merkez olarak rahatlıkla dünyada tekiz diyebilirim. Bir kişinin altı ayda yapacağı bir işi biz doğru ve en ince detayına kadar burada iki günde yapıyoruz. İMP BİMTAŞ bünyesinde çalışmalarını sürdürmektedir.

Aslında biz şimdiye kadar Türkiye'de uygulanmayan bir yönetimi ilk kez uyguladık. Şimdiye kadar imar yöntemleri hep arazi şekillerine göre çizildi ve yapıldı. Coğrafi özellikler ön planda tutuldu. Dendi ki: "Şurası düz buraya binalar yapalım, burası eğimli villa tipi yapılar yapalım". Bu merkez (İMP-Bimtaş) bu sistemi değiştirdi. İlk kez İstanbul'un 1/100000 ve 1/25000 planları yapılırken coğrafi esaslar dışında, yaklaşık altmış başlık altında çalışma yapıldı. Yani ilk defa sosyoloji, tarih, ekonomi, demografik yapı, tarım, ekolojik vb. unsurlar planlamanın içinde değerlendirildi. Her konuda alanında uzman kişilerle çalışıldı. Aynı zamanda ilk kez İstanbul'da jeolojik yapı, deprem dikkate alınarak bir plan yapıldı. Şimdiye kadar İstanbul'un jeolojik durumunu planlarda hesaba katmamıştık. Bilseydik dere yataklarını evlerle doldurmazdık. Onların çoğu planlı yapılaşmadır, ruhsatlı binalardır. İlk defa bu planda orman mühendisleri çalıştı, ilk defa bu planda ziraat mühendisleri çalıştı.

Coğrafi merkezli planlamalardan bu noktaya nasıl gelindi? Nasıl bir süreçten geçildi?

Bu noktaya gelirken, geçirilen aşamayı iki türlü değerlendirmek gerekir. Bunlardan bir tanesi yapılan planların sürekli değişime uğraması, ihtiyaca cevap verememesidir. İkincisi ise İBB Başkanı Kadir Topbaş'ın mimar olması ve şehir planlaması üzerine kafa yorması -ki bu merkezin oluşumu onun vizyonunun bir sonucu- bu sürecin en önemli ayaklarını oluşturmuştur. Bundan önce bu konu üzerinde düşünüldü mü bilemiyorum ama bu önemli merkez bu dönemde kuruldu.

Bu aynı zamanda ağır maliyeti olan bir proje; 135 akademisyen 600'ü aşkın teknik eleman istihdam etmek ve bu çalışmayı uzun dönem sürdürmek, ciddi bir külfeti de beraberinde getiriyor.

İstanbul yerleşmiş bir şehir. Hazırlanan bu plan yerleşmiş şehre nasıl bir dokunuş-yenilik getirebilir ki? Bu plan geriye dönük mü, bu günden itibaren mi geçerli olacak?

Bazı bölgelerde bu günden geçerli bir plan. Bazı bölgelerde de gelecekte geçerli olacak bir plan. Diyelim ki Fatih'te 3-4 metrelik sokaklar var. Plan tarihi dokuyu bozmayacak şekilde bu yolları yaya yolu haline getiriyor. Trafiğe kapatıyor. Tarihi yapılaşmanın olmadığı yerlerde, şayet şu an sokaklar dar ise buradaki binalar belli zaman sonra ömrünü tamamlayıp yıkıldıklarında, yeni plan üzerinden yapılaşma olacak. Eğer binanın derinliği on beş metre ise bu on metreye inip beşi yola katılacak. Yani amaç yaşayan şehirde ileride sıkıntı oluşturmayacak bir plan oluşturma meselesi. Ama Başakşehir, Esenyurt gibi yeni yapılaşan yerlerde de şimdiden uygulanacak bir plan.

İstanbul'u tek başına planlamak problemi çözmeye yetmiyor. İstanbul'la birlikte bu plana uygun şekilde Trakya'nın da planlanması lazım, yine aynı uygunlukta İzmit, Yalova hatta tâ Adapazarı'na kadar planlanması gerekiyor. Ancak bölge bir bütün olarak planlandığında sıkıntı bir nebze çözülebiliyor.

Bu plan hangi alanları kapsıyor, sadece büyük şehir mi, yoksa il sınırlarının tamamı mı?

İstanbul il sınırlarını tamamen kapsıyor. Zaten bu da sebeplerden biri, eskiden Büyükşehir'e dahil olmayan ilçeler de dahil edilerek bütün il sınırları Büyükşehir sınırları olarak değiştirildi. Buna ilaveten İstanbul'u planladığımızda önümüze şöyle bir sonuç çıktı. İstanbul'u tek başına planlamak problemi çözmeye yetmiyor. İstanbul'la birlikte bu plana uygun şekilde Trakya'nın da planlanması lazım, yine aynı uygunlukta İzmit, Yalova hatta tâ Adapazarı'na kadar planlanması gerekiyor. Ancak bölge bir bütün olarak planlandığında sıkıntı bir nebze çözülebiliyor.

Eminönü -1928

bandı, yani Fatih, Zeytinburnu, Bakırköy, Küçükçekmece diyebileceğimiz bölgeler. Zeytinburnu, Fatih ve Küçükçekmece olmak üzere üç ilçede kentsel dönüşüm projelerini biz tamamladık. Mesela Zeytinburnu'nda yapılan bir kentsel dönüşüm örneği ele aldığımızda -ki Zeytinburnu bu konuda pilot bölge olarak tesbit edilmişti- bu bölgede 241 yapı, 990 tane konut var ve 4500 kişi yaşıyor. Bu binaların deprem incelemesi sonucu %70'i kötü. %100'ü deprem yönetmeliğine uymuyor, %70'i bir depremde çökme riski çok yüksek. Yine aynı bölgede yoldan başka boşluk yok. Yollar da çok

dar, yolun iki tarafındaki binalar, bir de konsül çıkmışlar, iyice birbirine yaklaşmışlar. Yol, yol olmaktan çıkmış tünel halini almış. Sokaklar çok dar, bir de arka bahçe aralıkları var ki zaman zaman 70 cm'ye düştüğü yerler mevcut. İki bina da pencere açmış, pencereler açılınca birbirine çarpıyor. Yani ne ahlâkî açıdan, ne aile mahremiyeti açısından uygun. Bu alanda 141 tane dolu üç-dört tane de boş parsel var, onlar da yapılmayı bekliyor. Ve hiç yeşil alan yok, otopark yok. Biz burayı planladık yaşanır hale getirdik. Aynı alanın yeni planlamasında 1200 daire var, planda da beş kullanıldı, binaların iç alanları alındı net kullanım alanları hesaplandı, yeni projede net kullanım %15 daha fazla olarak dizayn edildi. Şu an her binanın altı iş yeri, yeni planda iş yerleri bir araya toplandı. Ayrıca sosyal kullanma amaçlı, halkın ihtiyaçlarına hizmet verecek rezerv alanları, dinî tesis yeri, kreş, okul, market, spor salonu vs. oluşturuldu. Yeni planda tüm binaların komple altı otopark. Yeşil alanlar oluşturuldu. Mekân rahatladı, konut sayısı arttı, iş yerleri ayrıldı, yollar genişledi. Ancak tüm bunlara rağmen bu projeyi uygulamada sıkıntı çekiyoruz. Bunu uygulamak için vatandaşın bize yirmi yılda daire başı 30 bin TL ödemesi gerek. Senede bin beşyüz TL, şu andaki dairelerin fiyatı 60-70 bin TL civarında, bu site oluşturulduğunda, dairelerin minimum fiyatı 200 bin TL olacak. Yani 130 kazanacaklar, 30'nu 20 senede ödeyecekler. Yani halkı ikna edemiyoruz. Biz buna başladığımızda 2003 yılında, söylediğimiz vizyon yoktu, planlamada sosyolojik bir mantık yoktu. Eğer öyle olsaydı planlayacağımız bölgede herkesle birebir, anketle görüşme ile

İstanbul'daki en büyük sıkıntımız nüfusun hızlı artışı ve göç. Bunun önüne ancak belli eşikler koyduğunuzda geçebiliyorsunuz. Amaç, İstanbul'a gelmeden, gelen göçü bir eşikte önlemek. O eşikte de İstanbul şartlarını oluşturmak gerekiyor. Batıda Çerkezköy, Çorlu gibi yerleri eşik olarak tuttuğunuzda bu plan başarılı olabiliyor. Biz İstanbul'u planladıktan sonra Trakya'nın da planlamasını yaptık. Bu bölgenin de 1/100000 ve 1/25000'lik planlarını yaptık. Yeni hedefimiz İstanbul'un doğusunu hatta mümkün olursa Düzce'ye kadar olan bölgeyi planla uyumlu hale getirmek. Daha sonra da bunu bir ülke planı haline getirmek. Şu anda amacımız bu denilebilir. Bu doğrultuda da çalışıyoruz.

Şurası var ki tarihi yarımada artık yeni bir yapıya yer yok. İstanbul'un problemi tek merkezli olmasıdır. Anadolu yakasında da bir Levent, Mahmutpaşa, Maslak oluşturmadıkça çözüm zor görünüyor. İstanbul'da yeni bir problem oluşmasa bile, halihazırda çözümü bekleyen pek çok problemi var. Yani iktisadi sanayi bölgesi 100 bin kişiyi istihdam ediyor. Beş yüz bin, belki bir milyon kişiye bakıyor. Onu oradan kaldırmak mümkün mü? Hayır. Bunun için biz yeni planda artık İstanbul'da sanayi yok dedik. Gidin Trakya'ya yapın, ancak böyle çözülecek.

Kentsel dönüşümler de bu planın içinde mi değerlendirilmektedir?

Kentsel dönüşümler de bu planın içinde yer almakta şöyle ki; biz deprem riskinin yüksek olduğu alanlarda kentsel dönüşüme ağırlık veriyoruz. Nereler onlar; sahil

Karaköy Civarı-2009

vs. vatandaşları ikna ederdik. Artı bir şey daha kazandıracak, deprem açısından tamamen riskli olan bir binadan tamamen güvenli bir binaya geçmiş olacak. Çocuklar toprağa basacak, yeşile basacak, hava alacak... Ama maalesef önümüze siyasi mantık çıkıyor. Bir sürü afâkî şeylerle halkın kafası karıştırılıyor. Bunda da en çok eğitim düzeyi düşük olan bölgelerde bu sıkıntıyı yaşıyoruz. Zaten o insanlar kötü yerlerde oturuyor, buldukları yer dönüştürülmesi lazım. Onlar da maalesef her söyleneceğine kanıyorlar.

Uygulamada olan projeler var mı?

Evet, şu an başlanan ve uygulanan projeler var. Belki halkımız buraları gördükten sonra daha rahat kânî olacaklar. Somut örnekle ne demek istediğimizi daha iyi anlayacaklar. Biz örnek olması açısından yürütülen projenin bitmesini bekliyoruz.

İstanbul Dünya metropollerinde nüfusu en çok artanlardan biri, en önemli nedenlerden biri de göç. Yapılan planlarda Anadolu'dan gelen insanımızın şehre adaptasyonu göz önüne alınabiliyor mu?

Evet tabii, o da bu planda yer aldı. Sadece bir şehir planlamacısından oluşmamamızın, işin içine sosyologun ve diğerlerinin girmesinin nedeni de bu bir bakıma. Biz bunların üst planlamasını yapıyoruz. Alta doğru indikçe yerel yönetimlerin inisiyatifi yada becerisi daha etkili oluyor.

Bütün bu planların içinde tarım nerede? Ekoloji'ye yer var mı?

Tarım ve ekoloji de bu planın içinde var. İstanbul'un ibb.gov.tr'de de mevcut 1/100000'lik planı mevcut. Bazı yerler tamamen orman alanı kabul edildi. Buralara bundan sonra kimse dokunamayacak. Şimdiye kadar dokunuluyordu. Tarımsal niteliği korunacak olan alan, ekolojik tarım alanı vs. hepsi hesaplandı. Bu planda ilk defa yapılan bir şey var. Tarım alanları belirlenirken, neresi tarım alanı olacak kararı verilirken "bu işin en fanatığı, en çok bileni kim" diye düşündük, İl Tarım Müdürlüğü. O ister ki her

yer tarım alanı olsun. Nerelerin tarım alanı olacağı toprak özelliklerine bağlı olarak İl Tarım Müdürlüğü tarafından bildirildi, biz o plana hiç dokunmadan olduğu gibi aldık. Nerelerin orman olacağını en iyi kim bilir, İl Orman Genel Müdürlüğü. Orman Müdürlüğü'nün uygun gördüğü orman alanlarına hiçbir müdahale etmeden olduğu gibi orman alanı olarak kabul ettik. Daha önce de dediğim gibi ilk defa ziraat mühendisi, orman mühendisi bir şehir planında çalıştı. İstanbul civarındaki köyler de artık koruma altında, bundan sonra köylü arazisini İstanbulluya villa yapın diye satamayacak.

İstanbul'un en önemli problemlerinden biri olarak ulaşım gibi gözüküyor. Bu planlarda ulaşım, toplu ulaşım, park ve diğer bağlı durumlar nerede duruyor?

Ulaşım en büyük problemlerden biri. Ciddi bir ulaşım hattı planlamak görüldüğü kadar basit bir olay değil. "Şuradan şuraya metro yapalım" demekle bu iş olmuyor. Sadece teorik altyapı çalışması için minimum iki yıl gerekli. Oradaki trafiği gözlemleyeceksin, yolcu sayımı yapacaksın, bütün bunlar olmadan planlama yapılmamalı ve yapılmıyor da. Mesela Gaziosmanpaşa, Sultançiftliği güzergahında üç ay yolcu sayıldı. Minibüs yolcuları, İETT yolcuları ayrı ayrı sayıldı. İstanbul'un bir ulaşım master planı var. O da bu merkezde, İMP'de yapıldı. İstanbul'un önümüzdeki yirmi yıl içerisinde hangi hatlara metronun gideceği kaba taslak olarak belli. Yani Sarıyer'den girip havaalanından çıkmanız mümkün olacak. Anadolu yakasında Kadıköy'den girip Tuzla'dan çıkma imkanı olacak. ■

Kudüs

İstanbul / Üsküdar

KENTLİLİK AHLÂKI

Mustafa ÇAĞRICI*

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDEN İTİBAREN İSLÂM TOPLUMLARI “FARZ-I KİFÂYE, AMEL-İ SÂLİH, HAYIRDA YARIŞ, YİTİK HİKMET, SÜNNET-İ HASENE” (GÜZEL BİR ÇİĞİR AÇMA) GİBİ DİNÎ KAVRAMLAR IŞIĞINDA KENDİ DÖNEMLERİNE GÖRE BİR KENTLİLİK BİLİNCİ OLUŞTURMUŞLAR, ZAMANIN İCAPLARINA GÖRE BAŞKA KÜLTÜRLERDEN ALDIKLARI YENİ KENT DEĞERLERİYLE BU BİLİNCİ SÜREKLİ GELİŞTİRMİŞLERDİR.

□ İslâm Peygamberi Hz. Muhammed (a.s.) şehirli aile çocuğudur. Şehirde doğdu, şehirde yaşadı; tam bir “şehirli” (medenî) olarak zarif ve ilkeli bir hayat geçirdi. Şehirde vahiy alıp peygamber oldu ve nihayet şehirde hayata gözlerini kapadı. Hicretten sonra müslümanlar, Yesrib kentine **Medine** (şehir) adını verdiler. Kur’an-ı Kerim’de de Medine bu yeni isimle dört âyette anılır.¹ İslâm, ilk vahiyden son vahye kadar kentte gelişip tamamlandı, bütün maddî ve mânevî unsurlarıyla kent hayatını dikkate alan bir düzen kurdu.

Latince’de **civilisation**’un (uygarlık) **civilis** (kent) kelimesinden türetilmesi gibi bizim kültürümüzde de medeniyet “Medine”den gelmektedir. Yine “medine”den gelen **temeddün** kelimesi hem “şehirleşme, şehirli hayatı yaşama” hem “medenileşme, uygarca bir hayat yaşama” anlamında kullanılır. İslâm düşünürleri, Aristo’nun “zoonpolitikon” (siyasal canlı) şeklindeki insan tanımını “medenî canlı” diye çevirmişler; insanı toplumsal ve siyasal boyutuyla inceleyen felsefe dalına da “medenî ilim” ve “medenî yönetim bilimi” demişlerdir. İslâm düşünürü Fârâbî, medi-

ne terimine getirdiği içerikle İslâm siyaset düşüncesinde çığır açmıştır. Fârâbî, yerleşim birimlerini, insanın kendine yaraşır erdemleri ve yetkinlikleri gerçekleştirmesine elverişli olanlar ve olmayanlar diye iki gruba ayırarak kenti birinci, köyü ikinci grupta değerlendirmiştir. Bu anlayış sonraki siyaset ve ahlâk literatürüne hâkim olmuştur. İbn Haldun, “köylülük” de diyebileceğimiz **bedevî** hayat tarzının hüküm sürdüğü yöreleri temeddün etmemiş (şehirleşmemiş) yerler olarak değerlendirmiştir.²

Fârâbî’nin ideal devlet başkanına (imam) yüklediği nitelikleri dikkate alan bazı araştırmacılar, onun düşüncesindeki devlet başkanını “filozof elbisesi giydirilmiş Peygamber” diye tanımlarlar. Böyle bir benzetmeyi Fârâbî’nin ve onu izleyen düşünürlerin, ahlâk kitaplarında “üstün insanî ve ahlâkî ilke ve kuralların hâkim olduğu kent” anlamında sıklıkla kullandıkları “erdemli kent” (el-medînetü’l-fâzıla) deyimini için de yapabilir ve erdemli kentin aslında Hz. Peygamber’in Medine’si olduğunu, ilhâmını ondan aldığını söyleyebiliriz.

Gerçekten Hz. Peygamber Medine’yi, günümüzde

“kent etiği” denilen ilkeler ve erdemlerle donatmış; vahyin aydınlığında yeni kentini -çağdaş deyimle- “yaşanabilir bir medine” yapmaya çalışmış; orada dört başı mamur bir kent ahlâkî oluşturmuş, kenti paylaşılanlara ona sahip çıkma bilinci aşlamış, kendisi de dahil olmak üzere Medine’de yaşayanlarda kentsel sorunların aşılması sürecine katılma sorumluluğunu geliştirmiş, kısaca Medineliler’e bir medeniyet/kentlilik bilinci kazandırmıştır.

Kent, insan ilişkilerinin çok yoğun olduğu bir yapıdır. Kent hayatında sokaklar ve yollardan iş yerlerine, ibadethanelerden çarşı ve pazarlara kadar sayısız paylaşma alanları vardır ve bakımdan bütün kentlilerin neredeyse birbirlerinin komşuları olduğu söylenebilir. Modern kent etiğinde olduğu gibi İslâm ahlâkında da komşuluğun, dolayısıyla birlikte yaşamanın birinci şartı “başkalarına zarar vermemek”tir. Hz. Peygamber, insanların ortak kullanım alanlarını da içeren “başkalarına zarar vermeme” ilkesine büyük önem vermiş; öyle ki, bu hususta komşularının güven duymadığı kimselerden söz ederken “Vallahi o iman etmiş sayılmaz!” buyurmuş, bunu üç kez tekrarlamıştır.³ “Zarar vermeme” prensibini dile getiren, dolayısıyla kent ahlâkî bakımından

ilkesel değer taşıyan bir başka hadis de şöyledir: “Müslüman, diğer müslümanların, dilinden ve elinden zarar görmediği kişidir.”⁴ “Zarar vermeme” ilkesini içeren daha pek çok âyet ve hadis zikredebiliriz.

İslâm sosyal ahlâkının ikinci ilkesi “başkalarına yararlı olmak”tır. Kur’an-ı Kerim’de Medine’nin yerlileri olan müslümanların (Ensâr), Mekke’den oraya göçen din kardeşlerine (Muhâcirîn) gösterdikleri yardım severlikten şöyle söz edilir: “Onlar, kendileri sıkıntı içinde olsalar dahi muhacirleri kendi öz canlarına tercih ederler.”⁵ “Başkalarına yararlı olma” ilkesini dile getiren ahlâk yasası değerinde ki bir hadisin anlamı şöyledir: “Hiçbiriniz, kendiniz için beğenip istediğinizi kardeşiniz için de istemedikçe mümin sayılmazsınız.”⁶

Günümüzde “âdil kent”, “kent hakkı” gibi deyimlerle anlatılmak istenen kentlilik kuralları ve sorumluluklarını geliştirmede ilke işlevi görecektir daha birçok âyet ve hadis zikredebiliriz. Yukarıda birkaç örneğini sunduğumuz âyet ve hadislerde, “mümin” ve “müslüman” olmanın, sadece inanmadan ibaret görülmediği, bu isimlerin “başkalarına zarar vermeme” ve “başkalarına yararlı olma” diye özetle-

diğimiz bir ahlâkî-sosyal ilişkiler düzenini de içerdiği, dolayısıyla âyet ve hadislerde “mümin” ve “müslüman” kelimelerinin aynı zamanda birer uygarlık kavramları sayıldığı görülmektedir. Zaten İslâm bilginlerinin, ilgili âyet ve hadislerden yola çıkarak, İslâm’ın bütün buyruk ve yasaklarını “Allah’ın yasasına saygı ve Allah’ın yarattıklarına şefkat” şeklinde formüle etmeleri de aynı bakışın ürünüdür.

Günümüz İslâm toplumlarının sağlıklı bir kent yapısı ve ilişkisi kurma hususunda yaşadıkları sıkıntıların temel sebeplerinden birinin de belirtilen kapsamdaki din ve dindarlık anlayışından sapma, dolayısıyla yanlış ya da eksik din eğitimi olduğunda kuşku yoktur. Aslında sağlıklı bir kent yapısı ve ilişkisi kurmanın müslümanlar için bir ödev olduğunu gösteren çok sayıda dinî kavram da vardır. Meselâ “farz-ı kifâye” terimi bunlardan biridir. Fıkıh kitaplarında bu terim genellikle “yasa koyucunun (şâri’), belirli kişiler tarafından değil, toplum içinde bir kısım fertler tarafından yerine getirilmesini istediği görevler” şeklinde tanımlanır. Şu halde farz-ı kifâye, toplumun ihtiyaç

Bir İslâm kentinin, fiziksel ve moral yapısına kendi öz değerlerini taşıması yanında, dünya insanlığının ulaştığı uygarlık tezahürleri sayılan birikimleri de alması ve içleştirmesi gerektiğinde kuşku yoktur.

duyduğu hayırlı ve yararlı kurumların oluşturulması, mevcutların çağın icap ve ihtiyaçlarına göre geliştirilmesi, bu çerçeveye giren iş ve hizmetlerin yürütülmesi gibi görevlerin ifasıyla ilgili bir kavramdır. Buna göre kentliliğin gerektirdiği pek çok iş ve hizmetin farz-ı kifâye kapsamında, dolayısıyla birer dinî görev olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu görevleri yeterli ölçüde yerine getirenler bulunduğu toplumun diğer üyeleri dinen sorumluluktan kurtulur, aksi halde gücü yeten bütün müslümanlar, farz-ı kifâyenin ihmalinden doğan zararlardan dolayı sorumlu ve günahkâr olurlar. Klasik kitaplarımızda hekimlik, hâkimlik, askerlik gibi insanların ihtiyaç duyduğu alanlarda eğitim, öğretim faaliyetleriyle ve bu konulardaki meslekleri icra etme birer farz-ı kifâye sayılmıştır. Günümüzün çok gelişmiş kent yapılanmasında ihtiyaç duyulan bütün meşru iş ve mesleklerde yeterli sayıda ve donanımda eleman yetiştirilmesi ve kaliteli hizmet verilmesi, bunlar için ihtiyaç duyulan sivil toplum gibi örgütler oluşturulması farz-ı kifâye kapsamına girer. “İçinizden, iyiliğe davet eden, doğru ve meşru işleri yaptırmaya, yanlış ve çirkin işlerden uzaklaştırmaya çalışan bir topluluk bulunsun”⁷

meâlindeki âyet de toplum yararına kurumlar oluşturmayı buyurmaktadır. Bizim kültürümüzde genellikle toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamak, himayeye muhtaç insanların bakımını temin etmek maksadıyla kurulan sosyal kurumların temelinde, hayır yapıp sevap kazanma kadar, bir farz-ı kifâyeyi yerine getirme şeklindeki toplumsal sorumluluk bilincinin de payı vardır.

İslâmî kentlilik sorumluluğunun bir sonucu olan bu farz-ı kifâye anlayışını günümüzde de devam ettirmemiz gerekmektedir; bunun icabı da modern kent insanının ihtiyaçları neler ise onları göz önüne alarak toplumsal yapılar oluşturmaktır. Bu anlayış, modern dünyada müslümanların kurduğu yahut geliştirdiği kentlere, onların kendi kimliklerini ve değerlerini de katarak “İslâm şehri” denilen bir kent karakteri oluşturmalarının vazgeçilmez şartıdır. Bir kent, sadece maddi yapısıyla farklı bir kimlik taşımaz, bundan daha önemlisi hatta bunun da kurucu unsuru, o kentte yaşayan insanların mânevi, ahlâkî ve kültürel değerleridir. Bir kentte müslümanların yaşıyor olması orayı İslâm kenti yapmaz; bunun için bilgisiyse, irfanıyla, ahlâkiyle ince davranış kurallarıyla (âdâb), estetik anlayışıyla İslâm kavramının içini dolduran değerlerin kentte yaşayan insanların kişiliklerine, davranışlarına, insan ve çevre ilişkilerine belirleyici bir şekilde sinmesi gerekir. Konuya buradan baktığımızda günümüzde müslümanların oluşturduğu ya da yeniden şekillendirdiği (“geliştirdiği” diyemediğim için üzgünüm) yerleşim yerlerinin “İslâm kenti” olduğunu söylemek imkânsızdır.

İslâm dini, müslümanların kendi müslümanlık karakterlerini korumaları şartıyla insanlığın ürettiği doğru, güzel ve yararlı birikimden yararlanmayı da özendirmiştir. Bir İslâm kentnin, fiziksel ve moral yapısına kendi öz değerlerini taşıması yanında, dünya insanlığının ulaştığı uygarlık tezahürleri sayılan birikimleri de alması ve içleştirmesi gerektiğinde kuşku yoktur. Nitekim daha Hz. Peygamber döneminden itibaren İslâm toplumları “farz-ı kifâye, amel-i sâlih, hayırdan yarı, yitik hikmet, sünnet-i hasene” (güzel bir çiğir açma) gibi dinî kavramlar ışığında kendi dönemlerine göre bir kentlilik bilinci oluşturmuşlar, zamanın icaplarına göre başka kültürlerden aldıkları yeni kent değerleriyle bu bilinci sürekli geliştirmişlerdir. Bunun fiziksel/estetik düzeyde tipik örneğini mimaride, moral değerler ve davranış kuralları düzeyinde şehirli-

Bir kent, sadece maddi yapısıyla farklı bir kimlik taşımaz, bundan daha önemlisi hatta bunun da kurucu unsuru, o kentte yaşayan insanların mânevi, ahlâkî ve kültürel değerleridir.

lik âdâbındaki gelişmelerde görebiliriz. İslâm edeb ve hikmet literatürü bunun örnekleriyle doludur.

İslâm kültüründe başka toplumların ürettiği değerlerden, kendi kimliğine zarar vermeyecek şekilde yararlanıp kendi kültürünü daha da zenginleştirme ve insânileştirme, aslında İslâm dininin dünyaya ve insanlığa, hatta tabiata küllî-kucaklayıcı bakışının, dolayısıyla evrenselliğinin bir yansımasıdır. Bu durum, geçmişte İslâm toplumlarının dinî, etnik, kültürel vb. çoğulculuğu rahatlıkla içleştirip yüzyıllar boyunca yaşatmasında da görülmektedir. Bu suretle, İslâm kentlilik ahlâkının en önemli şartlarından biri de ilkelerini Kur’ân-ı Kerîm’den alan ve bizzat Hz. Peygamber tarafından başlatılıp Râşid Halifeler’den itibaren bütün müslüman yöneticiler, âlimler ve düşünürlerce İslâm ümmetinin güçlü bir karakteri haline getirilen çoğulculuk konularındaki hoşgörüyü kültürü olmuştur. Nitekim bu kültür, bir yüzyıl öncesine kadar İslâm uygarlığının karakteristik niteliklerinden biri idi. Kudüs, Kahire, İskenderiye, Bağdat, Kurtuba, İstanbul gibi büyük kentler başta olmak üzere, hemen bütün İslâm kentleri, bünyelerindeki çoklu kimlikleri ve kültürleri korumakla kalmamışlar, dahası duruma göre zenginleştirmişlerdir. 1492’de İspanya’dan sürülen yahudilerin Padişah II. Bayezid’in fermanıyla İstanbul ve diğer bazı Osmanlı kentlerine getirilip yerleştirilmesi, aynı şekilde müslüman yöneticilerin fethedilen beldeler ile eski İslâm toprakları arasında nüfus kaydırması yapmaları ve bu sayede farklı kültürlerle sahip olan bu toplulukların birbirini zenginleştirmeleri bunun tipik örnekleridir.

Osmanlı sonrasında İslâm dünyasının yaşadığı büyük travmanın yıkıcı etkilerinden birinin de müslümanlardaki bu zengin kentlilik kültürünün silindiği bir buhran ve yozlaşma sürecinin doğması ve –daha kötüsü– bunun kalıcı bir hal almasıdır. Bu durum, her alanda ama bilhassa dinî zihniyette hoyratlığa kadar varan bir yıkım doğurmuştur. Kabul etmemiz gerekir ki günümüzde hemen bütün İslâm toplumları, başka birçok konuda olduğu gibi bir kent ahlâkî ve kentlilik bilinci oluşturmada da çok ciddi sıkıntılar yaşamaktadır.

Günümüz müslüman toplumları, artık yakın tarihin üstüne yığılması enkazın altından kalkmayı başarmalı, zihin ve duygu dünyasını yeniden harekete geçirerek, bir yandan soylu kültürüyle kopardığı bağı ye-

niden kurarken, diğer yandan çağdaş dünyanın ürettiği değerler içindeki ihtiyaç duyduğu “yitik mal”ı yeniden keşfedip alma irfanını göstermelidir. Bu silkiniş, müslümanların öz kültürleriyle çağdaş insanlık kültürünü buluşturan yeni bir “İslâm kenti” konsepti oluşturmaları için gereklidir. “Medine’nin medeni insanı”nı, İslâm’ın yüce değerleri ve insanlığın “hikmet-i hâlîde”si (ölümsüz hikmeti)⁸ ile donanmış çağdaş müslüman insanı inşa etmek ancak böyle bir kentlilik bilinci ve kültürünün geliştirilmesiyle mümkündür. Köyünde kaldığı sürece mahalline uygun olan ama kente taşındığında bedeniyle-ruhıyla kenti çökertmekten başka bir işe yaramadığını ağır sonuçlarıyla gördüğümüz köy kültürüyle, yüksek bir İslâm kentini üretecek bir evrensel/model insan inşasının mümkün olmadığını son 50-60 yıllık tecrübelerimizle ayan beyan gördük. Çünkü kentte köy kültürü yaşayan insanın, Kur’an’ın “âlemlere rahmet” diye tanımladığı bütün insanlık için hayır ve model olan yüce Peygamber’i temsil etmesi, onu temsil etmediği sürece de doğru dürüst bir müslüman olması mümkün değildir.

Burada kentte yaşayan insanlarımızın trafik kurallarından çevre düzenine kadar kentlilik ahlâkiyle ve İslâm terbiyesiyle bağdaştırılması asla mümkün olmayan yanlışlıklarını sayıp dökecek değilim. Şuna işaret etmekle yetineceğim: Kur’an, “Bir insanı haksız yere öldüren bütün insanlığı öldürmüş gibi suçludur”⁹ buyurur ve inkârcılık dışında, sadece haksız yere insan öldürenlerin ebedi cehennemlik olduğunu bildirir.¹⁰ Ülkemizde her yıl kaç bin insanın haksız yere öldürüldüğünü düşünelim. Sadece bu örnek bile bizim kentliliğimizin İslâm’a da insanlığa da insanı yayan bir kentlilik olmadığını göstermeye yeter.

Sanırım belirtilen ölçülerde iyi bir kentli olmanın güvencesi, iptidai duygular ve alışkanlıklar yerine -Allah ve Resûl’ünün irşadına uyarak- yüce değerlere göre, aklının ve vicdanının ışığına göre davranmayı karakter haline getirmiş insanların kentlerde belirleyici roller almasıdır. Bu model müslümanın inşasında asıl görev öncelikle günümüz eğitimcilerine, din âlimlerine, irşatçılarına düşmektedir. Onların ilk görevleri de kendilerini inşadan başlamalarıdır. Eyüp Sultan’ı ziyaret edip bir Fâtiha okumayı bile bid’at ve haram sayan bir iptidai Hâricî zihniyet, Eyüp Sultan’ın türbesinin bizim medeniyetimizdeki öne-

Medine’nin medeni insanı”nı, İslâm’ın yüce değerleri ve insanlığın “hikmet-i hâlîde”si (ölümsüz hikmeti)ile donanmış çağdaş müslüman insanı inşa etmek ancak böyle bir kentlilik bilinci ve kültürünün geliştirilmesiyle mümkündür.

mini ve “medeniyet taşıyıcısı” rolünü kavrayamaz. Kezâ Pierre Loti gibilerini dahi Osmanlı aşığı yapan o “bizim ezanımız”la kavgalı olanlar kadar, onlara inat olsun diye lâhûfî ezan sesini cami çevresindekiler için eziyete dönüştüren müezzinler de İslâm kentnin insanı olamazlar.

Dindarlık kavramını, bencil, yıkıcı, dışlayıcı duygularla ruhları kirlenmiş; kendisi gibi olmayana dış gıcırdatıp yumruk sıkıyan; duygularında, davranışlarında ve ürettiklerinde erdemden ve estetikten yoksun, başkalarının mutsuzluğunu ve zarara uğramasını umursamayan, insanlığın hayırına işlerde sorumluluk almaktan kaçan, üretmeden tüketen kimselerin tasalluttundan kurtarmak; dindarlığın bütün benliğimizi ve hayatımızı zenginleştirecek derinlikte samimi imanda, artırcı kullukta, yüksek ahlâkta ve üstün insanîyette olduğunu göstermek, öncelikle din âlimlerinin ve din adamlarının görevidir. İslâm açısından bunun ne kadar ulvî ve ihmal edilemez bir görev olduğunu anlamak için yeni bir insan ve toplum inşâ etmeyi hedefleyen Kur’an’ın Mekkî âyetlerine bir göz atmak yetecektir.

Son olarak şunu memnuniyetle belirtmeliyim ki, ülkemizde kentlerimizin ve kentlilerimizin konumuz bağlamındaki sorunları son zamanlarda giderek daha iyi fark edilmekte, toplumumuzda sağlıklı bir kentlilik bilinci ve sorumluluğu geliştirerek kendi kent kültürümüzü yeniden inşa etme yönünde entelektüel ve pratik düzeyde olumlu gelişmeler gözlenmektedir. Bu bağlamda bir “kent dindarlığı”na duyulan ihtiyacın görülmüş olması ve bu kavramın içinin nasıl doldurulması gerektiğine dair tartışmalar yapılmaya başlanması içimize ümit doldurmaktadır. ■

D İ P N O T L A R

1. Tevbe 9/101, 120; Ahzâb 33/60; Munâfikûn 63/8.
2. Bk. İlhan Kutluver, “Medeniyet”, TDV İslâm Ansiklopedisi, XXVIII, 297.
3. İbn Hanbel, I, 387; Buhârî, “Edeb”, 29.
4. Buhârî, “İman”, 4,5.
5. Haşr 59/9.
6. Buhârî, “İman”, 7; Müslim, “İman”, 71-72.
7. Âl-i İmrân 3/104.
8. Bin yıl önce yaşamış bir müslüman ahlâkî ve düşünür olan İbn Miskeveyh’in İslâm kaynaklarıyla Grek, İran ve Hint kültürlerindeki hikmetli sözlerden oluşturduğu eserinin adı. Müslümanlar buna benzer çok sayıda eser yazdılar ve bu eserler, İslâm toplumlarında çoğulculuk ve müsâmaha kültürünün oluşmasında büyük rol oynadı.
9. Mâide 5/32.
10. Nisâ 4/93.

ORYANTALİSTLERİN İSTANBUL'U

Yücel BULUT*

İSTANBUL'UN YENİ VE EBEDÎ SAHİPLERİ, YÜKSEK ASKERÎ BAŞARILARLA ZAPT VE FETH EDİLEN ÜLKELERDE; SANAT, KÜLTÜR VE BİLİM TEMELLERİ ATILMAMIŞ VE YERLEŞTİRİLMEMİŞSE, O ZAPT EDİLEN YERLERİN ELDE TUTULMASININ MÜMKÜN OLMAYACAĞI GERÇEĞİNDEN HAREKET ETMİŞLERDİR.

□ Yerasimos, 14. ve 15. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan seyahatlerin metinleri üzerine yapmış olduğu hacimli çalışmasında 449 eseri inceledi. İngiliz, Alman, Fransız, İsviçreli, İtalyan, Macar, Polonyalı, Flaman, Portekizli, Çek, Yunan yüzlerce devlet görevlisi, bilim insanı ve din adamının yapmış olduğu bu seyahatlerin notlarının bibliyografik bilgilerini verir.¹ *Thévenot Seyahatnamesi*'ne yazdığı giriş yazısına "Bir gün Doğu seyahatnamelerinin eksiksiz bir kaynakçası çıkarıldığında, 15. yüzyıldan 18. yüzyıl sonuna kadar yaklaşık altı yüz eser bulunacak ve bunların iki yüzden fazlasının 17. yüzyıla ait olduğu saptanacaktır"² şeklinde bir not düşmüştür. 19. yüzyılda genelde Doğu'ya, özelde de Osmanlı İmparatorluğu'na ve İstanbul'a yapılan seyahatlerin sayısında ise çok daha büyük bir artış olmuştur.

M. H. Hauser, Philippe du Fresne-Canaye'in 1573'te İstanbul'a gerçekleştirdiği seyahati kaleme aldığı önsözde, -özellikle deniz yolculuğunu tercih etmeyen- Batılı seyyahların Doğu yolculuklarının güzergâhlarına ilişkin bazı bilgiler verir.³ İstanbul, bu yolculukların ya son noktasıdır ya da Batılı seyyahların Doğu yolculuklarında bir mola verdikleri Doğu'ya açılan kapıdır. Bu yönüyle bir anlamda, yolculuklarının ikinci bir başlangıç noktasıdır. Tersinden bakıldığında ise eve dönüş güzergâhları açısından Avrupa'ya açılan kapıdır.

İstanbul'a ilişkin hatırat veya seyahatname türünde eserler kaleme alanların ekseriyetinin elçiliklerde görevli personel olması dikkat çekicidir. Bu durum özellikle 19. yüzyıl öncesi için çok daha fazla geçerlidir. Teknoloji devrimi öncesinin ulaşım imkânlarının kısıtlılığı ve güvenlik sorunu gibi durumlar, böyle bir tablonun ortaya çıkışında belirleyici etkiye sahiptir. Ancak özellikle sanayi devrimi sonrasında ulaşım teknolojisinin gelişimi ve iletişim imkânlarının artışı, sağlık alanında yaşanan ilerlemeler, Avrupa devletlerinin iktisadi, askeri, kültürel ve siyasî alanda gerçekleştirmiş oldukları atılımların bir sonucu olarak, Doğu ülkelerinin Batılılar için güvenli bölgeler haline gelişinden sonra, bu seyahatlerin sayısı ve seyyahların nitelikleri itibarıyla büyük bir patlama ve değişim yaratmıştır.

Söz konusu seyahatnameler elbette Doğu'nun/İstanbul'un belli bir döneminin tarihinin anlaşılması açısından önem taşır. Zira bu metinler, seyahatname yazarının ilgi duyduğu konular çerçevesinde dönemin siyasî, kültür

ve sosyal tarihine, gündelik hayatına veya şehrin topografik yapısına ve sanat eserlerine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle 19. yüzyılda sayıları hayli fazlaşan 'Oryantalist ressamlar' sayesinde, bu bilgilerin bir kısmı görsel olarak da sunulmuştur. Bu zengin malzemenin belli bir eleştiri süzgecinden geçirilmesi de elbette bir zarurettir. Bu açıdan, söz konusu literatüre gerek Doğu dünyasının ve gerek İstanbul'un/Osmanlı'nın geçmişini anlatan gerçek birer tarihî belge muamelesinin yapılması sakıncalı sonuçlar doğuracaktır. Bunun temel sebebi İstanbul'a ve insanlarına ilişkin bilgiler sunan tabloların resmedilmeleri sürecinin Batılıların yüzlerce yıllık birikimin bir sonucu olan oryantalist arşive dayanmış olduğu bugün artık bilinen ve sıklıkla tekrarlanan bir gerçektir. Kimi Batılı seyyahların, şu veya bu sebeple gezip görmedikleri bölgeler hakkında seyahatnamelerinde geniş malumatlar vermelerine veya verdikleri bazı bilgilerin Avrupalı redaktörler tarafından bu oryantalist arşive uygun hale getirildiğine ilişkin pek çok örnek vermek mümkündür. Yukarıda adı geçen *Thevenot Se-*

İstanbul'a ve insanlarına ilişkin bilgiler sunan tabloların resmedilmeleri sürecinin Batılıların yüzlerce yıllık birikimin bir sonucu olan oryantalist arşive dayanmış olduğu bugün artık bilinen ve sıklıkla tekrarlanan bir gerçektir. Kimi Batılı seyyahların, şu veya bu sebeple gezip görmedikleri bölgeler hakkında seyahatnamelerinde geniş malumatlar vermelerine veya verdikleri bazı bilgilerin Avrupalı redaktörler tarafından bu oryantalist arşive uygun hale getirildiğine ilişkin pek çok örnek vermek mümkündür.

yahatnamesi, bu türden üretime verilebilecek sayısız örnekten sadece bir tanesidir. Jean-Auguste-Dominique Ingres ve Antoine-Jean Gros gibi oryantlizmin etkisindeki çalışmalarıyla tanınmış birçok ressam da Doğu'ya hiç gitmemişler, başkalarının yaptığı gezilerin anılarından esinlenmişler, gezginlerin topladığı eşyalardan, gravür ve fotoğraflardan, en geniş anlamıyla oryantalist arşivden yararlanmışlardır.⁴ İstanbul'daki harem hayatına veya kadınların giyim kuşamlarına ilişkin resimlerin -istisnaları olmakla birlikte- tamamına yakını Batılıların kendi fantezilerini yansıtır ve Rum, Yahudi, Ermeni, Çingene veya Avrupalı modellere Osmanlı kıyafetleri giydirilerek stüdyo ortamında hazırlanan bir dekorda üretilmişlerdir.

İstanbul'un doğal ve tarihî güzelliklerinin yanı sıra, şehrin birçok ırkın, dinin ve dilin bir araya geldiği kozmopolit yapısının Batılı seyyahlara cazip geldiği açıktır. Bir diğer dikkat çeken özelliği de, Batılıların İstanbul'u ısrarla geç-

mişi temsil eden, zaman-dışı, modernleşmenin izlerini taşımayan bir şehir olarak yansıtılmalarında gizlidir. Avrupa'da endüstriyel devrimin ve Fransız İhtilali gibi siyasî devrimlerin yol açtığı hızlı modernleşme süreçleri Batılı düşünürler üzerinde etkili olmuştur. Bu açıdan özelde İstanbul, genelde Doğu dünyası; Avrupa'daki sanayileşme süreçlerine ve sonuçlarına en azından eleştirel bakan Batılı elitler için bir daha geri döndürülemez şekilde kaybettikleri geçmişî kendilerine hatırlatacak huzur dolu bir dünya olarak gözükür. Osmanlı'nın modernleşme döneminin izlerinin görülebileceği mekânlar Pera'nın veya Galata'daki gayri Müslimlerin ya da levantenlerin yaşantısından pek söz edilmez ve bu bölgeler resmedilmez. Hatta seyahatnamelerin bir kısmında bu süreç eleştiri ve rahatsızlık konusu olarak gündeme getirilir. Nitekim Kapalıçarşı ve Mısır Çarşısı gibi çarşılar etraflıca anlatılıp resmedilirken sıra sıra ahşap evlerin olduğu daracık, düzensiz sokaklar, harem hayatı, hamamlar, seyyar satıcılar, çeşmeler-sebiller, mesire yerleri, sokak köpek ve kedileri, bahçeler, tulumbacılar, geçit ve sünnet törenleri, padişahların Cuma selamlıkları, kılık kıyafetler bu seyyah, yazar ve ressamların ilgisini daha çok çeker. İşte bu nedenle Pierre Loti, yaşamak için Eyüp semtini tercih eder; Çağaloğlu'ndaki yeni yapılmakta olan taş yapıları, başka bir deyişle imparatorlukta Batılılaşmanın izlerini gördükçe, burasının da kaybedilmekte olduğunu düşünür ve rahatsızlık duyar. Bu açıdan bakıldığında da, elbette aralarında kimi farklar bulunmakla birlikte Stephan Gerlach'tan Thévenot'a, de Amicis'den Lamartine'e, Fresne-Canaye'dan Nerval'e, Lady Montagu'dan Loti'ye, Gérôme'dan Melling'e pek çok seyyah ve sanatçı İstanbul'a ilişkin benzer temaları birbirini tekrarlar biçimde aktarır.

Bu büyük çarşıların yanı sıra seyyar satıcılar da seyyahların ilgisini çekmiştir. De Mango'nun 'Üzümcü' ve 'Sü-pürgeci'; Salvatore Valeri'nin 'Çiçekçi Kız' gibi resimler, 18. ve 19. yüzyılda yabancı ressamların yapmış olduğu bu türden resimlerden birkaçıdır. Avusturyalı Rudolf Ernst de cami temalı resimleriyle ünlüdür.

İstanbul'a ilişkin seyahatnamelerin en gözde konularının başında, şüphesiz harem hayatı gelmektedir. Harem hayatına ilişkin hikâyelere verilen bu önem, bir yönüyle cazibe oluştururken diğer yönüyle de Avrupa'nın siyasî ve dinî otoritelerinin cinsellik-

le ilgili sansüründen kaçma arzusunu ortaya koymaktadır. Hareme ilişkin hikâyeler büyük ölçüde Lady Montagu'nun veya haremdeki kadınları -avluda top oynarken- kısmen görme imkânı bulmuş olan İngiliz elçisi Thomas Dallam gibi istisnai bir iki kişinin anlattıklarına dayanır. Onlardan hareketle Batılı yazar ve ressamlar hiç görmedikleri hareme ilişkin yığınla imaj üretmişlerdir. Örneğin "Sir George Courthope, *Memoirs* (1616-1685) adlı eserinde Topkapı Sarayı'nın mimari özelliklerinden söz ederken, anlattıklarını daha da çekici kılmak için sultanı sarayda gördüğü porfir bir havuzun önünde hayal eder ve şöyle bir öykü uydurur: "O, bu havuza cariyelerini çıplak sokar ve onlara vücutlarına yapışan ama bir zarar vermeyen ufak kurşunlarla ateş eder. Bazen de üstlerine öyle bir su açtırır ki, cariyeler boylarını geçen bu su içinde boğulmamak için batar batar çıkarlar; bu eğlenceden tatmin olunca suyu boşalttırır."⁶

Stephan Gerlach, seyahatnamesinde, İstanbul'u çeşmeler ve hamamlar mekânı, halkını da temizliklerine düşkün insanlar olarak anlatır.⁷ Osmanlı dünyasında erkeklerin günlük yaşamında hamamın çok önemli bir yeri bulunmasına karşın, oryantalist resimlerde erkekler hamamını yansıtan pek resim yapılmamış ve çoğunlukla kadınlar hamamı tasvir edilmiştir, çünkü Batılıların gözünde bu mekânlar tıpkı harem gibi Doğu'daki dişiliğin bir simgesidir.

Oryantalist ressamların ve Batılı izleyicilerin ilgi gösterdiği bir üçüncü konu esir pazarlarıdır. Gérôme ve William Allan gibi esir pazarlarını tasvir eden Oryantalist ressamlar, -bu konuyu daha çok sosyal boyutuyla ele alan Batılı yazarlardan farklı bir tutum izleyerek- esir pazarlarını, tıpkı hamam sahnelerinde olduğu gibi çıplak kadın vücudunun rahatça sergileneceği bir ortam olarak yansıtmışlardır.

Bu temalar içerisinde camide ibadetlere ilişkin hikâyeler çok azdır. Tekke ve dergâhlara ilişkin temalar ise yaygındır. En fazla ziyaret ettikleri tekkeler ise, Üsküdar'daki Rifaî tekkesi ile Galata'daki Mevlevî tekkesidir.

Üsküdar'daki tekkelerde yapılan Rifaî ayinlerini konu edinen resimlerden bir tanesi olan, Fausto Zonaro'nun 'Rifaî Dervişleri' (1910) başlıklı tablosu, "Üsküdar'daki Rifaî Asitanesi 1942 yılında yandığı için, Zonaro'nun bu tablosu bir belge olarak da⁸" önemsenmiştir.

İstanbul'a gelen seyyahların İstanbul'un görünümüne ilişkin yazı

Hareme ilişkin hikâyeler büyük ölçüde Lady Montagu'nun veya haremdeki kadınları -avluda top oynarken- kısmen görme imkânı bulmuş olan İngiliz elçisi Thomas Dallam gibi istisnai bir iki kişinin anlattıklarına dayanır. Onlardan hareketle Batılı yazar ve ressamlar hiç görmedikleri hareme ilişkin yığınla imaj üretmişlerdir.

Amadeo Preziosi / Çamlıca'da Gezinti

ve resimleri, belli unsurların vazgeçilmez olduğunu gösteriyor. Tarihi yarımada'nın silueti, liman, Boğaz kıyıları ve köyleri, şehirdeki büyük camiler ve arkeolojik kalıntılar, şehrin canlı ve renkli yaşantısının en çok hissedildiği çarşılar, çeşme başları, cami avluları, kahvehaneler ve mesire yerleri bu vazgeçilmez unsurlardandır. Kağıthane, Modaburnu, Fenerbahçesi, İhlamur, Küçükçiftlik, Taksimönü, Küçük ve Büyüksular, Çubuklu, Hünkar İskelesi, Çamlıca vb. gibi mesire yerlerinin yanı sıra, Tarabya ve Büyükdere'de bulunan yabancı elçiliklerin yazlık çalışma merkezlerine yakın Bentler de Batılı seyyahların ilgi duydukları gezinti mekanlarıydı. Özellikle 18. ve 19. yüzyıla ait resimlerde bu mıntıkalar da Batılı tiplerin de mevcudiyeti göze çarpar. Bu çerçevede Amadeo Preziosi'nin 1853 tarihli suluboya resmi 'Çamlıca'da Gezinti'si, ressamı bilinmeyen 'II. Mahmud Bendi' isimli yağlıboya resim, Carl-Gustaf Löwenhielm'in 'Kağıthane', Salvatore Valeri'nin 'Kağıthane'den Görünüm', Antoine-Ignace Melling'in 'Kağıthane', Stanislas Chlebowskî'nin 'Kağıthane' ve 'Lugi Acquarone 'Kağıthane'de Cirit' başlıklı tabloları İstanbul'un bu gözde mesire yerlerini resmetmekteydi. Fausto Zonaro'nun 'Göksu'da Sefa', Josef Warnia-Zarecki'nin 'Göksu'da Mesire' adlı resimleri, Gerard de Nerval'den ve Charles Mac Farlane de zikredilmesi gereken isimlerdir. Yabancı ressamlar, İstanbul görünümünü resmederken, şehrin özellikle limana ve Boğaziçi'ne hâkim tepelerini seçmişlerdir. En çok tercih edilenler Asya tarafında Çamlıca, Üsküdar sırtları ve Bulgurlu tepesi; Avrupa yakasında ise Pera sırtları olmuştur.

1844 yılında Avusturyalı sanatçı ve gezgin Hubert Sattler'in yapmış olduğu 'Süleymaniye Camisi'nden İstanbul Panoraması' adlı tabloda; ticari bölgenin en büyük hanlarından olan Büyük Valide Hanı, Yeni Cami ve Mısır Çarşısı

Martinus Rørbye / Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Camisinin Önünde Arzuhalci

sı dikkat çekmektedir. Löwenhielm'in 1824 tarihli "Pera'daki İsveç Sarayı'nın Üst Katından Topkapı Sarayı'nın Manzarası", Avusturyalı ressam Luise Begas-Parmantier'in "İstanbul Görünümü" başlıklı tabloları; 19. yüzyıl sonunda Pera sırtlarından Tophane'yi, Kılıç Ali Paşa Camisi'ni ve bugün yıkılmış olan hamamının kubbesini, limandaki yelkenli ve buharlı tekneleri, Sarayburnu'nu ve Üsküdar kıyılarını, ağaçlar arasındaki kimi ahşap, kimi kâgir konut dokusunu yansıtmaktaydılar. "Boğaz kıyılarındaki ve sırtlarındaki yerleşmeler ardı ardına yapılan saraylar, yalılar ve köşklere giderek genişlerken, Ayvazovski'nin 'Ay Işığında Eyüp' adlı tablosunda da görüleceği gibi, Haliç'teki zarif ahşap sarayların yerini yavaş yavaş sanayi yapıları alıyordu. Ayvazovski, belki de bu bacaları örtmek ve manzaranın pitoreskliğini korumak için Haliç'i ay ışığında betimlemiştir."⁹

Tophane iskelesi ve ardındaki meydan, İstanbul'a genellikle deniz yoluyla gelen yabancıların karaya ilk çıktıkları bölgeydi. Muhtemelen, bu özelliği nedeniyle, tarihi özellikleriyle birlikte, yabancı seyyahların, yazarların ve ressamların ilgi duydukları bir semt olmuştur. Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Camisi ve avlusundaki arzuhalciler, Moltke'den Danimarkalı ressam Martinus Rørbye'ye, Pierre Gués'ten Jacob Jacobs'a pek çok Batılı'nın ilgisini çekmişti.

Tarihi Yarımada 19. yüzyılda hala Batı'nın etkisinin pek hissedilmediği, eski geleneksel yaşantının sürdüğü egzotik kent görünümüyle Batılı seyyahların ilgisini çeken bir bölgeydi. Felix Ziem'in 'Ayasofya ve İstanbul Surları', Leonarda de Mango'nun 'İstanbul', Fabius Brest'in 'Divanyolu'nda Alishveriş', 'Cami Önü' ve 'Hippodrom', Amadeo Preziosi'nin 'Divanyolu', Avusturyalı ressam Franz von Alt'in -Miss Pardoe'nun *The Beauties of the Bosphorus* kitabındaki Bartlett'e ait gravürün kopyası olan- 'Serasker Kulesi'nden

Süleymaniye Camisi ve Türbesi' başlıklı tabloları sur içi İstanbul'un çeşitli mekânlarına ilişkin çarpıcı resimler olarak öne çıkıyor. Ayrıca Gerlach'tan Nerval'e pek çok Batılı seyyahın seyahatname notlarında İstanbul'un çeşitli meydanlarına ve bu meydanlarda yapılan şenliklere, saray düğünlerine, sultanın selamlık ve bayram alaylarına, cirit oyunlarına dair pek çok hikâye anlatılmaktadır.

Batılı seyyahların ilgisini çeken yerlerden birisi de İstanbul'un çeşme ve sebilleridir. Kentin ana kavşak noktalarında, meydanlarda, tören alanlarına ve çarşıya yakın yerlerde bulunan çeşmeler, yakınlarında bulunan servi ya da çınar ağaçlarıyla birlikte, halkın buluşup sohbet ettiği mekânlardı aynı zamanda. Bunlardan birisi Amadeo Preziosi'nin yapmış olduğu suluboya resimdir. Gündelik hayatı resmetmeyi seven Fabius Brest için de, çeşmeler elverişli bir dekor oluşturmaktaydı. Leonardo de Mango da, 1908'de yaptığı 'Meydan Çeşmesi' başlıklı resminde, çeşmeden su dolduranları, seyyar satıcıları, yoldan geçenleri, simitçileri, yeri süpüren bir çöpçüyü ve sokak köpeklerini

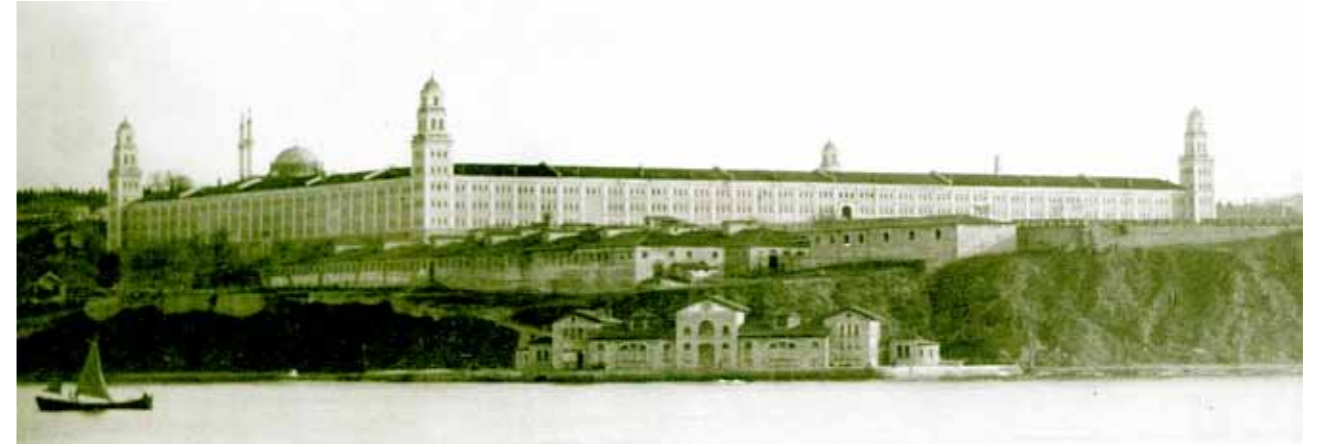
resmetmişti.

Seyyahların ilgisini çeken bir diğer mekân, gündelik hayatla iç içe olan mezarlıklardır. İstanbul'un mezarlıklarında piknik yapanlar, çubuk içenler, otlayan inekler ve koşuşan çocuklar Batılı seyyahların yazı ve resimlerinde sıkça görülen, ölüm ile hayatın iç içeliğini yansıtan temalardır.

19. yüzyılda sayıları önceki yüzyıllarla kıyaslanamayacak denli artan Batılı seyyahların kaleme almış oldukları seyahatnameler ve çoğunluğu elçilik görevlisi Batılı ressamın resmettikleri tablolar İstanbul'un geçmiş yüzlerce yıllık dönemine ışık tutmaktadır. Ancak bir yönüyle belge niteliği taşıyan bu eserler, bir diğer yönüyle de oryantalist arşivin etkinliğini de yansıtan kurmaca metinler olarak değerlendirilmelidir. Bugün sayıları belki de binlerle ifade edilebilecek günlük, hatırat, seyahatname ve resimlerden oluşan bu devasa külliyattan hakkıyla yararlanabilmek; söz konusu külliyatın oluşumundan kurgulanmasına ve sunumuna varıncaya kadar geçirdiği bütün süreçlerin farkında olmayı mecburi kılmaktadır. ■

D İ P N O T L A R

1. Stephane Yerasimos, Les Voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIIe siècles), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991. İstanbul'u ziyaret eden seyyahların ilgileri yalnızca Osmanlı dönemiyle sınırlı değildir. Osmanlı döneminde şehre gelmekle birlikte Bizans dönemi İstanbul'una dair bilgiler veren çok sayıda seyyah mevcuttur. Ortaçağlardan başlayarak İstanbul'u ziyaret eden bu seyyahlara ait çok sayıda seyahatnameyi tarayarak içlerinden İstanbul'un Bizans dönemi eserlerine ilişkin bilgileri derleyen kapsamlı bir inceleme için bkz. John Ebersolt, Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları, çev. İlhan Arda, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1996.
2. Stefanos Yerasimos (ed.), "Giriş", Jean Thévenot, Thévenot Seyahatnamesi, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Kitap Yay., 2009, s. 11.
3. M. H. Hauser, "Önsöz", Philippe du Fresne-Canaye, Fresne-Canaye Seyahatnamesi-1573, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Kitap Yay., 2009, s. 20-21.
4. Semra Germaner ve Zeynep İnankur, 18. yüzyılın, dönemin egotizm modasını besleyen gravürlerin en parlak dönemi olduğunu, 19. yüzyılda da yerini oryantalist resme bıraktığı tespitini yapar ve oryantizmi gezi-den, oryantalist ressamın gezinden ayırmanın, gerçekten, "zorluğuna" dikkat çekerler. Bkz. Semra Germaner ve Zeynep İnankur, Oryantalistlerin İstanbul'u, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2002, s. 38.
5. Batılı seyyahların ilgisini çeken önde gelen konulardan biri olan İstanbul'un sokak köpekleri, Catherine Pinguet tarafından müstakil bir inceleme konu edilmiştir. Bkz. Catherine Pinguet, İstanbul'un Köpekleri, çev. Saadet Özgen, İstanbul: YKY yay., 2009.
6. Germaner ve İnankur, a.g.e., s. 151.
7. Stephan Gerlach, Türkiye Günlüğü, 1573-1576, çev. Türks Noyan, 2 cilt, İstanbul: Kitap Yay., 2007.
8. Germaner ve İnankur, a.g.e., s. 200.
9. Germaner ve İnankur, a.g.e., s. 207-208.

ÜSKÜDAR SELİMİYE MAHALLESİ

Kadir ÖZTÜRK*

KIŞLA İLE BİRLİKTE KURULAN SELİMİYE MAHALLESİ, BİR İSLÂM ŞEHRİNİN KURULMA AŞAMALARINI GÖSTEREN KÜÇÜK BİR ÖRNEKTİR. İNSANIN, HAYATINI DÜZENLEMELİK ÜZERE MEYDANA GETİRDİĞİ EN ÖNEMLİ VE EN BÜYÜK ESER OLAN ŞEHİR, DİNİ TERCİHLER ETRAFINDA GELİŞMEKTEDİR.

□ "Bu şehri-i İstanbul ki bî-misl ü behâdır / Bir sengine yekpâre acem mülkü fedâdır" beytiyle tarif edilen İstanbul'un üç yerleşkesinden biridir Üsküdar. İki önemli özelliğinden ilki boğazın kenarında olması, diğeri ise İstanbul'u seyretmesidir. İkinci özelliği nedeniyle Üsküdar'a, "Bir ulu rüyayı görenler şehri" denilmiştir ki; gördüğü rüya asırlar önce müjdelenen kutlu bir fetihtir. Üsküdar'ın İstanbul'u temâşâ eden konumunu gerek Bizans, gerekse Osmanlıların çok iyi değerlendirdikleri bilinmektedir. Her iki dönemde de günbatımını ve İstanbul'u seyretmek için saraylar yapılan bölgede bugün İhsaniye¹ ve Selimiye mahalleleri bulunmaktadır.

1. Bölgenin Tarihi

Bizans döneminde günbatımını ve İstanbul'u seyredilemek için yapılan Heraeum Sarayı bölgedeki ilk yapı olarak bilinir. Fakat uzun süre ihmal edildiği için İstanbul fethedildiğinde eski saraylardan hiçbir iz görülmez.² Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde Mimar Sinan'ın 1551 yılında³ Üsküdar Sarayı'nı yapmasıyla bölge

en güzel günlerine kavuşur.

Üsküdar Sarayı yazlık saray olması nedeniyle yaklaşık iki asır boyunca padişahlar, hanım sultanlar ve paşalar için önemli uğrak yerlerinden biri olur. Mavi ve yeşilin birleştiği, İstanbul'un bütün güzelliğiyle seyredildiği bu güzide mekân; saray, kasır ve köşkler yanında mescid, namazgâh ve çeşmelerle de süslenir.

2. Selimiye Mahallesi

Sultan III. Selim (1789-1807) dönemine kadar çeşitli tamirat ve eklemelerle gelen Üsküdar Sarayı, 1800 yılında yıkılarak yerine Selimiye Kışlası yapılır. Kışlanın çevresi cami, tekke, hamam, mektep ve çeşmelerle bir külliye gibi donatılır. Planları bizzat Sultan III. Selim tarafından çizilen Selimiye Mahallesi'nde matbaadan kumaş tezgâhlarına kadar yeni tesislere yer verilir. Selimiye'nin Üsküdar tarafı konutlarla dolarken Haydarpaşa tarafı eğitim, sağlık ve ulaşım yapılarıyla değerlendirilir. Bu tarihlerden sonra Üsküdar Kadıköy arasındaki şehirleşme de dikkat çekecek bir seviyeye ulaşır. Haydarpaşa Limanı'ndan sonra gar ve is-

kele binalarının yapılmasıyla birlikte bölge Osmanlı dönemindeki son şeklini alır.

Kışla ile birlikte kurulan Selimiye Mahallesi bir İslâm şehrinin kurulma aşamalarını gösteren küçük bir örnektir. İnsanın, hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en önemli ve en büyük eser olan şehir, dinî tercihler etrafında geliştiğinden⁴ Müslümanların kurduğu şehirlerde de ilk tercih, dinî ve sosyal hayatın merkezi olan camilerdir. Medine ve Kûfe şehirlerinde caminin konumu ne ise bunlardan on iki asır sonra kurulan Selimiye Mahallesi'nde de odur.

İslâm şehir modeli dendiğinde ilk akla gelen mekân hiç şüphesiz Medine'dir. Hz. Peygamber, Mekke'den Medine'ye hicretlerinden hemen sonra Mescid-i Nebevî'yi yaptırır ve mahalleler içinde Müslümanların sayısı arttıkça buralarda da mescidler inşa edilmesine izin verir. Kûfe ise Hz. Ömer (ra) döneminde kurulan yeni bir şehirdir. Halifenin emriyle Sa'd b. Ebû Vakkas, önce caminin yapılacağı yeri tespit ettirir ve güçlü bir okçuya belirlenen yerden dört tarafa ok attırır. Okların düştüğü yer cami ile yapılacak meskenler arasında sınır olur.⁵ Selimiye Mahallesi'nde de Kûfe şehrinde olduğu gibi bir yerleşim planı hazırlanarak meskenlerden önce Selimiye Camii yapılır.

Cami etrafındaki evler, bahçeler içinde, birbirlerinin manzaralarını kapatmayacak bir mimari zihniyetle, ahşap olarak inşa edilir. Ahşabın bulunduğu yerde kaçınılmaz olan yangınlar burada da can ve mal kaybına sebep olur. Özellikle Kabakçı Mustafa İsyanı'nda yakma ve yağma olayları o denli artar ki Selimiye Camii cemaatsizlikten kapanma noktasına gelir. Sessizliğe bürünen mahalle, Sultan II. Mahmud (1808-1839)'un tahta çıkmasıyla tekrar canlanır ve eski neşesine kavuşur. Zamanla ahşap evler kaybolur ve yerlerine birbirinin manzarasını kesen ve mimari bütünlük oluşturmayan apartmanlar yapılır.

3. Selimiye'deki Eserler

Selimiye'deki ilk eser kışladır. Yeniçeri teşkilatının kaldırılması ve Avrupa'daki benzerleri gibi bir ordunun kurulması düşünülmüş, devri için çok yeni ve ileri sayılabilecek mükemmellikte büyük kışlalar inşa edilmiştir. Tarihî şehrin dışına yapılan bu kışlaların en büyüğü, yapımına Sultan III. Selim (1789-1807) döneminde başlanıp Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde tamamlanan Selimiye Kışlası'dır.⁶

Selimiye Camii (1801-1804) bir kışla camiidir. Gerek kışlanın gerekse caminin mimarı kesin olarak bilinmemek-

tedir. O dönemde yapılan kışla camileri, kışlanın orta avlusuna yapılırken Selimiye Camii için avlu dışında bir mekân seçilmiştir.⁷ Bu seçimle hem kışlada bulunan askerlerin hem de yeni kurulacak mahalle halkının ibadet ihtiyacını karşılaması amaçlanmıştır. Camiyle birlikte şadırvan, muvakkithane, sıbyan mektebi ve hamam yapılarak külliye tamamlanmıştır.

Camiler İslâm kentinin odak yapıları olduğundan yönetim binalarından, hatta saraylardan bile daha öncelikli konumdadır. Çünkü her Müslüman günde beş vakit ibadet için buraya gelmektedir. Özellikle erken dönemlerde her türlü toplantı, tartışma, seçim, yargılama ve eğitim işleri burada yürütülmüştür. Zamanla ibadet dışındaki işlevlerin cami dışına taşınması cami etrafında "külliye" kavramı içerisinde yer alan medrese, şifahane gibi yeni yapı tiplerinin oluşmasını sağlamıştır.⁸ Bu yapı tiplerine bakarak Selimiye Mahallesi'ni iki bölüme ayırmak mümkündür. İlki kışla, cami ve konutların bulunduğu bölüm, diğeri ise bugün kışla ile gar binası arasında kalan, 'Haydarpaşa' isimli eserlerin yer aldığı ve bugüne kadar hiç bir zaman yerleşim alanı olarak kullanılmayan bölümdür.

Selimiye Camii'nden yaklaşık yirmi yıl sonra Defterdar Mehmed Tahir Efendi Camii (1826/1242) ve Mekteb-i'nin yapılması, namazgâhların açılması nüfusun kısa sürede arttığını ve mahallenin hareketlendiğini göstermektedir. Temel inanç ve kültürün sağlıklı bir şekilde yayılması, halkın birlik ve beraberliğinin artması düşüncesiyle inşa edilen Selimiye Tekkesi,⁹ askerleri ellerinde bulunan savaş aletlerini nefse uymadan, savaş ahlâkı içerisinde kullanmaya teşvik etmesi bakımından da önemlidir.

Tıpkı mâbedler gibi çeşmelerin varlığı, yapım tarihleri ve şehir içindeki dağılımı da bizlere şehirleşme açısından önemli bilgiler vermektedir. Nitekim estetik değerler sergilemesi yanında yararlı olma niteliği de dikkate alındığından çeşmeler, şehir dokusunun en elverişli yerlerine inşa edilmiştir.¹⁰

1803-1823 tarihleri arasında Üsküdar Matbaası'nın Harem İskelesi arkasında faaliyet göstermesi, Selimiye Tekkesi bahçesi içerisine Pertev Paşa'nın 1836/1252'de bir kütüphane yaptırması da mahalle için önemlidir.

Ticarî hayatın sürdürüldüğü mekânlar, şehirlerin olmazsa olmazlarındandır. Bu yüzden bizzat Sultan III. Selim, 1805/1219 tarihinde yaptırdığı Selimiye Camii çevresini bir tekstil sanâyii haline getirmiştir. Yerli kumaş üretimini hem teşvik etmiş hem de bu iş için gerekli adımları atmıştır.

Haydarpaşa Garı

ları atmıştır. Kendi mal varlığı ile 32 farklı türde ürün imal eden toplam 341 odalı 7 ayrı sandalcı (ipekli dokuma) hanı yaptırmıştır. Yine kendi mal varlığı ile aralarında sağlık ocağı, kunduracı dükkanı, küphane, kerestehane, mumhane, kahvehane ve bakkal dükkanlarının da bulunduğu 97 adet dükkan kazandırmıştır.¹¹

Mahalle sınırları içerisinde 'Haydarpaşa' isimli eserlerin bulunduğu bölgeye bakıldığında eğitim, sağlık ve ulaşım kompleksi haline geldiği görülmektedir. Mescid-i Nebevî ordugâh, hastane ve okul şeklinde kullanılırken Selimiye'de bu alanlar kurumsallaşmıştır. Ayrıca buradaki eserler sadece Selimiye Mahallesi için değil bütün yurt için önem arz etmektedir. Haydarpaşa Askerî Hastanesi (1844-46), Baytar Mektebi 1894/1311, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne (1900-01), Haydarpaşa Numune Hastanesi (1900-

01), Haydarpaşa Limanı (1899-1903) ve Haydarpaşa Garı (1906-1908) bölgedeki önemli mimarî eserlerdir.

4. Sonuç

Kışlası, camii ve diğer yapılarıyla Selimiye Mahallesi Türkiye'de barok dönemin başka eşi olmayan cami merkezli yerleşme örneğidir.¹² Kaybolanlar olsa da birlikte yapılan bütün eserlerin bölgenin şu andaki halini almasına katkı sağladığı açıktır. Ayakta olan eserlere bakıldığında iki sultanın ismi dikkat çekmektedir. Kurduğu mahalle ve yaptırdığı eserlerde ismi bulunan Sultan III. Selim ile İstanbul hatta tüm ülkeyi ilgilendiren eserlerine rağmen bir sokakta dahi ismini göremediğimiz Sultan II. Abdülhamid. Tüm hayır sahiplerini rahmetle anıyorum. ■

D İ P N O T L A R

1. Ocak 2009 tarihi itibarıyla Salacak Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır.
2. Kadir Öztürk, Üsküdar Harem Semtinin Tarihi Gelişimi, (basılmamış yüksek lisans tezi), s.9.
3. Sai Mustafa Çelebi, Yapılar Kitabı: Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye, (Tıpkıbasım-Çeviri-yazı-Eleştirel Basım: Hayati Develi), Koçbank, İstanbul 2002, s.184.
4. Turgut Cansever, İslâm'da Şehir ve Mimari, Timaş Yayınları, İstanbul 2006, s.103.
5. Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, "Cami", DİA, VII, s.46-49.
6. Semavi Eyice, Tarih Boyunca İstanbul, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006, s.79.
7. Mustafa Cezar, Osmanlı Başkenti İstanbul, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve

8. Sağlık Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.475.
9. Selçuk Mülayim, Aklın İzleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s.226.
10. Bugün Küçük Selimiye Camii olarak hizmet vermektedir.
11. H.Örcün Barışta, İstanbul Çeşmeleri ve Bereketzade Çeşmesi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.V.
12. M. Gözde Ramazanoğlu, Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerisinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı, (basılmamış doktora tezi), c.1, s.206-212.
13. Doğan Kuban, Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları, Yem Yayın, İstanbul 1998, s.33.

ÇAĞINI AŞAN SİNAN

Suphi SAATÇİ*

□ Mimar Sinan 1588 yılında gözlerini hayata yumarken, ileri yaşına rağmen mimarbaşı olarak Osmanlı Devleti'nin bütün bir bayındırlık işlerini yürütüyordu. 996 hicri yılına tekabül eden Sinan'ın ölüm tarihini Sâî Mustafa Çelebi, onun Süleymaniye'deki türbe kitabesinin sonunda şöyle dile getirmiştir:

Rıhletinin Sâî-yi dâî dedi tarihini

Geçti bu demde cihândan pîr-i mi'mârân Sinan

2010 yılının eşiğine geldiğimize göre, Sinan'ın ölümünün üzerinden 422 yıl geçmiş demektir. Klasik dönem Osmanlı mimarlığına damgasını vuran Sinan, yapılarının listesini veren yazma kaynaklara göre 400'e yakın eser inşa etmiştir. Bu eserlerin en büyük bölümü İstanbul'dadır. Bu yüzden Sinan'ı bir İstanbul mimarı olarak kabul etmek mümkündür. İstanbul dışında inşa ettiği eserlerinin önemli bir kısmı, Edirne ile İzmit arasındaki bölgededir. Ayrıca Erzurum, Van, Diyarbakır, Kayseri, Ankara, Çorum, Manisa, Iğın ve Payas gibi Anadolu kentlerinde de eserler bırakmıştır. Bunlarla da yetinmeyen Sinan'ın, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki şehirlerinde ve Kırm'da; Şam, Halep, Bağdat, Basra, Kudüs, Mekke ve Medine gibi İslâm'ın bugünkü coğrafyası üzerinde de imzasını taşıyan eserler vardır.

YAŞIYOR YAŞIYOR YAŞIYOR

İnşa ettiği eserlerin kalitesi ve değeri ile Sinan, o kentlere damgasını vurmuş, böylece o eserler, kent silüetlerinin ayrılmaz bir parçası ve gerçek bir simgesi olmuştur. Nitekim İstanbul'un silüetinde Süleymaniye, Edirne'de Selimiye, Manisa'da Muradiye, Sinan'ın birer imzası olarak ön plana çıkmıştır.

Peki, Sinan'ı bu denli canlı kılan ve onu bütün haşmetiyle yaşatan etkenler nelerdir acaba? Bu hususta Sinan'ın çağını ve eserlerinin kalite ve niteliklerini ele alarak, bu sorunun cevabını vermeye çalışmak doğru olur düşüncesindeyim.

Her şeyden önce Sinan mimarî tasarım anlayışı, rasyonel ve akılcı yaklaşımı ile dünya mimarlık tarihinde eşi ve benzeri olmayan bir gelişmenin öncüsü olmuştur. Özellikle bir kubbeler manzumesi olan Osmanlı mimarisinde Sinan, bu alanda hiçbir mimara nasip olmayan bir başarıya imza atmıştır. Sinan'a kadar gelen tek merkezî kubbeli Osmanlı camilerinde, kubbenin örttüğü planda mekân birliği sağlanamamıştı. Sinan 8 dayanaklı, 6 dayanaklı ve 4 dayanaklı plan şemalarını ayrı ayrı geliştirerek, kubbe ile alt mekân arasında armonik bütünlüğe varmak istemiştir.

Eminönü Rüstem Paşa Camii'nden itibaren merkezî kubbe ve mekân tasarımına başlayan Sinan, Beşiktaş Sinan Paşa, Fındıklı Molla Çelebi, Azapkapı Sokollu, Edirnekapı Mihrimah, Topkapı Kara Ahmed Paşa ve çiraklık eseri kabul ettiği Şehzade Mehmed camilerinde sürekli arayış içinde olmuş, nihayet kalfalık eseri saydığı Süleymaniye'de merkezî kubbede büyük atılımlar yapmıştır. Ancak Sinan'ın ideal mekân anlayışını tek bir kubbe altında toplamak yolundaki yürüyüşü bitmemiş, sonunda ustalık eseri kabul ettiği Edirne Selimiye Camii'nde hedefine ulaşmıştır.

Böylece Selimiye'de tek bir kubbenin altında toplanan mekân bütünlüğü sağlanmış, caminin her noktasından her tarafı görmek mümkün olabilmiştir.

Selimiye'de esas büyük başarı, böylesine saf ve yalın bir kubbenin iç ve dış plastik gücü ile sağladığı estetik ve statik mükemmeliyet olmuştur. Bazı otoritelerin de ifadesi gibi Sinan'ın Selimiye'sinde kubbe, gerek Hıristiyan, gerek İslâm dünyasında benzeri olmayan bir zirveyi simgelemiştir. Bununla Sinan tek kubbe ve tek mekân anlayışıyla cami mimarisinde kelime-i tevhidi fiziksel planda dile getirmiştir. Böylece Osmanlı mimarisinde daha önce gelişmeye başlayan merkezî kubbeyi Si-

nan, gelişebildiği en uç noktaya kadar sürdürmüş ve âdeta kubbeyi zirveye taşıyan dünyanın en yetenekli mimarı olmuştur.

Mimar Sinan'ın başarısını ve yaşıyor olmasını sağlayan diğer bir etken ise, mimarî tasarımlarında rasyonel ve akılcı yaklaşım anlayışını egemen kılmasıdır Sinan tasarımlarında ele aldığı konuları mimarî kriterlere göre değerlendirmiş, akıl ve mantığı elden bırakmamıştır. *Tezkiretü'l-Bünyan* adlı anılar kitabında da dile getirildiği gibi, zaman zaman padişah ile dahi tartışmak zorunda kalan Sinan, hayatını riske atmak pahasına, inandığı mimarî anlayıştan ayrılmamıştır. Süleymaniye'nin inşaatında, Kırk Çeşme Su Tesisatının yapımında ve padişahın kızı Mihrimah Sultan için su dolabı inşası sırasında, cihan padişahı Kanunî ile olan diyaloglarında meslek ahlâkına bağlılıktan ve mimarî tasarımlarından taviz vermeyen saygın bir duruş sergilemiştir.

Sinan'ın mimarî üslubunda hayranlık uyandıran bir başka husus da 16. yüzyılda organik mimarî prensibini uygulamış olmasıdır. Kadırga'da Sokullu Mehmed Paşa için inşa ettiği külliye, eğimli bir arazi üzerinde yer almasına rağmen tasarımda olağanüstü bir başarıya imza atmıştır. Üst kata aldığı cami ile avlunun medrese odalarına avluya ve camiye girişi büyük dershane odasının altından merdivenle yukarıya vermiştir. Böylece rasyonel bir yol izlemekle kalmamış, caminin şadırvanı ile kubbesini yüksek düzeyde çarpıcı bir perspektifle ortaya koymuştur. Aynı duyarlı yaklaşımını Süleymaniye külliyesinde de göstermiş, sâlis ve rabi' medreselerini Haliç yönüne doğru arazinin eğimine göre kademeli olarak indirmiştir.

Bu tutumu ile Sinan arazinin doğal yapısına saygı göstermiş, bu yapıyı bozmadan mimarî tasarım ve planlarını doğaya uydurmuştur. Bununla tamamen organik bir mimarî anlayışı ortaya koyan Sinan, bu akımın da bize göre öncüsü olmuştur. Günümüzde eğitim veren mimarlık okullarında organik mimari tasarımlarına nedense hep Batıdan örnekler verilir de, Sinan'ın uygulaması olan bu çarpıcı tasarımlara işaret edilmez.

Sinan'ın cami mimarisinde İslam dünyası içinde rakipsiz bir isim olduğunu burada dile getirmek yerindedir. Onun eserleri arasında en çok korunanları da hiç kuşkusuz camilerdir. Diğer yandan mimarî yeteneğine karşı Sinan'ın dünya çapında bir mühendis olduğunu çok kimse bilmez. Özel-

Bu büyük ustanın ruhunu şad etmek de onun çabalarının ciddiyetini ve tasarımının mükemmelliğini anlamakla mümkündür. Bizler de Sinan'ı anlamaya çalışmak için ciddi çabalar göstermeliyiz ve onu hayır dualarıyla anmalıyız.

likle Kırk Çeşme su tesisi, onun su mühendisliği konusundaki becerisini ortaya koyan başlı başına büyük bir projedir. 7-8 kemer ile büyük havuz ve buna bağlı ek yapılardan oluşan bu proje ile Sinan, Kanunî Sultan Süleyman'ın isteği doğrultusunda 16. yüzyılda İstanbul'un su sorununa çözüm getirmiştir. Bu tesis içinde yer alan Mağlova kemeri, bir mühendislik harikası olarak türünün nadir örneklerinden kabul edilmektedir.

Sanatından, mimarî anlayış ve mühendislik bilgisinden emin olan Sinan, haklı olarak *Tezkiretü'l-Ebniye* kitabında şöyle bir not düşmüştür:

"Hâliyâ hâtır-ı fâtırâ hutur eyledi ki resm edüb binâ eylediğim cevâmî' ü mesâcidi ve sair ebniye-yi 'âliye-yi on üç bab üzerine inşâ edüb bir risâle-i bî-hemta eyleyüb *Tezkiretü'l-Ebniye* deyü tesmiye eyledüm. Me'muldür ki ilâ intihâiz-zaman ve inkırâzî'd-devran nazar eden hullân-ı safâya cidd ü cehdim ma'lûm oldukda insafla nazar eyleyüb du'a-i hayr ile yâd ideler inşaallah"

Olağanüstü büyük anlam taşıyan bu notu günümüz Türkçesiyle aktaralım:

"Şimdi hatırıma geldi ki, resmini çizip inşa ettiğim cami, mescid ve diğer büyük yapıları on üç bölüm hâlinde yazayım. Hazırladığım bu eşsiz kitapçığa *Tezkiretü'l-Ebniye* (Yapılar Antolojisi) adını verdim. Ümit ederim ki dünyanın sonu olan kıyamete kadar eserlerimi gören gerçek dostlar, çabamın ciddiyetini anladıklarında, insaf ile baka-

Osmanlı mimarisinde daha önce gelişmeye başlayan merkezi kubbeyi Sinan, geliştirdiği en uç noktaya kadar sürdürmüş ve âdeta kubbeyi zirveye taşıyan dünyanın en yetenekli mimarı olmuştur.

rak beni hayır dualarıyla anarlar inşaallah..."

Sinan, bu notun satır aralarında, mimarlık işlerinden anlayan gerçek dostlardan söz ederek, bir temennisini dile getiriyor. O da çabasının ciddi biçimde anlaşılması halinde, ne kadar büyük bir usta olduğunun bilineceğini ve böylece hakkının teslim edileceğini dile getirmiş olmasıdır. Bu da büyük bir sanatçının ince ve zarif beklentisini ifade eden çok yüce ve soylu bir temennidir. Büyük insanların en samimî arzu ve istekleri anlaşılmalıdır. Sanatkâr ruhlu insanların en büyük üzüntü ve korkuları da anlaşılmalıdır. Doğrusu eserlerinin kıyamete kadar ayakta kalacağını bilen Sinan da, eserlerinin insanlar tarafından anlaşılıp takdir edilmesini istiyor ki, bu da onun en doğal hakkıdır.

Bu büyük ustanın ruhunu şad etmek de onun çabalarının ciddiyetini ve tasarımının mükemmelliğini anlamakla mümkündür. Bizler de Sinan'ı anlamaya çalışmak için ciddi çabalar göstermeliyiz ve onu hayır dualarıyla anmalıyız. Aslında onun eserlerinin büyüklüğünü kavramak ve ne yapmak istediğini anlamak için, bizden sonraki kuşaklar da yüzyıllar boyu çalışacaklardır diye düşünüyorum. Çünkü Sinan öylesine büyük ve erişilmez güç usta bir mimar ve mühendistir ki, hâlâ onu aşabilmiş değiliz. Sinan'ın hâlâ yaşıyor olmasının temelinde de, evrensel değerlere ulaşarak çağını aşmış olması yatmaktadır.

Hakkını teslim ederek, büyük ustamızı hayır dualarıyla, rahmetle ve minnetle anıyoruz. Ruhu şad olsun. ■

"AZİZ İSTANBUL" KÜLTÜR MÜZESİ VE KÜTÜPHANESİ

Seyfi KENAN*

Dünyanın neresinden gelirse gelsin New York'a gelen pek çok ziyaretçi, şehirde görülmeye değer en önemli yapılar arasında *Statue of Liberty* ile başlayan ve pek çok, dikkat çekici gökdelenlerle sona eren bir dizi eserleri sayarlar ve bunları görmeye çalışırlar. Dünyada pek çok şehrin kendisine gıpta ile baktığı bu metropolü yaşatan ve şehrin en önemli nirengi yapılarından biri olan *The New York Public Library* (New York Millet Kütüphanesi), dışardan gelenler tarafından bazen gözden kaçırılabilir. Dünyanın en büyük millet kütüphanelerinden bir tanesi olan bu kütüphane, şehrin tam merkezinde yer almakta ve yaklaşık 45 milyon cilt eseri (kitap, dergi, harita vs.) bünyesinde barındırmaktadır. Çeşitli yazarların eser karalamalarının da muhafaza edildiği ve sergilendiği bu tarihi yapıda bulunan sadece kitapların sayısı, 2008 itibarıyla 16 milyonu bulmaktadır. Kurulduğu günden beri dünyanın pek çok bölgesinden kopup gelen göçmenlerin, New Yorklulara göre daima daha fazla olduğu bu şehrin insanlarını millet haline getirmede diğer etkinliklerin yanında bu kütüphanenin ve beraberindeki diğer semt kütüphanelerinin de katkısı az değildir.

Her ne kadar eskiden olduğu kadar temâyüz edemese de, İstanbul dilini, kültürünü ve âdâbını yaşatan ve çeşitli semtlere dağılan kütüphanelerimiz var bu dünya kültür mirası şehrimizde. Ayrıca gerek İKSV – bu arada İstanbul'a hem gönlünü hem de emeğini verenlerin önünde yer alan Şakir Eczacıbaşı'nı rahmetle anıyorum – ve İstanbul Büyükşehir'in gerekse pek çok diğer vakıf ve sivil toplum kuruluşlarının çeşitli etkinliklerle giriştiği pek çok çalışmayla şehrimizin kültür ve sanatına yapmış oldukları katkı da azımsanamaz. İnsan bazen hangisini takip edeceğine şaşırıyor. Takip edebildiğim bir tanesi de yakınlarda gerçekleşmişti: *Vefatının*

35. Yılında Hilmi Ziya Ülken ve Türk Düşüncesine Katkıları Sempozyumu. Kızı Gülseren Ülken'in katkılarıyla ve Harun Anay'ın özel emekleriyle gerçekleşen bu programla, son dönem bir Türk düşünürünün hem entellektüel biyografisini ve düşünce dünyasını, hem de eser türlerini ve kitap yazma serencâmını somut örnekler eşliğinde öğrendik. Programdan sonraki günlerde şunu çok düşündüm: İstanbul'da bir kültür müzesi ve beraberinde devâsâ bir kütüphane olsa da, Yahya Kemal'in ifadesiyle, Türklerin dâhîce başardığı işlerin edebiyata, bilime, şiire ve müziğe yansıyan somut örneklerini toplu bir arada görebilsek, teneffüs edebilsek, ders alsak, bizden de öte, genç nesillere örnek alabilecekleri, ideal dünyalarında ilham alabilecekleri daha fazla, daha somut örnekleri önlerine koyabilsek.

Hepsini bir araya getirmek mümkün olmayabilir belki, ama en azından Levnî'nin tasarımlarından Namık Kemal'in mektuplarına, Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ'sından Yahya Kemal'in Kendi *Gök Kubbemiz'e*, hatta Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşması*'na kadar, ne bulabilirsek; bunların karalamaları, metin içerisinde düşünürlerimizin, şairlerimizin, veya sanatkârlarımızın kendi el yazıları ve notları eşliğinde çıkardıkları yerleri görmek; sıkıntı çektikleri, zorlandıkları, tekrar tekrar yazdıkları, tasarladıkları hissetmek; kısacası Türklerin "ben idrakini" biçimlendiren eserlerin inşâ süreçlerini asıl kaynağında görmek, bize ve yeni kuşaklara neler kazandırmaz ki. İşte böyle bir kültür müzesi ve kütüphaneyle, yine Yahya Kemal'in ifadesiyle, geçmişin bilimi, sanatı ve edebiyatı genç kuşaklarda dirilecek ve her an tahayyül edilebilecek, vatanın müzikle ve şiirle nasıl karıştığı daha yakından görülebilecektir. 8 bin yıllık tarihe sahip *Aziz İstanbul'a* yakışır ve yaraşır böylesi bir müze ve kütüphaneyi bu şehir ve insanları hak etmiştir. ■

YAHYA KEMAL, DİN VE ŞİİR

Beşir AYVAZOĞLU*

Yahya Kemal, 1903 yılında bütün inançlarından soyunmuş bir Jön Türk olarak gittiği Paris'te dokuz yıl boyunca, Ahmed Haşim'in "Müslüman Saati" dediği hayatın tamamen dışında yaşadığı için çok farklı zevkler ve alışkanlıklar edinmişti. 1912 yılında, memleketine tarih içinde Türklüğü keşfetmiş bir aydın olarak dönse de, Yakup Kadri'nin tabiriyle, "bağdaş kurmasını bile unutmuştu". "Kanım, dilim ve mizacımla sizdenim/Dünya ve âhirette vatandaşlarım benim" dediği insanlar gibi ve onlarla birlikte yaşamaya artık imkânsızdı. Ancak lezzetli çocukluk hatıralarında kalan yerli hayat şekilleriyle yeniden karşılaşmak onda bir çeşit şok etkisi yarattı. Bir dost evin-

de dinlediği Tanburî Cemil Bey, Yakup Kadri'yle birlikte gittiği Bektaşî tekkesi, ezanlar, Ramazan manzaraları, İstanbul içinde dostlarıyla veya tek başına yaptığı gezintilerde gördükleri ve yaşadıkları...

"Dayanılmaz bir acı" yaratan ve derin bir iç hesaplaşmasına yol açan bu şoklar, onda zaman zaman içinden çıktığı toplumun hayatına yeniden katılma arzusu uyandırmıştır. Bu arzusunun bir yazısında "Türk milletinin ruhu bir rayiha gibi uçtu mu? Hayır, büyük kütlede o ruh var; fakat son nesil bir sürü gibi büyük kütlede uzaklaştık, kaybolduk, fakat daha uzağa gitmeyeceğiz, döneceğiz" cümleleriyle ifade eden Yahya Kemal, *Koca Mustâpaşa* şi-

irinde de mensup olduğu neslin köksüzlüğünden, yabancılaşmışlığından şöyle şikâyet eder:

*Kopmuşuz bizler o öz varlık olan manzaradan.
Bahseder gerçi duyanlar bir onulmaz yaradan;
Derler: İnsanda derin bir yaradır köksüzlük;
Budur âlemde hudutsuz ve hazin öksüzlük.*

Yahya Kemal, "onulmaz yara" sözüyle, tam da Dar-yush Shayegan'ın "yaralı bilinç" dediği trajik durumu kasdetmektedir.¹ Bilindiği gibi, İranlı düşünür, köklü bir medeniyete sahip olmakla beraber *modernitenin* ani atakları karşısında şaşkınlığa uğramış, gelişmelere ayak uydurabilmek için acele ederken üstüste yanlışlar yapan toplumlarda özellikle aydınların yaşadığı "kültürel şizofreni"yi tahlil etmektedir. Bu gibi toplumlarda, en moderninden en muhafazakârına kadar, bütün aydınların ayırıcı vasfı, duygu ve düşünce dünyalarında iki farklı kültürün sürekli itişip kakışmasından doğan zihin çarpıklıklarıdır. Bir yanda tarihin dışına düşme (anakronizm) kaygısı, diğer yanda "köksüzleşme" (yabancılaşma) korkusu...

Bir Ramazan günü iftar vaktine doğru, "öz varlık" dediği "manzara"yı daha derinden hissedebilmek için kalkıp Atik Valide semtine giden Yahya Kemal, söz konusu şiirinde, bu semtte yerli halkın iftar vaktini nasıl yaşadığından söz eder. Ramazan'ın yarattığı manevî hava sokakların her zamanki sükûnetini bir tatlı bekleyişe çevirmiştir. Süzölmüş benizleriyle çarşıdan birer birer dönen mahalleliler ve bakkalda bekleyen

fukara kızcağızları iftar vaktinin yaklaştığını göstermektedir. Bir süre sonra bir top gürültüsüyle gün biter ve sokak büsbütün boşalır. Oruçlar açılmış ve şimdi kerpiç evleri derin bir neşe kaplamıştır. Sokakta tek başına kalan Yahya Kemal, yurdun bu iftarından uzak kaldığı için kendini âdeta gurbette (yani yabancı, "köksüz" ve "öksüz") hissederek üzülür. Tek tesellisi, "çok şükür" böyle duygularının kalmış olmasıdır. "Tenha sokakta kaldım oruçsuz ve neşesiz" mısra'sının geçtiği "Atik Valde'den İnen Sokakta"² şiiri, her şeye rağmen yitirilmeyen bu duygunun şiiridir.

Yahya Kemal, Mimar Sinan'ın en önemli eserlerinden birinin etrafında oluşan Atik Valide semtini çok sever, özellikle 1930'ların başında Moda'da otururken hemen her gün keşfe çıkardı.³ Söz konusu şiirin doğmasına yol açan ziyaretten dönerken, yıllar sonra Orhan Şaik Gökyay'a anlattığına göre, vapurda Mehmed Âkif'in dostlarından biriyle karşılaşmış ve sohbet sırasında söz şiire ve Âkif'e intikal edince şunları söylemişti: "Eğer Âkif benim duyduğum

Müslümanlığı Türklüğün olmazsa olmaz şartı, Tanpınar'ın ifadesiyle, "halkımızın saf ruhunun hem yapıcısı, hem de en sahil aynası" olarak gören, fakat İlmihal Müslümanlığıyla hemen hiç ilgilenmeyen Yahya Kemal, her şeyden önce bir estetti; İslâm'ı Kur'ân'da ve hadis kitaplarında değil, meselâ Sinan'ın Süleymaniye'sinde, Yesârî'nin hattında, İtrî'nin Tekbir'inde arıyordu.

İslâm'ın şevkini, hüznünü duymuş olsaydı başka türlü olurdu. O İslâm'ın yükselişini, akaidini terennüm etti; şiir, Atik Valide'nin iftar saatidir. O zat teslim etti bunu. 'Evet, Âkif'in bu tarafı noksandır' dedi. O İslâm'ın sefaletini anlatmıştır, yani sosyaldır."⁴

Aynı hadiseyi Sermet Sami Uysal'a da anlatan Yah-

ya Kemal, şiirde sözünü ettiği sokağın Atik Valide'den Karacaahmet'e inen sokak olduğunu ve o gün hissettiği şiiriyeti yavaş yavaş işleyerek *Atik Valide'den İnen Sokakta* şiirini vücuda getirdiğini söyler.⁵ Uysal'ın onunla bu konuyu konuştuğu 1955 yılında şiir henüz tamamlanmıştır.⁶

Sevdiği ve kendini bir parçası gibi hissettiği manzaraların içinde yabancı bir seyyah gibi gezinen ve ika- met için hemen her zaman 'alafranga' muhitleri tercih eden (yani "Üsküdar'ın dost ışıkları"nı Cihangir'den yahut Park Otel'deki odasının penceresinden seyreden) Yahya Kemal'in dramı, Türk aydınlarının bugün de az çok yaşadıkları, fakat itiraf etmekten kaçındıkları bir dramdır. Onun üstünlüğü, "onulmaz yara"sını gizlememesi, zihnindeki çatışmayı estetiğe dönüştürmeyi bilmesidir. Başka bir deyişle, Yahya Kemal, zihin dünyası ikilikten doğan çatışmayı yaratıcı bir hamleyle şiire dönüştürebilmiştir; onun için hâlâ gündemdedir.

Mehmed Âkif gibi aydınlar ise, Yahya Kemal'in kendini oruçsuz olmanın hüznülendirdiği saatlerde iftar sofralarının dadırlar; dolayısıyla onun hissettiklerini hissetmeleri mümkün değildir. Ne var ki onlar da tarihin dışına sürüklenmek için moderniteyle başka türlü bir alışveriş içindedirler; kaçınılmaz bir realite olarak karşılarında buldukları "garp" medeniyetini meşrulaştırmak için kendilerini ait hissettik-

leri medeniyetin depolarından gerekçeler devşirip dururlar; yani onların "bilinç"leri de yaralıdır.

Yahya Kemal, "onulmaz yara"nın derin sancısını Birinci Dünya Savaşı yıllarında Büyüka'da yaşarken hissetmeye başlar. "Ezansız Semtler"⁷ başlıklı yazısında, bir bayram sabahı bayram namazına gitmeye niyetlendiğini, fakat sabah uyanamamak korkusuyla o gece hiç uyumadığını anlatmıştır. Çünkü alıştığı "frenk hayatı"nın gecesinde sabah namazına kalkmak zor, hatta imkânsızdır. Nihayet vakit gelince abdest alıp camiye gider. Kapıdan girer girmez bütün gözler ona çevrilir; alafranga nesilden birini, yani bir "yabancı"yı camide görmek cemaati hem şaşırtmış, hem de mutlu etmiştir. İçi birden hüznüyle dolan şair, bu hadiseyi anlattığı yazısında, yavaş yavaş ilerleyip iki hamalın arasına oturduğunu belirttiikten sonra şöyle devam eder: "Muhammed sesi kulağıma geldiği vakit gözlerim yaşla doldu. Onlarla kendimi yek-dil, yek-vücut olarak gördüm. O sabah, o Müslümanlığa az âşina Büyüka'da'nın o küçük camii içinde, şafakta, aynı milletin ruhlu bir cemaati idik."

Asıl hüznülendirici olan, camiden çıkarken âyandan Reşid Âkif Paşa'nın Yahya Kemal'in elini tutup bayramlaşmayı bile unutarak duygularını ifade etmek maksadıyla söyledikleridir: "Bu bayram namazında iki defa mes'udum; hamdolsun, sizlerden birini kendi başına camiye gelmiş gördüm! Berhudâr ol oğlum, gözlerimi kapamadan evvel bunu görmek beni müteselli etti!"⁸

Bu tecrübede dikkat çekici olan, Yahya Kemal'in Paris'e gitmeden önce aralarında kendisini cenderede hissettiği insanlarla "ruhlu bir cemaat" teşkil ettiklerini söylemesidir. Aslında camide kendisine çevrilen nazarla, önceleri rahatsız olduğu nazarlar arasında hiçbir fark yoktur. Kısacası değişen halk değil, Yahya Kemal'dir. Bununla beraber, o, camide yaşadığı bu ruh halini bir daha belki de hiç yaşayamayacak, millî hayata hep zihni olarak katılacaktır. Hem "frenk hayatı" alışkanlıklarından kurtulamayan, hem de millî hayatı yaşanası güzellikte bulan Yahya Kemal, zamanla iki hayatın da çizgilerini taşıyan bir Müslüman tipi çizecektir. Müslümanlığı Türklüğün olmazsa olmaz şartı, Tanpınar'ın ifadesiyle, "halkımızın saf ruhunun hem yapıcısı, hem de en sahil aynası" olarak gören, fakat İlmihal Müslümanlığıyla hemen hiç ilgilenmeyen Yahya Kemal, her şeyden önce bir estetti; İslâm'ı Kur'an'da ve hadis kitaplarında değil, meselâ Sinan'ın Süleymaniye'sinde, Yesârî'nin hattında, İtrî'nin Tekbir'inde arıyordu. Türklüğün tekevvünü, ona göre, Anadolu'da Müslümanlığın da Türk'e has bir

mahiyet kazanmasına yol açmıştı. Bu anlayış doğrultusunda yazdığı yazılar yüzünden, Darülfünun'da birlikte çalıştığı Buhari mütercimi Babanzâde Ahmed Naim Bey'le tartışmıştır. Yahya Kemal'in bu tartışmayı anlattığı yazısı,⁹ Müslümanlık anlayışı hakkında önemli ipuçları taşımaktadır.

Yahya Kemal'in fert olarak inanıp inanmadığı hususunda kesin bir şey söylemek yanlış ve gereksizdir. Tanpınar'a göre, onun din meselesinde hiçbir teklifi veya inkârı yoktu; İslâm'a bir taraftan Türk toplumunun yapıcı realitelerinden biri olarak bakar, diğer taraftan onda şiirin büyük kaynaklarından birini arardı. Tanpınar, onun din anlayışından söz ederken, mütereddit bir ifadeyle, *Deniz* manzumesinden beri ölümü peşinde hisseden şairi bir çeşit deizm'e daha yakın gördüğünü söyler. Hilmi Yavuz ise Prof. Dr. Kaya Bilgegil'in "Yahya Kemal'in Şiirlerinde Din"¹⁰ başlıklı makalesindeki verilere dayanarak şairin deist olduğunu kesin bir dille iddia etmiştir. Bilgegil, 1959 yılında yayımladığı makalesinde, Yahya Kemal'in şiirlerindeki dinî kelime ve kavramları tahlil ederek bunların hemen hepsinin dinî muhtevalarından koparılıp birer form'a dönüştürüldüğünü ileri sürer. Bu şiirlerde, Allah kelimesi bile, Allah'tan değil, onun mâsivasından söz edilirken kullanılmaktadır. Bu kelimenin geçtiği mısralar hüküm değil, fiil bildirir; Bilgegil'in ifadesiyle, "bu fiiller derin bir metafizik sarsıntıya, hassasiyetin hususi bir tezahürüne tercüman olmaz".

Kaya Bilgegil, bu tespitlerine rağmen Yahya Kemal'in deist olduğunu iddia etmemiş, ne var ki onun ulaştığı sonuçlardan hareket eden Hilmi Yavuz, "Yahya Kemal'in şiirlerinde fâil mâsivadır, yani Allah'ın dışında kalan her şey! Mâsivayı fâil kılmak ise deizmden başka bir şey değildir" iddiasını dile getirince, basında, uzunca süren bir polemik cereyan etmiştir.¹¹ Prof. Dr. Orhan Okay, 1998 yılında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Ede-

biyatı Bölümü'nün İstanbul Fetih Cemiyeti'yle birlikte düzenlediği "Ölümünün 40. Yıldönümünde Yahya Kemal Beyatlı Sempozyumu"nda sunduğu "Deizm Polemiği ve Yahya Kemal'de Din Duygusu" konulu bildirisinde bu polemik değerlendirir. Bildirisinde, Bilgegil'in deizm iddiasının bulunmadığını özellikle belirten Okay, şairin hâtıralarına, mektuplarına, onu yakından tanıyanların verdikleri bilgiler ve elbette şiirlerine dayanarak hüküm verildiği takdirde, deizm iddiasında bulunulamayacağı düşüncesindedir.

Yahya Kemal'in Fransa'ya kaçmadan önceki günlerinde, Fransa yıllarında, hatta Türkiye'ye döndükten sonra, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar deist, hatta belki de ateist olduğunu, ancak bu tarihten sonra birçok

Türk aydını gibi onun da ciddi şüphe ve tereddütler geçirdiğini belirten Orhan Okay'ın kanaati kısaca şöyle özetlenebilir: Evet, Yahya Kemal bir İlmihal Müslümanı değildir, "İslâm akaidi açısından belki eksik bir imanı vardır", ama eldeki bütün bilgiler, onun inanan bir insan olduğunu göstermektedir. "Yoksa o kadar yazıyı, şiiri izah etmek mümkün olmaz".

Her vesileyle Yahya Kemal'in "dinci yobazlar" tarafından sömürüldüğünü iddia eden Cahit Tanyol bile, hayatının son döneminde onun "ölümü tarihsel ve dinsel bir kefen" içinde düşünmeye başladığını, şiirlerinde tekke Müslümanlığının yerini sofuların hoşuna gidecek bir cami Müslümanlığına bıraktığını, *Süleymaniye'de Bayram Sabahı*, *Hayal Şehir*, *Koca Mustâpaşa*, *Atik Valde'den İnen Sokakta* gibi şiirlerinde Mehmed Âkif Müslümanlığını görür gibiyi olduğunu, esasen bu şiirleri yazdığı tarihlerde, küçük masasından Safahat'ı ve Cevdet Paşa Tarihi'ni eksik etmediğini söyler.

Yol Düşüncesi şiirindeki "İçimde dalgalı Tekbir'i en güzel dinin" mısra'sı, Yahya Kemal'in derin bir iç hesaplaşma sonunda vardığı yeri izah eder gibidir. ■

D İ P N O T L A R

1. Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç, Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni* (çev. Haldun Bayn), Metis Yayınları, İstanbul 1991.
2. Yahya Kemal, bazı kelimeleri İstanbul halkının telaffuz ettiği şekilde kullanmayı tercih eder, Valide'ye Valde, duvara dıvar, fukaraya fikara, Mustafapaşa'ya Mustâpaşa vb. derdi.
3. "Ziyaret" şiirinde de Atik Valide semti anlatılmaktadır.
4. Orhan Şaik Gökyay, *Seçme Makaleler 1: Eski, Yeni ve Ötesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 241.
5. Sermet Sami Uysal, *Yahya Kemal'e Sohbetler*, İstanbul 1959, s. 27-28.
6. Nihad Sami Banarlı'ya ithaf edilen bu şiir, ilk defa *Hürriyet* gazetesinin 6 Mayıs 1956 tarihli 2880. sayısında ithafsız olarak yayımlanmıştır.

7. *Tevhid-i Efkâr*, nu. 3342-314, 23 Nisan 1922.
8. *Al*, 123-124
9. *SEP*, 51-58.
10. Kaya Bilgegil: "Yahya Kemal'in Şiirlerinde Din", *İslami Bilimler Enstitüsü Mecmuası*, nr. 1, 1959: 1-22.
11. Bu polemik için bkz. Hilmi Yavuz: "Yahya Kemal Deist miydi?", *Zaman*, 9 Aralık 1997; Orhan Okay: "Deizm Polemiği ve Yahya Kemal'de Din Duygusu", *YKEM*, IV: 64-74; Sait Başer: *Yahya Kemal'de Türk Müslümanlığı*, Seyran Yayınları, İstanbul 1998; Hilmi Yavuz: "Yahya Kemal Deist miydi? Tartışmalarına Gecikmiş Bir Zeyl", *Zaman*, 7 Aralık 2004.

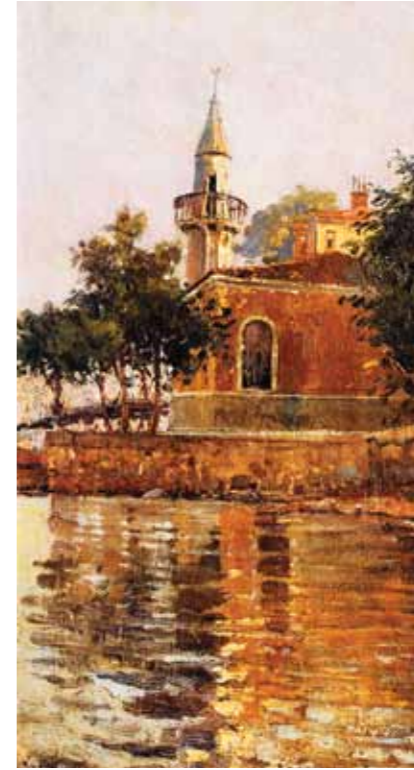
RESİMLERDE İSTANBUL

GÜL SARIDİKMEN*

□ İstanbul doğal güzelliği, tarihi, kültürü ve mimarisiyle yüzyıllardır yerli yabancı sayısız sanatçıya ilham kaynağı olmaktadır. Ressamlar, İstanbul'u doğası ve mimarisiyle âdeta belgelemiştir. İstanbul'un değişen tarihî dokusu ve bir kısmı günümüze ulaşmamış olan mimarlık örnekleri, bu resimler sayesinde tanınabilmekte ve İstanbul'un değişen yüzü ile gündelik sosyal yaşam da yine bu resimlerden takip edilebilmektedir.

İstanbul, 15. yüzyıldan başlayarak, özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda Batılı gezginlerin ve sanatçıların ilgisini çekmiş ve İstanbul görünümüleri sunan resimler birçok kitapta yer almıştır.¹ Batılı sanatçıların, gravür, yağlıboya, suluboya resim gibi farklı teknikte pek çok resmine konu olan İstanbul, 19. yüzyıl ortalarından başlayarak Batı tarzı resim yapan ilk Osmanlı ressamı ve Cumhuriyet dönemi Türk sanatçıların da resimlerine konu olmuştur. İstanbul görünümüleri, Batı tarzı resim örnekleri öncesinde de minyatür ve duvar resmi geleneği içinde Osmanlı sanatında var olmuştur.²

Malik Aksel, "Ressamlar Şehri Üsküdar" adlı makalesinde, eski İstanbul'un resim sanatı yönünden iki yüzü olduğunu ve bunlardan biri Avrupalı ressamın, diğeri ise Türk ressamın resimlerinde seçtikleri konularda görüldüğünü ifade etmiştir. Şehrin Kapalıçarşı ve Bedesten içi gibi, rengârenk poturlu, şalvarlı, sarıklı, cepkenli insanlarla dolu yerleri ve harem hayatı, kafes arkasında sürmeli gözlü, ayakları halhallı, çıplak, beyaz esireler, bunları muhafaza eden eli yatağanlı, büyük kavuklu akağalar, yarı çıplak abanoz vücutlu harem ağaları, kadınlar hamamı Batılı ressamla ilham kaynağı olup, bunları hayal gücüne bağlı olarak yaptıkları ilavelerle süslemişlerdir. Bir kısım Avrupalı realist ressam ise, ahşap evler arasında köpeklerle dolu daracık sokakları, yangınları, tulumbacıları, çeşme başında kırbalı sakaları, şerbetçileri, ma-

Ressam: Halil Paşa / Üsküdar Salacak'ta günümüze ulaşmayan Salacak/Teşrifatçı Camii.

cuncuları, su muhallebicilerini, Yeni Cami berberlerini, manda arabalarıyla teferrüce gidişleri, Göksu kayık sefalârını, Kâğıthane'de çingenelerin fal bakmalarını, oyunları, mesireleri, kahvele-ri, Mevlevî âyinlerini, Rufaî tekkesi, Galata Rihtımı ve balıkçılar gibi mahallî, millî yönü ağır basan, toplumsal hayatı öne çıkaran unsurları resimlerine taşımışlardır. Hoca Ali Rıza, Süleyman Seyit, Şeker Ahmet Paşa, Hüseyin Zekâi Paşa, Halil Paşa, Ahmet Ziya Akbulut, Üsküdarlı Cevat, Üsküdarlı Osman, Osman Asaf gibi Üsküdarlı olan Türk ressamı ise, İstanbul'un Avrupalılarca cazip olan oryantalist tarafını değil, Üsküdar'ın Anadolu yakasının tenha, sessiz köşelerini ve manzaralarını resimlerine konu edinmişlerdir. Batılılar, toplu yaşayışımızı biraz da abartarak görmek istedikleri şekilde göstermeye çalışırken, Türkler ise buna önem vermemişler, cemiyet ha-

yatımızı ihmal etmekle beraber mahallî renk ve üslupta, yapmacıklıktan uzak, gördüklerini gerçeğe uygun olarak aktarmaya çalışmışlardır. Avrupalı ressamın tersine, resimleri figürlerle dolu değildir, tabiata bağlı Türk manzara geleneğini yaratmışlardır.³ Batılı sanatçılar İstanbul resimlerinde, kendilerine oldukça yabancı ve renkli bir kültürü resimlerine taşıırken Türk sanatçılar, yaşadıkları şehri, toplumu, kendi kültürlerini ve kültürlerinin yansıması olan yapıları, ibadet ettikleri mekânları, su içtikleri çeşmeleri, sebilleri, padişahın evi olan sarayları resimlere aktarmışlardır.

İstanbul konulu resimler arasında, tek yapılar üzerinde yoğunlaşan örneklerle birlikte, panoramalar da vardır.

İstanbul panoramalarında, tarihî yarımada başta olmak üzere, Beyazıt, Süleymaniye çevresi, Boğaziçi, Üsküdar, Eyüp ve Beşiktaş sirtlarından da görünüm olmasına karşılık, Galata ve Pera'dan bakış açısıyla yapılan resimler her zaman ağırlıklıdır. Bu bölgeler, âdeta Batı yerleşmesi gibidir. Egzotizm arayışıyla şehre gelen Oryantalist

Osmanlı'daki Batılılaşma hareketleri resim sanatını da etkilemiştir. Osmanlı'da Batı tarzı Türk resmi, 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru örneklerini vermeye başlamış ve bu tür resmin gelişimi, ilk olarak askerî okullarda görülmüştür.

ressamlar, Galata ve Pera'yı kendi yaşadıkları ülkelere çok benzedikleri için hemen hemen hiç resmetmemiş,⁴ buna karşılık buralardaki elçilik binalarının bahçelerinden, teraslarından, Galata Kulesi'nden bakış açısıyla İstanbul'u betimlemişlerdir. Sanatçıların bir kısmı İstanbul'u gelip görerek resmederken, bir kısmı gravürlerden, fotoğraflardan, kartpostallardan ya da diğer sanatçıların resimlerinden ya da hayâlî olarak resmetmiştir. İstanbul'a gelen sanatçılar, genelde tarihî yarımada Topkapı Sarayı ve çevresi, Ayasofya, Sultanahmet Meydanı ve Sultanahmet Câmii, Süleymaniye Câmii ve çevresi, Yeni Câmi, Galata Köprüsü, Haliç'teki tersane ve civarı, Eyüp'teki mezarlıklar, Galata civarı, köprü ve Galata Kulesi, elçilik binaları, Tophane'de Kılıç Ali Paşa Câmii, Tophane Meydan Çeşmesi, Nusretiye Câmii, Dolmabahçe Sarayı ve çevresi, Tophane ve Selimiye'deki kışlalar, Anadolu Hisarı ve Rumeli Hisarı gibi askerî yapıları, Üsküdar, Salacak kıyıları, Kız Kulesi, Küçüksu mesiresindeki Küçüksu Kasrı ve Küçüksu Meydan Çeşmesi gibi anıtsal yapıları resimlere aktarmışlardır.

Türk resminde İstanbul görünümü, minyatür ve duvar resmi geleneği içinde Osmanlı sanatında ilk örneklerini vermiştir. Matrakçı Nasuh'un *Beyan-ı Menâzir-i*

Seferi İrakeyn'indeki İstanbul minyatürü, Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı'ndaki *Hamse-i Atâî*'deki Anadolu Hisarı ve Rumeli Hisarı ile İstanbul Üniversitesi Kitaplığı'ndaki *Hûbânname* ve *Zenânnâme*'de Kâğıthane'deki kır sefasını gösteren minyatür örneklerinde olduğu gibi İstanbul'u ve anıtsal yapılarını minyatürlerde görmek mümkündür.

Osmanlı'daki Batılılaşma hareketleri resim sanatını da etkilemiştir. Osmanlı'da Batı tarzı Türk resmi, 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru örneklerini vermeye başlamış ve bu tür resmin gelişimi, ilk olarak askerî okullarda görülmüştür. Genellikle fotoğraf, gravür tarzı bir modelden yağlıboya resimlere aktarılmış olan ilk çalışmalar, çoğunlukla başkent İstanbul'dan manzaralar sunar. Sultan II. Abdülhamid'in egemenliği altındaki toprakların gösterişli anıtsal yapılarını belgeleme amaçlı fotoğraflar çektiği bilinmektedir. Günümüzde, çoğunluğu İstanbul Üniversitesi Kitaplığı'nda ve bazı kopyaları da özel koleksiyonlarda olan bu fotoğraflardan bir kısım örneğin yağlıboya olarak tuvale aktarıldığı eldeki tablolardan anlaşılmaktadır. Bu dönem Osmanlı ressamlarının eserlerinde, doğrudan doğruya gerçeği yansıtmayı amaçladığı görülür.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında, Asker Ressam-

lar ve Türk Primitifleri kuşağı sanatçıları, doğrudan dış gerçeğe bağlı kalarak, doğaya dönük, gerçeğe uygun betimlemeler yapmışlardır. 1883'te açılan ve akademik resim eğitimi veren Sanâyi-i Nefise Mektebi'nin ilk mezunları da bu nitelikte eserler üretmiştir. Okulun ilk mezunlarından Muallim Şevket, Osman Asaf, Halit Naci, Şevket Dağ, Hamdi Kenan gibi birçok ressam, gözleme dayalı olarak İstanbul'u doğa ve mimarisiyle gerçeğe uygun biçimde resimlerine aktarmıştır.

Sanâyi-i Nefise Mektebi'nin 1910'larda yurt dışına resim eğitimi amacıyla gönderdiği bir grup öğrenci ile Türk resim tarihinde yeni bir dönem açılmıştır. 1914 Kuşağı/Türk izlenimcileri/Çallı Kuşağı gibi adlar verilen sanatçı grubu, izlenimci nitelikte, açık havada, ışığın ve rengin önem kazandığı resimler yapmışlardır.

Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği ile D Grubu ve sonrasında kurulan değişik sanat topluluklarıyla 1950'lerde yaygınlaşmaya başlayan resimde soyutlamanın da etkisiyle ilk dönemlerdeki gibi mimarinin de içinde olduğu doğaya yönelik betimlemelerin yerini, toplumsal konular ve soyutlamaya yönelik çalışmalar almıştır. Yine de sanatçılar, manzara ve mimari görünümünden vazgeçmemiş ve İstanbul'u mimarisiyle pitoresk görünümüyle resmetmiştir. Hamit Görele, Şefik Bursalı, Ali Avni Çelebi, Abdullah Çizgen, Sami Lim, Celal Uzel, Sabri Berkel,

Refik Epikman, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Naci Kalmukoğlu, Güzin Duran, Nazlı Ecevit, İbrahim Safi, Ercüment Kalmık, Cihat Burak, Gül Derman gibi isimler başta olmak üzere daha pek çok sanatçı İstanbul ressamları arasında sayılabilir. Ahmet Yakupoğlu, Ayhan Türker, Ahmet Fazıl Aksoy, Hüseyin Cahit Derman, Salim Özudoğru, Erol Deran, Devrim Erbil, Faruk Cimok ve diğer bazı günümüz sanatçıları da sanatsal yorumlarında konu olarak doğası, mimarisi ve sosyal, gündelik yaşamıyla İstanbul'u resmederek İstanbul ressamları arasında yer almaktadır. İstanbul, yüzyıllardır süren bir gelenek halinde, resimlerin de aracılığıyla "sanat şehri" olarak varlığını her zaman koruyacaktır. ■

D İ P N O T L A R

1. İstanbul'u resmeden bazı Batılı sanatçılar ile gravür ve resimlerden örnekler için bkz. Miss Julia Pardoe, *The Beauties Of The Bosphorus*, George Virtue, Ivy Lane, London, 1839; Auguste Boppe, XVIII. Yüzyıl Boğaziçi Ressamları, çev. Nevin Yücel-Celbiş, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Alaattin Eser Kitaplığı Yayın No:13, İstanbul 1998; Semra Germaner-Zeynep İnankur, *Oryantalistlerin İstanbul'u, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul 2002; Necla Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl)*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No:9, İstanbul 1992; Mustafa Sevim (haz.), *Gravürlerle Türkiye İstanbul 1*, İkinci baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002; *Gravürlerle Türkiye İstanbul 2*, ikinci baskı, Kültür Ba-

- kanlığı Yayınları, Ankara 2002; *Gravürlerle Türkiye İstanbul 3*, ikinci baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002; Aykut Gürçavaşlar, *Hayali İstanbul Manzaraları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005. Örnekler için bkz. Günsel Renda, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları C-17, Ankara 1977.
2. Malik Aksel, "Ressamlar Şehri Üsküdar", *Sanat ve Folklor*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, 273-274.
3. Semra Germaner-Zeynep İnankur, *Oryantalistlerin İstanbul'u*, İstanbul 2002, 206.

K A Y N A K L A R

- AKSEL, Malik (1971), "Ressamlar Şehri Üsküdar", *Sanat ve Folklor*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 273-279.
- ARSLAN, Necla (1992), *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul 18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No:9, İstanbul.
- BERK, Nurullah (1977), *Türk ve Yabancı Resminde İstanbul/İstanbul Chez Les Peintres Turcs et Etrangers*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul.
- BOPPE, Auguste (1998), XVIII. Yüzyıl Boğaziçi Ressamları, (Çev.Nevin-Yücel-Celbiş), Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Alaattin Eser Kitaplığı Yayın No:13, İstanbul.
- GERMANER, Semra-İNANKUR, Zeynep (2002), *Oryantalistlerin İstanbul'u, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul.
- GÜRÇAĞLAR, Aykut (2005), *Hayali İstanbul Manzaraları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- PARDOE, Miss Julia (1839), *The Beauties of the Bosphorus*, George Virtue, Ivy Lane, London.
- REDA, Günsel (1977), *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları C-17, Ankara.
- SARIDIKMEN AHRAZ, Gül (2003), "Türk Resminde Anadolu ve Rumelihisarı Görünümleri", *Tarihî, Kültürü ve Sanatıyla VII. Eyyüpsultan Sempozyumu Tebliğler 9-11 Mayıs 2003*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları 21, İstanbul, 404-413.

- SARIDIKMEN AHRAZ, Gül (2004), "Gravür ve Resimlerle Üsküdar Çeşme ve Sebillerine Bakış", *Üsküdar Sempozyumu 1 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler, C.2*, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayın No:10, İstanbul, 155-181.
- SARIDIKMEN AHRAZ, Gül (2004), "Resimler ve Gravürlerde Azapkapı Salihâ Sultan Çeşmesi ve Sebili", *Dünü ve Bugünü İle Haliç Sempozyumu Bildirileri 22-23 Mayıs 2003*, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 445-458.
- SARIDIKMEN, Gül (2006), "Resimlerde Emirgân Meydan Çeşmesi", *Fen Edebiyat MSGSÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.5, İstanbul, 163-179.
- SARIDIKMEN, Gül (2006), "Türk Resminden Örneklerle Dolmabahçe Sarayı ve Çevresindeki Yapılar", *MS Milli Saraylar Dergisi*, S.3, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını 32, İstanbul, 87-102.
- SARIDIKMEN, Gül (2007), *Türk Resminde İstanbul'un Mimarlık Örnekleri 1860-1960*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- SARIDIKMEN, Gül (2008), "Türk Resminde İstanbul ve Resimlerin Belge Değeri", *Genç Sanat*, S.164, Eylül: 44-49.
- SEVİM, Mustafa (Haz.) (2002), *Gravürlerle Türkiye İstanbul 1,2,3*, 2. basım, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ARA GÜLER İLE SÖYLEŞİ

1928'de İstanbul'da doğdu. 1951 yılında Getronagan Lisesi'nden mezun oldu. Lisedeyken film stüdyolarında sinemacılığın her dalında çalıştı. Yine aynı yıllarda Muhsin Ertuğrul'un açtığı tiyatro kurslarına devam etti. Amacı rejisör veya oyun yazarı olmaktı. Gazetecilik yaşamına 1950'de *Yeni İstanbul* gazetesinde başladı. Aynı zamanda İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne devam ediyordu. 1961 yılında kadar *Hayat* dergisinde fotoğraf bölümü şefi olarak çalıştı. 1961'de İngiltere'de yayımlanan *Photography Annual*, onu dünyanın en iyi yedi fotoğrafçısından biri olarak tanımladı. Aynı yıl ASMP'ye (Amerika Dergi Fotoğrafçıları Derneği) kabul edildi ve bu kuruluşun Türkiye'den tek üyesi oldu. Fotoğraf dünyasının çok önemli yayınlarında fotoğrafları kullanıldı, kendisinden bahsedildi. ABD'de, Almanya'da, Paris'te çeşitli sergiler açtı. Bu arada, Bertrand Russel, Winston Churchill, Arnold Toynbee, Picasso, Salvador Dali gibi birçok ünlünün fotoğrafını çekti, röportajlar yaptı. 1979'da Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin foto muhabirliği dalındaki birincilik ödülünü aldı.

Kerime CESUR - Davut ÖZGÜL
Fotoğraflar: Halit Ömer CAMCI

□ İstanbul'un dinî hayatı ile ilgili gün yüzüne çıkmamış binlerce fotoğrafının olduğundan bahsediyor Ara Güler. "Bina, manzara çekmem ben, çektiğim hayattır" diyor. Bizim temennimiz bu fotoğrafların külliyata dönüşmesi.

Nezih Tavlaş Ara Güler'i doyurucu bir biyografi ile anlatmış "Foto Muhabiri Ara Güler" isimli kitabında. Her yönüyle Ara Güler'i o kitaba bırakarak kısa söyleşimizle baş başa bırakıyoruz sizleri.

Bir söyleşinizde İstanbul benim doğumumla öldü, şu anda cesedinin üzerindeyiz ve kokuyor. "Bitti. Çekecek ne kaldı ki!" diyorsunuz. Peki biten İstanbul ise, insanlar neyi arıyorlar İstanbul'da? Nedir İstanbul'u öldüren? Özellikle bizlerin görmediği veya göremediği hangi efsunlu yanı var İstanbul'un?

Pera diyorlar. Pera bitmiş aslında. Ben doğmadan bitmiş. Ben 1928 doğumluyum. Eskiden San Antuan Kilisesi yanında Molen Ruj varmış. Nedir Molen Ruj? Tiyatro. Eskiden bir eğlence simgesi olan Paris'te yer alan bu yer şimdi yok. Biliyorsunuz bu yer eskiden Fransız mahallesi imiş, aşağıda İtalyan mahallesi yukarıda Yahudi mahallesi varmış. Taksim'den Harbiye'ye kadar zaten boş, mezarlık... Divan Otel'i'nden, Harbiye Orduevi'ne kadar olan yer mezarlıktı. Yine AKM'den Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne kadar olan bölüm de Müslüman mezarlığı idi. Şimdi Alman Sefareti, Park Otel falan hep bu mezarlığın üstüne yapıldı. Hayat oteli, Divan Otel, Harbiye Orduevi bunların bulunduğu yer Surp Agop Hastanesi'nin mezarlık yeridir. Şimdi sokak aralarını gezin; mesela Cihangir, yokuş yukarı çıkıyorsunuz bakıyorsunuz orada İtalyan mezarlığı vardır. Mesela Beşiktaş'ta Akaretlerden çıkarken küçük bir mezarlık vardır. İstimlak edememişler. İstanbul'un şekli çok değişti.

İstanbul'da Adnan Menderes döneminde ciddi bir istimlak faaliyeti olduğunu biliyoruz. Vatan Caddesi, Barbaros Bulvarı'nı açılması gibi. Sizin şahit olduğunuz önemli eser yıkımları oldu mu?

O tarihlerde gazeteci olarak benim işim Adnan Menderes'i takip etmektir. Mesela bir daha asla yerine konmayacak bir şey yıkıldı: Kumkapı balıkçı barınakları... 1958'de yıkıldı. Bir yerde eğer yıkım olmasa idi belki de İstanbul nefes alamayacaktı. Zeytinburnu'nda Kazlı Çeşme'de tabakhane yine yıkıldı. Oralar Fatih döneminden beri vardı. Ve size muazzam fotoğraf verirdi oralar. Gerçi tabakhane pisti kokuyordu v.s. ama yerine ne koyuyorsunuz? (Kumkapı balıkçı

barınaklarının fotoğraflarını gösteriyor) şimdi burayı yıkıyorsunuz, böyle bir yeri bir daha nasıl yaparsınız? Tiyatro dekoru değil, içinde balıkçı yaşıyor. Şimdi buralara lokantalar yapıldı.

Peki hayatın değişimi içerisinde bir şekilde buralarda değişmesi, yenilenmesi gerekmez mi?

Tabii ki her şey değişecektir ama örfünü, adetini, folklorunu kaybetmeden değişmek var. Bir şeyin tortusu kalmalı. Belki Japon da olabildik. Şimdi herşeyimizi kaybettik. Rengimizi kaybettik. Bir takım şeyleri biz bilirdik ve bambaşka yaşardık veya yaşarlardı bizden evvelkiler. Ben doğduğum zaman zaten kaybolmuştu.

Şu haliyle değişimi durdursak...

Mümkün değil. Neyi durduracaksınız? Medeniyet du-

"Foto muhabirliği azaldı aslında. Şimdi herkes bedavadan sanatçı. Bu da ancak fotoğraf ile olabilir. Çünkü fotoğraf çekiyor ya! Düğmeye basıyor sanatçı oluyor. Allah bunu gönderdi, iyi ki gönderdi yoksa dünya kurtulmayacaktı. O kadar mühim adamlar. Sokakta yürümeye korkuyorum bu mühim adamlardan birine çarparım da ayıp olur diye." (Foto muhabiri Ara Güler adlı kitaptan)

rur mu? İnşaatın şekli değişiyor. Eskiden beton var mıydı? Eskiden başka tertip yapıldı. Amerika'da İkiz Kulelere saldırı oldu. Anlaşıldı ki 1500 derecede eriyen demir de 5000 derece sıcaklığı gördü ve uçak çarpması ile eridi. Belki yüksek bina yapılmaması lazım. Düşününün fay hattında yer alan şehirlerden birisi İstanbul. Ama en yüksek binalar yine İstanbul'da yapılıyor. Ben Newyork'ta en çok satan gazetemin muhabiri idim. Orada yıllarca oturdum. Sallanan binada sen kahve içebilir misin? 42. katta kahve içemezsin ki! Bina sallanır.

İnsanın yaratılışındaki ölçüğe aykırı bu derece büyük binalar...

Tabii. Mesela tayyare. Ben çok defa binmişimdir. Yeni Zellanda'dan Paris'e veya Frankfurt'a 28 saat 30 saat. Şimdi teyyareye bile binemiyorum. Neden? Korkuyorum. Bir tey-

yare kaç ton? 420 ton. Bu kadar ağırlığa motor bağlanmış sen de onun içinde gidiyorsun. Mantiğim almıyor.

Biraz önce “renkliydik” dediniz. Bunu kimlik anlamında anladım. İstiklal Caddesi’nde yürürken karnaval gibi bu renkliliği görüyorum. Bu değişimi nasıl görüyorsunuz?

Selahattin Giz’in bir fotoğrafı var. Galatasaray Lisesi, karşısında postane... Bir de yirmi tane köpek. Asfalt falan yok zaten icat edilmemişti. Görüntü doğal tamamen. Hayatla birlikte. Beton 120-130 senedir var. Betonun ne kadar dayanacağı da belli değil. Bir bakarsınız dökülüyor. Dayanıklı olmayan şey çöküyor, dökülüyor. Mesela Ruklin Löprüsü, dökülüyor. Demir paslanıyor kopuyor. İnsanlar tabiatı kovuyorlar. Yeşili itip, yerine betonu koyuyorlar. Ama bütün insanlar gittikten sonra yeşil geri geliyor. Bir yeri bırak, terk et orayı ot basıyor. Demek ki tabiatla insan arasında bir kavga var. Sen itiyorsun o geliyor. Tabiatın üstüne sen nasıl çıkarsın? Tabiatın üstüne çıkmak ölümü durdurmak demektir. Var mı böyle bir durum? Yok. Bugün Osmanlı evlerini bulamıyorsun. 18. asırdan evvel hiç tahta bina yoktur. Birkaç tane dışında. Mesela Amucaze Hüseyin Paşa Yalısı... Tesadüfen o da yanmamış. Çünkü İstanbul’da bir yangın olduğu zaman Fatih’e kadar gidiyor. Neyle söndüreceksin? Sıcaktan yanına gidemiyorsun.

Buradan izniniz olursa başka bir konuya geçmek istiyorum. Belgelerin tarihe tanıklığı söz konusu. Bunun yanında fotoğraflar da var. Sizce hangisi daha doğru?

Fotoğraflar doğrudur. Fotoğraflar tarihi yazmamıza yardımcı olur.

Sizin gördüğünüzü biz nasıl göreceğiz? Bu anlamda yorumla açık olmuyor mu fotoğraf?

Baktığının fotoğrafın geçmişini bileceksin, o zaman okursun fotoğrafı.

Peki hiç kutsalın fotoğrafını çektiniz mi?

Elbette. Ömür billah çektim yahu! Camilerde o kadar süründüm o fotoğrafları çekebilmek için, mesela o Allah fotoğrafını (Edirne-Eski Camii yazısı) kim çekti?

Benim kutsalıma gelince; benim için hayat iki şeyden ibarettir fizik ve kimya. O anlamda kutsalım da yoktur.

Peki biraz önce söyledik fotoğrafın bir de arka planı var, görünmeyen kısmı var diye. O zaman metafiziği nereye koyacağız?

Bakın bilim iki koldan ilerler. Eğer ilerliyorsa. Bir teolojiden bir de felsefeden...

Fotoğrafta gerçekçilik akımının en önde gelen ismi sayılıyorsunuz. Fizik ve kimyanın bu düşünceni- z oluşmasında bu ilimlerin de katkısı var mı?

Yalan fotoğraf icat edebiliyorsun. Eskiden dokümantasyon olarak fotoğraf kıymetli idi. Şimdi sahte de olabilir. Çünkü teknoloji var. Sen şimdi Hitler’in temerküz kamplarında yaptığı Yahudi katliamını nereden gördün? Çekilen fotoğraflardan... En doğru tarihi o yazdı. Halkın objektif tarihi ancak görsel olabilir. Ben de görsel tarih yazıyorum. Bu anlamda en büyük tarihçi benim. Fotoğrafçılık mesleğim.

Peki camilerde çok yatıp kalktım fotoğraf çekmek için dediniz. İstanbul’un bu dinî yaşam merkezlerini ayrı bir albüm olarak yayınlamayı düşündünüz mü?

Ben onlardan binlerce çektim. Eski Camii’de çok fotoğraf çektim, Beyazıt Camii’nde çektim. Şimdi kimse seni oralara "fotoğraf çek" diye göndermez. Ama ben kendi imkânlarımla gittim. Fotoğraf çektim. Merak ettim gittim. Kitap çevirmeye benzer bu iş. Bilinçli bir foto muhabiri çok ciddi bir dokümantasyon yapabilir. Folklorik araştırma gibi.

Fotoğraf makinesiyle dolaşmak insanı daha mı dikkatli yapar?

Fotoğrafi şunu yakalayayım diye çıkarsan yakalarsın. Yoksa evde oturur kalırsın kim dışarı çıkacak dersin. Makineyle dolaşmak aynı zamanda seni araştırmaya da iter.

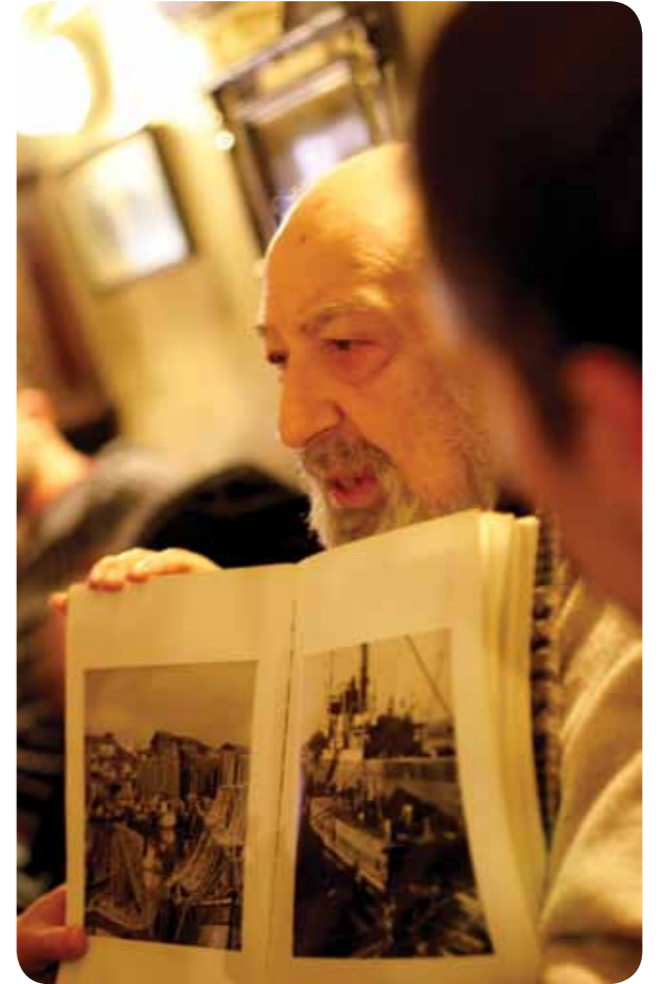
Milyonlarca fotoğraf çektiniz. Hep dışarıyı görmek dışarıyı çekmekle ömrünüz geçti. Sıkıldığınız olmadı mı sürekli dolaşmaktan?

İşimiz o. Doktorsun hastaya tarlada mı bakarsın? Elbette hastanede bakarsın. Biz de gidip yerinde çekmek durumundayız. Ben Etiyopya’ya gittim. Orada büyükelçilikte kaldım. Baktım oteller geceliği 400 dolar. Hilton yapmış dışarıdan gelenler orada kalıyor. Sefaret ne için var; benim için var, orası benim evim. Orada kaldım. Ben manzara çekmiyorum. İnsan çekiyorum. İnsanın içine girmem lazım ki çekeyim. İslâm dini iyi resim veriyor. Hıristiyanlık resim vermez. Budistler iyi resim veriyor. Japonlar hiç resim vermiyor. Japon mabedinde kompozisyon bulamıyorsunuz.

Fotoğraf çekerken bir ölçünüz, kriteriniz var mıdır? Sizin bu konuda felsefeniz nedir?

Yalnız bir şey çekmek gaye olmamalı. Manaya ulaş-

Fotoğraf: Yusuf Çağlar

mak için çekmek lazım. Bir sürü zahmet çekiliyor ama manasız şeyler için değmez. Bu kadar manasız fotoğraflar için bir de sergi davetiyesi gönderiyorlar. Evimde rahat rahat oturuyordum ne diye rahatsız ediyorsun kardeşim?

Kurgu yok diyorsunuz...

Ben hayatı görüyorum, kurgulamıyorum, kurguyu görüyorum.

Siz aynı zamanda “İstanbul fotoğrafçısı” olarak da biliniyorsunuz. “Kaybolan İstanbul” isimli bir eserinizi de yayımladınız. 2010 projesi kapsamında Ara Güler’in bir projesi var mı veya böyle bir teklif geldi mi?

Kimse arayıp sormadı ki...

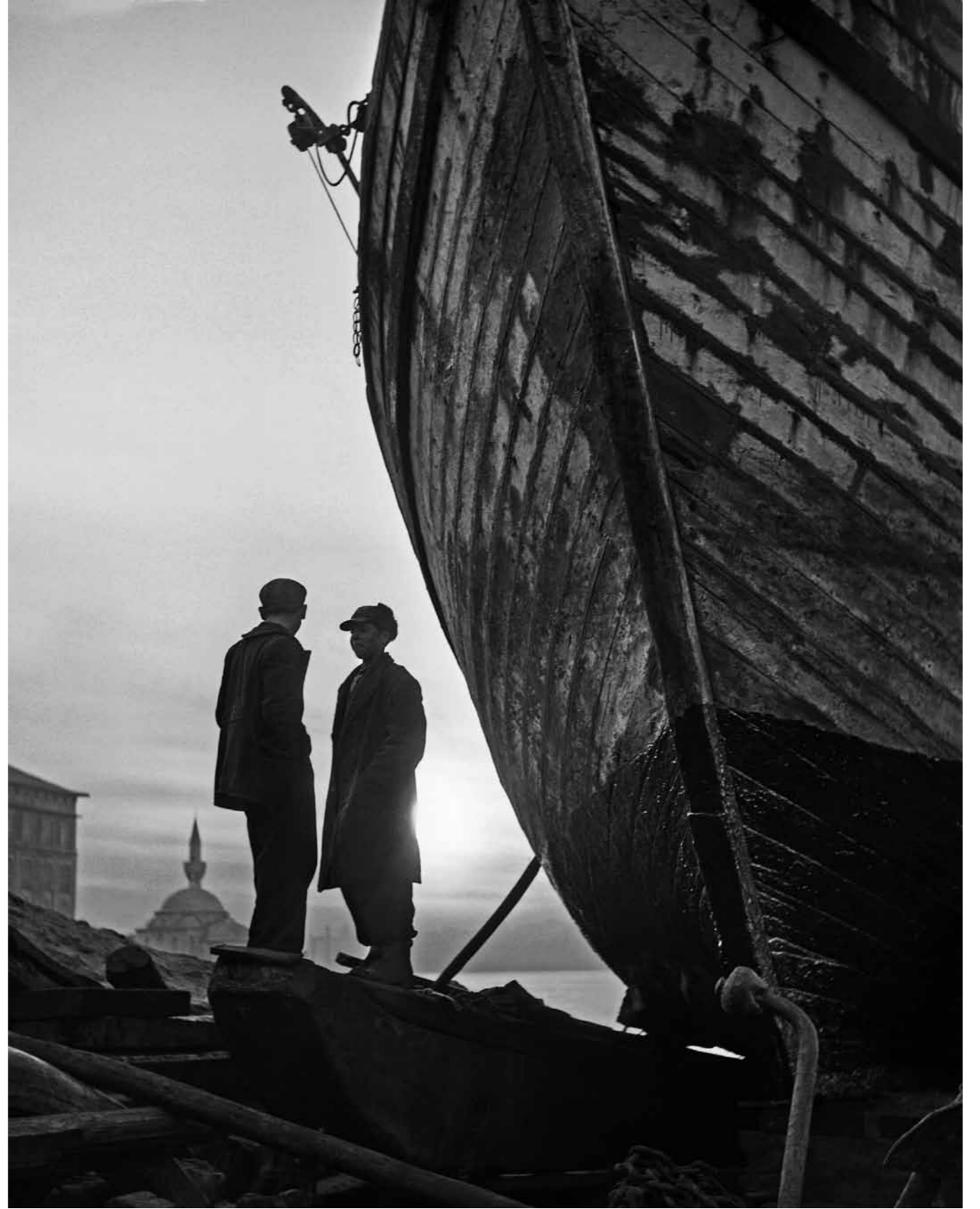
Bize vakit ayırdığınız için teşekkür ederiz.

Ben teşekkür ederim. ■

"Sinan, bir dünyadır. Bir Leonardo da Vinci, bir Michelangelo gibi Sinan'ın da dünyası vardır. Bu dünyalar her nedense bu üç adamın yüzyılına rastlar. Benim Mimar Sinan'da bulduğum şey ışığın kullanılması. Bu ışığı kendi filtresinden geçirerek estetik kazandırdığı mekana kabul ettirmesidir. Mimar Sinan taşlarla bir mekan yapan bir mimar değil, dünyayı içine toplayan bir adam. Onun yaptığı pencerelerden sızan ışık, yalnız bir estetik anlam taşımaz. Işığın yarattığı atmosferin gerektirdiği ulviyeti de katar camilere. Ben Sinan'ın binalarına dıştan baktığımda onun taşlarında bir yaşam hissediyorum. Onu kuşlarla, ağaçlardan düşen gölgelerle birleştiriyorum ve onun resmini çekiyorum. Ben bir nevi kubbelerden sızan rüzgarın müziğini dinlemek istiyorum; mimari bir senfonidir, onu buluyorum Sinan'da..."

("Foto muhabiri Ara Güler" adlı eserden s. 224)

İSTANBUL'UN SESLERİ

T. Muharrem TURHAN*

*Fotoğrafçı

□ Son zamanlarda bana verilebilecek en güzel hediyeyi getirdi posta görevlisi. Senden bir paket ve bir mektup. Teşekkür ederim baba. Memleketi anlatmışsın uzun uzun, hâlet-i ruhiyesini insanların. Gözümde canlandı bastığın toprak, yürüdüğün yol. Sen de beni sormuşsun, denizi, Üsküdar'ı, Çamlıca'daki dostlarını. Yeni memuriyet yerinin çok sessiz geldiğini yazmışsın, âşına olduğun sesleri sormuşsun, İstanbul'u...

İnsan gittiği yerlere sevdiği mekânların renklerini, tatlarını, anılarını, seslerini de götürür. Ben de bu şehri kısa veya uzun ne zaman terketsem hep sesler peşimden gelir. Görüntülerine alışır belki insan yeni gittiği yerlerin, yeni tanıştığı insanların, hafızasındaki görüntülere yeni görüntüler ekler. Ama âşına bir ses, bir koku, bir renk içinde olduğu zaman anlamını kavrayamadığı, eli, kolu gibi kendinden bir parçaya dönüşen yerlere geri getirir insanı. İstanbul sensin, İstanbul senin sesin, İstanbul sıcaklığın, İstanbul şefkatin, kızgınlığın. Sende de öyle mi oluyor? Belli ki sessizliğin sesini dinlemişsin ama bu sana yetmemiş, İstanbul'u özlemişsin.

"Bir ulu rüyayı görenler şehri olmuş" İstanbul'da dalgalar sesleri olduğu gibi duruyor. Üsküdar hâlâ "görüyor mu İstanbul'da yüz bin meleğin uçuşunu"¹ bilemiyorum, dalgalar şekil değiştirmiş olsalar da, aynı azimle dövüyorlar kayalıkları. Sabahları kalabalık insan yürüyüşlerinin o tok, telaşlı sesini işe gidiş saatlerinde duyabiliyor insanlar vapur iskelesinde, sonra vapurların kalkış sirenleri de aynı, bindiğim vapurları ve yürüdüğüm bu sahilleri çocukluğumdan bu yana seninle paylaşabildiğim için şanslı hissediyorum şu an kendimi. Muhtemelen bu vapurlar, senin İstanbul'a geldiğinde, üniversiteye giderken bindiğin vapurlarla aynı.

Üsküdar'dan Eminönü'ne geçiyorum. Vapur görevlilerinin halatı dalgadan dövülmüş ıslak beton zemine atışları, yolcular binebilsinler diye iskeleye yanaştırdıkları o tahta merdivenlerin sesi olduğu gibi duruyor, gıcirtılı ama her defasında artık vapura binmeliyim refleksi taşıyor kendi içinde. O koca vapurun motorunun çıkardığı ses, pervanenin dönmesiyle deniz suyunun beyazlaşan görüntüsü, rüzgarın gelip gelip insanın kulağına bir şeyler fısıldaması, insanı derinlere götüren o su sesi, çaycının çaya daveti hepsi huzur demek.

Vapurlara sadakatle eşlik eden martılar, gidip geliyor iki yaka arasında. Ve martılar, o çocuk, o heyecanlı sesleriyle, bir parça simit için, boğazı ve bizi şenlendiriyorlar. Çığlık çığlığa uçuşuyorlar etrafımızda, senfoninin eksik melodilerini katıyorlar boğaza.

...vapurlar,
insanlar...
bir avuç simit kırıntısı
bir o kadar martı
satıcılar...

Sen gidince;
ne oldu birden bire öyle?
martılar yok.
beden yok, ses yok
vapur iskeleye yanaşıyor inen yok
aman Allah'ım deniz yok...

Eminönü, Sirkeci ve Galata'yı soracak olursan öğle ve ikinci saatlerinde ve hafta sonları, hâlâ cıvı cıvı her yer. Eminönü ve Sirkeci'de satıcılar hâlâ "balık ekmek", diye bağıyorlar. İşportacılar bile aynı, sanki ses edaları hiç değişmiyor, onca kalabalık arasında, tek tek duyabiliyorsun hepsini. Salepçilerin, simitçilerin, börekçilerin, dondurmacıların, ayakkabı boyacılarının, çiçekçilerin, tatlıcılarının, koku-reççilerin, turşucuların, meyvecilerin, midyecilerin, kâğıt mendil, kalem satan çocukların, dilencilerin, kalabalık seslerini özleyeceğin hiç aklına gelir miydi? Biliyorum özlüyorsun, sahi İstanbul'a seslerini armağan edenlerden biri de sendin, sesin hala buralarda. Sen de biliyorsun artık Gala-

ta daha temiz ve eskisi gibi kokmuyor, daha çok balık tutan var, daha çok kıyısında gezen. Böyle olunca, köprünün üstünden geçerken daha fazla misina ve makara sesi duyuyor insan. Manzaraya ne de güzel yaklaşıyorlar. Ol-taya balık geldiği zaman yüzlerindeki tebesümün fotoğrafını çekiyorum. Köprü üzerinde İstanbul manzarasına fotoğraf makinesinin deklanşör sesi çok yakışıyor. Anı kayıt altına almanın verdiği hazzın sesi bu.

Rousseau insan toplumsallaştıkça köle-ye dönüşür, korkak aşağılık bir yaratık olur, rahat yaşama biçimi onun tüm gücünü ve cesaretini yok eder diyor. Toplumsallaşma ve şehirlleşme ona göre insanlara olumsuz nitelikler kazandırır. Farabî insan, yaşamını sür-

Fotoğraf: T. Muharrem Turhan

dürmesi ve ihtiyaçlarını karşılaması için topluluk haline gelmelidir diye karşı çıkıyor ona. Bu tartışmayı Cihangir'de yapmışsak, şöyle İstanbul'a bir bakıyorum da, bir Rousseau doğru söylüyor diyorum, bir Farabî. İstanbul biraz öyle galiba, zıt kuvvetlerin muhassalasını bünyesinde barındırıyor. Belki biraz da o yüzden adamın ayağını kaydıran bir kadın gibi betimleniyor.

Dostlar geliyor, bazen tek tek bazen hep birlikte. Hâlâ genciz, hâlâ heveskâr, bahisler açılıyor memleket üzerine, sevda üzerine, gelecek üzerine. Dostlardan bahsettim ya, birazdan çıkar gelir Orhan Veli, İstanbul'u dinleriz gözlerimiz kapalı, senin için de dinleriz baba. *Yapraklar yavaş yavaş sallanır ağaçlarda, kuşlar geçer sürü sürü, çiğlik çiğlik, küfürler, şarkılar, türküler duyarız. Ve emin ol serin serindir Kapalıçarşı, civıl civıldır Mahmutpaşa.* Sen olsaydın kuruyemiş alırdık Kapalıçarşı'dan ve ben çocuk ellerimle tutuyorken ellerinden, tavanların ve dükkanlarının rengârenk oluşuna hayran kalırdım yine. Elini bırakıp giderdim yine adım gibi eminim ve birbirine benzeyen o labirent gibi koridorlarında kaybolurdum çarşının. Sen olsan Mahmutpaşa'ya giderdik, dostlarına uğurdık elbet, İbrahim ve Yaşar Bey amcadan kumaş alırdık Valide Hanım'a. Mercan'da Halil Bey amca'yı görürdük, onun dükkanında soluklanırdık, bana deri

Fotoğraf: T. Muharrem Turhan

bir kemer alırdın veya bir çanta. Sonra Süleymaniye'ye çıkardık ve sen anardın Yahya Kemal'in Süleymaniye'de Bayram Sabahı şiirini ve artardı gönlümüzün aydınlığı o şiiri andığımız her saniyede. Şadırvan sesleri hiç mi değişmez baba bir şehirde, ya ezan sesleri. Ezan her yerde aynı ezan da, hangi şehirde bu kadar işler ki insanın içine. Gittiğin şehirde de aynı mı bu sesler. Bayram sabahı dedik de, sen yokken içime bayramlar uğramıyor.

Edirnekapı'ya uğramadan geçmek olmaz elbette. Derviş sadeliği ve güzelliği ile etrafımı çeviren kabirlerden geçmişten sesler duyulur. Bir tarafta İtrî'den Segâh Tekbir yükselir bir taraftan Hû'lar, istiğfarlar, şükürler...dilim döndüğünce eşlik ederim.

Cahit Sıtkı ve Abbas'la Beşiktaş'a geçiyoruz bazı bazı. *Ne zaman bir araya gelsek yaşamak istiyorum diyor gençliği mi yeni baştan.* Beşiktaş'a ilk sevgiliyi alıp getirmeye geçiyoruz. Böyle olunca akşam yedi vapurları aklıma düşüyor. Sevgiliyi denizden getiren vapur ne güzel de salınıyor. Geçmişte umutlar iskelesinden vapurlara binse sevgili, gelebilir mi? İstanbul'da yağmur sesini bilirsin, usul usul işler adamın içine ve şefkatiyle şiddetini beraber gösterir. Aşkın bir sesi olacaksa en çok da yağmura benzer. İstanbul'da aşkın sesi yağmur, hem şefkatli hem şiddetli.

Buralar şimdilerde biraz karışık baba, her yerde uğultu var, güzel sesleri seçebilmek için çok çaba gerekiyor, çok umut, çok güç, çok sabır. Asırlar boyunca rengârenk harmoninin her şeyine yansıdığı, ve yaşandığı İstanbul, şimdilerde zorlanıyor. Oysa farklılıklarımız değil mi bizi bir arada tutan, bunun bizi ayırmak değil, birleştirmek için bir armağan olduğunu unuttuk mu? İstanbul, her şeyi unutan, unutturmeyen affedici bir anne gibi.² İçinde her türlü evladı barındırdı asırlardır. Her inançtan her coğrafyadan insanı, belki bu yüzden Saint Antoine Kilisesi'nde, Neve Şalom Sinagogu'nda, Sultanahmet'te, Beyazıt'da ve Karacaahmet Cem Evi'nde dost hissetmişiz. Bunu galiba bir biz hissediyoruz. Kaç şehir var bunu yapabilen. Kaç şehir var, aynı semtin kilisesinde hem mum yakabilen, hem aynı sofrada ekmek bölüşüp, aynı içki masasında oturuyorken, şehrin semalarında yükselen ezana aynı anda saygı ve hürmet gösterebilen. Kaç şehir var beraber getirdikleri her şeyi koca bir kültüre çevirebilen.

Kalemin kâğıda değdiğinde çıkardığı o ses, şehre aydınlık oluyor. Kızkulesi, süsleniyor böyle zamanlarda, Galata Kulesi denizin üstünden göz kırıyor. Tophane'de ve Çamlıca'da nargile hep o bildik sesiyle fokurduyor, dost sohbetlerinde adın geçiyor, tramvayların raylara yaptığı o

Fotoğraf: Ali Bıyıklı

seranat, adımlarımızı daha bir anlamlı kılıyor. Derken şehre "canım" diyerek, o şehre ruhundan çok şey katan şâir geliyor Erenköy'den, bizler o vakit *ruhumuzu eritip kalıpta donduruyoruz ve onu İstanbul diye toprağa konduruyoruz.* Bir ses geliyor bazı bazı, bilemiyoruz; *Ud gibi mi? Tambur gibi mi?* Üsküdar da, Erenköy de bildiğin gibi baba ve *Eyüp öksüz, Kadıköy süslü, Moda kurumlu, Adada rüzgar uçan eteklerden sorumlu,* bu ara bu sorumluluğu dostlar ile beraber üstleniyoruz, gülümsemelerimiz sola kaçıyor. Adalarda fayton sesleri ahenkle ben İstanbul'um diyor. Kayıpsa şehir kayıptır insan ve yoksa şehrin sesleri bir o kadar da yoktur insan. Sesler var ve sen de varsın. Sirkeci garından ve Haydarpaşa'dan tren çığlıkları bulutlara karışıyor, gelenlere hoş geldin diyoruz, gidenlere tez gel. Bir sen gelmiyorsun. Bazı bazı sesin geliyor, giderken de dilinden düşürmediğin *Ne vuslatına tâkatim var, ne firkatına Kurbetin gurbet, gurbetin kurbettir bana Kurbet-i sultân âteş-i sûzândır bilirim Ateşten korktuğum en büyük bühtandır bana³ dizelerin...* ■

D İ P N O T L A R

1. Yahya Kemal Beyatlı, "İstanbul'un Fethini Gören Üsküdar" şiiri.
2. Yıldız Ramazanoğlu, Şehirle Konuşmak, www.bizimale.com
3. Kasım Turhan.

ŞEHRE VE SANAT TARİHİNE ADANMIŞ BİR ÖMÜR: SEMAVİ EYİCE

Fatih GÜLDAL*

TARİHE OLAN İLGİSİ VE SEVGİSİ GALATASARAY'DA ORTAOKUL YILLARINDA BAŞLAYAN EYİCE, ELİNDE FOTOĞRAF MAKİNESİYLE İSTANBUL'U SOKAK SOKAK GEZMEYE BAŞLAR. BU ARADA BEYOĞLU'NDA BULUNAN İSTANBUL'LA İLGİLİ YERLİ-YABANCI ESERLERİN SATILDIĞI KİTAPÇILARIN MÜDAVİMİ OLUR.

□ Türkiye'de Bizans-Osmanlı sanatı ve mimarisi, İstanbul tarihi denildiği zaman akla gelen ilk isimlerden biri şüphesiz Prof. Dr. Semavi Eyice'dir. Yazdığı birçok kitap, 1400 civarındaki makale, araştırma ve ansiklopedi maddesiyle' ömrünü ilme adayan Semavi Eyice, başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun birçok yerini, Osmanlı Rumelisi'nin en ücra köşelerini gezerek buradaki tarihî mirasımızı kayıt altına almış, kötü durumda ya da harap vaziyette olan eserlerin kurtarılması için canla başla çalışmıştır.

Amasra Eyiceoğulları eşrafından olan Semavi Bey, 1923 yılında Kadıköy'de dünyaya gelmiştir. Babası deniz kuvvetlerinden emekli Mehmet Kâmil Bey, oğlunu okul çağı geldiğinde Saint Louis İlkokulu'na gönderir. Daha sonra Saint Joseph, oradan da Kadıköy Osman-gazi İlkokulu'na giderek ilköğrenimini tamamlar. Tarihe olan ilgisi ve sevgisi Galatasaray'da ortaokul yıllarında başlayan Eyice, elinde fotoğraf makinesiyle İstanbul'u sokak sokak gezmeye başlar. Bu arada Beyoğlu'nda bulunan İstanbul'la ilgili yerli-yabancı eserlerin satıl-

dığı kitapçılarının müdavimi olur. Eyice'deki tecessüsün ve istidadın farkında olan Galatasaray Lisesi tarih öğretmenlerinden Cavit Baysun bu yetenekli öğrencisini tarihçi olması konusunda yönlendirir. İlişkileri o kadar uzun sürer ki Semavi Eyice'nin profesörlük sınavında jüri üyeleri arasında Baysun da vardır. Fransızca öğretmeni Mösyö Couderc de Eyice'nin sahip olduğu ilmi formasyonda katkıları olan kişiler arasındadır.

Üniversite yıllarına geldiğinde Eyice'nin aklında Türkiye'de ihmal edilmiş bir alan olan Bizans sanatı ile ilgilenmek vardır. Ülkemizde bulunan Roma-Bizans eserlerinin yabancılar tarafından araştırılması ve Türklerin bu alana ilgisiz kalması onu daha da bilemektedir. Bu vesileyle üniversite tahsili için II. Dünya Savaşı'nın en sıkıntılı yıllarında Almanya'ya gider. Lise yıllarında Fransızca'yı ve İngilizce'yi öğrenmiştir. Büyük bir azim göstererek emekli bir Alman öğretmenden Almanca öğrenmeye başlar. İki sömestr süren Almanya'daki eğitim macerası Berlin'in işgali gündeme gelince sona erer ve Eyice uzun bir deniz yolculuğundan sonra İstanbul'a döner. Eğitime İstanbul Üniversitesi'nde devam eden Semavi Hoca, Sanat Tarihi ve Arkeoloji Bölümü'nden 1948 yılında İstanbul Minareleri adlı kıymetini günümüzde bile hâlâ koruyan bir tezle mezun olur.

Üniversitedeki çalışmalarına devam eden hoca, Prof. Schweinfurt, Prof. K. Erdmann gibi önemli ilim adamlarının asistanlığını yapar. Edebiyat Fakültesinde dersler veren Prof. A. Gabriel'in konuşmalarını tercüme eder. Bizans arkeolojisine olan ilgisini arttıran Semavi Eyice, 1950-53 yıllarında Arif Müfit Mansel'in yönettiği Side arkeolojik kazılarına katılır ve doktora tezini Side'nin Bizans Dönemine Ait Yapıları başlığıyla sunar. Bizans sanatıyla ilgilenmeye devam eden Eyice, doçentlik tezini yine aynı alanda Son Devir Bizans Mimarisi başlığıyla hazırlar. Bu sırada İstanbul Üniversitesi'nde Bizans ve Osmanlı sanatı alanlarında dersler verir. O yıllar hocanın ifadesine göre enteresan yıllardır. Osmanlı sanatının en önemli ismi olan Mimar Sinan bile tam olarak tanınmamaktadır. Bu durumu fırsat bilir ve üniversitede Osmanlı mimarisi dersleri vermeye başlar. 1963 yılında İstanbul üniversitesinde açılan Bizans Sanatı Tarihi adındaki kürsünün başkanı olur. 1982 yılına kadar açık olan bu kürsü vesilesiyle Türkiye'deki Bizans sana-

tı çalışmalarına öncülük eder. 1964 yılında İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimai Bir Müessesesi: Zaviyeler başlıklı teziyle profesör olur. Bu çalışmaları, onun Türkiye'deki Bizans araştırmaları ile Osmanlı sanatı konusundaki çalışmalarını bir arada sürdürdüğünün en güzel göstergesidir. Türkiye'de Türklerden başka Bizans sanatı uzmanı olmasını uygun görmediğini her fırsatta dile getirmesi Eyice'nin Bizans tarihine neden ilgi duyduğunu da açıklayıcı niteliktedir. Dolayısıyla bazı çevrelerin hocanın Bizans sanatı çalışmasında kötü niyet aramalarının ne kadar isabetsiz olduğu ortaya çıkar. Bununla birlikte hocanın yazdığı makalelerin büyük bir kısmının Osmanlı ve Selçuklu sanatı ile ilgili olduğu da unutulmamalıdır.

YÖK'ün Bizans ve benzeri kürsüleri birleştirerek oluşturduğu Arkeoloji ve Sanat Tarihi bölümüne de başkanlık eden Semavi Eyice uzun yıllar Anıtlar Kurulu ve Türk Tarih Kurumu üyeliği yapar. Birçok yabancı ülkede misafir öğretim üyeliği yapıp konferanslar ve-

Tarihe olan ilgisi ve sevgisi Galatasaray'da ortaokul yıllarında başlayan Eyice, elinde fotoğraf makinesiyle İstanbul'u sokak sokak gezmeye başlar. Bu arada Beyoğlu'nda bulunan İstanbul'la ilgili yerli-yabancı eserlerin satıldığı kitapçılarının müdavimi olur.

ren Eyice, Fransız hükümetinin Légion d'Honneur maddesi sahibi olup Alman Arkeoloji kurumunun, Belçika Krallık Akademisi'nin ve Türk Tıp Tarihi kurumunun üyesidir.

Semavi Eyice'nin çalışmalarını sistematik bir tasnife tâbi tutacak olursak eserlerinin büyük bir kısmını Türk sanatı ve tarihi ile ilgili çalışmaları teşkil eder. Türkiye'nin ilk diplomalı Bizans sanat tarihçisi olarak alanında önemli çalışmalar yapan Semavi Hoca, bu alanda Türkiye'de bir zihniyet değişikliğine yol açmış ve konuya ilgi duyan birçok araştırmacıya önyak olmuştur. Çalışmalarının büyük çoğunluğunun İstanbul ve tarihi üzerine yoğunlaştığını görüyoruz. Türk mimari sanatıyla ilgili çalışmaları, Türk yapıları hakkında toplu monografiler, kaybolan tarihî eserler hakkındaki araştırmaları, bir zamanlar Osmanlı sınırları içinde kalan topraklardaki Türk eserleri, seyyahlar ve seyahatnâmeler, tarihî belge olarak neşredilmiş resimler, İstanbul ve Türk medeniyetine hizmet etmiş kişilerin incelendiği araştırmalar ve Türk sanat tarihine dair

yayınlar hakkındaki incelemeleri Eyice'nin katkılarının yoğunlaştığı alanları ifade eder.² Bu kapsamda yazdığı ve neredeyse tamamı kaynak yayın olarak addedilebilecek çalışmaları Türk sanat tarihi alanında ülkemizde hissedilen boşluğun kapatılmasında büyük katkılar sağlamıştır.

Hocanın yazdığı İstanbul Minareleri adlı daha sonra bir kısmı makale olarak da yayınlanan bitirme tezinin gayesi "etraflı tetkiklere mazhar olan Mısır, Mağrip ve İran minarelerinin yanı sıra Türk-Osmanlı minarelerinin de ehemmiyetli bir mevkie sahip olduklarını belirtmektir."³ 1946-48 yıllarında elde düzenli herhangi bir liste olmadan birçok zorluğa rağmen sokak sokak dolaşarak tespit edilen camilerin sanatlı minareleri fotoğraflandırılarak, fetihten günümüze kadarki gelişimleri mimarî ve sanatsal özellikleriyle anlatılmıştır. Özellikle camileri yıkılmış olmasına rağmen o dönemlerde ayakta duran birçok minare Semavi Eyice tarafından tespit edilmiş ve bugün kendilerinden herhangi bir iz bulunmayan birçok yapı kayıt altına alınmıştır. Ne üzücüdür ki Eyice'nin tevazu göstererek konuya ait bir giriş ola-

rak belirttiği, İstanbul Üniversitesi'ne verilen bu tezin resimli orijinal hali bulunamamakta dolayısıyla tez kitap olarak basılamamaktadır.

İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimaî Bir Müessesesi: Zâviyeler başlıklı profesörlük tezi ile bu yapıların özellikleri, kaynakları, gelişim süreçleri, görevleri, diğer sosyal yapılarla aralarındaki ilişki ve terminoloji problemi incelenmiştir. 1962 yılında bir kısmı makale⁴ olarak yayımlanan tez de alanında önemli bir çalışma olup kitap olarak neşredileceği günü beklemektedir.

Yazdığı makalelerinin önemli bir kısmını oluşturan İstanbul topografyası konusunda da bir geleneğin en önemli halkası olduğu söylenebilir. Mehmed Raif, İhtifalci Mehmed Ziya, A. Saim Ülgen ve Feridun Dirimtenkin gibi haklarında makaleler yazdığı şahsiyetlerin başlattıkları çalışmaları modern yöntemlerle çok daha ayrıntılı olarak devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı *İslâm Ansiklopedisi*'nde yazdığı "İstanbul" maddesinin tarihî eserler kısmında hem şehrin topografyasını hem de tarihî eserlerini ayrıntılarıyla incelemiştir. Yakın dönemde yayınlanan ve daha önce kale-

me alınan makalelerin rahat bir üslupla, akademik bir dil kullanmadan, dipnotsuz bir şekilde yeniden hazırlandığı *Tarih Boyunca İstanbul*⁵ adlı çalışması ile şehrin Bizans ve Osmanlı dönemindeki tarihî yapılarını sınıflandırarak incelemiştir. Galata, Beyoğlu, Eyüp Sultan ve Üsküdar'ın dahil edilmediği çalışmanın ileride planlanan ikinci cildi de tamamlanırsa genel okur kitlesinin İstanbul'daki tarihî eserlerle ilgili bilgi açlığını giderecek bir eser meydana getirilmiş olacaktır.

Semavi Hoca'nın üzerinde önemle durduğu İstanbul'un kaybolan tarihî eserleri ile ilgili İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi'nde yayınladığı makaleleri de konuyla ilgili daha sonraki çalışmaların en önemli kaynağı durumundadır. Zira zamanında çeşitli sebeplerle yok edilen bu yapılarla ilgili yeni bir şeyler yazmak pek mümkün değildir. Özellikle 38 yıl Anıtlar Kurulu'nda görev yapması dolayısıyla birçok tarihî yapının yok olmaktan kurtarılmasına, bir şekilde ortadan kaldırılmasına engel olamadığı eserlerin ise kayıtlarının tutulmasına çalışmıştır. Yanlış şehircilik anlayışı ile birlikte şehrin kaybolan kimliğini, medeniyetimizin yeryüzündeki en önemli simgeleri olan tarihî yapıları, birilerini rahatsız etmekten geri durmaksızın korumaya çalışan Eyice'nin yaptığı çalışmalar sahalarında benzersiz olmaları nedeniyle çok kıymetlidir. Yine İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yayınladığı İstanbul Bülteni adlı dergide de bu konudaki birçok çalışması neşredilmiştir. Özellikle son bahsettiğimiz makalelerinin bir kısmının bir araya getirilerek yayınladığı *Eski İstanbul'dan Notlar*⁶ adlı çalışması, dağınık halde ve ulaşılmaması çok zor olan bu yazıları derli toplu olarak bir araya getirmesi bakımından ilgili araştırmacılar için

büyük bir kolaylık sağlamıştır.

Semavi Eyice'nin eser verdiği alanlardan biri de Türkiye'ye gelen seyyahlar ve yazdıkları seyahatnâmelerdir. Çoğunlukla İstanbul'la ilgilenenlerin yanında Anadolu ve Trakya bölgesi ile de ilgili çalışmalar yapan bu seyyahların ilim dünyasına tanıtılmaları Eyice'nin yazdığı makalelerle mümkün olmuştur. Ayrıca özellikle İstanbul'la ilgilenen bilim adamları ve onların yayınları da Eyice tarafından ayrıntılı olarak tetkik edilmiş ve bu yayınlar sayesinde İstanbul çalışmalarına büyük katkı sağlanmıştır. Özellikle M. Schneider, E. Mamboury, P. Schweinfurth, P. A. Deither ve A. Gabriel gibi bilim adamlarının biyografileri ve onların çalışmaları büyük bir dikkatle incelenmiştir.⁷

Ömrünü ilme ve sanata adayan Semavi Eyice'yi tam mânâsıyla anlamak, yazdığı makalelerin ve kitapların tam mânâsıyla tetkiki ile mümkün olabilir. Ne yazık ki sınırlı bazı çalışmalar olsa da Hoca'nın eserlerinin bütününe ait kapsayıcı değerlendirmeler henüz yapılmamıştır. Sanat tarihimizin bir dönemine damgasını vuran Semavi Hoca'nın çalışmaları hâlâ bâkir bir saha olarak ilgisinin keşfini beklemektedir. ■

D İ P N O T L A R

1. Bkz. Sema Doğan-Yasemin Akçaoğlu, Semavi Eyice Kaynakçası -86 Yıla Armağan-, İstanbul 2009.
2. Yasemin Akçaoğlu, Türk Sanatı ve Tarihine Katkılarıyla Semavi Eyice, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.
3. Semavi Eyice, "İstanbul Minareleri", Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Dergisi, Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul 1962 c. I, s. 31
4. "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimaî Bir Müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Câmil", İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, XXIII (Ekim 1962- Şubat 1963), sy. 1-2, s. 3-57.
5. Semavi Eyice, Tarih Boyunca İstanbul, Etkileşim Yay., İstanbul 2006.
6. Semavi Eyice, Eski İstanbul'dan Notlar, Küre Yayınları, İstanbul 2006.
7. Eyice'nin İstanbul tarihçileriyle ilgili geniş bir makalesi için bkz. "İstanbul Tarihçileri ve Eserleri", Kültür Dergisi, sy. VI (2007), s. 4-25.

OSMAN NURİ ERGİN HAYATI, ESERLERİ VE ŞAHSİYETİ

İrfan DAĞDELEN*

**TÜRK İLİM VE KÜLTÜR HAYATINA EŞSİZ ESERLERLE KATKIDA BULUNAN
OSMAN NURİ ERGİN'İN HAYATI BOYUNCA BİRİKTİRDİĞİ KİTAPLAR, TIPKI YAZMIŞ
VE HAZIRLAMIŞ OLDUĞU ESERLER GİBİ GELECEK KUŞAKLARA BIRAKTIĞI BİR
HAZİNE MESABESİNDEDİR.**

□1883 tarihinde Malatya ilinin Pütürge ilçesinde dünyaya gelir. Babası Ali Efendi çiftçilikle iştigal ederken ticaret maksadıyla İstanbul'a gelir ve daha sonra oğlu Osman'ı 1892'de İstanbul'a getirtir. Zeyrek Mektebi-Rüşdiyesi'ne yazılır. Burada hocası Osman Nuri tarafından Nuri lakabı takılarak "Osman Nuri" olarak anılmaya başlanır. Daha sonra Mekteb-i Osmâni ve Mahmudiye Rüşdiyelerinde eğitim hayatına devam eder. Bu sırada Osman Nuri kahvehanede ders çalışmak zorunda kalır. Bu durumu gören sosyolog Mehmed İzzet Bey'in sayesinde Dârüşşafaka'ya yazılır ve 1901 yılında da başarılı bir şekilde mezun olur. Mezun olduğu yıl memuriyet hayatına Şehremâneti'nde başlar. 1901-1904 yılları arasında Ebül'ulâ Mardin ile birlikte medrese derslerine devam eder.

Aynı zamanda İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'ne başlamıştır. Bu sırada dönemin İstanbul'unda ilim ve fikir hayatının mimarları olan Abdülaziz Mecdi,

Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, Babanzâde Ahmed Naim, Muallim Cevdet, Elmalılı M. Hamdi Yazır, Ahmed Avni Konuk, İsmail Fenni Ertuğrul, Mehmed Akif, İsmail Hakkı İzmirli, M. Şerafettin Yaltkaya gibi tanınmış kişilerin sohbetlerine devam eder. İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'ni birincilikle bitirir.

Bir yandan da memuriyet hayatına devam eden Ergin İstanbul Şehremâneti'nin çeşitli kısımlarında başkâtiplik, mümeyyizlik ve şube müdürlüklerinde bulunur. II. Meşrutiyetin ilânından sonra belediye memurları arasında açılan imtihanı kazanarak Müessesât-ı Hayriyye-i Sıhhiyye İdaresi Umumi kâtipliğine tayin edilir. Bu görev ona belediye hizmetlerini yakından tanıma ve inceleme imkânı verir. Bu kurum ilga edilince görevi merkez emanete kaydırılır ve burada emanet muamelelerini takibe başlar. Bu görevini sürdürürken İstanbul Şehremâneti arşivinin kuruluşunu gerçekleştirir. Burada çalışırken birçok bilgi ve belgeyi gün yüzüne çıkarır.

Kendisine iyi bir altyapı da oluşturan Ergin daha sonraki yıllarda bu birikimini kitaplaştırarak sahalarında önemli eserler meydana getirmiştir.

Osman Nuri Ergin 1927'de ilk nüfus sayımına karar verildiğinde İstanbul sokaklarına isim vermekle görevlendirildi. Beş ay içinde 6214 sokağın birçoğuna Türk büyüklerinin adlarını vererek otuz sekiz haritadan meydana gelen bir rehber hazırladı. Bu eser daha sonra İstanbul Şehri Rehberi adıyla bastırıldı (İstanbul 1934). 1928'de İstanbul Şehremâneti Mecmuası'nı çıkarmaya başladı. Belediyeden ayrılıp vilâyete geçinceye kadar bu derginin yöneticiliğini yaptı. Şehremâneti'ndeki son görevi belediye mektupçuluğudur. İstanbul vilâyet mektupçuluğu görevini sürdürürken 1946'da yaş haddinden emekliye ayrıldı.

Osman Nuri Ergin İstanbul Şehremâneti'ndeki görevinin yanısıra çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. Dârüşşafaka, Vefa Lisesi ve Amerikan Kız Koleji'nde çeşitli dersler okuttu. Belediye Zabıta Memurları Mektebi ile Polis Meslek Mektebi'nde belediyeçilik, kanun ve nizamnameler, halk için açılan gece mekteplerinde de Türkçe, edebiyat, felsefe, sosyoloji, tarih ve belediye bilgileri dersleri verdi. Bu okullarda alfabeyi pratik yoldan öğretmek üzere Kolay Elifbâ (İstanbul 1326) adlı eserini kaleme aldı. Ergin'in öğretmenlik hayatı 1956'ya, araştırma ve yazı hayatı ise ölümüne kadar devam etmiştir.

Şahsiyeti

Türk ilim ve kültür hayatına eşsiz eserlerle katkıda bulunan Osman Nuri Ergin'in hayatı boyunca biriktirdiği kitaplar, tıpkı yazmış ve hazırlamış olduğu eserler gibi gelecek kuşaklara bıraktığı bir hazine mesabesindedir. Büyük bir kütüphanesinin olmasını arzu eden Ergin, kitapçı veya kütüphaneci olmak istediğini söylemiştir. Memuriyet hayatını dolu dolu yaşamış ve üstlendiği görevleri kâmil mânada tamamlamıştır. Yetmiş ve yaşamış olduğu muhitin güzelliklerinden de faydalanan Osman Nuri Ergin'in ahde vefa, kadirşinaslık ve dostluğun

en güzel örneklerinden biri olarak Muallim Cevdet anısına hazırladığı kitap, aynı zamanda ilim ve kültür hayatımıza bırakmış olduğu değerli bir hazinedir.

İstanbul'a kazandırmış olduğu en önemli eserlerinden biri de 1939 yılında Belediye Müzesi ve Kütüphanesi olarak açılan ve daha sonra Taksim'de Atatürk Kitaplığı adı altında hizmete devam eden kütüphanedir. Hayatı boyunca biriktirmiş olduğu 11000 cildi müteceviz kitabı, kuruluşunda yer aldığı bu kütüphaneye bağışlamıştır. Bunlardan 1963 cildi el yazması olup kütüphaneye bağışladığı kitapların kataloğu Nail Bayraktar tarafından dört cilt halinde yayımlanmıştır.

Eserleri:

A) Belediyecilik Tarihi ile ilgili eserleri

1. *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye* (I-V, İstanbul I 330-1338) Türkiye belediyecilik tarihi ve belediye uygulamalarıyla ilgili olan bu çalışma Osman Nuri Ergin'in en önemli eseridir. Eser aynı zamanda İstanbul şehir tarihçiliği açısından da henüz aşılamamıştır. Eserin eski harflerle basılmış orijinali beş cilttir. 1995 yılında dokuz cilt olarak yeni harflere aktarılmıştır. İlk ciltte belediye ve şehir bürokrasisi, batı belediyeleri, esnaf teşkilatları; ikinci ciltte iâşe, temizlik, imar, itfaiye teşkilatları ve yangınlar; üçüncü ciltte belediye kanunları ve teşkilatı; dördüncü ve beşinci ciltte belediye kanunları ve nizamnameler, imtiyazlı şirketlerin şartname ve nizamnameleri; altıncı ciltte sıhhiye işleri; yedinci ve sekizinci ciltlerde imar ve iskan gibi konularda bilgiler ihtiva etmektedir. Dokuzuncu ciltte ise kullanımı kolaylaştırmak için içindekiler bölümü ile dizinler yer almıştır.

2. *Muhtasar Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye* (İstanbul 1337). Eser ilk defa 1337/1921'de basılmış, daha sonra kitabın muhteviyatı biraz daha genişletilerek 1339/1923'te ikinci defa basılmıştır. Henüz yeni harflere çevrilmemiştir. Eserde belediye teşkilatının genel yapısı ve tanımlar, belediyenin vazifeleri, belediye kanunları, belediye gelirleri ve vergileri ile tarifeleri yer almaktadır.

3. *Belediye Vergi ve Resimleri Kanu-*

Numerotaj memuru Osman Nuri (Ergin) Taksim alanının köşesindeki su maksemimin duvarına, Cadde-i Kebir tabelasının yerine "İstiklal Caddesi" yazılı yeni tabelayı mihliyor. 1927

nu, *Talimat ve Tarifeleri* (İstanbul 1340). Belediye vergi gelirlerinin tarihçesi, vergi çeşitleri, inşaat ruhsatları, eğlence mahalleri, kadastro ve ifraz haritaları, kantar vergisi, ihtisab, delâliye, nakil vasıtaları, müruriye, zebhiyye (kasaplardan alınan vergi), duhûliye, müskirât, şerefiye vergileri ile bunların tahsil usullerini ihtiva etmektedir.

4. *Beledî Bilgiler* (İstanbul 1932) Osman Nuri Ergin'in vilayet mektupçusu olarak hazırladığı bu kitapta belediye teşkilatı ve vazifeleri, bir meslek olarak belediyecilik, memâlik-i ecnebiyede belediyecilik, İstanbul'da bugünkü ilçe belediyelerinin ilk teşekkülü ve dâire-i belediyeler, İstanbul belediye teşkilâtları anlatılmaktadır.

5. *Cumhuriyet ve İstanbul Mahallî İdaresi* (İstanbul 1933). Bu eser Cumhuriyet'in onuncu yıldönümünde hazırlanmış olup on yılda İstanbul vilayeti ve belediye sınırlarında yapılmış olan faaliyetler anlatılmıştır.

6. *İstanbul Şehri Rehberi* (İstanbul 1934). İstanbul'un ilk şehir rehberidir. Sokak isimleri alfabetik sıra ile harita numaralarına göndermeler yapılarak hazırlanmıştır.

7. *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişâfı* (İstanbul 1936). Şehircilik tarihinin yanında fert-cemiyet ilişkileri, azınlık idaresi ve patrikhane sistemi ayrıntılı bir şekilde

anlatılmıştır.

8. *İstanbul'da İmar ve İskân Hareketleri* (İstanbul 1938). İstanbul'un fethinden sonra Türklerin İstanbul'u imar ve iskân hareketleri, yol ve meydan çalışmaları, şehir planı tanzimi hususlarında bilgiler vermektedir.

9. *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi* (İstanbul 1939). Aşhane ve aşevi olarak tanınan hayır kurumlarının tarihçesini ele almaktadır.

10. *Türk İmar Tarihinde Vakıflar, Belediyeler, Patrikhaneler* (İstanbul 1944). Şehircilik, şehirde fert ve cemiyet ilişkileri, vakıf müesseseleri ve bunların devletleştirilmesi, azınlıklar ve patrikhanenin idare tarzı, mahallelerin teşekkülü ve idare tarzı, nahiye ve köy teşkilatları gibi hususlar anlatılmıştır.

11. *Fâtih İmareti Vakfiyesi* (İstanbul 1945). İstanbul'un fethinin 500. yılında yayımlanan bu eserde vakfiye nedir, Fatih Sultan Mehmed'in vakfiyeleri, Türk İslam Eserleri Müzesi, Başbakanlık Arşivi Topkapı Sarayı, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü arşivlerindeki vakfiyelerden bahsedilmektedir.

B) Eğitim ve Eğitim Tarihiyle İlgili Eserleri

1. *Kolay Elifba* (İstanbul 1326). Dârüşşafaka Mezunî Cemiyeti idâresinde bulunan gece derslerine mahsus Çırac Mektebi'nde okunmak üzere hazırlanmıştır.

2. *Müessesât-ı Hayriyye-i Sıhhiyye Müdiriyyeti* (İstanbul 1327). Memuriyeti sırasında bu kurumda da görev alan Ergin bu çalışması ile hem kurumu hem de işlevini ortaya koymuştur.

3. *Dârüşşafaka, Türkiye'de İlk Halk Mektebi* (İstanbul 1927, Mehmed İzzet, Mehmed Esad ve Ali Kâmi beylerle birlikte). Eserde Dârüşşafaka'nın müessisleri, Cemiyet-i İlmiye-i Tedrisiyenin teşekkülü, Valide Mektebi, Dârüşşafaka'nın tarihi, tahsili, talebelerin hangi şartlarla okula kabul edildiği, öğretmenleri ile ilgili bilgiler vermektedir.

4. *Türk Maarif Tarihi* (I-III) (İstanbul 1939-1943). Türk eğitim tarihi konusunda yazılmış en geniş çaplı eser olup bugün de değerini korumaktadır. Yazar eserini hazırlarken belli bir tasnif ve mukayese esasına göre tertip etmiştir. Buna göre birinci kısımda Araplaşma ve skolastik tedris devri 1453-1938, ikinci kısımda garplılaşma ve

yenilik devri 1773-1923; üçüncü kısımda Türkleşme ve milliyetçilik devri, dördüncü kısımda beş asır boyunca İstanbul'da kurulmuş olan ilim ve terbiye müesseselerini inceler.

5. *İstanbul Tıp Mektepleri, Enstitüleri ve Cemiyetleri* (İstanbul 1940).

C) Biyografiler

1. *İstanbul Şehremleri* (İstanbul 1927). 1855-1928 yılları arasında İstanbul belediye reisliği yapmış olan şahısların biyografilerinin yanında bu şahısların İstanbul'a hizmetlerinin de anlatıldığı bir kitaptır. 1996 yılında yeni harflerle yayımlanmıştır.

2. *Muallim Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi* (İstanbul 1937). Osman Nuri Ergin kadim dostu olan Muallim M. Cevdet'in ölümünden sonra bir anı kitabı hazırlamak istemiş ve dostlarından onun hakkında yazılar istemiştir. Kitabın ilk nüvesini oluşturan bu bölümün ardından Cevdet'in eserleri incelenmiş ve son bölüme de yayımlanmamış birkaç makalesi ile tarih sözlüğü ilave etmiştir. Bu kıymetli eser kısa zamanda tükenmiştir. Yıllar geçtikçe kitaba olan talep artmış ve İ.B.B. Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü tarafından 2005 yılında ikinci baskısı yapılmıştır.

3. *Balıkesirli Abdülaziz Mecdî Tolun, Hayatı ve Şahsiyeti* (İstanbul 1942). Abdülaziz Mecdi Efendi'ye müntesip olan Ergin'in şeyhi hakkında yazdığı bu kitap, tasavvufî yönünü ortaya koymaktadır.

4. *Sadreddin Konevî ve Eserleri* (Ankara 1957). Adından da anlaşılacağı gibi Sadreddin Konevî'nin hayatı ve eserleri anlatılmaktadır.

D) Neşre Hazırladığı Kitaplar

1. *Balıkesirli Abdülaziz Mecdî Divanı* (İstanbul 1945). Abdülaziz Mecdi Efendi'nin divanını derlemiş olan Ergin daha önce de hayatını kaleme almıştı.

2. *İnsan Hakları Beyannâmesinin İslâm Hukukuna Göre İzahı* (İstanbul 1949) Hüseyin Kâzım Kadri'nin asıl adı Teşri-i İnsanî ve İslâmî olan eseri Osman Ergin tarafından ailesinden izin alınarak yayımlanmıştır.

E) Diğer Eserleri

1. *Bibliyografya: İlm-i Ahvâl-i Kütüb* (İstanbul 1937)
2. *Dr. A. Süheyl Ünver Bibliyografyası (III, İstanbul 1941-1952).*

3. *İslâm'da Temellük ve Tasarruf Hakkının Dokunulmazlığı* (Ankara 1949).

4. *Fâtih'in Hoşgörülüğü* (İstanbul 1953).

5. *İbn Sîna Bibliyografyası* (İstanbul 1956).

6. *Evrâk-ı Atıkanın Sûret-i Tasfiyesine Dair Rapor F) Gayr-i matbu eserleri*

1. *Fihrist-i Sefineti's-Sâfi*

2. *Ahmed Sâfi'nin hayatı ve hal tercümesi*

3. *Edebiyat Dersleri*

4. *Mecmua-i Tasavvuf*

5. *Abdülkerîm el-Cilî ve Abdülaziz Mecdî*

6. *Mecmua-i Edebiye ve Tasavvuf*

7. *Galatat Mecmuası*

8. *Envar-ı Hakikat, Hakikat Nurları (sadeleştirme)*

9. *Türkiye'de Vakıf İşleri*

10. *Bahâlik Hakkında Bir Rapor*

11. *İstanbul'un Sokak ve Sadde adları (1-2 c.)*

12. *İstanbul Kütüphanelerindeki Yazma ve Basma*

Tasavvuf Kitapları Fihristi

13. *Atatürk Hakkında bir Konferans*

14. *Muhyiddîn İbn Arabî'nin Eserleri*

15. *Hicaz Demiryolu*

16. *Hanlar ve Kervansaraylar*

17. *Kur'ân-ı Kerîm Lugatları ve Tefsirleri Fihristi*

18. *Fetihten Sonra İstanbul'da Kurulan Vakıf-Vergi Sistemi*

19. *Türk İmar Tarihinde Üç Mimar Sinan*

20. *Bâbiliğin İç Yüzü*

21. *Osmanlıca'da Yanlış Kelimeler ve İbareler*

Osman Nuri Ergin'in ayrıca kendi kurduğu İstanbul Şehremaneti Mecmuası'nda; Tarih Dünyası Dergisi, Resimli Tarih Mecmuası, Siyasî İlimler Dergisi, Demiryolları Dergisi, Adliye Ceridesi, İller ve Belediyeler Dergisi, Türk Tıp Tarihi Arkivi ve Sebülürreşâd'da Hayat ve İslâm ansiklopedilerinde, Cumhuriyet, Tan, Hürriyet, Dünya ve Vakıf gazetelerinde birçok makalesi yayımlanmıştır. ■

K A Y N A K L A R

1-Sayar, Ahmet Güner, "Osman Nuri Ergin", DİA, XI, s. 297-298.
2- Osman Nuri Ergin, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi III, s. 180.
3- Osman Nuri Ergin, Mecelle-i Umur-ı Belediyeye

SÜLEYMANİYE'Yİ YENİDEN TASARLAMAK: İMKÂNLAR, ZORLUKLAR

Alev ERKİLET*

□ İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB), Tarihi Yarımada Koruma Amaçlı İmar Planı ile Eminönü ve Fatih İlçeleri Koruma Amaçlı İmar Planları kapsamındaki alanlarda "ekonometrik model oluşturulması" amaçlı bir kentsel tasarım projesinin yaslandığı koruma planının hedefleri; "Tarihi Yarımada'nın kimliği ile uyumlayan (küçük sanayi, imalat, depolama vb.) işlevlerin desantralizasyonu, tarihî binalara kimlikleriyle mütenasip vazifelerin yüklenmesi, çöküntü bölgesi yönelişlerinin önüne geçilmesi, tarihî eserlerin yoğunlaştığı bölgelerin özelliklerinin vurgulanarak aslı fonksiyonları çerçevesinde korunması, görsel bütünlüğü olumsuz etkileyen yapılaşmaların tasfiyesi, bölgenin sorunlarının (güvenlik, yeşil alan, eğitim-sağlık tesisleri vb.) tespiti ve bunlara ilişkin çözüm önerileri ge-

liştirilmesi, lastik tekerlekli ulaşımın sınırlandırılması" şeklinde özetlenebilir.

2006 yılının yaz aylarında Süleymaniye bölgesinden başlanarak 2006-2007 yıllarında toplam on altı bölgede gerçekleştirilmiş olan bu araştırmalar çerçevesinde, Süleymaniye pilot bölgesinde muhtarlar, ilköğretim/orta-öğretim okullarının idareci ve öğretmenleri, STK temsilcileri, akademisyenler, burada ikamet eden ev sahipleri, kiracılar, ticarethane sahipleri ve çalışanları, imalathane sahipleri ve çalışanları, üniversite öğrencileri, turizm şirketlerinin temsilcileri, Eminönü Belediyesi'nin ilgili müdürlüklerinde çalışanlar, kamuoyu önderleri, 9-16 yaş grubu gençler ve İstanbul Manifaturacılar Çarşısı (İMÇ) esnafı ile odak grup toplantıları yapıldı. Araştırma kapsamın-

ARAŞTIRMADA ORTAYA ÇIKAN EN ÖNEMLİ BULGULARDAN BİRİ, BÖLGE SAKINLERİNİN PROJELER HAKKINDA BİLGİLENDİRİLME İHTİYACI İÇİNDE OLDUKLARI YÖNÜNDE İDİ. MUHTARLARDAN EV SAHİPLERİNE, İMALATHANELERDEN TİCARET ERBABINA, KAMUOYU ÖNDERLERİNE KADAR TÜM KESİMLER BÖLGELERİNİN VE EV/İŞYERLERİNİN GELECEĞİ İLE İLGİLİ OLARAK KENDİLERİNE YETERLİ BİLGİ VERİLMEDİĞİNİ DÜŞÜNÜYORLARDI.

da bölgede mülkü olup Süleymaniye'de ikamet etmeyen, bekâr odalarında kalan, işgalci konumunda olan, bölgede mukim olmayıp sağlık ve ticaret nedeniyle İstanbul'a gelen ziyaretçiler ile İstanbul dışından ziyaret ve ticaret amacıyla gelenlerden oluşan toplam kırk beş kişi ile de derinlemesine mülakatlar yapıldı. Süleymaniye'de bir kiracı aile, bir ev sahibi aile, bir ticarethane, bir imalathane, bir bekâr odası olmak üzere beş katılımcı gözlem gerçekleştirilmişti.

Projelerin Şeffaflığı ve Halkın Bilgilendirilme İhtiyacı

Araştırmada ortaya çıkan en önemli bulgulardan biri, bölge sakinlerinin projeler hakkında bilgilendirilme ihtiyacı içinde oldukları yönünde idi. Muhtarlardan ev sahiplerine, imalathanelerden ticaret erbabına, kamuoyu önderlerine kadar tüm kesimler bölgelerinin ve ev/işyerlerinin geleceği ile ilgili olarak kendilerine yeterli bilgi verilmemesini düşünüyorlardı.

Küçük İmalat ve Ticaretin Süleymaniye'deki Yeri

Araştırmada öne çıkan bulgulardan bir diğeri, Süleymaniye bölgesinin geçmişte olduğu gibi bugün de, küçük esnaf için önemli bir ticaret merkezi oluşturduğu saptaması idi. Muhtarlara göre, Süleymaniye yakın zamana kadar "güvenlik sorunu olmayan, mahalle ve komşuluk ilişkilerinin güçlü olduğu bir yerdi. Buradaki gıda halinin taşınması, bölgeye gelen nitelikli tüccar ve işçilerin niteliğinin değişmesine yol açtı. Buna bağlı olarak bekâr evleri arttı ve vasıfsız işçilerin yerleştiği bir bölge haline geldi". Bu perspektiften hareketle muhtarlar, Süleymaniye bölgesinde "konut, ticaret, turizm fonksiyonlarının dengeli bir biçimde bulunması" gereğine işaret etmişlerdi.

İmalathane çalışanları da, Süleymaniye'nin üretim ve ticaret merkezi olarak önemini şu ifadelerle dile getirmişlerdi: "Süleymaniye'de var olan üretim, satış, yedek parça, hammadde, yarı-mamul ağı güçlendirilerek de-

*Dr., İstanbul Metropolitan Merkezi

Koruma Amaçlı İmar Planı'nda bir prestij konut alanına dönüştürülmesi öngörülen İMÇ'nin temsilcileri ile yapılan odak grup toplantısı da benzeri bir bulguyu destekler mahiyette olmuştur. İMÇ temsilcileri çarşınının bir marka, müzik sektörünün kalbi ve tekstil makineleri sektörünün önemli bir kısmının mekânı olduğunu vurgulamış ve çarşının sunduğu gelir ve istihdam imkânlarının küçümsenmemesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Yoğurtçuoğlu Sokak, Perihan Balcı, 1972

Bimtaş Arşivi

Mutasarıf Sokak No:11

Süleymaniye, 4618 Ayşe Kadın >Hamam Sokak No:26B, Anıtlar Yüksek Kurulu 1977 tespitleri

Çeşme

Bimtaş Arşivi

Muhtarlar göre, Süleymaniye yakın zamana kadar "güvenlik sorunu olmayan, mahalle ve komşuluk ilişkilerinin güçlü olduğu bir yerdi. Buradaki gıda halinin taşınması, bölgeye gelen nitelikli tüccar ve işçilerin niteliğinin değişmesine yol açtı. Buna bağlı olarak bekâr evleri arttı ve vasıfsız işçilerin yerleştiği bir bölge haline geldi". Bu perspektiften hareketle muhtarlar, Süleymaniye bölgesinde "konut, ticaret, turizm fonksiyonlarının dengeli bir biçimde bulunması" gereğine işaret etmişlerdir.

vam etmelidir". Aslında bakılırsa, bugün ekonomi ve sosyoloji literatüründe "cluster" olarak adlandırılan bu ağlar, AB'nin sosyal içerikli projelerinde kentsel merkezlerin yeniden canlandırılması için önemli araçlar olarak zikredilmekte ve oluşturulmaları istenmektedir. Cluster oluşturma süreçleri, kentsel merkezlerdeki çöküş eğilimlerinin ve yoksulluğun önlenmesi stratejilerinin önemli bir aracıdır.

Koruma Amaçlı İmar Planı'nda bir prestij konut alanına dönüştürülmesi öngörülen İMÇ'nin temsilcileri, çarşılarının bir marka, müzik sektörünün kalbi ve tekstil makineleri sektörünün önemli bir kısmının mekânı olduğunu vurgulamış ve çarşının sunduğu gelir ve istihdam imkânlarının küçümsenmemesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Yenileme Projelerinin İçerdiği Toplumsal Riskler: Yerinden Etme ve İnsansızlaştırma Süreçleri

Yenileme ve koruma projelerinin bölgeyi insansızlaştırmasına ya da diğer bir deyişle bölge sakinlerini yerinden edip onların yerine başkalarını getirmesine yönelik tepkiler de araştırmanın diğer bir önemli bulgusu olarak ortaya çıkmaktadır. Esnaf "turistikleşme" çabalarını destekliyor ama kendi meslek alanlarında dönüşüm ge-

rektirse bile sürecin içinde yer almak istiyor. Ayrıca imalathaneler ile bekâr odalarının dönüşümüne sıcak bakabiliyor.

Bu bakış açısına ilişkin en anlamlı değerlendirmeler bölgeyle ilgilenen akademisyenlerden gelmiştir. Onlar, "yaşayan dokunun kendi içerisinde doğal bir işleyiş mekanizması" olmasından hareketle "aile ve işyerlerinin bir yerden başka bir yere taşınması gibi toplum mühendisliği çalışmalarının tamiri zor ve hesaplanamaz yaralara yol açabilme ihtimalini dile getirmişlerdir. Buna bağlı olarak yeniden soylulaştırma gayesiyle en yeni göçenler ve imalathanelerden başlayan bir boşaltma süreci yürütülürse semtin hedeflenen şekli alacağına kesin olmadığına dikkat çekmişlerdir. İnsansızlaştırma yerine mevcut aktörler korunarak, sorunlar yerinde nasıl çözülebilir diye bakmak daha doğru olacaktır". İşyerlerinin desantralizasyonu konusunda da, bunun umutsuzluğu artıracığı ve kente adaptasyonu azaltacağı uyarısında bulunulmuştur.

Süleymaniye'nin Turistikleştirilmesine İlişkin İtiraz ve Kayıtlar

Süleymaniye bölgesinin sadece turistik bir merkez olarak tasarlanmasının doğru olmadığı, turizm olacaksa

bile bunun bölgeyi Sultanahmetleştirilmesine izin verilmesi gerektiği, bir diğer önemli araştırma bulgusu olarak karşımıza çıkmıştır. Turizm şirketlerinin temsilcileri dışında hiç kimse bölgeyi turizmle özdeşleştirmemiştir. Örneğin, bölgedeki mülk sahipleri bölgenin Sultanahmet civarı gibi turistlere hizmet veren eğlenme ve dinlenme mekânları ile dolmasına karşıdır. Muhtarlar ve bölgede faaliyet gösteren STK'lar da aynı görüşü paylaşmaktadır. Turizmin bölgede zamanla hâkim unsur haline gelmesini ve "millî", "manevî" ve "kültürel" niteliğini bozmasını istemediklerini belirtmişlerdir.

Yenileme Sürecinin Arka Planı: Mülk Alımları ve Kamulaştırmalarda Dikkat Edilmesi Gerekenler

Restorasyonların nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğine dair görüşler de, üzerinde durulmaya değer bir bulgu olarak öne çıkmaktadır. Katılımcılara göre, kamu/belediye, tarihî binaların sahiplerine projesini vermeli, restorasyon için imkânı olmayanlara kredi sağlamalı, buna rağmen satmak isteyenlerin mülklerini satın alma yoluna gitmelidir. Projelerin bölgede ciddi bir rantın doğmasına yol açtığı, bu rantın bölge dışı aktörleri cezbediği ve süreç içinde bölge halkının ve

mülk sahiplerinin aleyhine olabilecek gelişmeler ortaya çıktığı hususu, odak grupların ve derinlemesine mülakatların pek çoğunda karşımıza çıkan ortak bir bulgu oldu.

Sonuç itibarıyla; Süleymaniye pilot araştırmasının bulguları yukarıda belirttiklerimizden ibaret olmamakla beraber yukarıdaki kanaat ve ifadeler, Tarihî Yarımadanın diğer alt bölgelerinde karşılaşılan sorunlarla birçok açıdan paralellik arz etmektedir. Yenileme, özellikle tarihî şehir merkezlerinde odaklanmakta olduğu için benzeri toplum kategorileri içeren ya da benzeri riskler taşıyan diğer bölgeleri analiz ederken Süleymaniye örneğinden yararlanmak mümkün olabilir. Bu nedenle, yukarıda zikrettiğimiz başlıklar üzerinde daha fazla durmak, bu verileri daha fazla araştırma ile desteklemek ve sorgulamak, çözüm üretirken de bu araştırmalardan yararlanmak gerekiyor. Bu yüzden, sahadan gelen sesleri dinlemeden ve onların işaret ettiği problemler üzerinde düşünmeden girişilecek her yenileme ve kentsel dönüşüm çalışması, başarısız kalma ya da yüksek insanî ve ekonomik maliyetler doğurma riski taşımaktadır. ■

PROF. DR. SADETTİN ÖKTEN İLE SÖYLEŞİ

Sadettin Ökten 1 Eylül 1942'de Beyazıt'ta dünyaya gelmiştir. 1949 senesinde Koska'daki Koca Ragıp Paşa İlkokulu'na okumayı bildiği için ikinci sınıftan başlayan Ökten'in ikinci okulu ise, başlangıçta Arapça, daha sonrasında da Kabataş, Darüşşafaka ve Vefa Liselerinin unutulmaz edebiyat hocası ve İmam Hatip okullarının kurucusu Mahmud Celaleddin Ökten'in yani babasının dost sohbetleridir. 1953 senesinde Vefa Lisesi'ne kaydolan Ökten, lise tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul Teknik Üniversitesi'ni kazanır. Yüksek inşaat mühendisi olmasına rağmen şehir ve medeniyet, özellikle de İslâm medeniyeti konularındaki entelektüel birikimiyle tanınan Prof. Dr. Sadettin Ökten Mimar Sinan Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi'dir.

Mehmet YÜKSEL - Kadir ÖZTÜRK
Fotoğraflar: Cihat HİDİR

Mülakatlarınızda, yetiştiğiniz ve yaşadığınız çevrenin sizin hayatınızda çok merkezde bir yerde durduğunun ipuçlarını görüyorsunuz. Günümüzde bu sosyal çevrenin eksikliğinden bahsediliyor. Bu kırılma nerede başladı?

□ Hayatta hiçbir şey sabit değil, her şey değişiyor. Peki, baktığımız zaman değişen şeyler nelerdir? Öncelikle biçimlerimiz değişiyor. Biz bu biçimsel değişikliği çok kolay fark etmiyoruz; çünkü bu değişiklik tedrici oluyor. Mesela on senelik periyotlarla hayatımıza baktığımız zaman, birçok şeyin değiştiğini görüyoruz. Bizler yaşamak için biçimlere muhtacdır. Yani insan, zaman ve mekânla mukayyet diyorsunuz, bunun dış dünyadaki izdüşümü "mekân", bu mekânı yaşamak için de bir "zaman"a ihtiyacınız var. O zamanda ve o durumda ortaya çıkan resimde de biçimlerle beraber yaşıyorsunuz. Giymeniz, çıkartmanız, alışverişiniz, para kazanmanız, para kaybetmeniz, eğlenmeniz bunların hepsi biçimlerdir. Peki, "değişmeyen şeyler var mıdır" diye baktığımız zaman hayata; evet vardır, onlar da "değerler"dir. Yani insan davranışlarını biçimlendiren 'kırmızıyı alma da, yeşili al' diyen veya 'siyahı alma da, beyazı al' diyen, 'şu biçimi alma da, şu biçimi al' diyen değer hükümleri vardır. Eğer bunlar değişirse başka bir değer hükümleri ailesinin malı veya ögesi oluruz. İnsan davranışlarının tümünün illa vahye dayalı bir değerler sistemi olması gerekmez. Dünyevî değerler de olabilir. Hatta bedensel hazları ön tarafa alan bir değerler sistemi de olabilir. Sonuçta hepsi bir değerdir. Ama herkesin değeri kendisi içindir, diye düşünüyorum. Şu çok net olarak ortaya çıkıyor: İnsan dediğimiz varlık, kimliğini değerler sistemi ile belirliyor. O halde "Bizim değerlerimiz nedir?" diye geri dönüp bakmaya başladığımızda, daha evelden bir takım biçimleri, bir takım folkloru, gelenekleri, âdetleri, biçimleri algılayabiliyoruz. Ama onun arkasındaki değerler sistemini çok net göremiyoruz. İnsan, değerler sistemini kitaplardan öğreniyor ama onun içselleşmesi veya eski tabirle temellük edilebilmesi için bir muhite ihtiyacı vardır. Bu muhit ailedir, mekteptir, camidir, tekke-dir, akrabadır... İstedığınız kadar genişletip sürdürebilirsiniz. Çocukluk ve belki de gençlik yıllarında çevrenizde yaşanan değerler sisteminin adını koyamayabiliyorsunuz. Mesela anneniz diyor ki; "şöyle şöyle yapma". Siz sadece o 'yapma'yı alıyorsunuz. Çünkü o 'yapma'yı yapmadığınız zaman iyi oluyor. 'Yapı' da yaptığınız zaman iyi oluyor. Tersini yaptığınız zaman bu defa azar işitiyorsunuz. O çocuk

için 'yap' ve 'yapma'lar önemli. Ancak anneniz niçin böyle söylüyor düşünmüyorsunuz. Bir zaman sonra görüyorsunuz ki o 'yap' ve 'yapma'nın arkasında, değerler sisteminden gelen bir değer var. Başka insanlar başka değerler sistemine göre biçimlenmişler/biçimlendirilmişlerdir. Bu açıdan geri dönüp mazide kaldığı varsayılan çevremiz ve o çevrenin insanları, olayları ve daha önemlisi onların arkasındaki değerleri, hayatımıza taşıyabilir miyiz diye düşünmek gerek. Sonuç olarak sizin söylemiş olduğunuz çevreyi bu güne taşımak önemli.

İnsan davranışlarının tümünün illa vahye dayalı bir değerler sistemi olması gerekmez. Dünyevî değerler de olabilir. Hatta bedensel hazları ön tarafa alan bir değerler sistemi de olabilir. Sonuçta hepsi bir değerdir. Ama herkesin değeri kendisi içindir, diye düşünüyorum. Şu çok net olarak ortaya çıkıyor: İnsan dediğimiz varlık, kimliğini değerler sistemi ile belirliyor.

Eskiye öykünürken bunların artık mazide kalmış olduğu söylendiğinde, zamanın kötülüğünden bahsetmenin dinimizde de uygun olmadığını ifade eden hadis-i şerifler aklımıza geliyor. Geçmiş değerlere önem veren insanların bu konularda hep olumsuz düşündüğüne şahit oluruz. "Mazide kaldığı varsayılan" dediğinize göre sizin bu fikirde olmadığınızı anlıyoruz. O zaman nerede bu değerler ve nasıl bu değerleri ortaya çıkartacağız?

Şimdi efendim sizin söyleminizden başlayalım. Mesela Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Musa'ya pek çok kereler atıfta bulunulur. Birçok insan, cemaat ve cami görevlileri de bunları dinler ve "Firavun zalimdi" vs. der. Çoğuna göre bu olay orada kalmıştır. Firavun ölmüştür, Kızıldeniz nasılsa yarılmıştır, bir daha yarılmaz, Hz. Musa da ölüp gitmiştir. Halbuki onu bu güne taşırsanız; Firavun da, Hz. Musa da Harun da bir prototiptir. Hanımefendi kızlarımızın başları açılmak istendi, onlar da bağırıyorlar, çağırıyorlar. Dedim ki o cici kızlarımıza "Altmış defa istediniz vermedi. Kim vermedi? Allah vermedi. Siz bunu başkalarından

“Eski olanı bırak, kaldır at” şeklinde bir anlayış. O sebepten “mazide kaldığı varsayılan” diyorum.

Değerler sisteminden ve biçimlerden bahsettiniz. Babanızın ve daha sonra Nurettin Topçu'nun Saadetin Ökten'in biçimlendirilmesindeki rolü nedir?

Bize ait bir kültürel biçimlendirme umumiyetle sanat ve tefekkür idealarıyla, bilim ve muaşeret noktasında babamdan ve daha sonra Nurettin Hoca'dan çok şey gördüm. Şöyle ifade edecek olursam: Bir medeniyet kendisini üç alanda ifade eder. Bir tanesi 'bilim'dir. Bizim insanımız için 'fizik her yerde fizik'tir: Taş bıraktığın zaman düşer, su yüz derecede kaynar gibi. Güzel tamam, ama bütün insanlar baktıkları her objeye bir mâna atfederek, o obje üzerinden bir çıkarsama yaparlar. Amiyane tabir ile eşeğe gülü göster, öyle bakar. Ama yeşil otu göster yer. Ama siz beğendiğiniz hanıma ot verin bakalım, ne oluyor. Atfettiğimiz mâna önemlidir. Ot da nebat, gül de nebat. İşte fiziğe de atfettiğimiz mâna önemlidir. Batı ona başka bir mâna atfeder, İslâm dünyası başka bir mâna atfeder ve Marksistler bir başka mâna atfeder. Birinci olarak burada yanlımız var. İkincisi 'tefekkür'dür. Orada iş daha beter sarpa sarıyor. Düşünce sistemi, yani felsefe yapıyorsunuz. Üçüncüsü 'sanat'tır. Orada iş tümüyle bir başka noktaya geliyor. Bunların hepsinin ardında, toplumsal mana da bir de 'ahlâk' var. Ben, babamdan ve Topçu Hoca'dan, bilim hariç diğer üçüne ait bir takım değerler gördüm. Objeler, insanlar, varlıklar. Ama şunu öğrendim ki bunların hiç birisi yabana atılacak, yaşanmış, ölmüş, bitmiş şeyler değildir. Bunların arkasında bir dünya vardır. Bu dünyayı ben tanımalıyım. Bu dünyaya girmek için bana şevk verdiler, heves verdiler, ipucu verdiler. Ben de bu dünyaya girebildiğim kadar girmeye çalıştım, hala da girmeye çalışıyorum.

Mesela babamla ilk temasımız bu noktada divan şiiridir. Divan şiirinin ciddi bir birikim olduğunu gördüm. Şayet ben Âkif Bey'den okusaydım divan şiirini, bu şiiri merak etmezdim. Ama babam Âkif Bey'i çok sever ve takdir ederdi. Önce hocası olmuş, hususi bir cemiyetten sonra da ahbab olmuşlar, ama Âkif'in divan şiirini almazdı. Ve siyer, İslâm tarihinde sadece olayların biçimleri değil, bunların arkasındaki duygusallık da önemlidir. Mesela Hazreti Hüdâi ile Üftâde'nin hikâyesi. Hüdâi evleniyor, -tabi çocuğum; ne anlama geldiğini tam idrak edemiyorum ama mühim bir şey olduğunu hissediyorum- ve geç

istemeyin, Cenâb-ı Allah'la aranızı düzeltin". Firavun, öldürtmek istediği Musa'yı sarayında büyütüyor. Kim yapıyor bunu ona? Allah. İşte insanlar bunlara gereği gibi inanmıyor. "Ben onu biliyorum, ben yapacağım/yaparım" diyor. Bir bırakın bakalım, O isterse yapar. Bir Bektaşî dervişine soruyorlar: "Allah her şeye kadirdir diyorsun". "Valla öyle" diyor. "Peki, şu deveyi şu iğne deliğinden geçirebilir mi?". "Geçirir". "Nasıl yapar?". "Ben bilmem; ya deliği büyütür ya deveyi küçültür." Şimdi buna inanmıyoruz. Hayatımıza baktığımız zaman nice olmaz şeylerin olduğunu göreceğiz.

İkincisi Türkiye'nin özel halidir. Türkiye'de "eski, eskide kalmıştır, yenisi de buradadır" diye bir söylem var. Ne kadar etkilemiyor desek de, o söylem bizi de etkilemiştir. Küçük bir örnek verecek olursak; yeni yapılan camilere bakın, bir de Mimar Kemalettin'le birlikte devam eden 1920'lere kadarki kadim camii geleneğine. Her ne kadar etkilenmedik desek de, açık bir şekilde eskinin eskide kaldığı söyleminden etkilenmişizdir. Yeni bir hayat yaşıyoruz.

kalıyor. Hocasının abdest alırken kullanacağı suyu kalbine doğru koyuyor, Hüdâi suyu dökmeye başlayınca, Üftâde Hazretleri suyun sıcaklığından yandığını belirten bir hareket yapıyor, "ah" diyor. Çocuğum daha ve babam bir menkıbe anlatıyor. Su güğümü o kadar sıcak olmuş ki "bunu nerde ısıttın, kalbinde mi?" diyor Üftâde. On yaşında böyle bir menkıbeyi dinliyorsunuz. Ama "hohlamakla, kalbe koymakla su mu ısınır mı?" demiyorsunuz. Niye? Çünkü anlatan adam bizzat bir aktör gibi onun içinde yaşıyor, hissederek anlatıyor, ona inanıyor. Anlatan adamda o hali görüyorsunuz. Babam arada bir 'İfk hadisesi'ni anlatırdı. İnsanların iffetle ilgili meseleler üzerindeki değerlendirmeleri, bir hanım hakkında konuşmaları... Babamın anlatımından anlardım, bir trajedi var ama anlayamazdık yine de tam olarak ne olduğunu.

Eşyanın ruhundan bahsettiniz. Biraz da İstanbul'un ruhundan bahsedebilir misiniz?

İstanbul'un birden fazla ruhu var. Bizim için İstanbul'un hangi ruhu önemli ya da önemsiz olmalı? Şahsen benim için İstanbul'un önemli olan ruhu, Osmanlı-Sünnî-İslâm olan tarafıdır. Bunun adını koyalım ve bundan da sıkıntı duymayalım: İslâm'ın Sünnî kolu ve bunun Osmanlı yorumu. Benim için İstanbul'da renk, kimlik ya da özellik, bu bahsettiğim Osmanlı İslâm medeniyetinin, dünya görüşünün şehre yansımalarıyla oluşan, âdetleriyle, ananeleriyle bu dünya görüşünün şehirdeki biçimleridir. Daha evvel burada bir Ortodoks dünya görüşü vardı. Bu Ortodoks görüş Roma ile buraya gelmiş ama pagan kültürlerle karışmış ve Grekleşmiştir. Hz. Muhammed'in tebliğine, yani Heraklius devrine kadar inançlarına hak din diyebiliriz. Bizans da ciddi bir devlet, ciddi bir doğu kültürüdür. Ama benim için İstanbul'un önemli olan yanı Osmanlıdır.

Biz kimiz ve nasıl davranmalıyız, ne yapmamız lazım, nasıl bakmamız lazım? Medeniyet sorunsalının giderek bütün yüreklere ağır bir şekilde çöktüğü görülüyor. Buradan bir sonuç çıkarılabilir mi? Evet çıkarılabilir. Çünkü insanlar arıyor ve arayanlar kaliteli kişiler. Çıkan sonuç ne olur bilemem, ama sonucun tutarlı olabilmesi için bir önceki bıraktığı özgün yere, hayatiyet suyu aktaran noktalara ciddi bağlarla bağlanması lazım. Bir önceki geldiği noktaya ne ise; Tanzimat mı dersiniz, III. Selim mi dersiniz, II. Abdülhamid mi dersiniz, ya da tek noktada değil, belki politikada III. Selim, şiirde Yahya Kemal Bey, musikide İsmail

il Dede; hatta çok daha güncel Ali Toy, Hasan Çelebi, Ali Alpaslan gibi. Bir yerlere ciddi şekilde bağlanmak gerekiyor ki o hayat suyu akmaya devam etsin. Ne olacak oradan? İslâmî neşe, bilgi, hikmet ve coşku gelecek. O akmağı sürece hiç bir şey yapmanız mümkün değil.

Şahsen benim için İstanbul'un önemli olan ruhu, İslâm'ın Sünnî kolu ve bunun Osmanlı yorumu. Benim için İstanbul'da renk, kimlik ya da özellik, bu bahsettiğim Osmanlı İslâm medeniyetinin, dünya görüşünün şehre yansımalarıyla oluşan, âdetleriyle, ananeleriyle bu dünya görüşünün şehirdeki biçimleridir.

Bir değişim ve dönüşüm var, çok hızlı ve olumsuz neticeleri olan bir değişim. Bahsettiğiniz değerlerin ve biçimlerin aktarımında yaşanan zorluğun sebepleri arasında televizyonu nereye oturtuyorsunuz?

Size bir şey söyleyeceğim, belki size biraz tuhaf gelecek. Ben bireysel bir adamım. Genel ne yaptığı beni ilgilendirmiyor. Ben eğer bir adamsam, ciddi bir şeyler söylüyorsam, bu bir ışık gibidir, ben istemesem de o benden yayılır. İnsanlar, eğer bende güzel bir şey varsa onu görürler ve bu güzellik paylaşmakla azalmaz. Dolayısıyla değerlerin aktarımıyla ilgili televizyona yönelik bir endişem yok. İkincisi 1945'ten sonra dünyanın yönetimi Amerikalılara kaldı. Amerikalılar dünyayı idare edecek kadar güçlü bir birikime sahip değillerdi. Tabi Türkiye'nin Amerikan tüketim tarzıyla tanışması da yenidir. Şimdi ona büyük bir iştah ile yapıldı. Bir sürü insan var, tabi bakacaklar televizyona, baksınlar. Moda vs. gibi kitlelerin eğilimleri var. Amerika insanlara iki ana kanaldan yaklaştı: Biri şiddet, diğeri şehvet. Türkiye'deki insanlar bunlara hala şevkle bakıyorlar. Bakalım ne kadar daha bakacaklar. İnsan denilen varlığın bunlarla mutlu olmayacağını bir gün anlayacaklar. Batı bunu anladı, ama yapacak bir şeyi yok. Girdiği çıkmazdan geri dönemiyor. Bakıyorsunuz refah seviyesi yüksek batı ülkelerine, ama mutsuzluk içinde sıkıntı çekiyor. 13-14 yaşında cinsellikle tanışıyor, 16 yaşında hadise bitiyor. Bizdeki cinsellikle ilgili hassasiyetler müthiş şeyler-

dir. Bunları söylediğim zaman halk bana güler, gülsün hiç mesele değil. Siz maddî dünya ile ilgileniyorsanız, madde sizin maddî tarafınızı bir süre rahatlatır ama ruhunuza rahatlatmaz.

Radio programlarınızda zaman zaman kadim kültüre vurgu yapıyorsunuz. Bu kadim kültürde Osmanlı yorumundan bahsettiniz. Musikinin de bu kültürün bir parçası olması hasebiyle, İstanbul musikisi hakkında neler söylemek istersiniz?

Tabi bir defa kadim kültür dediğimizde, eski olduğu için değil, ciddi bir kompozisyon olduğu için bundan bahsediyoruz. Bütün toplumların hayatına baktığımızda, bu şekilde çok ciddi kompozisyonlar görülmektedir. Ancak bu tarz ciddi kompozisyonlar her yerde yok. Bazıları çok basit yaşanmış, bitmiş ve yok olmuş. Bütün insanlık için "sanat" bir medeniyet dilidir. Bu sanatların içinde de mücerret ve soyut bir sanat olarak müzik, sanatların en üstünde bulunuyor.

Peki, sanatlarda bu şekilde kavramlardan bahset-

İstanbul'da her şeyden bir parça var. Her şehirden küçük bir renk var. Budin'den, Irak'tan, Bosna'dan var. Üsküp, Bağdat, Kahire, Adalar ve Otranto'dan var. Dolayısıyla burada musiki rengi de tüm bunların harmanlanmasıyla ortaya çıkıyor.

mek mümkün mü? Evet mümkün. Şöyle ki; insan varlığı önce müşahhasla başlıyor. Giderek etrafından müşahhasın özellikleri atıla atıla cevher/öz kalıyor. Önce görüldüğüne, duyduğuna, tattığına inanan insan sonra soyuta gidiyor. Sonra tecritle görmediği, tatmadığı, koklamadığı birtakım soyut, bilinmeyen şeylerle tanışıyor. Bunun da en üstü Cenâb-ı Allah'tır. Allah demiyor mu; "Onlar ki gayba iman ederler." (Bakara 2/3). Namazdan önce gayba iman geliyor. Tefvik Fikret diyor ki; "görmeden bilmeden iman". Sayın Fikret, iman görmeden bilmeden olur. Eğer görülürse, zaten o iman değil, bilgi olur. Sizde idraki O açıyor. "Ey Rabbim ilmimi ve fehmimi artır. Bizi Salihle-

re ilhak et." Bu şekilde olunca bu sizin için artık iman objesi değil, bilgi objesi oluyor. Aşk objesi oluyor. O'nu görüyorsunuz. Bu mücerretlerin en üstünde oluyor. Şiir de bunun altında duruyor. Klasik Türk Sanat Müziği üzerinden size bir haber veriyor. İlla sözlerinden değil yani "tevhide gel tevhide" değil. Ama hayata bakışınızı, imanınızı, coşkunuzu, tevhidinizi ortaya koyuyor. İstanbul niçin bu büyük medeniyetin ortaya çıkacağı bir sahne olmalı? Bu medeniyetin ortaya çıktığı yer İstanbul. Benim İstanbul üzerinde duruşumu bazıları İstanbul doğumlu olmama bağlıyorlar, ama bu değil. Bölgecilik, şehircilik yaptığımı zannediyorlar. Bursa da güzel, Erzurum da. Ama İstanbul, bu medeniyetin teşekkül ettiği yerdir. İstanbul Türkçesi, İstanbul musikisi, İstanbul ezanları diyoruz. İstanbul beyefendisi, hanımefendisi diyoruz. Nereden geliyor bu medeniyet? Ta Asr-ı Saadet'ten geliyor. Hiçbir rengi yok, bütün o gelen birikimi temellük etmiştir. Sünnî kol böyle bir koldur. Belki daha sonraki hem mütefekkir hem de âlimler çalışacaklar, "Bakalım medeniyet üzerine ne denmiş, burada bir hayatîyet damarı var" diyecekler. Neticede İstanbul bu yüzden önemli: İstanbul'da her şeyden bir parça var. Her şehirden küçük bir renk var. Budin'den, Irak'tan, Bosna'dan var. Üsküp, Bağdat, Kahire, Adalar ve Otranto'dan var. Dolayısıyla burada musiki rengi de tüm bunların harmanlanmasıyla ortaya çıkıyor. Bu musikin büyük kırılma noktaları veya evrim noktaları var. Büyük üstatları var. Bunlardan ilki de Farâbî'dir. Ondan sonra Safiyüddin Urmevî, ondan sonra da Abdülkadir Merâgî geliyor. Onlar Ortaçağ İslâm medeniyetinin zirveleridir. Nasıl Süleymaniye Külliyesi ve Camisi Osmanlı mimarisinin etkili bir yorumu, bir estetiği, yepyeni bir biçimsel formu, temsilcisi ise onlardan yüz sene sonra gelen İtrî de musikiye yetkilidir. Son özgün musiki insanı, İsmail Dede Efendi'dir. Ondan sonraki iniş hala devam ediyor. Hatta bir taklit devri devam ediyor. İyi bir taklit de değil.

İstanbul'u anlamak için mimarisini, müziğini ve edebiyatını bir bütün olarak ele almak gerektiği söylenir. İstanbul ve mimari nasıl ele alınmalıdır?

Bir mekân inşa ediyorsunuz. Mesela bugün marangoz dükkanının üstü cami, üstte Fatih okunuyor, alttan marangozun sesi ya da kebab kokuları geliyor. Siz mekâna nasıl bakarsanız, o şekilde değeri olur. Cami yapmış, yaptığı caminin asaleti var. İkincisi çevreye, araziye, iklime saygısı var. Alttan üç kat kazıp, üç kat da üste çık-

mış değil. Buradan bu çıkar, doğru olan bu demişler. Eskiden İskenderpaşa'ya gidiyorduk ne güzeldi. Şimdi altını kazmışlar yanına yemekhane vb. şeyler eklemişler. İskenderpaşa Camii tanınmaz hale gelmiş. Sineğin yağını çıkarmak diye bir lakırdı vardır ya, bu öyle bir şey. İskenderpaşa tek taş yüzük gibi kalmalı. Bir kişi daha fazla almıyorsa yapılacak iş, başka bir yerde başka bir cami inşa etmektir.

Şiir de böyle musiki de böyle. Bazı makamlar hüznüldür, bazıları oynaktır, bazıları asildir. Her makamda ezan okunmaz. Başka türde olamaz mı, olur ama aynı asaleti, vakarı verirsek olur. Her şeyin bir yeri ve zamanı vardır. Şehre bakıyorsunuz Üsküdar'dan, karşıya bakarken Süleymaniye yerine 300 metre bir gökdelen olduğunu düşünün. Bunlar oldu. Çirkinliğe gözler alıştı. Bütün insanlarda mimarî denge duygusu aynıdır. Ağacın boyu belli, insanların boyu, kuşun uçtuğu irtifa, nefes alış veriş, kalbin atışı bellidir... Göz de böyledir. Gözün de rahatlığı bellidir. Eskiden Beşiktaş'a doğru bakınca silüeti fıstık çamları belirlerdi. Arkadan güneş batardı, bir sükûnet vardı. Şimdi bakıyorsunuz, gökdelenler var. Onlardan daha iyisi Manhattan'da var. Orada olur, o başka dünyanın kuralları. Eğer o dünyanın kuralları ile yaşayacaksak, biz olmayacağız. O dünyanın kuralları ile yaşamak da o kadar kolay değil. O kuralları onlar üretmiş ve içselleştirmişlerdir. Biz o kuralları içselleştiremeyiz. Biz yaşamak istesek de o bedeli ödemek istemeyiz.

Bu fizikî çevrenin sosyal hayata etkileri nelerdir?

Binaya çıktıkça o binanın şekliyle şekilleniyorsunuz. Bir binaya çıkarken o binayı yapanın değer yargılarının muhatabı oluyorsunuz. Apartman öyle oldu. Site öyle oldu. Benim çocukluğumda ahşap evde oturuyorduk, daha sonra betonarme, kâgir evler... Eski evlere bakımsız diyoruz. Şimdi de siteler. Fransız balkonu yapınca modern yapı oluyor. 1990'lı yıllarda Manhattan da 5. cadde boşalıyordu. Dediler ki şehir düşüyor, kimse oturmak istemiyor, apartmanlar bitti. Ağaç isteği değişmedi. Batılı da baktığında bir ağaç görmek istiyor, bundan haz alıyor. Onlar da topırağa basmak istiyorlar.

Özellikle İstanbul'da kullanılan bir kavram olarak, "kentli olmak ya da kentlileşmek", tepki verilmesi gereken elitist bir kavram mıdır? Kentlilikten siz ne anlıyorsunuz?

İstanbulu olmak, demek ki hala tepki çekiyor. Büyük bir medeniyetin oluşmasında, yaşanmasında bir sahneye ihtiyaç var, o da İstanbul'dur. Büyük ummanın bir katresidir. Büyük bir operayı Haldun Taner Sahnesi'nde oynayamazsınız, onu CRR de oynamanız lazım; İstanbul da böyle: medeniyetin sahnesi.

Bize ait bir kültürel biçimlendirme umumiyetle sanat ve tefekkür idealleriyle, bilim ve muaşeret noktasında babamdan ve daha sonra Nurettin Hoca'dan çok şey gördüm.

Hâlâ insanlar buraya yaşamak için değil de para kazanıp dönmek için gelmiş gibi gözüküyor. İnsanlar o yüzden mi acaba tepki veriyor bu kavrama?

İnsan dünyayı tanıdığı zaman görecektir ki, büyük medeniyetlerin ciddi büyük şehirleri var. Mesela Viyana, Londra ve Roma gibi şehirlerin farklı renkleri vardır. New York bunlardandır. İstanbul da böyle. İzmit, Edirne, Bursa olmamış ne yapalım. Ama bunların hepsinin katkısı olmuş.

İslâm medeniyetinde aile çok önemlidir. İstanbul'un Bursa, Edirne vb. dostları var, kardeşleri var. Biraz daha küçük boyuttaki minyatürü Saraybosna gibi. Bunu niye reddedelim yani. Tabi ki herkesin doğduğu bir yer bir şehir, hemşehri olduğu yer var. Ama bunu farklılık olarak göremeyiz. Eğer görüyorsak medeniyetin genel akışından haberdar değiliz, onun farkında değiliz demektir. Roma'ya baktığımızda bir ucu İngiltere'de bir ucu İspanya'da bir ucu Kudüs'de... İsa'yı kim kovuşturdu, Roma valisi kovuşturdu. Kadim dünyanın tüm birikimi, bütün zenginliği, görüntüsü Roma'ya yansıyor. Herkesin bu dünyada bir yeri ve rolü var. Allah herkesi değişik yaratmış. Hucurât Sûresi'nin on üçüncü âyetinde "Üstün olanınız takvaca en üstününüzdür" buyuruyor. Bundan daha önemli bir barış mesajı var mı dünyada. Çinli'yi de O, Japon'u da O yarattı. Hiçbir zaman aşağılayamayız. Takvayı da, tapmayı da Allah biliyor.

Teşekkürler. ■

GEÇMİŞTEN BUGÜNE ŞEHİR VE RESTORASYON

Ekrem ERDAL*

□ Restorasyon kelimesi terminolojik olarak taşınmaz kültür varlıklarında “onarım” anlamına gelir. Onarım, “Neye göre, nasıl?” sorularını beraberinde getiren bir olgudur. Bu soruları göz önünde bulundurursak önümüze şöyle bir tanım çıkar: “Eski, tarihi, otantik ve özgünlük değeri olan, önemli bir olaya ev sahipliği yapmış eserin, aslına uygun olarak, aslı malzemedir, aslı yapım tekniğinden ve özgünlüğünden faydalanarak, mümkün olduğu kadar az müdahale ile koruyarak onarılmasıdır.”

Esasen yukarıda yapılan restorasyon tanımı salt mimari için olmamalıdır. Doğrusu, restorasyon (onarım) ve konservasyonu (koruma) birlikte düşünerek bunun fikrî açımlarını yapmaktır. Restorasyon ve konservasyonu sadece mimariyi düşünerek değil beynelmilel değerleri, millî, manevî ve ahlâkî fikirleri, devleti, milleti, örf ve adetleri, kültürü ve öğelerini, tarih ve edebiyatı, sanatı düşünerek incelemeli ve kavramaya çalışmalıyız. Bununla ilişkili bilgi ve belgeler de koru edilmelidir.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi restorasyon kavramı, bir muhafaza fikrini ifade eder. Tarih boyunca insan, yerleşim için “mekân” kavramını yüksek bir bilinçle savunmuş ve uygun mekânı bulduğunda yerleşmekten çekinmemiştir. Mekânı tarife kalkışırsak eğer, dinî değerlerimiz, örfümüze, âdetlerimize, hayatımıza ve Allah’ın bize lutfettiği “eşref-i mahlûkât” sıfatına uygun tekâmül etmemize imkân veren bir coğrafya, o coğrafyaya uygun malzemeler ile şekil kazanmış mahalleler, mahalleleri tezyin eden (süsleyen) hâneler karşımıza çıkar. Özellikle Osmanlı şehirciliği Asya’dan uzanan Türk tarihine ayna olmuş, İslâm’ın getirdiği ritüellere, ahlâkî prensiplere, edebe ve şükrü öylesine kenetlenmiştir ki, bu gerek mimari yapıların sağlamlığında, gerekse heybet, ihtişam ve süslemelerinin zarafetinde kendisini ön plana çıkarmıştır.

Dinin ve tasavvufî eğitimin, Türk-İslâm kültüründe sanat ve özellikle mimari biçim ifadelerine kazandırdığı özellikler, kültürün mekân üslubunu belirlemektedir. Rahman ve Rahim olan Allah’ın himayesine mazhar olmanın inancı ile erişilen canlı, parlak, sakin, aydınlık, âsude, mütevazı, ciddi, yüce tavır 16. asır Osmanlı çini üslubunda tezahür ettiği gibi, birer cennet örneği olarak vücuda getirilmesi amaçlanan Türk evinin, mahallesinin de temel mimari özelliklerini teşkil etmiştir.¹

Restorasyonu, bir olguyu aslına uygun bir yaratıyla, aslına uygun malzemeler ve kaynaklarla, aslına uygun şekil ve fikir özelliklerine göre korumak şeklinde anladığımızı göre, saydığımız bütün bu mevcut değerlerin ve bu değerler sonucu oluşan yapı, obje, sanat eseri, bunlarla ilişkili bilgi ve belge, ne varsa hepsinin korunması restorasyonun ayrılmaz unsurları demektir.

Türk-İslâm sanatındaki bu ince çizgi 19. asrın başlarında, yerini, Batının kimi zaman Helenistik kültür kaynaklarına, kimi zaman da merkezîyetçi ve yönetimci siyasî yapısına göre şekil kazanmaya bırakmış, belki de bu durum o zamanki Türk-İslâm kültürünün sanat temellerine en büyük zararı vermiştir. 20. asrın başlarında ise bu durum etkisini arttırarak sivil mimari başta olmak üzere bütün sanat kollarında kendisini göstermiştir. Bütün bu sebep ve sonuçlar günümüzde “muhafaza” kavramını yeniden önümüze getirmiş ve kültürel mirasların Türkiye ve dünyada önemini milletlerarası anlaşmalarla pekiştirmiştir.

Kent ve restorasyondan bahsederken İstanbul’dan bahsetmemek, kültürel mirastan büyük bir hisseyi elinde tutan milletlerarası bir kente saygısızlık olur. İstanbul, Doğu Roma İmparatorluğu’ndan günümüze birçok milleti barındırmış, halkları ve onların kültürlerini, haklarını gözetmiş, yerleşiminde her detaya dikkat edilmiş ve bu hoşgörü ortamındaki ince çizgileri muhafaza ederek “mahalleleşmiş” bir kenttir. Böylesine büyük bir hoşgörü ve samimiyet içinde kültürlerin de birbiriyle kaynaşması ve bu âhengin koca bir mimariye yansması, tek başına İstanbul’un “kültür başkenti” olduğunun göstergesidir. Sultan Fatih ve torunlarının Ayasofya gibi büyük bir mabedi defaatle restore ettirmesi ve o büyük mabedin câmi olarak “muhafaza” edilmesi bunun büyük bir göstergesidir. Bu örnek tek değildir ve Anadolu’ya bakıldığında niceleri sayılabilir.

Bütün bu sanatsal, mimari, kültürel, örfî âhengin ortasında bu değerlerin yozlaşması ve kaybolması sorunu elbette vardır. Gelişen ve değişen dünya düzeni bu âhenge ayak uydurmakta güçlük çekmekte ve mevcut sistemde eski kültür ve yapılar maalesef yer almamaktadır. Peki bu durumda bu kültür ve değerler, bu miras nasıl korunmalıdır?

“Dünya Mirası” kavramı çerçevesinde milletlerarası kurumlar, kurullar ve anlaşmalar oluşturulmuş, etkin bir şekilde çalışması sağlanmıştır. UNESCO (Uluslararası Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu), ICCROM (Uluslararası Kültürel Değerleri Koruma ve Düzenleme Çalışmaları Merkezi), ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Siteler Konseyi) bu kurum ve kurulların başını çekmektedir. Bütün bunlar belli anlaşmalar neticesinde oluşmuş ve bu oluşumlar da nice anlaşmalara sebep olmuş kültürel miras koruma kurumlarıdır.

Bunun yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bünyesindeki taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının korunması için dünya mirasına büyük katkılar yapacak şekilde kanunlar ve yönetmelikler düzenlemiş, bunların denetimi için de yetkili kurumlar ve bürolar oluşturmuştur. Bu kanunların başında "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu" gelmektedir. Yıpranan Tarihî ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun, Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Mevzuatı, 5706 Sayılı İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Hakkında Kanun gibi kanun ve mevzuat, uluslararası müktesebat gereği Türkiye'nin gerçekleştirdiği ve uyduğu "koruma kriterleri"ni gösterir ve destekler nitelik taşır. Belediyeler bünyesinde kurulması zorunlu olan KUDEB'ler (Koruma, Uygulama, Denetim Büroları) ise bütün bu çalışmaları belediyeler bünyesinde ve tarih nezdinde yapmakla mükelleftir.

Her dünya ülkesi gibi Türkiye de, restorasyon ve konservasyon bilincine ulaşmak için çok çabalar harcamış, denemiş yanılmış, düşmüş kalkmıştır. "Yalnız İsmet İnönü'nün 'Hüzn-âver duruyor' diye İstanbul'da yirmiye yakın minare yıktığı hatırlanırsa, bu mevzuda kendimize geldiğimizi sandığımız bir devirde bile eski eserler kayıplarımızın derecesi kolayca anlaşılabilir."² Daha nice kaybolan mirasın envanterini buraya yazsak, dergimizin sayfaları yeterli olur mu bilmem. Boğaz yolu için yıkılan yalılar, yol yapmak için dümdüz edilen kabristanlar, şapka kanunu bahanesiyle uçurulan mezar taşları da cabası... Bunlar yapılan hatalardan bazılarıdır. En hazin

Kent ve restorasyondan bahsederken İstanbul'dan bahsetmemek, kültürel mirastan büyük bir hisseyi elinde tutan milletlerarası bir kente saygısızlık olur. İstanbul, Doğu Roma İmparatorluğu'ndan günümüze birçok milleti barındırmış, halkları ve onların kültürlerini, haklarını gözetmiş, yerleşiminde her detaya dikkat edilmiş ve bu hoşgörüyü ortamındaki ince çizgileri muhafaza ederek "mahalleleşmiş" bir kenttir.

olanı ise bu faaliyetler için maddî kaynağın sınırlı, iş gücünün ise eskisi kadar kalifiye olmamasıdır.

Yavaş yavaş toplumların gözünde onarım ve koruma mantığı çerçevesindeki eksikler beliriyor. Her ülkede olduğu gibi bizde de denetimden kaynaklanan sıkıntılar, restore ve konserve edilecek yapıların "ihale usulü" ile restore edilmesi, yeterli arşiv bilgisinin olmaması ve profesyonel proje ve uygulamanın yapılmayışı gibi aksaklıklar mevcut. Bu aksaklıkların tespiti ve sorunların aşılmasında hiç şüphe yok ki sivil toplum kuruluşlarının, üniversitelerin, internet sitelerinin ve bireysel çabaların rolü yüksektir. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de toplumun bu unsurları gerekli tespiti yapıp ilgili makama bildirmek suretiyle sosyal sorumluluğunu yerine getirmektedir.

Tüm bu olumsuzluklar içinde Türkiye, dünya kültürel miras listesinde önemli bir yere sahip olduğu gibi, restorasyon ve konservasyon bilincinde de dünyanın sayılı ülkelere dendir. Eski eser kapsamına giren her türlü somut ve soyut varlık artık eskisi gibi istismar edilmemekte, verilen eğitimlerle ve çıkarılan yasa ve yönetmeliklerle korunması yapılmaktadır.

İstanbul, dünyanın etik ve estetik âhengi yüksek ender merkezlerindedir. Günümüzde bu değerlerden "estetik", kavram olarak anlam kaymasına uğramış, geleneksel anlam haritasındaki yerinden koparak Batı kültürüne, bu kültür içerisinde de bilhassa popüler kültüre adapte edilmiş durumdadır.

Estetik değer kavramı, insan beyninin belli mekân oranlarına ve ışığın dalga boyu sıklıklarına duyarlı olduğunu kabul eder. Denge, düzen, ritim, uyum, oran kavramları bir bütündür. Bu kav-

Azapkapı Çeşmesi

ramların bütününden hâsıl olan anlam, estetik kavramını oluşturur. Kent içinde yapılan bütün uygulamalar zincirleme etkilere yol açar; bunlar da yalnızca ekonomik yahut politik değil, insanın tarihi, mirası, ataları, çocukları, geleceği ile olan ilişkilerini anlamlandırır ya da anlamları erozyona uğratar. Bu bakımdan estetik, herhangi bir konuya yalnızca pratik açıdan yaklaşım değil, o konuyu çok yönlü olarak değerlendirerek yaklaşım demektir. Nasıl ki, Kant'ın 3. Kritiğinde ayrıntılı olarak anlattığı gibi, estetik algının temelinde düş gücünün sonsuz oyunu, anlamların giderek çoğalması ve sonsuz değerler yaratması yatıyorsa, kent, çevre ya da mimarlık konusunda da estetik yaklaşım, asla sadece güzel bir biçim uygulaması olmayıp, konunun çok yönlü değerlerini gündeme getirmek, onu yorumlamak şeklinde anlaşılmalıdır.

1964 tarihli Venedik Tüzüğü'nün Restorasyon başlığı altında toplanan 9. maddesinde şöyle yazmaktadır: "Onarım uzmanlık gerektiren bir iştir. Amacı, anıtın estetik ve tarihî değerini korumak ve ortaya çıkarmaktır. Onarım kendine temel olarak aldığı özgün malzeme ile güvenilir belgelere saygıyla bağlıdır. Faraziyenin başladığı yerde onarım durmalıdır; yapılması gerekli herhangi bir eklemenin mimari kompozisyonundan farkı anlaşılabilir ve günün damgasını taşımamalıdır. Herhangi bir onarım işine başlamadan önce ve bit-

tikten sonra anıtın arkeolojik ve tarihî bir incelemesi yapılmalıdır."³

Yapının olduğu gibi ya da çağdaş malzeme ile yerinde ya da başka bir yerde inşa edilmesi, aslında yapının korunması değil benzerinin yeniden inşa edilmesidir. Tarihî eserlerin onarımı ve güçlendirilmesi için yapılacak çalışmalarda hiç unutulmaması gereken nokta, bu binaların tarihî, kültürel, anıtsal, estetik, sembolik, sosyal ve hatta psikolojik değerleridir.

Kültürel ve sanatsal varlıkların, gelecek kuşaklara sağlıklı biçimde aktarılabilmesi için, bilgi ve beceriyle donatılmış, gerekli koruma ve onarımı yapabilecek uzman teknik elemanların yetiştirilmesi amacına yönelik teorik ve uygulamalı eğitim ve öğretim verilmelidir. Ayrıca koruma ve onarım uygulamalarını, teorik ve deneysel yöntemler eşliğinde geliştirmek amacıyla çalışmalar ve araştırmalar yapabilecek eğitimini verebilecek bilim adamlarının yetiştirilmesi bu anlamda oldukça önemli bir görevimizdir. ■

D İ P N O T L A R

1. Doç. Dr. CANSEVER, T. (2008), "İnsan ve Mimari Çevresi", Muradiye Eğitim Bilim Kültür Sanat Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 15, s. 19
2. Ekrem Hakkı AYVERDİ, (1985), Makaleler (1. Baskı), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, s.213.
3. AHUNBAY, Z. (1999), Tarihî Çevre Koruma ve Restorasyon (2. baskı), YEM Yayınları, s. 150

SANAT ESERİNİ HAT İLE BEZEME GELENEĞİ

Murat SÜLÜN*

SANAT ESERLERİNDEKİ HATLARIN TAMAMEN ESTETİK VE DEKORATİF AMAÇLI OLDUĞU DÜŞÜNÜLMEMELİDİR. YAZI İLE DEKORE EDİLEN BÜTÜN SANAT ESERLERİ, MEDYA VAZİFESİ GÖRMEKTEDİR: MABETLER, ÇEŞMELER, SARAYLAR, KÜTÜPHANELER, OKULLAR, SANCAKLAR, KILIÇLAR, KANDİLLER, SÜRAHİLER... ÜZERLERİNE İŞLENMİŞ ÇEŞİTLİ YAZILARLA DİLE GELMEKTE; İLAHÎ VE NEBEVÎ DİREKTİFLERİ KİTLELERE İLETMEKTEDİR.

□ Medeniyetimizin büyük bir meydan okuyuşla karşı karşıya olduğu günümüzde, İstanbul, bizi hakkıyla tanıtabilecek yeterli sayıda sanat eserini bağrında barındırmaktadır. Bu şehri "Avrupa'nın kültür başkenti" kılan sanat eserleri, özellikle mâbedler, gerek bizatihi varlıklarıyla gerekse üzerlerindeki sanatkârane yazılarla kitlere çeşitli mesajlar iletmektedirler.

Sadece Topkapı Sarayı, Sultanahmet Câmii ya da Hürrem Sultan Türbesi'ndeki yazılar bile, haklarında müstakil eser yazılacak kadar çeşitli ve çok sayıdadır. Yani, İstanbul'daki sanat eserlerinin yazılarının sınırlı bir dergi makalesinde hakkıyla yansıtılması beklenemez. Dolayısıyla, söz konusu uygulamayı mümkün merteye özetleyerek, sevgili okuyucularımızı Sa-

nat Eserine Vurulan Kur'an Mührü adlı çalışmamıza havale etmek durumundayız.¹

Hat Sadece Dekoratif Bir Unsur Mudur?

'İslâm sanatlarının gelini' ve 'temel süsleme unsuru' olarak hat, sanat eserlerinin tamamlayıcısı olmuştur. Hat sanatının, İslâm sanatları içindeki müstesna yeri, onun iletişimi en dolaysız biçimde gerçekleştirmesi ve 'söz'den farklı olarak aynı zamanda kalıcı olmasından kaynaklanmaktadır. Yazının, minyatür gibi kitap sayfalarında kalmasını önleyen hattır.²

Osmanlı mimarisinde hat, mimari ile birlikte kullanımının en güzel ölçüsünü bulmuş ve gelişiminin son aşamasına varmıştır. Böylece hat, cansız sanat eserleri-

ne ruh ve anlam vermiş, hatta o olmadan yapıda eksik bir şeyler varmış hissini verdirecek kadar mimari tasarımda rol oynamıştır.³

Müslümanlar, imza attıkları her çeşit sanat eserini mutlaka dinî bir ibare ile buluşturmakla birlikte, bu tür iktibasların daha ziyade dinî mimaride yoğunlaştığı görülmektedir. Avlu ve harim girişlerinden pencerele-re, mihraplardan kubbelere, sütunlardan mahfillere kadar İslâm mâbedlerinin hemen her yeri bu tür ibarelerle bezenebilmiştir. Mâbedlerin süslenip süslenemeyeceği tartışılmış olsa da, maddî olduğu kadar manevî bir varlık olan insanın 'doğru', 'gerçek' ve 'iyi' kadar, 'güzel'in de peşinde olduğu bir gerçektir. "Allah güzeldir, güzeli sever." vb. nebevî telkinler, güzellik duygusunun ne kadar fitrî ve ilâhî olduğuna ve bu yönün en az dinî, ahlâkî ve beşerî yön kadar önemli olduğuna işaret eder. Manevî dünyamızın ayrılmaz bir parçası olan güzellik duygusundan ise sanat doğmuştur.⁴

Sanatkârane yazılar, binaları ziynetlendirip daha da güzelleştirmekle birlikte, şüphesiz bütün fonksiyonları bundan ibaret değildir. Farklı karakterleri ve sanatkârane istifleri ile hatlar, içerdiği güzel ve mânalı sözlerle onlara anlam da katmaktadır. Anıtlar üzerindeki yazılar, dekorasyondan öte bir şeydir; bunun, İslâm'a özgü bir buluş olduğunu söylemek yanlış olmaz.⁵

Aslında, ilâhî mesajlar 'kâinat kitabı' dediğimiz tabiat ve olaylar aracılığıyla bize her an iletilmektedir. Ancak sanat eserleri, bu mesajları hem lisân-ı hâllerıyla (biçim, renk

vb.) hem de üzerlerindeki güzel yazılarla doğrudan ve açıkça iletmektedir. TV, radyo, internet, gazete gibi iletişim araçları bulunmayan bir toplum açısından, yapıları -Kur'an'dan olup olmadığına bakılmaksızın- çeşitli yazılarla dekore etmenin ne kadar önemli olduğu açıktır: Okulundan kışlasına, câmiinden çeşmesine kadar hemen her yapı bir medya / araç vazifesi görmektedir. Yalnız, zamanın şartlarına göre çok iyi düşünülmüş bu yaygın eğitim metodundan, toplumun ne kadar yararlanabildiği tartışmalıdır. Sanat eserlerinde, mesajı hemen herkesçe anlaşılabilir Kelime-i Tevhid ve âyetlerin yanında, uzmanların bile okumakta zorlandığı yazılar bulunmaktadır. Özellikle, mekânın yetersiz olduğu durumlarda iyice sıkıştırılan yazılar. Günümüz insanı da

her gördüğü yazıyı okuyup anlayamıyor; merak ederse soruyor; etmezse işaret ve sembol olarak algılıyor. Çünkü bir şeyin, bir "ne dediği"ni anlamak vardır; bir de "ne olduğu"nu anlamak... İlki, işin uzmanlarını, ikincisi ortalama vatandaşı ilgilendirir. Kaldı ki, merak edenlerin bilenlere sorup öğrenmesi imkân dâhilindedir.

Sanata Vurulan Kur'an Mührü

Peki, süsleme elemanı olarak sanat değerine sahip nice veciz söz (kelâm-ı kibâr) dururken, niçin ağırlıklı olarak âyetlere yer verilmiş olabilir?

Öncelikle belirtelim ki, medeniyetimizin ruhu olan Kur'an-ı Kerim, estetik ve hissi yönelişlerimizi etkilemiş; başta hat sanatı olmak üzere çeşitli sanatlarımıza yön vermiştir. Özellikle Türk mimarisinde, yapının gerçek karakterini ortaya çıkaran unsurların başında hat gelmektedir.⁶ İkinci olarak; Müslümanın her hareketi ve düşüncesi dinî bir mahiyet taşıdığı için, Allah kelâmının mümkün olan her dekoratif çevrede, göze ve kulağa hitap eden her çalışmada yer alması arzu edilen bir amaç olmuştur. Bu sebeple, Kur'an âyetleri sanatın en çok hürmet gösterilen kısmını oluşturur. Dünyadaki hiçbir estetik gelenekte tek bir kitap ya da güzel yazı sanatı bu kadar belirleyici bir rol oynamamıştır. Hattın bu gelişimi Müslümanların estetik hassasiyeti

Sanat eserlerinin âyet ve hadislerle bezenmesi, temelde tezyînât ve eğitim amaçlı olup burada Kur'an-ı Kerim'in kutsallık ve bereketinden yararlanma düşüncesi öne çıkmaktadır.

ti ve tavrı üzerindeki asıl Kur'anî etkinin başka bir boyutu olarak görülebilir. Müslüman için sanatın gayesi, Bir olan yüce Allah'ın vekilleri olarak, insanları O'nu düşünmeye ve hatırlamaya yöneltmektir. Bu gâyeye doğru Kur'an-ı Kerim'in ilham verici âyetlerinden daha uygun bir şey bulunamaz. Allah'ın tamamen ifade edilemezliğine rağmen, Hz. Peygamber'e vahyettiği kelimeler, O'nun aşkınlığını zedelemeksizin okuyucuya, dinleyiciye O'nu hatırlatır.⁷

Dolayısıyla, sanat eserlerindeki hatların tamamen estetik ve dekoratif amaçlı olduğu düşünülmemelidir. Yazı ile dekore edilen bütün sanat eserleri, medya vazifesi görmektedir: Mabetler, çeşmeler, saraylar, kütüphaneler, okullar, sancaklar, kılıçlar, kandiller, süra-

hiler... üzerlerine işlenmiş çeşitli yazılarla dile gelmekte; ilahî ve nebevî direktifleri kitlelere iletmektedir. Zaten, insanları yetiştirmek, yönlendirmek ve yetkinleştirmek sanatın sosyolojik açıdan başlıca işlevleri arasındadır. Sanatla yaşam iç içedir. Her sanat eserinde öyle ya da böyle yaşamın belli yönleri yansıtılır. En güçlü sanat eseri toplumsal yaşamı en doğru biçimde, zaman ve mekân boyutlarına yansıtabilen eserdir.⁸ Sanat eserlerinin din, tarih, ekonomi, iklim gibi sâiklerle biçimlenen kubbe, kapı, kürsü, avlu, kolon, kemer, tonoz, pandantif, avlu, mihrap, minber, mahfil vb. elemanları başlı başına birer iletişim aracıdır. Yalnız, mimari ve sanatın dildeki kelimeler yerine biçim, renk, ışık-gölge, doku, ölçü, oran vb.lerini kullanan kendine özgü bir dili vardır. Böylece konuşma dilinde olduğu gibi, göstergeler arasında da ilişkiler oluşturulmakta ve bu göstergeler

re anlam yüklenmektedir. Bu yolla mimari ve sanat, dil gibi birer iletişim aracı olmuş ve çağlar boyunca kavram, fikir ve duyguları iletmıştır.⁹

Sanat eserlerinin âyet ve hadislerle bezenmesi, temelde tezyînât ve eğitim amaçlı olup burada Kur'ân-ı Kerim'in kutsallık ve bereketinden yararlanma düşüncesi öne çıkmaktadır. Kur'an menşe'li dualar, dua maksatlı hıfz âyetleri ile siyasî-akîdevî mahiyetteki iktibaslar da önemlidir. Yine, fazileti hakkında hadis bulunan Âyete'l-kürsî, Fâtîha, İhlâs, Haşr Suresi'nin son âyetleri gibi pasajlar hemen her yerde görülebilir. Bezeme için seçilen âyetlerin temel özelliği, Yüce Allah'ı vecîz ve sahih bir şekilde tasvîr etmenin ötesinde, İslâm'ın tevhid ve yeniden diriliş gibi temel inançlarını özlü biçimde yansıtma ve mesaj, duygu ve düşüncelerin az ve öz bir ibareyle net biçimde iletilmesi, istif ve şablonun hazır olması, bazı harf ve kelimelerin istife daha elverişli ve daha estetik olması, bânîlerin belli bir âyeti özellikle istemesi âyet tercihinde önemli diğer etkenlerdir.

Âyet ve hadisler yoluyla kitlelere belli mesajlar ve âdâb-ı muâşeret niteliğinde nazik uyarılar iletildiği gibi, padişah, vâlide sultan, şeyhulislâm, sadrazam, paşa, kazasker, ağa ve mimarlar inanç, duygu ve düşüncelerini bu pasajlar yardımıyla dışa vururlar. Âyetlerle gerçek olay ve kişiler arasında özel ve hoş bağlantılar kurulur. Şöyle ki: Sanat eserine o eserle doğrudan ilişkili âyetler yazılabileceği gibi, eserle âyet arasında zahirî bağlantılar da kurulabilir. Eserle Kur'ân'da geçen bir eşya/yapı/mekân arasında bağlantı kurulabilir. Eser, onu yaptıran ya da orada medfun kişiyi doğrudan ya da dolaylı ilgilendiren âyetler yazılabilir. Eser, fonksiyonu çerçevesinde âyetler yazılabilir (câmi, türbe, çeşme, meclis, imaret, hastahane, medrese, kütüphane, muvakkithâne ve askerî mekânlar hatta sancak, kılıç, zırh ve miğferler). Eser, bir elemanın fonksiyonuna ilişkin âyetler (mihrap, kapı, kürsü, mahfel, pencere, sütun) yazılabilir. Eser bütünüyle bir şeye benzetilebiliyorsa, o şey hakkındaki âyetler yazılabilir (câmilerin cennete benzetilerek avlu girişlerine cennetliklere hitaben söylenen selâm ifadelerinin yazılması). Câmi, çeşme vb. mekânlara bunların imar ve inşasını teşvik eden âyetler yazılabilir. Âyetlerle özel ve genel yönlendirmeler yapılır: Devlet adamlarından câmi kayyımıla-

rina varıncaya kadar herkese birtakım görevler hatırlatılır.

Bir şeyi algılamada, zihne yerleştirmede ve kitlelere mâletmede tekrar ve süreklilik esas olduğundan, Kur'an'ın ana mesaj ve öğütleri mümkün olan her dekoratif çevrede; câmide, çeşmede, devlet dairesinde, okulda, hastanede, kışlada, dergâhta... hâsılı hemen her yerde dikkatlere arz edilir. Her şeyin Kur'an'la irtibatlandırıldığı, sosyo-kültürel hayatın odağında Kur'an'ın olduğu bir ortamda ilâhî mesajı yansıtan âyetler reel hayatın içine sokulur, zihinlere ve gönüllere nakşedilir; toplumun kendini sürekli Allah'ın kontrolünde hissetmesi ve ilâhî mesajla iç içe yaşaması hedeflenir.

Edebiyatta olduğu gibi, toplumun ve tarihin fotoğrafını çeken sanat eserlerinde de âyet, hadis veya kelâm-ı kibâr iktibas edilirken, bu kelime ve cümlelerin yapısı şiddetle ışıktandırıldığı, bir mücevher gibi parladığı, yapıya sanatkârane bir nitelik kazandırıp değer kattığı düşünülmektedir.

İktibas için seçilen âyetlerin temel özellikleri şunlardır: Kuşak yazılarını bir tarafa bırakırsak- kısa, özlü

ve net olmaları, yüce Allah'ı vecîz ve sahih bir şekilde tasvîr etmenin ötesinde, Kur'an'ın özeti oluşları ve İslâm'ın temel inançlarını özlü biçimde yansıtma ve mesaj, duygu ve düşüncelerini bu pasajlar yardımıyla dışa vururlar. Âyetlerle gerçek olay ve kişiler arasında özel ve hoş bağlantılar kurulur. Şöyle ki: Sanat eserine o eserle doğrudan ilişkili âyetler yazılabileceği gibi, eserle âyet arasında zahirî bağlantılar da kurulabilir. Eserle Kur'ân'da geçen bir eşya/yapı/mekân arasında bağlantı kurulabilir. Eser, onu yaptıran ya da orada medfun kişiyi doğrudan ya da dolaylı ilgilendiren âyetler yazılabilir. Eser, fonksiyonu çerçevesinde âyetler yazılabilir (câmi, türbe, çeşme, meclis, imaret, hastahane, medrese, kütüphane, muvakkithâne ve askerî mekânlar hatta sancak, kılıç, zırh ve miğferler). Eser, bir elemanın fonksiyonuna ilişkin âyetler (mihrap, kapı, kürsü, mahfel, pencere, sütun) yazılabilir. Eser bütünüyle bir şeye benzetilebiliyorsa, o şey hakkındaki âyetler yazılabilir (câmilerin cennete benzetilerek avlu girişlerine cennetliklere hitaben söylenen selâm ifadelerinin yazılması). Câmi, çeşme vb. mekânlara bunların imar ve inşasını teşvik eden âyetler yazılabilir. Âyetlerle özel ve genel yönlendirmeler yapılır: Devlet adamlarından câmi kayyımıla-

D İ P N O T L A R

1. Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.
2. Nihat Boydaş, Ta'lik Yazıya Plâstik Değer Açısından Bir Yaklaşım, İstanbul 1994, s. 67-69.
3. H. İlter Taşkıran, Yazı ve Mimari, İstanbul 1997, s. 90, 91.
4. Nusret Çam, İslâm'da Sanat, Sanatta İslâm, Ankara 1997, s. 17.
5. Oleg Grabar, İslâm Sanatının Oluşumu, çev. Nurullah Yavuz, İstanbul 1988, s. 104.
6. Taşkıran, a.g.e., s. 77, 87.
7. İ. Râci Fârûki - Lâmia Fârûki, İslâm Kültür Atlası, çev. M. Okan Kibaroğlu - Zerrin Kibaroğlu, İstanbul 1999, s. 197-198.
8. İbrahim Armağan, Toplumsal Yapı, Bilim ve Sanat -Sanatın Toplumbilimsel Temelleri Üzerine Bir İnceleme-, İzmir 1982, s. 189-190.
9. Taşkıran, a.g.e., s. 14-15, 31, 32, 61.

İSTANBUL'DA HAT SANATI

Hasan ÇELEBİ*

Mustafa'ya hem civâr et, yâ Kerîm
Cennetü'l-firdevs içinde, yâ Rahîm

Afvedüb isyânımız kıl rahmeti
Ol habîbin yüzü suyu hürmeti

*Hattat

□ İstanbul güzelliği, tarihî, kültürü, sanatı, gelenekleri ve daha pek çok şeyi ile tarih boyunca insanları cezbetmiştir. Hat sanatı da bunlardan biridir. Herkesçe malum olan meşhur bir vecize vardır. Kimin, ne zaman ve ne maksatla söylediği bilinmemekle beraber fakat, doğru olan bu söz, Kur'an'ın İstanbul'da yazıldığıdır.

İslam dininin ortaya çıkmasından itibaren tarih boyunca kurulan İslam devletlerinin istisnasız, hepsi Kur'an'a hizmette yarışmışlardır. Buna bağlı olarak gelişen Hat Sanatı'nda ölümsüz eserler bırakmışlardır. Emeviler zamanında, Şam hat sanatının merkezi olmuş, Abbasiler devrinde Bağdad, Endülüslerde Gırnata, Memlükler devrinde Kahire, Safevî zamanında Herat, Tebriz, Meşhed hep bu sanatın merkezleri olmuştur. Haliyle Osmanlı Devleti'nde de İstanbul'un fethinden sonra bu güzide şehir hat sanatının merkezi ünvanını almıştır.

Lakin günümüzden geriye baktığımızda maalesef, diğer merkezlerden akılda kalan sanatçılar sadece bir elin parmaklarını neredeyse geçmektedir. Bağdad'dan bugün hatırda kalan sadece Yakut ve İbn Bevvâb'dır. Safevîler devrinden günümüze intikal eden en bilinen hattatlar Mir İmad, Sultan Ali Meşhedî'dir. Ama maalesef bir İbn Haldun'u bir İbn Rüş'tü yetiştiren Endülüsten akılda kalan bir hattat mevcut değildir. Halbuki tabakat kitaplarında ve Endülüslük tarihlerinde bu devletin kültür ve sanatından bahsedilirken hep hattatlardan binlerce diye söz edilmektedir.

İstanbul, nasıl XVI. asırda klasik İslam sanatlarıyla beraber hat sanatının da merkezi idiye günümüzde de aynı önem ve mevkiini muhafaza etmektedir. Çünkü Osmanlı'nın altı asır boyunca yetiştirdiği hattatların bu sanatı rafine etmeleri neticesinde hat sanatı batılı ressamın dahi hayranlığını kazanmıştır. Fatih devrinde, baba-oğul Sûfî'lerle (Yahya Sûfî, Ali b. Yahya Sûfî) kendini belli etmeye başlayan Osmanlı hat mektebi, Şeyh Hamdullah ile yepyeni bir mecraya açılmıştır. Aynı asırda Ahmet Karahisari ve talebeleri yeni bir üslup anlayışıyla bu açılan yeni yolu çeşitlendirmişlerdir. Bir asır sonra Hafız Osman ve talebeleri Osmanlı hat mektebini daha ileri bir mertebeye yükseltmişlerdir. XIX. asra gelindiğinde ise artık Osmanlı hat sanatında söz sahibi olan sanatçıların sayısı onlara, yirmilere ulaşmıştır. Mustafa Rakım, Ka-

zasker Mustafa İzzet, Sami Efendi, Mehmed Esad Yesarî ve Yesarizâde Mustafa İzzet, Mehmed Şevkî, Şefik Bey, Mescid-i Nebevî'deki yazılarıyla gönüllere taht kuran, bakanları kendine hayran bırakan Abdullah Zühdi, sadece ilk etapta hemen insanın aklına gelen tanınmış üslup sahibi hattatlardır.

Nihayet XX. asırda yetişen Hasan Rıza, Necmeddin Okyay, Kamil Akdik, Kemal Batanay, Halim Özyazıcı ve Hamid Bey kendilerinden önceki hattatların bu mukaddes sanatı getirdikleri seviyeyi daha ileri taşıma gayreti içinde olmuşlardır. Bu yüzyıllar esnasında çeşitli coğrafyalardan bu sanatın meraklıları İstanbul'a gelerek bu üstadların rahle-i tedrislerinden geçmişlerdir.

Herkes cumhuriyet devrinde bu silsilenin son halkası olan merhum Hattat Hamit Aytaç ile hat sanatının tarih olacağını düşünüyordu. Ancak hocanın bir kaç tale-

İstanbul, nasıl XVI. asırda klasik İslam sanatlarıyla beraber hat sanatının da merkezi idiye günümüzde de aynı önem ve mevkiini muhafaza etmektedir. Çünkü Osmanlı'nın altı asır boyunca yetiştirdiği hattatların bu sanatı rafine etmeleri neticesinde hat sanatı batılı ressamın dahi hayranlığını kazanmıştır.

besinin gayreti ile İslam hat sanatı kaybolmak üzereyken ihya edilmiştir. Özellikle Amerika'dan Muhammed Zeke-riya ile başlattığımız mektupla yabancılara hat öğretimi günümüzde otuzlu sayılarla telaffuz edilmeye başlamıştır. Bu yabancı talebelerin geldiği coğrafya batıda Amerika Birleşik Devletleri, doğuda Japonya ve Çin, kuzeyde Rusya ve güneyde Güney Afrika Cumhuriyetine kadar olan bölgeyi içine almaktadır. Bu bütün dünya manasına gelmektedir.

Diğer yandan geçmişten günümüze yazılan hat sanatı tarihi hakkındaki kitaplarda yer alan bilgiler ve numuneler, XVI. asırdan itibaren tamamen İstanbul'da yetişen Osmanlı hat üstadlarına aittir. Çünkü bir hat tarihi yazılırken Yakut, Mir İmad ve Sultan Ali'den sonra bu sanatın kaynağı ve öncüleri Osmanlı hattatları olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Durum ona işaret etmektedir ki elan günümüzdeki aynı ilgi ve alaka sürdüğü müddetçe İstanbul, bu mukaddes, İslam'ın kendi sanatı olan hattın merkezi olmaya devam edecek gibi görünmektedir. ■

Osmanlı Dönemi Belgelerine Göre İSTANBUL'A GİRİŞTE VİZE KONULMASI

Mustafa KÜÇÜK*

İstanbul, altı asırdan fazla süren Osmanlı saltanatının başşehri olması sebebiyle, imar, iskân, sıhhiye ve marif gibi mühim pek çok hususta kendine mahsus özellikler taşımıştır. On sekizinci asrın ikinci yarısından itibaren nüfus artışının belirli oranı yakalaması ve bu arada gerek yerli halka, gerekse dışarıdan gelenlere götürülmesi gereken hizmette aksamaların gittikçe ziyadeleşmesi, Dersaadet'e, Osmanlı Devleti'nin bu saadet veren şehrine giriş-çıkışın kontrol altında tutulmasını, başka bir deyişle vize konulmasını zaruri kılmıştır. Nitekim Sultan Abdülmecid, Batılıların kendi ülkelerine ve özellikle başşehirlerine belli kişilerin giriş-çıkışlarını bir usul ve nizâm dahilinde kayda bağlayıp yasaklayarak, asayişlerini temin edişlerini bir idare tarzı olarak takdirle zikrederek bundan sonra Osmanlı saltanatın merkezi bulunan Dersaadet'te de bu usulü uygulayacağını Allân eylemiştir.

İstanbul'a vize konulmasının başlıca sebep ve usullerini kaydetmeden önce, halkın aşırı bir şekilde

Dersaadet'e göç edişi üzerinde durmak gerekmektedir. Bu hususta sıralanacak maddelerden birisi, İstanbul için tertib edilen zehâyirin, taşra halkını fakirleştirmesidir. Kazalardan, İstanbul için tertip edilen ve zaten rayiçleri itibarıyla halka yük olan zehâyirin tamamen istenmesi ve üstelik gönderilen mübaşirlerin de ahaliye yük olmaları, sıkıntı çeken halkı memleketlerini terke zorlamıştır. Hicrî 1230 (1814-1815) tarihli belge, bu durumun önünün alınması için yapılması lazım gelenin Encümen-i Şûrâ'da müzakere edileceğini ifade etmektedir.

İstanbul'a göçün diğer bir sebebini de taşradan okumak için gelen fakir talebeler teşkil etmiştir. İstanbul, sahip olduğu tahsil imkânlarıyla, hâli vakti yerinde olan aileler kadar, fakir talebeler için de bir câzibe merkezdi. Bunların büyük bir kısmı Mekteb-i Sultanî'nin gece kısmına ücretsiz olarak yerleştirilmekle birlikte, zamanla bu imkânın da kalmadığı görülünce; taşradan gelen fakir talebelerin artık Mekteb-i Sultanî'ye ücretsiz olarak kabul

edilmeyecekleri bütün vilâyetlere tebliğ edilmiştir. Bundan kısa bir müddet sonra bir emirle, İstanbul Mekteb-i Sultanî'sinin ancak İstanbul'un bir buçuk milyonu aşan nüfusunun ihtiyacını karşılayabildiği, dolayısıyla mülhak kazalar hariç taşradan gelen öğrencilerin bu mektebe kayıt edilemeyecekleri tekiden ifade edilmiştir.

Yangınlar sebebiyle İstanbul'da zuhur eden ev sıkıntısı da Dersaadet'e göçe mani olmak düşüncesinin başka bir sebebi olmuştur. Gerçekten asırlar boyunca Âsitâne-i Saadet'in sahip olduğu âsâr ve evrak-ı atika gibi pek çok değerinin düşmanı olan yangınlar, aynı zamanda mesken sıkıntısına da yol açtığı için taşradan İstanbul'a topluca nakl-i hane yasağı konulmuştur. Hatt-ı hümayunla konulan bu yasağın kaynağı da bizzat Osmanlı padişahıdır. Kezâ Üsküp Kadısı Kametîzade Mehmed Fazlullah yayınladığı ilâmıyla; taşradan İstanbul'a ev göçünün ve serisi kişilerin girişlerinin engellenmesine dair Sultan Üçüncü Selim'in fermanını Üsküp halkına tebliğ etmektedir.

Genel olarak halkın işsiz-güçsüz takımıyla hastalık-tahsil gibi sebeplerle İstanbul'a gelmek isteyenleri ihtiva eden bu yasağın, özel olarak "taşrada bulunup tüccarlık ve komisyonculuk ve esnaflık ve dükkâncılık ve hizmetkârlık işleriyle iştilgal etmek üzere Dersaadet'e gelecek olan Ermeniler'i hedef aldığı bilinmektedir.

İSTANBUL'A İZİNSİZ GİRİŞİN VİZE VE BENZERİ YOLLARLA ENGELLENMESİ

1. Elinde tezkiresi olmayanların İstanbul'a giriş-çıkışlarına mani olunması: Elinde tezkiresi olmayan kimselerin ne İstanbul'dan taşraya ne de taşradan İstanbul'a gelip gitmemesi kesin olarak karar altına alınmıştır. Bunun için Dersaadet'e gelenlere seyahat sebepleri belirtilerek mühürlü tezkireler verilmesi ve tezkiresizlerin geçip-gitmelerine izin verilmemesi açık bir dille emredilmiştir.

Kadızâde Mustafa Efendi'nin yukarıda sureti yer alan ilâmından öğrendiğimize göre; bazı meçhul eşhâs ve firarilerin, tezkiresiz olarak Dersaadet'e vesair istedikleri yerlere geçip-gittiklerinin tesbiti üzerine bunun "şirâze-i nizâmın inhilâli"ne ve özellikle nüfus yazımının bozulmasına yol açtığı, bundan sonra kaza ve köy halkından "her kim olursa olsun bir kimesne" iş için Dersaadet'e vesâir mahalle gidecek olduğunda, evvelâ nizâmı vechile o kaza

nüfus defterine müracaatla ismini kaydettirerek kendisinin ve göstereceği kefilinin isim ve şöhretleriyle iş sebebini yazıldığı mürûr tezkiresi alması şart koşulmuştur.

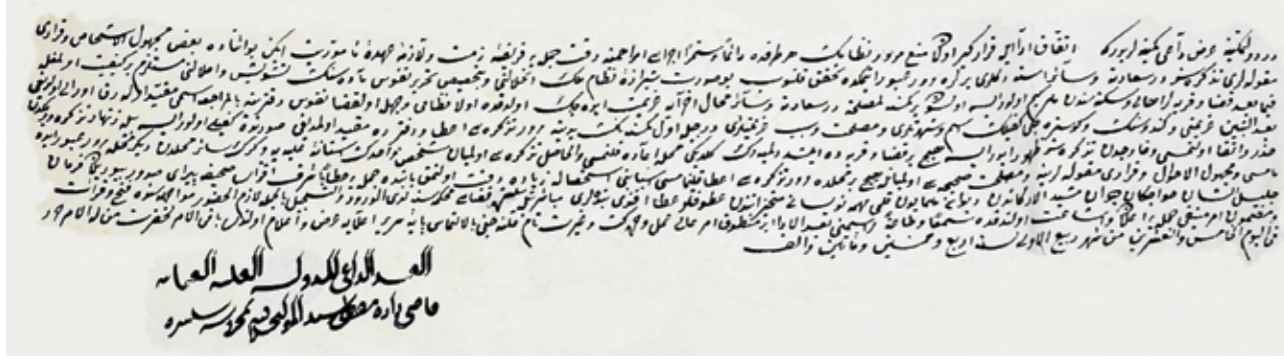
Bu hükme göre, defterde kaydı bulunmayan kişi bir kefil getirirse bile kendisine mürûr tezkiresi verilmeyecektir. Şayet hariçten tezkiresiz olarak gelirse, hiç bir kaza ve karyede bekletilmeyerek geldiği mahalle iade kılınacaktır. "Velhâsil tezkiresi olmayan şahıs" ve bir kişinin Âsitâne-i Aliyye'ye ve gerek sair mahalden diğer bir mahalle geçip-gidememesi ve durumları meçhul olanlarla firarilerin hiçbir yerden mürûr tezkiresi edinemeyişlerinin esbâbının öğrenilmesi istenilmiş ve bu hususta umuma hitaben sâdir olan fermana uygun davranılması emredilmiştir. Bu emrin sadece İstanbul ile sınırlı kalmadığını, Eskişehir mutasarrıfına, Varna muhafızına ve Vezir Salih Paşa'ya gönderilen ferman açıkça ortaya koymaktadır. İstanbul, Galata

Sadece yerlilerin değil, yabancıların da taşradan Dersaadet'e gelişlerinde dikkatle takip edildikleri ve hüviyet bilgilerini ilgili yerlere takdim ettikleri bilinen bir gerçektir

ve Üsküdar civarında bulunan esnafın defterlere kaydedilmesine (yoklamanın yapılmasına) ve yeri-yurdu belli olmayıp kefil bulunmayan eşhâs-ı meçhûlenin İstanbul'a sokulmamasının kesin olarak temini hakkındaki emir de zikredilmesi gereken örneklerdendir.

Taşradan Dersaadet'e gelen yolcuların mürûr tezkiresinin okunur derecede mühürlenmesi emri ve Dersaadet'e taşradan tahsil için gelen gündüzlü ve yatılı talebelerin memleketlerinden nakil ilmühaberleri getirmelerinin mecburi olduğu şeklindeki kayıtlar, bu konudaki titizliği göstermektedir. Tezkiresiz kişilerin bir yerden başka bir yere gitmelerine engel olunması ve Dersaadet'te tezkiresiz gezenlerin geldikleri yere iadeleri hususundaki emir daima dikkatli bir şekilde uygulanmıştır.

Sadece yerlilerin değil, yabancıların da taşradan Dersaadet'e gelişlerinde dikkatle takip edildikleri ve hüviyet bilgilerini ilgili yerlere takdim ettikleri bilinen bir gerçektir. Taşradan İstanbul'a gelen talebelerin ahvalıyla diğer zevatin Dersaadet'e geliş-gidişlerinin sıkı bir şekilde kontrol altında tutulduğunu ilgili evraktan öğrenmekteyiz. Nitekim yürürlükteki Mürûr ve Pasaport Nizamnamesi ahkâmına aykırı olarak taşradan Dersaadet'e tezkiresiz yahut kayıtsız tezkire ile gelenler olduğu öğrenilince bun-

lar hakkında derhâl kanunî muamele yapılmıştır . Bu konudaki suistimali önlemek için de; taşradan Dersaadet'e gelenlere verilen seyahat varakalarının usulüne göre verilmesi ve bu varaka yerine geçen evrak verilmemesi ve taşraya tebliğ edilmiş ve hatta tezkire-i Osmaniyeye şöretlerin yazılması gerektiği ve şöhreti olmadığından yazılmayanların da tesbit edilmesi gerektiği kaydedilmiştir . Kaldı ki Dersaadet'ten taşraya gidecek yolcular, mürûr tezkiresi almak için kaleme bizzat müracaata mecbur tutularak şehirden çıkışlar da kayıt altına alınmıştır .

İstanbul'a sadece taşradan değil, bugünkü sınırlarımızın haricinden de muhtelif kişilerin gelerek halkın huzurunu bozmaya çalıştıklarını, ancak Devlet-i Aliyye'nin bu gibi nâ-hoş durumları kesin olarak engellemek için gerekli tedbiri aldığını, şu belge bize özetlemektedir: Arabistan'dan bazı müfsit ve âma vesaire bazı kişiler, bölük bölük İstanbul ile Rumeli ve Anadolu'nun muhtelif bölgelerine gelerek türlü türlü bozgunculuklar işleyip halkın mallarını gasp ve yağmaladıklarından, bunların gelmelerinin men edilmesi için İskenderiye, Dimyat ve Reşid kadılarıyla Suriye sahilindeki hâkim ve saireye hüküm gönderilmiştir .

2. Bazı kişilerin kefaletsiz ve tezkiresiz Dersaadet içerisinde seyahatten men edilmeleri: Sadece Dersaadet'te değil, diğer mühim vilâyetlerde de arabacılar ile yük taşıyıcıların, mürûr tezkiresi almaksızın ve bir kefaletle bağlanmaksızın seyahatlerine müsaade olunmaması hakkında Şûrâ-yı Devlet'in karar aldığını görüyoruz . Nitekim gerek Âsitâne'de, gerek Galata, Üsküdar ve civarlarında mevcut esnaf tek tek kefaletle bağlanmıştır. Böylece içlerine kefilsiz kimsenin girmemesi ve

Sadece yerlilerin değil, yabancıların da taşradan Dersaadet'e gelişlerinde dikkatle takip edildikleri ve hüviyet bilgilerini ilgili yerlere takdim ettikleri bilinen bir gerçektir. Taşradan İstanbul'a gelen talebelerin ahvaliyle diğer zevatın Dersaadet'e geliş-gidişlerinin sıkı bir şekilde kontrol altında tutulduğunu ilgili evraktan öğrenmekteyiz.

kefilsiz olup yeri-yurdu bilinmeyenlerin de İstanbul ve civarında barındırılmaması sağlanmıştır.

3. Taşradan gelen evrakın Bâbîâlî'de öncelikle ikmalî: Bâbîâlî aklâmına, yani Osmanlı hükûmet konağına verilen ve burada uzun bir müddet bekletilen evrak, dışarıdan gelen iş-güç sahiplerini zor durumda bıraktığı gibi, işlerini de aksattığından, buna engel olunması yolunda ilgili memurların ciddi bir şekilde uyarıldıklarını görüyoruz. Şu ifadeler, bu hükmü devrinin uslubuyla ve açıkça ortaya koymaktadır: *“O makûle eshâb-ı mesâlih, müsted'iyât-ı vâkı'alarının uzadılmaması hususunda me'mûrîn taraflarından ikdâmât-ı kâmilinin icrâsı lâzımeden ve emr ü fermân-ı hümâyûn-ı mülûkâne muktezâ-yı münîfinden olmağla”* . Bu hüküm, iş sahiplerine tanınan idarî bir kolaylık olmakla birlikte, hariçten Dersaadet'e gelen kişilerin uzun müddet iş takibi mecburiyetinde kalarak İstanbul'da ikametlerinin önüne geçilmek istenmiştir. Nitekim davâlarının görülmesi için İstanbul'a celp olunan bazı mukâtaa ve timar sahipleri ile işlerini çekip-çevirmek için Dersaadet'e gelen bazı kişilerin, *“müddet-i medîde şurada-burada ve han köşelerinde ikametle envâ'-ı sefalet ve zarûrete giriftâr olarak sürünmekte oldukları”* haberleri üzerine, bundan sonra bu gibi kişilere ait işlerin *“sürüncemede bırakılmayarak sür'at-i ru'yetine cümle tarafından kemaliyle dikkat ve itina olunması”* tekiden tenbih olunmuştur .

Taşradan bir işi için veya her hangi bir sebeple belirli bir süre için Dersaadet'e gelen ve burada ebeveyn ve akrabası olmadığından dolayı muhtelif otel ve pansiyonlarda kalarak hem fazla masraf yapan, hem de kendilerine uygun kalacak bir yer bulamayan zabıtlar için de Sirkeci'de zâbitân misafirhanesi tesis edilmekle birlikte, bu mekânın mak-

sadına uygun şekilde kullanılmadığı; ilgililerin dikkatlerinin çekilmemesinden anlaşılmaktadır .

4. Şehre giriş-çıkış (mürûr) tezkirelerinin dikkatlice kontrolünün temini: Elinde mürûr tezkiresi olmayanın şehre girişinin yasaklanmasının caydırıcı bir unsur olması için, bu tezkirelerin ilgili memurlarca dikkatli bir şekilde kontrol edilmesi gerektiği muhakkaktır.

Nitekim 28 Nisan 1322 (11 Mayıs 1906) tarihli bir emirle; taşradan Dersaadet'e gelen bütün yolcuların mürûr tezkirelerinin muayene edilip tezkire sahiplerine verilmesi kaidesi hatırlatılırken; yabancı ülkelerden gelecek yolcuların ise tezkirelerini muayene için zabıtaca görevlendirilen kavvâsa vermelerinin gerekli olduğu belirtilmiştir .

5. Taşradan gelenlerin kayıtlarının tutulması: Taşradan Dersaadet'e gelen ve avdetleri tebliğ olunan zâbitânın esamisinin yer aldığı cetvel, İstanbul'a gelmenin, burada kalmak ve barınmaktan daha kolay olduğunu göstermektedir! Dersaadet'ten taşraya tayin olunan ve taşradan naklen gelen zâbitânın künyelerinin tutulması ve taşradan Dersaadet'e gelen muhacirlerin defterlere kaydedilmeleri de, İstanbul'un nüfusunu ve asayişini kontrol altında tutmak için atılmış ciddi adımlardandır.

6. Taşradan gelen talebelerin İstanbul Mektebi Sultanîsi'ne kayıtlarının yapılmaması: Yukarıda bahsi geçtiği üzere, taşradan gelip İstanbul'da okumak isteyen talebeler mühim bir yekün teşkil ettiklerinden, bunların okuyabilecekleri leylî ve meccânî okulların kapasitesi kâfi gelmemeye başlayınca, bunların kendi kaza ve civar mekteplerde tahsilde bulunmaları için tedbir alınmıştır. Maarif-i Umumiye Nezâreti'nden Müsteşar nâmına Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen tezkirede, İstanbul'un 1911 yılına ait nüfusunun bir buçuk milyonu aşkın olduğunu ve mekteplerin bu nüfusa kâfi gelmediğini öğreniyoruz. Bakanlığın yazısından çıkan dönemin manzarası şöyledir:

“Taşraca mahallî fukarâ-yı etfâlden bir çokları merkez mekâtib-i leyliyesine meccânî olarak kayıd ve kabul olunmak üzere Dersaadet'e i'zâm edilmekte olduğu ve hâlbuki burada vilâyât-ı sâire misillü leylî olarak ancak İstanbul Mektebi-i Sultanîsi mevcut olup bu bir mektep ise bir buçuk milyonu mütecâviz nüfusu bulunan İstanbul fukarâ-yı ahalisine nisbeten gayr-i kâfi bulunduğu

Elinde tezkiresi olmayan kimselerin ne İstanbul'dan taşraya ne de taşradan İstanbul'a gelip gitmesi kesin olarak karar altına alınmıştır. Bunun için Dersaadet'e gelenlere seyahat sebepleri belirtilerek mühürlü tezkireler verilmesi ve tezkiresizlerin geçip-gitmelerine izin verilmemesi açık bir dille emredilmiştir.

âşikâr iken bir de taşra etfâlinin kabulü ahali-i mahalliye hukukunu ihlâl edeceği tabii bulunmuş ve ma'amâfih taşradan bu yolda gönderilmiş olan fukarâ-yı etfâlin memleketlerine iadeleri hâlinde düçâr olacakları sefalet ve meşakket nazar-ı dikkate alınarak şimdiye kadar vürûd eden talebe mektebi mezkûra kâffeten kabul ve idhâl edilmekle beraber ba'demâ bu gibiler usul ve şerâit-i mukarrare dahilinde mahal-

leri veya civarı mekâtib-i leyliyesine sevk edilmek üzere taşra etfâlinin İstanbul Sultanîsi leylî meccânî tertibine talebe kayıd ve kabulü hususuna sûret-i kat'iyede nihayet verilmiş ve lâzım gelenlere tebliğ-i keyfiyet olunmuş olmakla bundan böyle merkeze hiçbir vechile talebe sevkine teşebbüs edilmemesi için icab edenlere evâmîr ve tebligât-ı lâzıme ifa buyurulması bâbında emr u fermân hazret-i men-lehu'l-emrindir .

Osmanlı Devleti'nin askerî, malî ve siyasi bakımdan zorlandığı bu dönemde, fakir ve kimsesiz çocukların tahsillerini özellikle İstanbul'da yapmalarına imkân her zaman elvermemiştir. Nitekim Şehremâneti'ne yazılan bir yazıda; fakir ve kimsesiz çocukların kendi memleketlerinde ilk tahsillerini görecekleri leylî ve meccânî bir mektep bulunmadığı için her gün müracaatta bulunmalarına rağmen bu isteklerin mecburen kabul edilemediği, ancak bu çocuklar için leylî olmak üzere Dârülaceze dahilinde bir mahal tahsisıyla barınma, yeme-içme ve giyim masrafları Şehremanetinca temin edilip, muallimleri Maarif Nezâretince tayin olunarak gereken eğitimin sağlanacağı kaydedilmiştir .

Bununla birlikte bir müddet sonra bu tedbirin de kâfi gelmediğini, Dahiliye Nezâreti ile Maarif Nezâreti arasındaki yazışmada zikredilen ve bütün vilâyet ile livalara tebliğ edilen şu emirden anlıyoruz: *“İstanbul Mektebi-i Sultanîsi, İstanbul fukarâ-yı ahalisine bile gayr-i kâfi bulunduğu cihetle taşradan bu mektebe talebe gönderilmemesi”*.

7. Hasta, mecnun ve dilencilerin Dersaadet'ten çıkarılmaları: Hastalığını tedavi ettirmek üzere taşradan gelen bazı hastalar, tedavilerinin uzaması ve yol paraları temin edemedikleri için Dersaadet'te fazlaca oyalanmaları, bunlar hakkında gerekli tedbirin alınmasına sebep olmuştur. Emniyet Müdüriyet-i Umumiyesi'nden yazılan aşağıdaki belge, bu durumu izah etmektedir:

Tedavi için taşradan gelmekte olan hastalar ile tamim tebliğ edilen mükerrer emirlere rağmen her hangi bir şekilde İstanbul'a gelen aceze ve serserilerden; Dersaadet'in intizâm ve âsâyîşini temin için hastalar tedavilerinin tamamlanmasında, diğerleri de ele geçince geri gönderilmeleri icap etmekte ise de sevk masraflarının kifâyesizliğine binaen bunlar uzun müddet yerlerine gönderilmemektedir. Bu gibi kişilerin Dersaadet'e gelmeleri, mahallerinin müsamahası sebebiyle olduğundan, bunların buradan gönderilme masrafları her kaç kuruş ise ait oldukları mahallerinden istenilmesi suretiyle pâyitahta vukû'a gelen bu izdihâmın önünün alınması uygun görülmektedir. Dahiliye Nezâreti'nden Zabtiye Nezâreti'ne gönderilen bir yazıda ise İstanbul'un sokaklarındaki intizamsız kalabalığın vaziyet-i manzarası açıkça tespit edildiği gibi alınacak tedbirler de kesin bir şekilde ifade edilmektedir:

Sokaklarda dilenerek halkı bunaltan erkek ve kadınlar ile "Dersaadet ahalisinden ve muhacirin takımından olarak yeri-yurdu ve kimsesi olmadığı cihetle sokaklarda yatıp kalkan" hasta, iş göremez ve kudretsiz eşhâsdan

Dersaadet ahalisinden olan veya göç ederek taşradan gelmiş bulunanlar Dârülaceze'ye gönderilecektir. Hasta ve kimsesiz olup da Dârülaceze'ye müracaat etmeyecek dilendikleri müşâhede olunan eşhâsdan İstanbullu olanlar acezehaneye ve taşralı bulunanlar ise memleketlerine gönderilecektir. İşe-güce muktedir iken dilenenlerden taşra ahalisinden bulunanlar ise mahalleri belediye dairelerince bir işe alınmak üzere memleketlerine iade olunacaktır.

Dilenmenin yasak oluşuna dair olan Nizamnâmenin sekizinci ve dokuzuncu maddelerinde muharrer bulunduğu hâlde Darülaceze'de bulunan taşralı Müslim ve gayrimüslim yaşlılar, yol masrafları ellerine verilerek derhal sevk edileceklerdir. Artık bundan sonra bunların "Dersaadet'e azîmetlerine meydan bırakılmayıp Nizamnâme ahkâmının tamamen icrasına itina edilmesi" hususunda umumi tebligat yapılmıştır.

Dersaadet'te sokaklarda yatıp kalkan dilencilerle hasta ve çalışamaz durumda olanların Darülaceze'ye; taşradan gelenlerin kendi memleketlerine gönderilmesi ise nüfus ve asayiş kontrolünü sağlamak için uygula-

nan tedbirlerden addedilmelidir. Ancak bu gibi taşradan gelen sakat ve âciz dilencilerin iaşelerinin temini hususunda gerekli hassasiyetin gösterildiğini görmekteyiz.

Dahiliye Nezâreti'nden Erzurum Vilâyeti'ne gönderilen tahriratta, Dersaadet Bimarhanesi'nde boş yatak olmadığından taşradan gelen mecnunların artık kabul edilemeyeceği, şu şekilde yer almaktadır: "Bimârhâne-i Umumi'de boş yatak olmadığı gibi, mecânîn müşâhede-hânesinin dahi haddinden fazla müzdehim bir hâlde bulunmasına mebnî bahsedilen mecânînin kabullerine imkân olmadığı bilmuhabere Şehremanet-i aliyyesi'nden cevâben bildirilmiştir".

8. Serseri, firarî ve meçhul eşhâsın Dersaadet'ten çıkarılması: Âsitâne ve civarındaki bekâr, serseri ve firarî gibi kişilerin şehir dışına çıkarılmaları, İstanbul'a uygulanan vizenin başka bir örneği sayılmalıdır.

Osmanlı Devleti'nin mühim ve mutad özelliklerinden bulunan ve kişinin nüfus kaydıyla sosyal durumunu kayda geçirme muamelesi şeklinde tarif edilebilecek "yoklama usulü"ne bir müddetten beri Dersaadet'te bakılmayıp sebebiyle hamallık, manavlık ve dellâklık gibi sebeplerle Âsitâne'ye gelip burada toplanmış bir kısım eşhâs-ı meçhûle; "yedlerine mürûr tezkiireleri itâsiyle memleketlerinde çift ve çubuklarıyla meşgul olmak üzere vatanlarına gönderilerek Âsitâne-i Saâdet bu makûle eşhâs-ı muhtelifeden oldukça tasfiye ve tathîr" olunmuştur.

Bostancıbaşı ağaya yazılan bir hükümdede zikredildiği gibi; bir müddetten beri örfî kanunlar ile Saltanat-ı Seniyye'nin mülkî düzenine lâyıkiyle bakılmadığından her bir şey eski usulünden çıkmış ve ezcümle Âsitâne-i Saâdet bir takım aslı ve nesli belirsiz serseri eşhâs ile dolmuş olduğundan önceleri bu gibi meçhul kişiler topluca vilâyetlerine def' olunarak İstanbul ve havalisi temizlenmiş ise de bundan böyle dahi Âsitâne'nin merkezinde veya etrafında bu gibi işsiz ve güçsüz ve aslı ve nesli belirsiz eşhâs bulunmamak ve esnafın işlerine dahi lâyıkiyle itina ve dikkat kılınmak üzere bu defa irâde-i seniyye ile Devlet-i Aliyye tarafından İhtisâb ağası tayin olunmuş ve kayıkçı ve mavnacı takımı da Bostancıbaşı marifetiyle kayda geçirilerek her biri sağlam kefile rabt olunmuştur. İlgili defter İhtisâb ağasına verilmiş ve gerekli kontrolün düzenli olarak yapılması emredilmiştir. Zuhur edecek her hangi bir kanunsuzluk ve nizama aykırı uygulamadan başta bostancıbaşı olmak üzere bü-

tün ilgililer sorumlu tutulacaktır.

Osmanlı Devleti'nin "Boğaziçi Medeniyeti" şahıkasıyla bütün dünyaya armağan ettiği güzel İstanbulumuz, her zamankinden çok bugün ciddiyetle kendisini anlayan ve idare eden zevâta muhtaçtır. Sadece asayiş ve ulaşım değil; günlük hayattaki "İstanbul Nezâketi" ve sohbetlerdeki "İstanbul Türkçesi"nin yeniden neşv ü nemâ bulması, sanırım biraz da geçmişte olduğu gibi, bizzat devletin ilgisi ve dahliyle mümkün olacaktır. Bu yolun sevdalılarına Allah'tan kolaylıklar dileriz. ■

D İ P N O T L A R

1. BOA, CEVDET-ZB, 3456: 11-20 Safer 1267 (16-25 Aralık 1850)
2. BOA, HAT, 612/3006.
3. BOA, MF. MKT, 1168/60: 21 Rebiülevvel 1329 (22 Mart 1911)
4. BOA, DH. İD, 26-1/46: 10 Receb 1329 (7 Temmuz 1911)
5. BOA, CEVDET-DH, 10/453: 1171 (1757-58)
6. BOA, HAT, 188/8979: 1204 (1789-90) Sultan Üçüncü Selim'in hatt-ı hümayunu.
7. BOA, CEVDET-ZB, 41/2008: 14 Receb 1206 (8 Mart 1792) tarihli
8. BOA, A. MKT. MHM, 634-9: 11 Muharrem 1320 (20 Nisan 1902)
9. BOA, CEVDET-DH, 10956: 25 Rebiülevvel 1254 (18 Haziran 1838)
10. BOA, CEVDET-ZB, 70/3456: 29 Safer 1237 (22 Mart 1909)
11. BOA, CEVDET-DH, 220/10999: 21 Zilka'de 1246 (3 Mayıs 1831)
12. BOA, DH. MKT, 2465/112: 4 Zilhicce 1318 (25 Mart 1901)
13. BOA, DH. MKT, 2520/3: 22 Rebiülâhîr 1319 (8 Ağustos 1901)
14. BOA, A. MKT, MVL, 140/3: 22 Receb 1278 (23 Ocak 1862)
15. BOA, Y. PRK, BŞK, 66/73: 20 Muharrem 1320 (29 Nisan 1902)
16. BOA, Y. MTV, 233/64: 10 Cemâziyelevvel 1320 (15 Ağustos 1902).
17. BOA, DH. MKT, 2869/75: 19 Cemâziyelâhîr 1327 (8 Temmuz 1909)
18. BOA, DH. EUM, SSM, 17/11: 2 Rebiülâhîr 1336 (25 Ocak 1918)
19. BOA, DH. MKT, 1150/50: 18 Muharrem 1325 (3 Mart 1907)
20. BOA, BEO, 1062/79589: 5 Şaban 1315 (29 Aralık 1897)
21. BOA, CEVDET-DH, 11515: 29 Receb 1160 (6 Ağustos 1747).
22. BOA, BEO, 2173/162948: 28 Cemâziyelâhîr 1321 (20 Eylül 1903)
23. BOA, HR. MKT, 10/12: 10 Muharrem 1262 (8 Ocak 1846)
24. BOA, A. MKT. NZD, 342/75.
25. BOA, DH. EUM. AYS, 13/66: 28 Şaban [1]337 (29 Mayıs 1919)
26. BOA, ZB, 469/46.
27. BOA, Y. MTV, 249/11: 10 Cemâziyelevvel 1321 (4 Ağustos 1903)
28. BOA, DH. EUM. THR, 38/47: 18 Cemâziyelâhîr 1328 (27 Haziran 1910)
29. BOA, Y. MTV, 293/84: 16 Zilhicce 1324 (31 Ocak 1907)
30. BOA, DH. İD, 1/46_2: 12 Mart sene 327 (25 Mart 1911)
31. BOA, DH. İD, 26-1/22_1: 16 Teşrin-i Evvel sene 1326 (29 Ekim 1910)
32. BOA, DH. İD, 1/46_4: 24 Mayıs 1327 (6 Haziran 1911)
33. BOA, DH. EUM. MH, 159/65: 13 Haziran sene 1333 (13 Haziran 1917) sene 1316 (26 Temmuz 1900)
34. BOA, ZB, 372/17: 26 Nisan 1321 (9 Mayıs 1905)
35. BOA, DH. İD, 55/92_3: 25 Temmuz 1329 (7 Ağustos 1913)
36. BOA, CEVDET-ZB, 2008: 14 Receb 1206 (8 Mart 1792): "Âsitâne-i saâdet ve havâlisinde bekâr ve serseri eşhâs makûlesinden oturacak yer kalmamağla, o makûleler Deraliyye'den tard ve fimâba'd taşradan ev göçü ve bilâ-maslahatin serseri kimesneler Âsitâne-i Aliyye tarafına bir vechile imrâr olunmayp..."
37. BOA, CEVDET-DH, 10999: 21 Zilka'de 1241 (27 Haziran 1826) Ayrıca bk. BOA, DH. EUM. MH, 159/65.
38. İhtisab ağası: Osmanlılarda kadılar, Avrupa şehirlerinde olduğu gibi, adli işler yanında buldukları şehir belediye reisi idi. Büyük şehirlerde kadı, bu vazifelerini ihtisab ağası denen vekili vastasıyla yerine getirirdi. İhtisab ağası, iş yeri açma ruhsatı verir; esnafı teftiş eder; ihtisabiye rüsumu (belediye vergisi) toplar; umumi adap ve nizami bozanları ikaz ederdi. Bk. Ethem Buğra EKİNCİ, Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2009.
39. BOA, CEVDET-ZB, 2030.

İSTANBUL'UN RUH AYNASI KİTAPLAR

Kâmil BÜYÜKER*

İSLÂM ŞEHİRLERİ İÇERİSİNDE PEK ÇOK GÜZELLİĞİ KENDİSİNDE MECZETMİŞ İSTİSNA BİR ŞEHİRDİR İSTANBUL. İSTANBUL'U ANLAMAK, İSLAM ŞEHİRLERİNE GİDEN KAPIYI BÜYÜK ÖLÇÜDE ARALAMAKTIR.

□ Her şehrin kitapla bir bağı vardır ama İstanbul hem kitapla yoğrulmuş bir medeniyetin başkentidir hem de adına en fazla kitap yazılan şehirlerin başında gelir. Mamafih buradan bakılınca İstanbul'u yazmak da okumak da zordur ama, İstanbul, kendisini aramaya ve anlamaya gayret edenlere perdelerini muhakkak açacaktır/açar.

İslâm şehirlerinin incisi İstanbul

İstanbul bizim hakiki ruh mimarımızdır

Ahmet Hamdi Tanpınar

İslâm şehirleri içerisinde pek çok güzelliği kendisinde meczetmiş istisna bir şehirdir İstanbul. İstanbul'u anlamak, İslam şehirlerine giden kapıyı büyük ölçüde aralamaktır. Buradan bakıldığında geçen aylarda kaybettiğimiz Dünyada, Ağa Han Mimarlık Ödülü'nü üç kez alan tek mimar olan Turgut Cansever'in *İslam'da Şehir ve Mimari* (Timaş yay. , 2009) isimli eserini okumak gerekecektir. Şehir ve şehircilik üzerine müstesna isimlerden birisi olan Cansever eserinde, Osmanlı şehrini, İslam mimarisinin temel meselelerini, mimarlık mirasının korunma yollarını, İslam şehrinin belirleyici özelliklerini ve İslam mimarisi ve şehrinin gelecekte hangi esaslardan hareketle kurulabileceğini felsefi ve tasavvufi bir temelde, çağdaş ve geleneksel ustalardan yararlanarak tartışıyor ve okuru düşünmeye sevk ediyor. Aynı

yazarın İstanbul'u anlama noktasında bizi derinlikli düşünmeye davet eden diğer eseri ise *İstanbul'u Anlamak* (Timaş yay., 2008) ismiyle yayınlanmış. Usta Mimar Turgut Cansever, İstanbul'u, Boğaziçi'ni, Haliç'i, bahçe kültürünü, tarihî yarımadanın yüz yüze kaldığı meseleleri ve bu eşsiz şehre ilişkin pek çok konuya dair çözümlerini bu eserde sıralıyor. Cansever'in *Kubbeyi Yere Koymamak*, (Derleyen: Mustafa Armağan, Timaş yay., 2007) adlı eserini de bu meyanda okumak faydalı olacaktır. Daha önce yapılmış konuşmaların bir araya getirildiği eserde, İslâm şehrinin farklılığını şu şekilde açıklıyor: "İnsanlık tarihinin çok müstesna bir ürünüdür İslam şehri. Bu şehri iki özelliğiyle algılamak mümkün. Biri, hâkim iradenin görünür olmaması, ikincisi de kendiliğinden oluşmuş bir güzellik olması. Bir birlik içinde görünür olan iki ifadenin bir toplumu, bir şehri yönetirken iki temel varlık realitesini gözden uzak tutmamak üzere girişilmiş teşebbüsler sonucunda vücuda gelmiş olmasıdır."

1453'ten 2053'e İstanbul Şehir ve Medeniyet Sempozyumu'nu gerçekleştiren BİSAV (Bilim ve Sanat Vakfı) bu önemli sempozyumu kitaplaştırdı ki kaynak değeri taşıyan bu eseri edinmek de yine İstanbul'u mesele edenler için elzemdir. *İstanbul: Şehir ve Medeniyet*, (Klasik Yayınları, 2004) Şevket K. Akar'ın editörlüğünde hazırlanmış. Sempozyumda yer alan çok değerli isimler şunlar: Prof.

Dr. Mehmet İpşirli, Ekrem Işın, Prof. Dr. İsmail Erünsal, Doç. Dr. İsmail Kara, Prof. Dr. Semavi Eyice, Doç. Dr. Mahmut Ak v.d. Editör kitapta şu ifadelerle yer vermiş: "İki büyük fetih, Mekke'nin ve İstanbul'un fethi bize kurtuluşun evrensel kuşatıcılıkta olması gerektiğini hatırlatmaktadır. Bütün insanlığı kucaklamayan (bütün insanlığın kurtuluşu olmayan) bir kurtuluş, bizim de kurtuluşumuz değildir. Tarihimiz buna şahit, siyasetimiz bunu müdrik olagelmıştır." Yine bir klasik eser olarak zikredebileceğimiz kitap *Evsâf-ı İstanbul*, (Latifi, Haz. Nermin Suner (Pekin), İstanbul Fetih Cemiyeti Yay. 1977) adını taşıyor. *Risale-i Evsâf-ı İstanbul*, XVI. asrın meşhur tezkirecisi Latifi'nin küçük bir risalesidir. Eserde, İstanbul'un büyüklüğünden, güzelliğinden başlayarak surlarını, camilerini, çarşılarını, saraylarını, köşklerini, evlerini, bahçelerini, medreselerini uzun tasvirlerle anlatmış.

Şehir ve şehirlerimiz üzerine şu eserleri de zikretmekte fayda var:

- Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergâh yay. 1987.
- Ahmet Nezih Galitekin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul*, İşaret yay. 2003.
- Mustafa Armağan, *Şehir Asla Unutmaz*, İz yay. 1997.
- Mustafa Armağan, *İnsan Yüzlü Şehirler*, Timaş Yayınları, 2006.
- İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *İstanbul ve Boğaziçi: Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Ölümsüz Mirası-2 cilt*, haz. Murat A. Karavelioğlu (vd.), BİKA kültür kitaplığı, 2003.

Ömer Nasuhi Bilmen

İstanbul'u İstanbul yapan elbette ki fetih hadisi ve müjdesidir. Hâl böyle olunca fetih, fethin sonuçlarını doğru okumak icap eder. Bir büyük alim, Diyanet İşleri eski Reisi Ömer Nasuhi Bilmen'in, önemli eserlerinden olan *Sûre-i Feth Tefsiri ve İstanbul'un Tarihçesi*'nde (1972) İstanbul'un kuruluşu ve müteaddit adları, İstanbul'un ihtiva ettiği kırsımlar, İstanbul'u teşkil eden tepeler, İstanbul'un kadim çağlardaki muhasaraları, Sahabe makamları, Sultan Fatih'in terceme-i hâli yazılmış, İstanbul'u fethi de ele alınırken Fethi suresi, tasavvuf ve tefsir ilmi imkanları ile açıklanmaya

çalışılmış surenin geleceğe yönelik işaretleri ortaya konulmuş.

Bir diğer eser *İstanbul'un Fetih Günlüğü* (Fahmeddin Başar, Mahmut Ak, TATAV yay. 2003) adını taşıyor. İstanbul'un fethi kronolojiye sadık kalınarak gün gün tarihi seyri ile aktarılmış. Bir diğer eser *Osmanlı'yı İmparatorluk Yapan Şehir: İstanbul*, ismiyle yayınlanmış. (Mustafa Armağan, Timaş yay., 2007) Yazar Mustafa Armağan, bu kitabında İstanbul'u anlama noktasından kabuğumuzu kırmaya çağırıyor. Kitaptan altı çizili satırlar: "Beylerbeyi Sarayı'nda mahpus bulunan sabık padişah II. Abdülhamid'e, kardeşi Reşad'ın İstanbul'u terk etmesi ricası iletildiğinde şu acı sözleri söyletecekti: Fatih'e karşı şehrini kahramanca savunan İmparator Konstantin kadar da mı olamayacağız? Buradan bir yere gitmiyorum. Gerekirse bana bir silah verin, İstanbul'un savunmasına katlayım!..."

Bu bahiste bir numune olarak zikredebileceğimiz eserler şunlar:

- Ali Rıza Sağman, *Fatih İstanbul'u Ne Şekilde Aldı?* 1947.
- Ed. Kazım Yetiş, *Türk Edebiyatında İstanbul'un Fethi ve Fatih*, Kitabevi yay. 2005.
- Rakım Ziyaoğlu, *İstanbul'un ilk Belediye Başkanı Hızır Bey Çelebi*, 1976.
- Osman Nuri Ergin, *İstanbul şehreminleri*, haz. A. Nezih Galitekin, İBB. Yay. 1996.
- Sâmîha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, İstanbul Fetih Cemiyeti yay., 1968.

Gezgin İstanbul

İstanbul'u tanımaya, gezmeye niyet edenlerin sağlam bir rehber ihtiyacı vardır. Bu konuda özellikle elimizde bir eski bir de yeni rehber olması lazım. İstanbul'un özellikle son asırda nereden nereye geldiğini anlamak için bu lazımdır. Bu eserlerin en temel olanı *Fethinin 550. Yıldönümünde İstanbul'un En Eski ve En Yeni Rehberi* adıyla yayınlandı. (Kolektif/Osman Nuri Ergin, 2 Kitap Takım, 2003) İstanbul'un Fethi'nin 550. Yıldönümü vesilesiyle yayınlanan tıpkı basım

eski rehber, Vilayet Mektupçusu Osman Nuri Ergin tarafından 1934 yılında hazırlanmış, *İstanbul Şehri Rehberi* başlığı ile yayınlanmıştır. Yeni rehber de 1994'te hazırlanan ve o tarihten bu yana birkaç kez yenilenen İstanbul'un yeni ve genişletilmiş bir halidir. Eski rehberin içinde İstanbul'un ilçe ilçe haritaları mevcut. Bunun yanında E. Nedret İşli tarafından hazırlanan *Osman Nuri Ergin'in Hayatı ve Eserleri* isimli kitapçıyı yer almakta. Elimizde bulunması gereken diğer rehberler ya da rehber mahiyetinde eserlerin ise künyeleri ile yetinelim:

- Murat Belge, *İstanbul Gezi Rehberi*, İletişim yay., 2008.
 - Ed. Zerrin İren Boynudelik, *İstanbul'un Ruhunu Gezi Rehberi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
 - Orhan Erdenen, *Adım Adım İstanbul*, Kentim İstanbul&İBB. yay. 2003.
 - Haldun Hürel, *İstanbul'u Geziyorum Gözlerim Açık*, Dharma Yayınları, İst. 2005.
 - A. Halûk Dursun, *İstanbul'da Yaşama Sanatı*, Timaş yay., İstanbul 2000.
 - Osman Cemal Kaygılı, *Köşe Bucak İstanbul*, Selis yay. 2003.
 - Süleyman Faruk Göncüoğlu, *İstanbul'un İlkleri*, Enleri, Eminönü Bld. Yay. 2003.
 - Ferhat Aslan, *Tılsımlı Şehir*, İstanbul, İBB. Yay.
 - Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, *Evlilya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul Bölümü 1-2 cilt, YKY.
- Bu klasiği tamamlar mahiyette şu eser de okunabilir:
- Jhon Freely, *Evlilya Çelebi'nin İstanbul'u*, Çev. Müfit Günay, YKY, 2002.

İstanbul'da hatıralar bir gergef işler

İstanbul sadece şehir tarihi anlamında değil, hatırat olarak da zengin bir birikimi içinde barındırıyor. Hatıratlar arasında ilk eser, Sadri Sema'nın, 1955-1956 yıllarında *Vakit* gazetesinde neşredilmiş "İstibdatta İstanbul" ve "Meşrutiyette İstanbul" adlarındaki iki tefrikasının bir araya getirilmesinden teşekkül etmiş olan *Eski İstanbul Hatıraları*'dır

(Kitabevi yay. 2002).

İstanbul'un muhtelif zaman dilimlerine dair yazılmış hâtıratlar özel bir öneme sahiptir. Bunlardan birisi *30 Sene Evvel İstanbul & 1900'lü Yılların Başlarında Şehir Hayatı* isimli Sermet Muhtar Alus'un yazdığı eserdir (İletişim yay., 2005). Yakın dönemde yaşamış yine önemli bir isim Ekrem Hakkı Ayverdi'nin, *19. Asırda İstanbul Haritası*, (1958) isimli kitabı da okunması gereken kitaplar arasında yer alır. Yaşayan edebiyatçılarımızın hâtıraları da bir başka güzelliği içinde barındırıyor. Orhan Okay Hocanın, *Bir Başka İstanbul* isimli kitabı (Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002) has bir İstanbul'unun kaleminden, zarafet ve incelik mahsulü bir yaşamın renklerini içinde barındırıyor. Yine yayınlandığı vakitlerde ses getiren ve ödüle layık görülen *İstanbul: Hatıralar ve Şehir*, kitabıyla Orhan Pamuk, dünle bugünü karşılaştırmak için hatıraları içinde saklıyor (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002).

İstanbul yüklü bazı hatıratlar:

- Afif Yesari, *İstanbul Hatıraları*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İst. 1987.
- Hagop Mintzuri, *İstanbul Anıları 1897-1940*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1993.
- Beynun Akyavaş, *Sultaniyegâh İstanbul*, TDV Yayınları, Ankara 2001.
- Nezih Uzel, *Dersaadet'ten İstanbul'a*, İrfan Yay., 1993
- *Anılarda İstanbul*, İBB Kültür AŞ. Yay.
- Levon Panos Dabağyan, *Zaman Tünelinde Şehir-i İstanbul'un Seyir Defteri*, Karadağ yay.
- Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, haz. İsmail Dervişoğlu, Kitabevi yay., 2005.

Bir İstanbul var İstanbul'dan içeri

Edebiyat İstanbul'un en renkli ve yoğun yaşandığı bölümdür. Bu başlıkta zikredeceğimiz özellikli isimlerden birisi Selim İleri'dir. İstanbul deyince adı zikredilen ve yakın bir gelecekte adı İstanbulla anılması muhtemel ya-

zarlarımızdan birisidir. Son kitabı *İstanbul Hatıralar Kolonyası*, (Doğan Kitapçılık, 2008) İstanbul'un bambaşka kokularını içine saklamış. Herkese farklı şeyler söyleyen İstanbul, Selim İleri'de farklı özelemleri ve farklı fotoğrafları yansıtıyor: "Bana öyle geliyor ki, mevsim sonbahar. Ve güneşli bir öğleden sonra... Yıl şimdi 2006. Fotoğraftaki kendime bir yabancıya bakar gibi bakıyorum. Doğup büyüdüğüm İstanbul'a da çoğu kez öyle bakıyorum. Bu yüzden sürüyor İstanbul Kitapları. *İstanbul Hatıralar Kolonyası*'nı bu yüzden kaleme getirdim. Geçmiş elli yılın dökümünde, tarihî ve soylu bir kentin bana yansımış, bende hâlâ yaşayan öyküsünü arıyorum."

İstanbul'un mahremlerinin saklı olduğu *İstanbul'un Sandık Odası*'nda ise, (Doğan Kitapçılık, 2004) bir mücevher kutusundan dökülen değerli taşlar gibi... Yazar Selim İleri'nin diğer eserleri:

- *İstanbul Seni Unutmadım*, Oğlak yay., 2001.
- *İstanbul'un Tramvayları Dan Dan!*, Doğan Kitapçılık, 2008.
- *İstanbul Lale ile Sümbül*, Doğan Kitapçılık, 2007.

İstanbul'a girip Yahya Kemal'in *Aziz İstanbul*'unu (İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1974), okumamak olmaz. Yine Beşir Ayvazoğlu'nun hazırladığı *Yahya Kemal'in İstanbul'u* da (Üsküdar Bel. Yay. 2008) yazarımızın İstanbul'a olan sevdasını ayan beyan gözler önüne seriyor. Necip Fazıl Kısakürek'in, birçoğu film haline getirilmiş senaryo romanlarından olan eseri *Canım İstanbul* isimli eseri (Büyük Doğu Yayınları, 2009) ve *İstanbul'a Hasret* (Büyük Doğu yay. 2005) isimli yazılarından derlenerek hazırlanan kitabı da okunması gereken eserler olarak karşımızda duruyor.

Edebi ve tarihi vechesiyle başka bir İstanbul sunan bazı kitaplar ise şunlar:

- İskender Pala, *İstanbul Bir Rüya*, İBB. Yay.
- Ed. Mustafa Armağan, *Bir Semtini Sevmek*, İgdaş yay.
- İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, İBB. Kültür A.Ş. yay. İstanbul 2007.
- Midhat Sertoğlu, *İstanbul Sohbetleri*, Bedir Yayınevi,

İstanbul 1992.

- Nihat Sami Banarlı, *İstanbul'a Dair*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1986.
- Murat Uraz, *İstanbul İçin Şiirler*, Türk Neşriyat Yurdu, 1953
- Edmondo De Amicis, *İstanbul*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Josephus Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1998.
- Gerard de Nerval, *Muhteşem İstanbul*, Boğaziçi yay., 1974.

İstanbul araştırmacılarına bazı önemli kaynak eserler

Özellikle İstanbul 2010 projesinden sonra dikkatlerin daha çok üzerinde yoğunlaştığı İstanbul, çok sayıda ciddi çalışmayı hak ediyor. Daha önceleri *İstanbul Armağanı: Boğaziçi Medeniyeti; Fetih ve Fatih; Gündelik Hayatın Renkleri; Lale Devri*, (ed. Mustafa Armağan, İBB. Yay. 1995-96) isimleriyle bir dizi kitap yayınlayan ve üstad Ahmet Süheyl Ünver'in, (1406/1986) *İstanbul Risaleleri*'ni (haz. İsmail Kara) -ki 5 ciltlik önemli bir kaynak eserdir- yayınlayan İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yaptığı bu büyük hizmet takdire şayandır. İstanbul'u tanıtmaya sevdirmeye, bilinçli nesiller inşa etmeye yönelik "Kentim İstanbul" projesi kapsamında yayınlanan kitaplar ve "Seyyar Kitap" projesi ile devam eden İstanbul ve İstanbul'u okuma seferberliği de bu hayırlı sürecin devamı niteliğindedir. Yine 2010 projesi kapsamında Heyamola Yayınları'ndan çıkan 40 kitaplık İstanbul dizisi de mahalleleri, semtleri ve insanları ile İstanbul'a dair yapılmış son ve özellikli çalışmalardan birisini temsil ediyor. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yayınladığı *İstanbul Kültür ve Turizm* kitabı da içeriğinde yer alan makaleler ile temel eserlerden birisi olarak yer alıyor. Bu arada İstanbul'un gerçek sahiplerini de unutmamak gerekiyor. *Hüve'l-Baki: İstanbul'da Osmanlı Mezarları ve Mezar Taşları* (çev. Selahattin Dilidüzgün, Tarih Vakfı Yurt yay., 1997) , Hans Peter Laqueur'in eseri olup İstanbul'un irili ufaklı hazirelerinde ve mezarlıklarında görüp geçtiğimiz, bazen bir kenara atılmış, bazen dikkatle korunmuş görkemli Osmanlı mezar taşlarına dikkat çekerek, önemli bir tarih tanığına ışık tutuyor. Son zikredeceğimiz eser Tezkiretül' Müteahhirin üst başlığıyla ve XVI. XVIII Asırlarda İstanbul Velileri ve Delileri (MVT yay. 2007) adıyla yayınlanmıştır. Dr. Mustafa Tatçı ve Dr. Musa Yıldız'ın hazırladığı eseri Enfi Hasan Hulûs Halveti kalem almış. Esasen bir bestekâr olan eserin yazarı yaşadığı dönemlerden büyük çoğunluğu İstanbul'da yaşayan bazı eren ve meczupları kaleme almış. ■

TÜRK SİNEMASINDA DİNİN MEKÂNI VAR MI?

Hasanali YILDIRIM*

TÜRK SİNEMASI HİKÂYE ANLATIMINA ODAKLANAN BİR SİNEMADIR. O YÜZDEN DE MEKÂN ALGISI, DEKORATİF DÜZEYDEDİR. DÜNYANIN EN BÜYÜLÜ ŞEHİRLERİNDEN BİRİNE KONUŞLANMIŞ SİNEMAMIZ, İSTANBUL GİBİ BİR GÜZİDEYİ BİLE, SEVGİLİLERİ BOĞAZA KARŞI BİR ÇAY BAHÇESİNDE KARŞILIKLI OTURTMANIN DIŞINDA, SAHİCİ MANÂDA MEKÂN OLARAK KULLANABİLMİYİ BAŞARAMAMIŞTIR Kİ DİNİ MEKÂNLARIN ULVİYETİ ÜZERİNDEN BİR ANLAM DEVŞİREBİLSİN.

□ Türk sineması, bir mesele olarak dini görmezden gelen bir sinemadır. Bu ülkede yaşayan çok değişik inançlardaki, mezheplerdeki ve kabullerdeki insanların hayatlarını görüntüye aktarırken, beherini bu inançlarından soyutlayarak anlatabileceğine 'inanan' bir sinema... Hem de öykündüğü Amerikan sinemasının zıddına; rol çaldığı Avrupa sinemasının hiçbir örneğinde eşi benzeri görülemeyecek derecede bir dışlamayla. Türk sineması, din adamını ve dindarı bir tek kötüleyeceği, sarakaya saracağı zaman mevzu bahis eder.

Sinemamız dinle ilgili bir konuyu filme dahil edeceği ve kötüleme amacı taşınmadığı durumlarda bu sefer en az onun kadar tehlikeli bir başka engele toslar: zircehalet!

Dini konularda böylesine yanlış, çarpık, tanımsız ve kendinden menkul bir anlayışıyla yarım yamalak yetiştirilmiş insanımızın ürettiği sinema; dini, din adamını, dindarı, dinle ilgili mekânları nasıl sağlıklı kavrayabilirdi ki. Ve nasıl eter tutar bir kıvamda görüntü diline aktarabilirdi ki.

Meselesiz bir Sinema

Meseleye biraz daha yakınlaşmayı deneyelim:

Türk sinemasının mekân kullanımı diye bir meselesi yoktur. Daha doğrusu, Türk sinemasında herhangi bir mesele yoktur.

Birakalım filmde mekâna bir rol biçmeyi, düzayak anlamda mekân kullanma evresine bile çıkamamış bir sinemadan özel mekânlara özel anlamlar yüklemeyi nasıl bekleyebiliriz. Türk sinemasında meselesizliğin biricik istisnası, esas oğlanın sevdiği kıza ulaşmasını engelleyen kişilerden doğan problemlerdir.

Düşünme, Aşık Ol

Türk sinemasına bakarsanız, bizim insanımızın düşünmediğini rahatlıkla görürsünüz. Bizim insanımızın düşünme gibi bir lüksü yoktur sinemamıza göre. Düşünmek yerine aşık olur. Çünkü zihni değil, hissi çalışmaktadır bir tek.

Hem de ne aşık. Sevgisi için önüne çıkan engellerle savaşağına, gider intihar eder; olmadı deli divâne olur, çöllere düşer. Bu arada bir sürü türkü yakar sevgilisine. Ve bir de bakarsınız 90 dakika dolmuş.

Türk sineması, insanı hayvandan ayıran en temel haslet durumundaki 'mesele'den habersizdir dedik. Sinemamızın derdi, varsa yoksa konusunu şöyle böyle görselleştirip birkaç sahnede de kahramanların döktüğü lâflardan üç-beş alkış koparmaktan ibaret...

Bizim sinemamız, dünyanın bütün sinemalarının hâlen daha keşfedemediği şu inceliği keşfetmiş ve bu keşfinin semeresini tepe tepe kullanan biricik sinema anlayışıdır: Mevzuunu görüntünün diline aktarmakla boşu boşuna uğraşağına, bütün olup bitenleri diyaloglar üzerinden anlat; sen de rahat et, seyirci de.

Türk sineması hikâye anlatımına odaklanan bir sinemadır. O yüzden de mekân algısı, dekoratif düzeydedir. Dünyanın en büyüğü şehirlerinden birine konuşlanmış sinemamız, İstanbul gibi bir güzideyi bile, sevgilileri boğaza karşı bir çay bahçesinde karşılıklı oturtmanın dışında, sahici manâda mekân olarak kullanabilmeyi başaramamıştır ki dini mekânların ulviyeti üzerinden bir anlam devşirebilsin.

Herşey Yapımcının Elinde

Sinemamızın entelektüel düzeyi-

nin çok alt seviyede seyretmesinin bir başka gerekçesi de, ülkemizde şöyle-böyle bir sinema sektöründen söz edebileceğimiz dönemlerde, yani 80'lerin sonlarına kadar devam eden yıllar boyunca sürmüş yapımcının hükümlüğüdür.

Dünyanın başka yerlerindeki sinemaların hiçbirinde görülmeyen bir oranda sinema, tamamen yapımcıya emanettir bizde. Yapımcı dediğimiz bu kişi, çoğunlukla babadan kalma akarına güvenip İstanbul'a gelmiş, sinemanın büyüğünden etkilendiği için yıllar boyu sahne de görüp hayran kaldığı 'artiz'lere patronluk etme şansı yakalamışlığın sarhoşluğuna garkolmuş, paradan başka bir gerçek bilmeyen ve ondan üstün bir değer tanımayan biridir.

Sinemamızın kaderi uzun yıllar boyunca bu yapımcı tipine emanettir. Hollywood'da bile görülmeyen bu yapımcı hegemonyası, yalnızca tutmuş filmlerin en bey-

lik kalıplarına yatırım yapar; bir tek yüzünü güldüren oyuncuların başrol oynadığı yapımların altına imza atar.

Yapımcının seyirciye göre film çekme ihtiyacı, sinemamızın kaderine uzun yıllar yön veren biricik etmendirdir.

Şipşak Filmler

Hikâye hep aynıydı. Hem ayrı olmasına ne gerek vardı ki...

Kız fakirdi, oğlan zengin... Yahut tam tersi... Kader ağlarını örer ve bunları ayırırdı... Veya zengin kötü adam... Ve çoğunlukla mutsuz bir son... Ve bol gözyaşı...

Bu biri öbürünün tıpkısının aynısı filmlerde sadece oyuncular ve canlandırdıkları tiplerin isimleri değişmekteydi. Eee, bu da az yenilik değildir yani.

Bugünden bakıldığında insana sanki kuru iftiraymış gibi gelen bu seviye, yıllar sonra zaman zaman sinemamızın emektarlarınca da sık sık dile getirilecektir. Örneğin bu türden filmlerde bol bol 'klark çeken' jönllerimizden Cüneyt Arkın, anılarında bu durumu acı acı itiraf etmektedir.

Sinemamızın çocukluk, gençlik ve olgunluk yılları-

Mahallede herkese bir yer vardır; postacıya, öğretmene, memura, bakla, kasaba, manava... Bir akşamüstü kahramanımız bu mahalle tiplerinden en az biriyle karşılaşabilir yolda ama imamla nedense hiç rastlaşmaz.

nı kapsayan bu anlayışa göre mekân o kadar entipüften bir önemdeydi ki... Diyelim ki bir köşk, bahçe veya gazino kiralandı. O mekânda, aynı oyuncularla iki film birden çekilirdi; hem de aynı anda. Küçük rollerdeki oyuncular ve bütün teknik ekip aynıyken hem de. Semih Evin bu anlayıştaki yönetmenlerin en bilindik örneklerinden... O yüzden de bugün kimse adını bilmez. Bir haftada bir film çekmiş bir yönetmendir kendisi. Muhtemelen Roger Corman'ın ardından bu alanda dünya ikincisidir.

Mekânın İdraki

Bizde ancak 80'lerden sonra, yani yapımcıların üzerinden işleyen ve tamamen para kazanmaya odaklı Hollywood taklidi Yeşilçam yapısı çöktükten sonra ortaya çıkan ve çoğun yönetmen sineması diye adlandırılan dönemden sonra mekân diye bir şeyin varlığı ve önemi anlaşıldı. Ancak bu yıllardan sonraki filmlerimiz-

